

Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani

40539

Bolgarija in Srbija.

Opisal

Anton Bezenšek,

profesor na državni višji gimnaziji v Plovdivu,
častnik akademije francoske itd.

Izdala in založila

Družba sv. Mohorja v Celovcu.

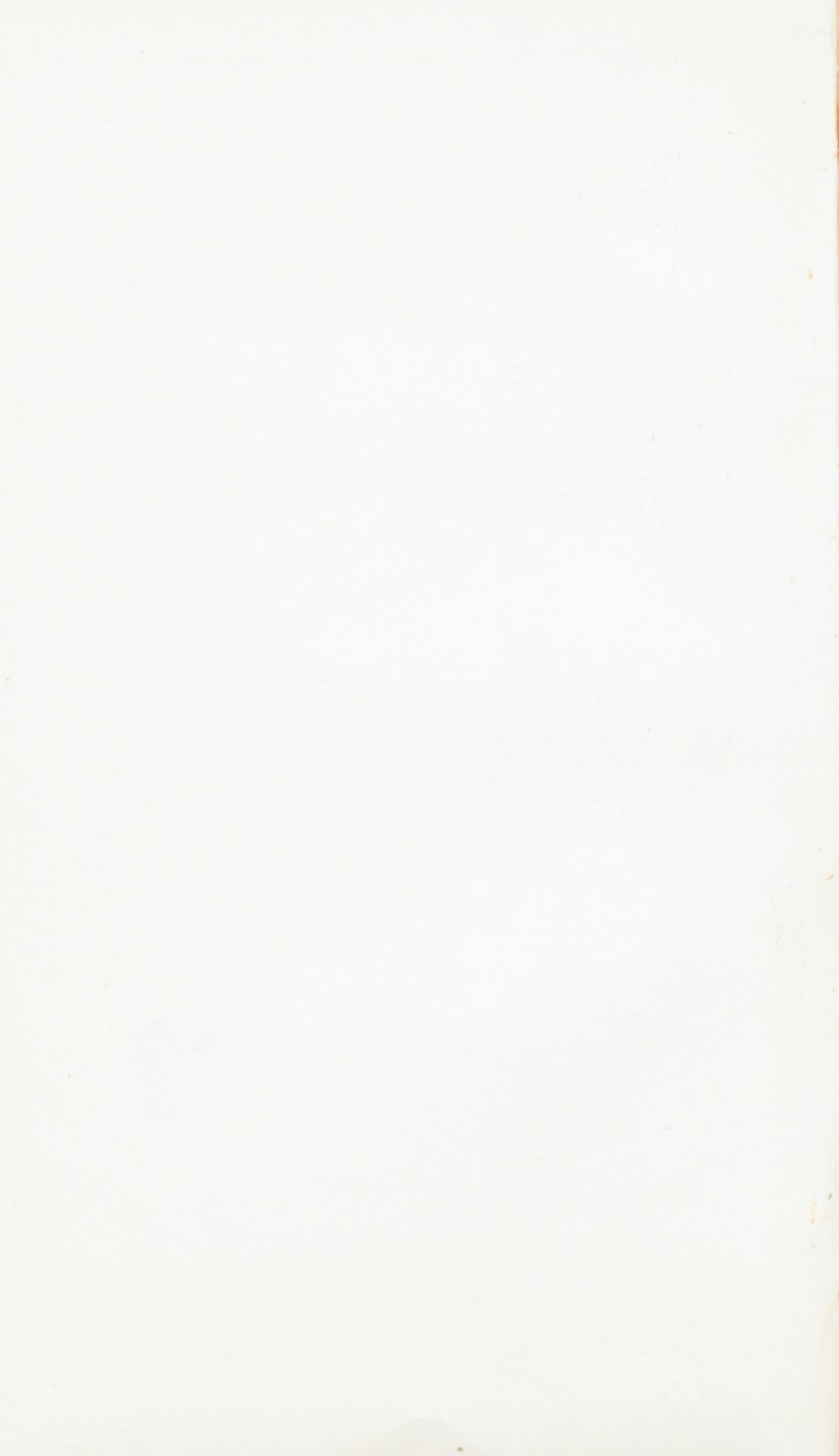
1897.

Tiskarna Družbe sv. Mohorja v Celovcu.

Bolgarija in Srbija.

Opisal

Anton Bezenšek,

profesor na državni višji gimnaziji v Plovdivu,
častnik akademije francoske itd.

Izdala in založila

Družba sv. Mohorja v Celovcu.

1897.

Natisnila tiskarna Družbe sv. Mohorja v Celovcu.

40539

iz knjiznice dr. Franca In

40539

Z dovoljenjem prečastitega krškega knezoškofijstva.

200215601

25-10-2002

OPIS 2002

39271

41 65 015

1975

Waplo mesh'ko

Predgovor.

Ni lahka naloga, v tako skromni knjigi, kakor je navzočna, opisati žitje in bitje dveh narodov, bolgarskega in srbskega, ktera imata znamenito minuloost, važno sedanost in — ako Bog dá — še važnejšo prihodnost. A ker mi je bil obseg knjige omejen, zato mi naj nikdo ne očita, ako v tej knjigi marsikaj pogreša, česar je morebiti pričakoval, ali pa če ne najde dovolj obširnega opisa o tem ali onem predmetu. Tudi nisem hotel pisati znanstvene razprave o omenjenih dveh narodih, nego le podati Slovencem knjigo o najbližnjih bratih na slovanskem jugu, pisano kolikor mogoče po domače, v zabavno-poučnem smislu. Zaraditega sem opustil opazke pod črto, tikajoče se izvornikov, ktere sem rabil tam, kjer ni žadostovalo moje osebno znanje.

„Več očíj več vidi“, pravi star pregovor. Potoval sem sicer po deželah, ktere tukaj opisujem, živel sem po nekaj let v nekterih mestih na slovanskem jugu, a vendar ne smem nikakor reči, da bi bil mogel vse opaziti, kar je tukaj važnega, lepega in zanimivega. Oziral sem se torej tudi na spise raznih potovalcev, kteri so v prejšnjih ali novejših časih potovali po teh krajih; a istotako i na spise onih učenjakov, ki so proučili zgodovino obeh narodov, ali pa kot strokovnjaki presojevali narodno-gospodarstvene razmere bolgarske in srbske države.

S posebnim priznanjem omenjam tukaj njih imena in dela: dr. Konstantin Jireček (Zgodovina Bolgarov); Emil Laveleye (Balkanski polotok); Makkenzi in Erbi (Potovanje po slovanskih deželah evropske Turčije); Kanitz (Podonavska Bolgarija in Balkan); E. N. Vodovozov (Življenje evropskih narodov); dr. Krauss (Šege in navade južnih Slovanov); prof. V. Karić (Srbija); Škorpil (Zemljepis Bolgarije); Čolakov (Bolgarski narodni zbornik); J. E. Gešov (Periodičesko spisanje sofijsko l. 1887/8); Schweiger-Lerchenfeld (Med Donavo in Kavkazom); P. Niketić (Srbski svet); časopis „Katoliški misijoni“ l. 1887.

Izvolite sprejeti, bratje Slovenci, to knjigo kot spomin od rojaka, ki živi že od svojih mladih let (od l. 1879.) vedno daleč od svoje mile domovine na slovanskem jugu. Ako se vam bode dopadla, podam vam morebiti pozneje še opis drugih narodov na balkanskem polotoku, kateri so sosedje Bolgarom in Srbom na vzhodu, zapadu in jugu.

Rad bi se pa tudi svojim južnoslovanskim bratom nekoliko oddolžil za naklonjeno mi prijaznost in gostoljubnost, opisujoč jih svojim rojakom, katerim doslej še niso bile dovoljno znane blage lastnosti in vrle čednosti Bolgarov in Srbov.

Ako se med seboj dobro spoznamo, prepričan sem, da se bomo tudi bratski ljubili. Živela bratska sloga!

V Plovdivu, na praznik sv. Cirila in Metoda 1896.

A. Bezenšek.

Prvi del.

Bolgarija.

I. Zemljepisni del.

Balkanski polotok.

Balkanski polotok meri 580.000 štirijaških kilometrov; na njem živi okoli 18 milijonov prebivalcev. Ako bi ga merili od donavske črte do krajnega nosa, s katerim molí v Sredozemsko morje, dobili bi dolgost okoli 1000 kilometrov.

Prebivalci pripadajo različnim narodnostim; velika večina je Slovanov, in sicer Bolgari na vzhodni strani polotoka, Srbi in Hrvatje pa na severno-zahodni strani. Severno od Bolgarov, onstran Donave, prebivajo Rumuni, južno od Srbov pa Grki in Albanci (Arbanasi). Vsi ti so kristjani z malimi izjemami. A Turki so razsejani po raznih krajih balkanskega polotoka, skupno pa prebivajo v vzhodni polovici polotoka. Njihova vera je mohamedanska.

Na balkanskem polotoku moremo naštetí osem držav in dežel:

1. Evropski del turškega cesarstva meri 165.000 km^2 in šteje okoli $4\frac{1}{2}$ milijona prebivalcev. Glavno mesto je Carigrad.

2. Rumunija, kraljestvo, meri 130.000 km^2 s $5\frac{1}{3}$ mil. prebivalcev. Glavno mesto je Bukarešt.

3. Bolgarija, kneževina, meri 96.000 km^2 s $3\frac{1}{3}$ mil. prebivalcev. Glavno mesto je Sofija (Sredec).

4. Grško kraljestvo meri 65.000 km^2 z 2 mil. prebivalcev. Glavno mesto so Atene.

5. Srbsko kraljestvo meri okoli 50.000 km^2 z $1\frac{7}{10}$ mil. prebivalcev. Glavno mesto je Beli grad.

6. Bosna in Hercegovina, pod avstrijsko upravo, meri 60.000 km^2 s $1\frac{3}{10}$ mil. prebivalcev. Glavno mesto je Sarájevo.

7. Dalmacija, avstrijska dežela, meri blizu 13.000 km^2 z okoli $\frac{1}{2}$ mil. prebivalcev. Glavno mesto je Zader.

8. Črna gora, kneževina, meri 9000 km^2 in šteje okoli 236.000 prebivalcev. Glavno mesto je Cetinje.

V tej knjigi imamo namen, razgledati si v prvem delu kneževino Bolgarijo, koja je med slovanskimi deželami na Balkanu prva po svoji velikosti in po številu prebivalcev ter je za nas Slovence posebno zanimiva, ker smo slišali v zadnjih petnajstih letih o njej več govoriti, kakor o kateri si bodi drugi bratski deželi. V drugem delu pa se hočemo seznaniti s kraljevino Srbijo.

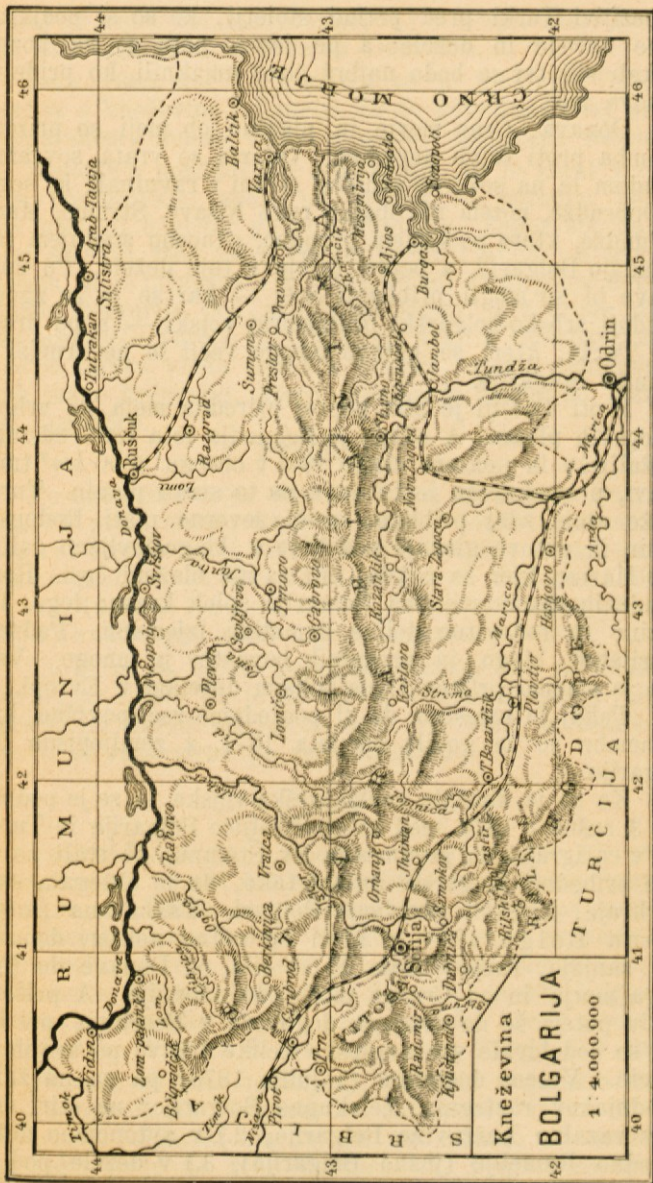
Lega in velikost bolgarske države.

Bolgarija leži približno med 41° in 44° severne širine ter med 40° in 46° vzhodne dolžine. Meji pa na vzhodu s Črnim morjem, na severu z Rumunijo, na zahodu s Srbijo, a na jugu s Turčijo. Na morsko obrežje odpade komaj $\frac{1}{6}$ od celokupne meje, tako da je ta najkrajša; nasprotno pa znaša meja s Turčijo tretji del vsestranske meje.

Po velikosti (96.000 km^2) spada Bolgarija k državam drugega razreda; ona je večja od Srbije, Grške, Belgije, Danske, Holandije, Švicarske in Portugalske.

Prebivalcev šteje (po zadnjem štetju l. 1893.) 3.310.713; torej pride na 1 km^2 samo okoli 33 ljudi. Ako Bolgarijo primerjamo v tem oziru z Italijo, je ona blizu trikrat bolj redko naseljena; kajti v Italiji pride 90 ljudi na 1 km^2 . Sploh se more reči, da je Bolgarija slabo naseljena dežela ter stoji nižje od nekterih evropskih držav tretjega razreda.

Po zemljepisni legi ima Bolgarija nekatere prirodne ugodnosti, kakoršnih bi v marsikteri drugi deželi iskali zastoj. Prvič je ondi velika reka Donava, koja se vije ob vsej severni meji; po njej plavajo parobrodi avstrijski, ruski in drugi, tako da se more po reki občevati z vso srednjo Evropo in s kraji ob Črnem morju. Donava in Črno morje sta bogata prirodno-trgovska pota, kakoršnih je malo v Evropi; ta se moreta uporabiti jako koristno v povzdigo blagostanja v deželi. Potém je drug jako važen trgovski pot po suhem z železnico, koja veže zahod z vzhodom od Dunaja čez Pešto—Beli grad—Sofijo—Plovdiv—Odrin do Carigrada. Še prej, dokler ni bilo železnice, bila je blizu po isti črti cestna zveza med zahodno Evropo in jutrovimi deželami. Po severno-zahodnih krajih so se držali te ceste

Kneževina
BOLGARIJA

1 : 4.000.000

grabežljivi Turki pred petimi stoletji, ko so si podjarmili razne narode in dežele; a po istem potu so se pozneje umikali sili ter se bodo najbrž čisto umaknili, ko pride čas in nova moč.

Donava, Črno morje in planine ob meji so prirodna obramba proti tujim napadom. Odprta so vrata sovražnim napadom le na severno-vzhodni strani v ravninah, ki segajo do Dobrudže, potem na obalah reke Nišave, Strume, Marice in Tundže, ktere po svojem gornjem, odnosno srednjem toku pripadajo Bolgariji, a potem tečejo v tuje dežele. Po dolini Nišave bi se mogli približati Srbi — kar se je že zgodilo v zadnji srbsko-bolgarski bratomorni vojski — a po drugih treh Turki, kateri so gotovo mnogo večji in nevarnejši sovražniki Bolgarije.

Proti Turčiji je bila poprej prirodna meja na vrhovih Rodopskih planin. A odkar je Bolgarija leta 1886. odstopila Krdžalijsko in nektere druge vasi v obsegu 2000 km^2 turški državi, premaknjena je ta meja na to stran planin. Turške straže stojé zdaj približno sredi severne plati Rodopskih planin in gotovo gledajo poželjivo v „blagoslovljeno dolino“ reke Marice, kjer so nekdej bili za nje blaženi časi. Razun omenjenih ugodnostij ima Bolgarija sploh krasno lego, lepe planine in rodovitne doline z malimi izjemami. Podnebje je prijetno, blago, in prirodnih bogastev je mnogo. Vsled tega jo smemo prištevati najboljšim deželam v Evropi.

Tukaj je umestno, da si pogledamo vsaj površno, kake premembe so se godile od leta 1877. z zemljepisno lego Bolgarije.

Ko se je končala rusko-turška vojska in se je podpisal dne 3. sušca l. 1878. med osvoboditeljico Bolgarije in Turčijo mir v carigrajskem predmestju Sv. Štefanu, načrtali so bili meje prihodnji bolgarski državi tako, da je obsegala skoro vse kraje, kjerkoli prebivajo Bolgari. Takozvana „celokupna Bolgarija“, o kateri še vedno nekteri domačini radi sanjajo, razprostirala bi se bila od Donave do Egejskega morja in od Črnega morja do Albanije. A prišlo je kmalu potem še do drugega dogovora v Berlinu, pri katerem so sodelovale vse evropske velike države po svojih poslancih. V tem dogovoru (1. julija 1878) pa so na žalost narodnjakov raztrgali „celokupno Bolgarijo“ na štiri dele: 1.) v vazalno kneževino Bolgarijo; 2.) v avtonomno deželo Vzhodno Rumelijo (južno Bolgarijo); 3.) v dežele pod neposredno oblastjo sultanovo, t. j. polovica odrinskega vilajeta

(okraja) in velik del Makedonije; 4.) v kraje, kateri so pripadli Rumuniji, namreč severna Dobrudža.

Leta 1885. dne 18. kimovca se je zjediniła Vzhodna Rumelija s kneževino Bolgarijo, in če govorimo v tej knjigi o Bolgarskem, imamo vedno v mislih zjedinjeno Bolgarijo.

Naslednje pomladi po zjedinenju se je zbral v Carigradu posvetovalni zbor, na katerem so poslanci velikih držav potrdili dogovor gledé zjedinenja, kakor sta ga bili poprej sklenili med seboj Bolgarija in Turčija. S tem dogovorom se je pripoznalo z jedne strani zjedinenje severne in južne Bolgarije pod nekaterimi pogoji, a z druge strani so se prepustili Turčiji gori omenjeni kraji v Rodopah; za to pa se je turška vlada odrekla pravici, staviti trdnjave ob mejah južne Bolgarije, katero pravico je imela po berolinskem dogovoru.

Prebivalci.

Po zadnjem štetju leta 1893. ima zjedinjena Bolgarija 3,310.713 prebivalcev, kateri se delé v sledeče narodnosti: Bolgari štejejo 2,505.217; Turki 569.628; Grki 58.518; cigani 51.770; židje 27.551; razni Slovani 6709; Tatari 16.290; Nemci 3620; Armenci 6445; druge narodnosti (med njimi največ Rumunov) 65.010.

Turki so se, odkar Bolgarija obstoji, leto za letom izseljevali, in oštalo jih je še največ v južni Bolgariji. Grkov je precej ob Črnem morju in okoli Plovdiva; a ostale narodnosti so raztrošene po vsej Bolgariji.

Vera.

Večina Bolgarov je zajedno z Grki iztočne ali pravoslavne, znatno manjši del pa katoliške vere. Nekaj Bolgarov (Pomakov) in Turki so mohamedanske, židje pa izraelske vere. Številke nam kažejo sledeče razmerje: grško-iztočne ali pravoslavne vere je 2,606.786 duš; katoliške 22.616; mohamedanske 643.258 (med temi je okoli 20.000 bolgarskih Pomakov); izraelske 28.307; protestantske 2384; armensko-gregorijanske 6643; a druge razne vere štejejo 719 duš.

Pomaki so jako razširjeni, posebno v gorskih mestih med Plovdivom in Solunom (v Rodopah), sploh ob meji makedonsko-bolgarski na tej in oni strani, od srednjega toka reke Arde do reke Vardara. Ti Bolgari so sprejeli mohamedansko vero najbrž v XVII. in XVIII. veku.

O katoliških Bolgarih, ktere imenujejo tudi Pavlikjane, govorim obširneje v poglavju o katoliških misijonih. Tukaj naj le omenim, da so Pavlikjani večidel potomci azijskih Pavlikjanov; svoj prvobitni jezik (armenski ali sirski) so pozabili popolnoma ter so se pobolgarili; vendar pa se je še ohranil deloma njihov posebni značaj. Največ jih je v Plovdivu in v njegovi okolici.

Razdelitev dežele.

Bolgarija je razdeljena na okroge ali okrožja, ktera se delé na okolice, a te na občine. Okrogov je pet prvega razreda: sofijski, plovdivski, ruščuški (rusenski), varnenski in trnovski; šest jih je drugega razreda (t. j. manjših): burgaski, vidinski, šumenski, kjustendilski, slivenski in starozagorski; dvanajst pa tretjega razreda: tatar-pazardžiški, haskovski, sili-strenski, razgradski, plevenski, sevlijevski, svištovski, vračanski, lomski, lovečki, trnski in rahovski. Torej je vseh okrogov skupaj 23.

Okolic ali okolij je 20 prvega in 64 drugega razreda.

Sofija in okolica.

Glavno mesto in prestolnica Bolgarije je Sofija; drugo ime Sredec je bilo še pred nekterimi leti precej navadno, a sedaj se je prijelo prvo ime v uradu, kakor tudi v narodnem govoru. Mesto šteje 46.593 prebivalcev in leži v južno-zapadnem delu visoke ravnine, kotlu podobne, ktera je obdana od vseh strani z mogočnimi gorami; med istimi je najbližja Vitoša (2285 m visoka). Na južni strani so vse te planine večinoma gole; samo tu pa tam je videti grmovje (nizko hrastje), ktero so še le v zadnjih letih začeli varovati. Nekdaj so bile obrastene z gostim hrastovim drevjem, kakor nam jih lepo opisuje Gundulić, dalmatinsko-hrvatski pesnik, ki je tod potoval v početku XVII. stoletja.

Poglejmo si površno zgodovino mesta, predno si predstavimo novodobno prestolnico. Dolga vrsta važnih dogodkov se vrsti pred našimi očmi že od najstarejših časov; ti dogodki so seveda v zvezi z zgodovino balkanskih narodov v obče, a posebno bolgarskega.

Ako hočemo imeti točno sliko o bolgarskem življenju in o razvitku države same v zadnjih desetletjih, moramo

Sofijo dobro poznati. Resnično je, kar pravijo nekteri narodopisci: Poglej si glavno mesto natančno, in potém začni soditi o državi in narodu.

Konstantin Veliki je rekel: „Moj Rim je Sardika“ (Sredec). Gotovo je bilo že tačas mesto dosti važno, čeravno je stalo jako daleč za Rimom, zlasti zaradi svoje lege, ker stoji prav v sredini balkanskega polotoka; tam sta se križala pota od severa na jug, od vzhoda na zahod. Ob času preseljevanja narodov in v onih vojskah, ktere so tam vojskovali razni narodi, bil je Sredec jako mično mesto za vsako krdelo, ki se je hotelo stalno utaboriti na Balkanu. Gospodar Balkana seveda je moral stati na straži tam, kjer se križajo pota, kajti drugače mu ni bilo mogoče tako lahko opaziti pretečo nevarnost od ktere koli strani. Leta 809. so prišli po dolgih bojih Bolgari pod svojim vladarjem Krumom do obzidja Sardike, vzeli mesto z orožjem ter razsajali in morili po njem, da je bilo groza. V sredi X. stoletja je bila za nekaj časa prestolnica zapadno-bolgarskega cesarstva. Pri tedanjih pisateljih nahajamo slovansko ime Sredec. V XII. stoletju je bil Sredec znan kot močna trdnjava. Turki so jo vzeli sedem let pred bojem na Kosovem polju, t. j. leta 1382. Pod turško vlado je trdnjava počasi razpadala, ker se jim ni vredno zdelo jo popravljati. Čutili so se gotovo tudi brez nje dosti varne. Zadnja kristjanska vojna četa, ktera je videla mesto, bila je leta 1443. ogerska, pod vodstvom Hunjada, kteri je šel sultanu Muratu II. sredi zime naproti. Pa kmalu se je moral vrniti nazaj, ne da bi bil mogel kaj storiti na korist tamošnjim kristjanom.

Od XIV. stoletja naprej se imenuje to mesto navadno Sofija, ktero ime je dobilo po kristjanski cerkvi sv. Sofije, stoječi na malem griču sredi mesta. Cerkev je bila postavljena pred kakimi 800 leti. Turki so jo pozneje oropali in pre naredili v turško „džamijo“ ali mošėjo; a sedaj stoji zapuščena in na pol razdejana, kakor je ostala od dveh potresov, ki so bili v Sofiji l. 1818. in 1858. Sicer je pa ta razvalina važen starinski spomenik v bolgarskem glavnem mestu, in zato jo hočejo ohraniti.

V Sofiji so stanovali cela štiri stoletja turški najvišji uradniki, imenovani beglerbegi rumelijski, tako da je bila tedaj Sofija za Carigradom in Sarajevom najvažnejše mesto na evropskem Turškem.

Kakšna je bila Sofija v zadnjih letih, prej ko je postala prestolnica sedanje bolgarske kneževine, lahko opišem,

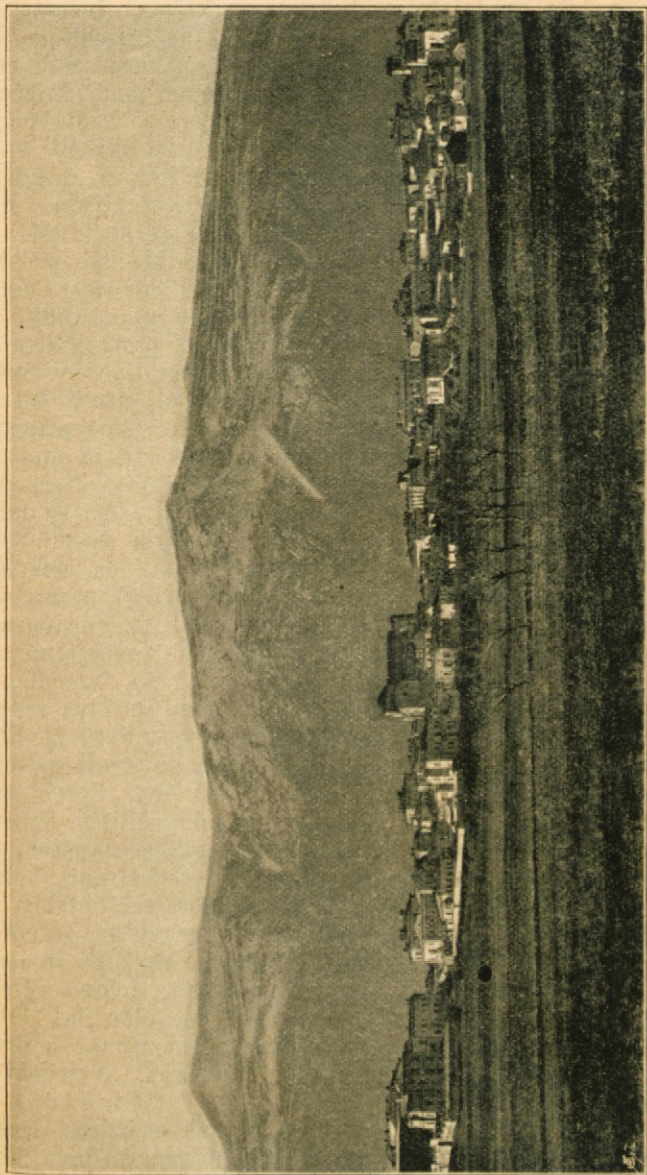
ker sem jo videl z lastnimi očmi o svojem prihodu v to mesto l. 1879., in mnogokaj sem slišal tudi iz ust starih Sofijancev, ki so živeli ondi še pod turško vlado.

Glavno mesto Bolgarije je videti od daleč zeló mično, kakor vsako orientalsko mesto. Raznoličnost barv in velika razprostranost, napolnjena z raznimi hišami, cerkvami, džamijami z visokimi in vitkimi minareti (stolpiči), ki štrlijo v sinje nebo, ter veliko število dreves, ki so nasajena po ulicah in dvoriščih, vzbujajo zanimanje tujca na prvi pogled. Od jednolične okolice se jako loči tako pisan predmet, in ravno ta razloček mogočno deluje na oko. A ko si prišel v mesto, udaril ti je v nos smrad, da si moral kolikor mogoče hitro zatisniti nosnice, ktere se le počasi privadijo na neprijetno vonjavo, prihajajočo iz raznih smetišč, mlak, ciganskih bajt, podrtij in drugih nesnag, ki ležijo po ulicah. Le počasi sem se mogel za silo privaditi tem neprijetnostim. Ko pa sem bil svoboden, popihal sem jo rad iz mesta na čisti zrak, kjer sem zrl v daljavo na bele snežnike Rilskih planin ter na sivo glavo Vitoše, ktera se dviga na južni strani mesta kakor orjak in gleda nemo na pisano igračo, imenovano Sofijo, ležečo ob njenih nogah.

Kako krasen je pogled na sofijsko okolico in na vrhove planin, kedar zahaja solnce! Na snežnem vrhu Rile zreš rudeče žarke zahajajočega solnca, ki se vsled snega izpreminjajo v belo-rudeči žar, da se vidi človeku, kakor ognjena planina; a drugi vrhovi na okrog se kažejo v raznih svetlobah in barvah, tako da se ne moreš nagledati te prirodne krasote.

Samo jedna hiša v mestu me je vabila v svoje prostore, in to je hiša božja, katoliška cerkev sv. Jožefa. Ne daleč od nje je bilo nekdanje avstrijsko poslanstvo. V tej okolici sem se čutil domačega kot katoličan in kot avstrijski državljani. V cerkvi sem našel vse, kakor v domači župnijski; bila je sicer skromnejša in manjša, ali vendar jako prijetna in pripravna za pobožno tiho molitev. Tam je bila vsaka urica meni v tolažbo v daljnem tujem kraju. Poulični hrup in trušč umazanih in kričečih židovskih prodajalcev in priprostih bolgarskih kupovalcev me ni mogel privabiti; čim bolj sem gledal življenje po mestu, tem bolj sem se čutil tujega.

Še le sčasoma se je začelo obračati mestno življenje malo na boljše. Župan in mestni svetovalci so začeli skrbeti za čistost po ulicah in za red na „čaršiji“ (na trgu),

Stolno mesto Sofija pod goro Vitošo.

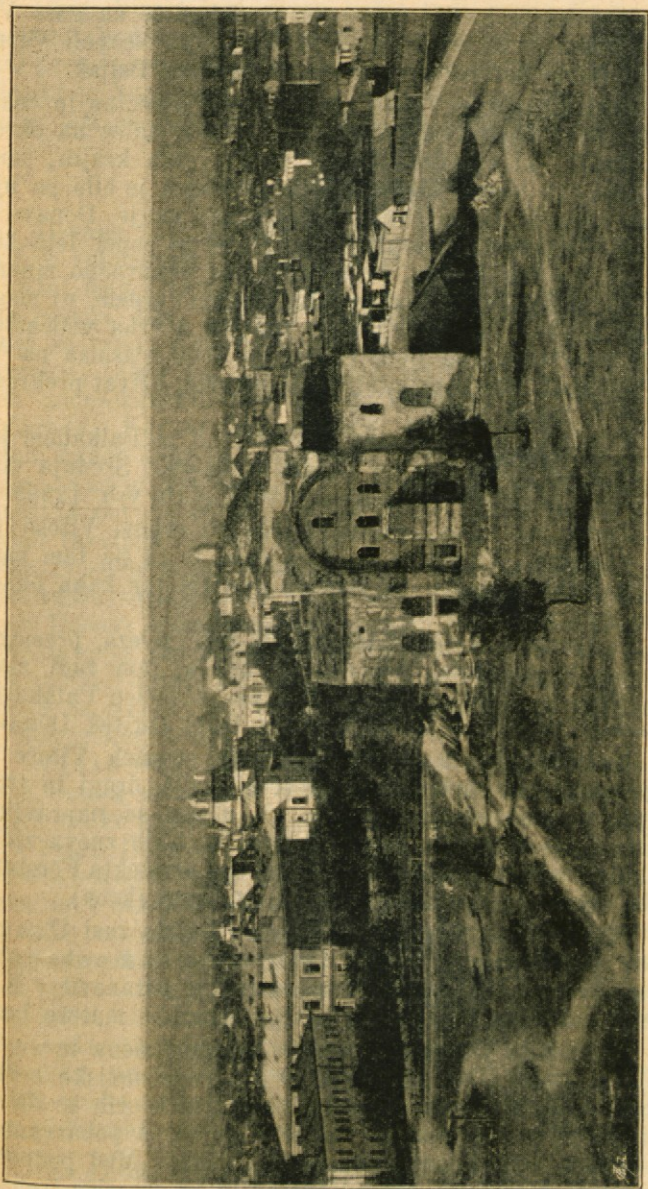
kjer so bile prodajalnice, kavarne in krčme. Inženirji — večinoma Čehi — so prišli uravnavat ulice, rušit posebno slaba in na pol podrta poslopja, staviti namesto njih nova itd. Dobre gostilnice so odprli od drugod došli krčmarji, navadno Srbi, Ogri ali Nemci. Psi, kateri so hodili poprej v celih tropah po ulicah mestnih in po svoje skrbeli, da se očistijo razne nesnage, kakor kosti, mrhovina in drugi odpadki, izginili so počasi, ker niso našli več živeža. Zato pa jih je bilo še veliko po okolici, kjer so se zimski čas menda družili z volkovi, katerim so po dlaki čisto podobni.

V teku štirih ali petih let, t. j. okoli leta 1884., dobila je Sofija čisto drugo lice. Ravne, široke ulice vodijo po novem delu mesta, katero se je razširilo proti iztoku na obeh straneh griča, na katerem stojé razvaline sv. Sofije. Knežev dvorec so postavili na onem mestu, kjer je bil nekdanj „konák“ turškega paše, tako da se prejšnja priprosta stavba ne pozna več. Okrog palače je lep vrt, in pred njo se razprostira mestni park (gradska gradina), kateri je v zadnjih letih bil razširjen in okrašen, tako da se lahko meri z marsikterim parkom velikih evropskih mest. Sploh je Sofija v zadnjih letih tako napredovala, da nekdanje mesto ni več spoznati. Stara „čaršija“ (trg) je izginila, umazani španjolski židovi so se pomaknili iz ulic nazaj v nove, po velikomestnem vzorcu napravljene prodajalnice.

Od novih poslopij imenujem najprej lepo „Narodno sobranje“, kjer zborujejo vsako leto najmanj po dva meseca narodni poslanci severne in južne Bolgarije. Pred zjedinenjem (do l. 1885.) je imela južna Bolgarija svoje posebno „oblastno sobranje“ (deželni zbor) v Plovdivu. Potém omenjam krasno gimnazijsko poslopje in visoko učilišče, državno tiskarno, narodno banko, razna ministerstva, poslanstva, prostorne vojašnice, ki obdajajo mesto od vseh strani, bolnišnico bolgarsko in katoliško, lep kolodvor, več hotelov, tovarnen in drugih zasebnih hiš. Tudi cerkev sv. Jožefa so med tem trudoljubivi misijonarji (kapucini) razširili in ozaljšali; ima dva zvonika z ubranimi zvonovi, dobre orgle in tri krasne oltarje, pa tudi nova cerkvena oblačila. Orgle je podarila mati kneževa, vojvodinja Klementina, a druge reči so darovali blagi katoličani francoski, avstrijski in italijanski.

Sofija v obče brzo napreduje v vsakem oziru. Dobila je vodovod, a zdaj pripravljajo električno razsvetljavo, konjsko železnico (tramvaj) itd.

Sofija, središče mesta, z razvalinami stare cerkve sv. Sofije.

Prej ko se ločimo od Sofije, poglejmo še na goro Vitošo, koja je za Sofijo blizu to, kar je za Neapolj Vezuv, ali pa, da ne hodimo tako daleč, Dobrač za Beljak.

Brez sumnje je Vitoša zavoljo svoje visočine in osamljenosti že v najstarejših časih bila znana daleč na okrog. Stari Traki, ki so pred Slovani živeli v teh krajih, imeli so jo za „vrh Hema“ (Balkana), raz kterega je bilo po njih mnenju mogoče videti Črno in Jadransko morje, Donavo in Planine. Makedonski kralj Filip III. se je popel leta 181. pred Kr. na vrh Vitoše, da bi videl, je li narodno mnenje resnično; a ker je bilo istega dne megleno vreme, ni mogel ničesar videti. Rés je le, da je razgled z vrha veličasten. Slavni potovalec Ami Boué pravi, da bodo sčasoma na Vitošo prihajali mnogi prijatelji lepe prirode, uživat prekrasni razgled z njenih vrhov.

Vitoša se vzdiguje med Rilo-planino in Balkanom kot osamljena ogromna planina v dolžini 50 km. Srednja visočina Vitoše je 1920 m, a najvišji vrh je „Črni vrh“ (2285 m).

Razun nekoliko mesecev v letu so vrhovi Vitoše pokriti s snegom. Vitoša je večjidel gola, le tu pa tam raste po njej nizko hrastovo in leskovo grmičje ter kaka bukev, gaber, lipa ali bor.

V Vitoši se krije obilno raznih rud (železa, premoga). Kakor se pripoveduje, dobivali so nekđaj tam tudi zlato. Mala zrna se nahajajo še sedaj v pesku rečice Palakarije, koja teče iz Vitoše in se izliva v Isker (pritok Donave).

Na severnih in severno-vzhodnih straneh Vitoše izvirajo tople vode; jeden izvor je sredi Sofije, drugi in tretji sta pa v vaseh bližnje okolice. V mestu so napravljene toplice že od starih časov. A zdaj se bodo znova zidale v velikem razmerju po načrtu dunajskega arhitekta Försterja, ter bo mesto za nje izdalo na milijon levov (kron).

Na severnem vzhodju planine se nahajata vasi Dragalevci in Bojana s starima bolgarskima samostanoma in cerkvama. Dragalevski samostan je ustanovil v XIV. stoletju car Ivan Aleksander na čast prečiste matere božje.

Znamenita je stara cerkev sv. Pantelejmona in sv. Nikolaja v Bojani. Na notranjih stenah podzemeljske cerkve so stare slike s staroslovenskimi napisi, iz kterih se dá posneti, da je cerkev sezidal vladar Kalojan, a pobarvana je bila za časa carja Konstantina Asena I. 1259. Med podobami sta najbolj znamenita cesar Konstantin in cesarica Irena.

Okoli Vitoše leže razun Sofije tudi mesta Samokov (na jugovzhodu) in Radomir (na jugozahodu). Prvo ima 9600 prebivalcev ter slovi zaradi svoje obrtnije in železne rude, ki jo kopljejo v okolici. Radomir ima 2300 prebivalcev in leži ob cesti, ki vodi iz Sofije proti Makedoniji.

Podonavska mesta.

Donava in morje sta prirodni meji Bolgarije proti severu in deloma proti iztoku; a ob jednom sta to koristni in važni meji. Donava je bila za Bolgarijo dolgo časa jedina glavna žila, koja ji je dajala v gmotnem oziru življenja in moči, a še le v novejših časih se ji je pridružila železnica, idoča od srbske meje pri Caribrodu in vodeča prek podbalkanskih pokrajin do Harmanlija in dalje proti Carigradu. Kar se tiče prometa, je železnica ravno tako važna, kakor Donava in morje, a gledé naglosti je še važnejša. Ker je bila torej toliko vekov po Donavi najboljša prometna pot do zapada, ni se čuditi, da so se ob njenih obalah razvijala in razcvetala prva mesta, koja so naglo rastla in se lepo širila zaradi trgovine in prometa. Že v najstarejših časih, kakor daleč sega spomin zgodovine, bile so ob Donavi naselbine pod raznimi imeni. Na istih tleh se vzdigujejo dandanes mesta: Vidin, Lom-palanka, Nikopolj, Svištov in Ruščuk ali Ruse, dalje proti vzhodu pa Silistra. To so najvažnejša mesta na desnem, t. j. bolgarskem bregu Donave.

Vidin šteje 14.772 prebivalcev;¹ tukaj je stara trdnjava, ostala od turških časov, koja je ob času rusko-turške vojske veliko trpela (na njo so streljali Rumuni od nasprotne brega Donave pri Kalafatu), pa se je vendar v zadnji bolgarsko-srbski vojski še jako dobro obnesla. Zunaj trdnjave se v novejšem času mesto precej širi; vendar ne stavijo tako močnih in visokih hiš, kakor v Sofiji ali v zapadno-evropskih mestih, nego priproste, s tankimi stenami, pa z opeko krite. Ker se mesto širi proti Donavi, kjer je pristanišče, in kjer je največ trgovskega gibanja, preti od reke, kedar naraste, nevarnost tamošnjim prebivalcem; voda stoji tedaj po nižjih ulicah ter polni kleti in shrambe. V okolici mesta zastaja vsled povodnji obilo vode, ki povzroča močvirnata tla in nezdrav zrak; zato so že stari poto-

¹ Ta številka kakor tudi sledeče so posnete po poslednji uradni statistiki iz leta 1893.

valci imenovali Vidin „gneздо mrzlice“. Sicer pa je okolica prav rodovitna; ondi raste žito vsake vrste, a tudi sočivje in sadje. Tudi lepi vinogradi se tod nahajajo; toda v zadnjih letih se je pokazala tam trtna uš, ktera bo menda pokončala veliko vinogradov. V Vidinu je državna realna gimnazija in sedež bolgarskega nadškofa ali metropolita.

Za Vidinom sledi ob Donavi Lom-palanka z 8564 prebivalci; do tega mesta se pripelješ od Vidina s parobrodom po Donavi v kakih treh urah. Ime „palanka“ se daje velikim vasm; nekdanj je morebiti to ime bilo prikladno za ta kraj, a sedaj mu že pripada naslov mesta, ako se gleda na število prebivalcev. V službenem slogu izpuščajo pridevek „palanka“, pa tudi prebivalci čujejo neradi, če jih kdo pita s „palančani“, ker je to pod njihovo meščansko čast. Dolgo let je bilo v Lomu oddaljeno pristanišče za Sofijo. Od Loma vodi cesta črez strmi Balkan mimo Berkovice, Klisure, prek Petrohanskega vrha do Sofije. Tod se pripelješ z vozom v dveh dneh, a morajo se premagati velike težave, da se voz spravi na vrh Balkana (navadno s konji ni mogoče voziti, zato pa pripravljajo vole, ali pa bivole); vendar pa veliko let ni bilo boljše ceste med Sofijo in zapadno Evropo, kakor je ta. Pošta in potniki so po zimi in po letu morali po tej cesti potovati. Pošta, ki je menjala konje petkrat, potrebovala je 18 ur nagle vožnje, a potniški voz skoro dvakrat toliko. Pisatelj teh vrstic se je nekolikokrat tod vozil in si je vsekdar pustil pretresti svojega rojstva kosti do dobrega, da so ga bolela rebra nekaj tednov za spomin. V tistem času je bilo v Lomu vedno vse živahno: v gostilnah mnogo potovalcev, v hlevih polno živine za vpreganje, v skladiščih veliko raznega blaga. Zato je Lom hitro napredoval od osvobojenja Bolgarije (l. 1878.) pa do odprtja železnice (l. 1888.). Sedaj bode pa ostal le bolj krajevnega pomena.

Lega mesta je jako mična; stoji na malem griču ali visočini nad Donavo; ima krasno poslopje za meščansko šolo in učiteljsko pripravnico, stan okrožnega upravitelja ali glavarja itd. V bližnji okolici so lepi vinogradi, bolj oddaljeni pa so pašniki za drobnico.

Nikopolj je bil do XV. stoletja sedež katoliških škofov, katerim so bile podrejene vse župnije podonayske. Pod turškim pritiskom so se morali škofje umakniti. Še le v početku tega stoletja, ko so dobili kristjani nekaj pravic, bila je škofija zopet ustanovljena; a sedež je bil v poslednjih

letih prestavljen v Ruščuk. V mestu Nikopolju se vidi še dandanes stara cerkev iz IX. veka, koja je sedaj jako zanemarjena, in zob časa jo bo skoro popolnoma razdejal. Kar se tiče zgodovinskih znamenitostij, naj omenim, da je bila tukaj l. 1396. velika odločilna bitka med ogerskim kraljem Žigo (Sigismundom) in sultanom Bajazitom Velikim, o kateri priliki se je odločila usoda podonavskih dežel. Leta 1810. so vzeli Rusi Nikopolj in razdejali trdnjavo. Turki so jo pozneje zopet postavili, toda v zadnji rusko-turški vojni se je jako slabo obnesla; udala se je brez posebne borbe, a dandanašnji je izgubila vso važnost.

Svištov šteje 12.482 prebivalcev. Razpoložen je ob vznožju visokih hribov, deloma tudi na njih, ki se razprostirajo daleč proti jugu in so obrasteni tu pa tam z vinogradi. Na vrhu bližnjega griča je stari grad, s kterega je lep razgled na mesto in Donavo ter na nasprotno rumunsko deželo. V tem gradu se je podpisal l. 1791. mir med Avstrijo in Turčijo. Rusi so prešli dne 27. malega srpana l. 1877. tukaj čez Donavo. Dandanes je sedež okrožnega upravitelja in sodišča ter ima državno trgovsko šolo in nekoliko vojašnic. Tam je zborovalo l. 1882. jeden dan „veliko narodno sobranje“, ko so poslanci bivšemu knezu Aleksandru dali oblast vladati sedem let samostojno, ne oziraje se na ustavo. Kake posledice je imelo to, priča nam novejša zgodovina bolgarska (l. 1883—85.). Svištovljani kakor sploh podonavski meščani so se počeli prej izobraževati in razvijati, kakor meščani v sredini dežele, ker so bili vedno v trgovskih zvezah z drugimi izobraženimi narodi. Znano je svištovsko dobro vino.

Od Svištova do Ruščuka se razprostirajo hribi na bolgarski strani, toda isti so većinoma goli; vidijo se le tu pa tam majhne vasi, okoli kterih je nekaj zelenega in obdelanega polja.

Ruščuk ali Ruse je po številu prebivalstva četrto mesto v Bolgariji (prvo je Sofija, drugo Plovdiv, tretje Varna) in šteje 28.121 ljudi. Od daleč je nanj slikovit pogled; kajti mesto leži visoko nad Donavo med vinogradi in sadnimi vrta. Vitki minareti turških džamij, cerkvene kupole in zvoniki se vzdigujejo nad prijaznimi hišami. Pri Donavi je veliko pristanišče avstrijskega in ruskega parobrodnege društva ter bolgarskih državnih ladij. Ne daleč proč je postaja ruščuško-varnenske železnice, ktero je pred nekoliko leti zelo drago kupila država od angleške družbe.

V mestu so znamenitejša poslopja: kneževski konak, stolna cerkev, banka, nekaj hotelov in gimnazija, katero je mesto samo več let vzdrževalo, a sedaj jo je prevzela država na svoje stroške. Ob času rusko-turške vojske je mesto veliko trpelo. Turki so se tukaj dolgo časa držali pred topovi, iz katerih so Rusi sipali granate, stoječ na nasprotni strani Donave v rumunskem mestu Gjurgjevu. Ruščuk je trdnjava, zavarovana ne samo z zidovjem, ampak tudi s prirodnimi visočinami, s katerih se je mogoče uspešno braniti proti sovražnim napadom. Pod turško vlado je šteló mesto nad 40.000 prebivalcev, a upati je, da bo zopet skoro to število doseglo; kajti razvija se jako lepo v vsakem oziru, in obrt zeló napreduje. O Ruščukljanih bi se moglo isto reči, kakor o Svištovljanih, da prekosijo po izobraženosti svoje rojake notranjce. Imajoč že več let železnico (ta je prva na Bolgarskem od l. 1875.), po kateri se je vršil promet med zapadno Evropo in Carigradom, prišli so mnogo v dotiko z izobraženim svetom ter so rano začeli spoznavati potrebo učenja in važnost napredka. Hodili so pridno ne samo v domačo šolo, ampak nekteri so šli tudi v srednje in višje šole v Avstrijo, Rusijo in na Francosko. Njih vzgled so posnemala še nektera druga mesta bolgarska, kakor Trnovo, Gabrovo, Plovdiv itd. V okolici ruščuški so prijetni kraji za izprehode in izlete. Z visočine, „Stari bair“ imenovane, je krasen razgled na široko sinjo Donavo, na Ruščuk, kakor tudi na rumunsko stran.

Še o zadnjem podonavskem mestu Silistri nekoliko besed. Silistra šteje 11.414 prebivalcev ter ima trdnjavo in rodovitno okolico. Sredi na velikem trgu mesta je obširno vladno poslopje, kjer uraduje okrožni upravitelj. Pred tem poslopjem sta umetno napravljena dva vodometa. Poleg tesnih ulic so tudi dve ali tri prostornejše. Rusi so postavili tam lepo cerkev, a Bolgari šolo. Iz okolice prinašajo na trg dosti žita, sadja, medú in kož, kar se prodaja v druge dežele in izvažá po Donavi.

Blizu Silistre proti iztoku so tabori (reduti) „Arab-Tabija“, o katerih je bilo večkrat slišati za časa rusko-turške vojske in pozneje, ko so se Rumuni in Bolgari prepirali zavoljo njih.

Primorska mesta.

Največje morsko pristanišče ali luka, ki jo ima Bolgarija, je Varna. Mesto šteje 28.174 prebivalcev. Želez-

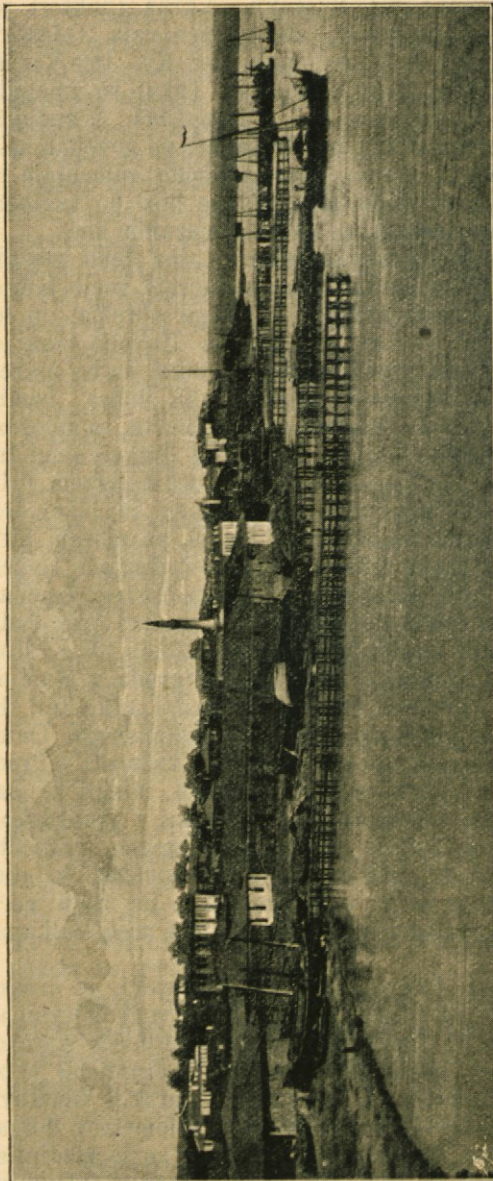
nica ga veže z Donavo pri Ruščuku. Varna (nekteri jo hočejo zvati Vrana) se je v starih časih imenovala „Odesos“ in je bila ustanovljena v šestem stoletju pred Kr. Ime Varna srečujemo že v sedmem stoletju po Kr. Tukaj so zmagali Turki nad kraljem Vladislavom III. v letu 1444. V zadnjih letih se je začelo mesto širiti in olepšavati po novejših načrtih. Stare, blatne in krive ulice se bodo zamenjale z ravnimi, ob katerih bodo stale lepe, zidane hiše po vzgledu drugih mest namesto lesenih, z blatom omazanih koč.

Varna je posebno z morske strani prav lepo mesto. Sicer pa luka ni veliko vredna, ker se morajo večje ladije ustavljati daleč od mesta zavoljo plitvega obrežja, in le male ladjice se lahko ukrcajo pri mestu. Zavoljo tega je sklenila bolgarska vlada preustrojiti luko tako, da bo ustrezala vsem zahtevam. Če bo varnenska luka dobra, imela bo tudi ruščuško-varnenska železnica več prometa, in splošna trgovina se bo razširila, kar bo na korist državi sami in njenim prebivalcem. Isto se lahko reče o burgaskem pristanišču (Burgas), ki ima ravno tak pomen za južni del Bolgarije, kakor Varna za severni. Sploh pa morajo biti glavna pristanišča v vsaki državi dobra, ker drugače so železnice, ki vodijo do njih, podobne ulicam brez pravega izhoda.

Blizu Varne je takozvani krajmorski prehod črez Balkan, kterege so rabili že Rimljani v starih časih. V X. stoletju je vodila tod trgovska cesta iz Carigrada v Rusijo. V našem stoletju so prevzeli ta prehod Rusi l. 1829. ter šli črezenj pod vodstvom generala Dibiča-Zadbalkanskega. Dandanes pa nima ta prehod nobene prometne važnosti. Pred kakimi 20 leti, ko so Turki stavili železnice, mislili so, da bi zjediniili varnensko železnico prek Balkana z jambolsko; to bi bilo imelo za Turčijo veliko strategično važnost, kajti po tej železnici bi bila mogla hitro dovažati vojake k Donavi. A dandanes se za to progo nikdo ne zmeni več, ampak gradila se bo železnica od Nove Zagore prek Balkana v Ruščuk.

Burgas (grški Pirgos), s 7600 prebivalci, je drugo bolgarsko pristanišče na Črnem morju. Odtod vodi železnica, napravljena l. 1890., do Jambola in veže pristanišče s staro železnično progo pri omenjenem mestu. Napravljena je z lastnim bolgarskim trudom, t. j. z žulji bolgarskih vojakov. V teku jednega leta je bila ta nad 100 kilometrov dolga proga od Burgasa do Jambola gotova, kjer se je zjediniila s staro turško progo, ki vodi od jedne strani v Odrin in

Primorsko mesto Burgas.

Carigrad, a od druge proti Plovdivu in Sofiji. Pri Odrinu vodi jedna proga do Dedeagača na Egejsko morje; torej je Egejsko in Črno morje sedaj zvezano z železnico. Prebivalci so večinoma Bolgari, a deloma tudi Grki in Turki, kakor v Varni. Kot trgovci so Grki jako podjetni in spretni, pa tudi Bolgari so jih v novejšem času začeli posnemati.

V Burgasu živi tudi nekaj katoličanov, kateri imajo svojo majhno cerkvico in dekliško šolo, kjer poučujejo francoske šolske sestre. Odkar se je odprla železnica, širi se mesto znatno.

Blizu Burgasa leži mesto Anhialo (5000 prebivalcev). Važno je v tem oziru, ker pripravlja morsko sol, koja se izpečava po vsej deželi z novo železnico. Anhialo leži med slanim jezerom in morjem.

Zavoljo morske soli je tudi važno primorsko mesto Balčik (4300 prebivalcev), ležeče blizu Varne.

Mesembrija (1800 prebivalcev) leži severno od Burgasa na polotoku, kterega veže tesna proga s kopnim. Mesto je staro okoli 2500 let. V njem prebivajo večjidel Grki. V mestu so znamenite srednjeveške cerkve, kterih je okoli deset večjih in manjših.

Mestice Sozopoli (3000 prebivalcev) leži na polotoku južno od Burgasa in je imelo znatno prošlost, a sedaj je zelo zapuščeno.

Mesta v notranji Bolgariji.

Mest, ležečih v sredini kneževine, ne bom vseh opisoval, ampak le tista, koja imajo svojo zgodovinsko važnost, ali pa so na glasu kot središča okrogov, nosečih njihovo ime.

Trnovo je po svoji zgodovini najslavnejše mesto v Bolgariji. Tukaj je bila namreč stolica tedaj, ko so vladali v Bolgariji carji iz rodovine Asenovcev. Znamenito je mesto zavoljo svoje romantične lege; leži namreč na kamenitih gričih, okoli kterih se vije reka Jantra v obliki črke S.

Gole pečine in vrhovi štrlé kvišku nad mestom. Središče Trnovega obstoji iz dveh starih trdnjav: Carevec (na levem bregu reke Jantre) in Trapezica (na desnem bregu). Prva je bila stolica bolgarskih carov od l. 1186. do 1393. Pod Trapezico stojé razvaline cerkve sv. Dimitrija, kjer so kronali nekdanje bolgarske carje. Najžalostnejši dan za Trnovčane je bil 29. mali srpan leta 1393., ko je Čelebi, sin sultana Bajazita, po trimesečnem obleganju vzel Trnovo s trdnjavo Carevcem vred. Godile so se tedaj grozovitosti, kakoršnih si še prej Bolgari misliti niso mogli; klanja, mesarjenja in požiganja ni bilo ne konca, ne kraja. S tem dnem je bilo Trnovo skoro popolnoma uničeno, tako da ni ostalo več sledú o nekdanjih znamenitostih carskega prestolnega mesta.

Odtlej do današnjega dne je minilo veliko let, pa mesto se ni moglo posebno povzdigniti.

Pod Trapezico v dolini stoji bolgarska metropolija, kjer ima že več let svoj sedež glasoviti metropolit Kliment.

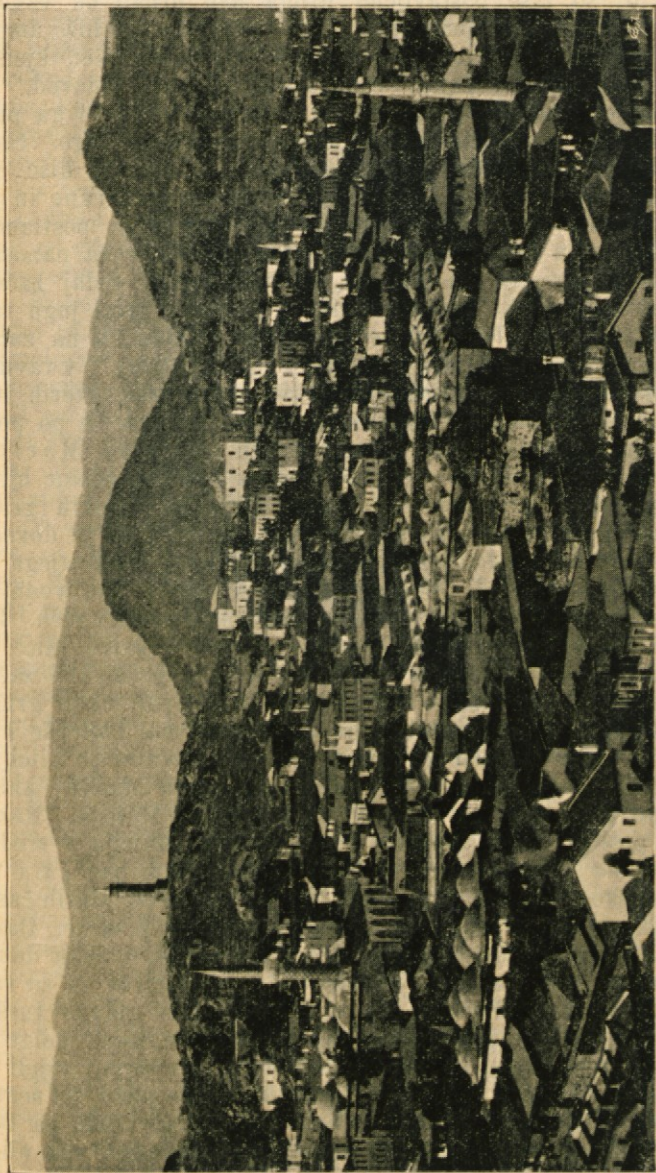
Trnovo šteje 12.314 prebivalcev. Mesto se kaj slabo širi, ker so povsod krajevne zapreke, namreč strme pečine, ob katerih stojé hiše takorekoč jedna nad drugo. Med njimi so le prav tesne ulice, kjer se vozovi ne morejo izogibati, ampak morajo vozniki čakati na posebnih, zató označenih prostorih, da se izognejo. Sicer pa ni posebnega prometa z vozovi v mestu. Samo ob takih časih, kedar je tja sklicano veliko sobranje in se zbere ondi od vseh strani nad 500 poslancev, tedaj je prav živahno po mestu. Dobro je, da je Bolgar vaje priprostega stanovanja in hrane; zakaj pripravnega stanovanja in postrežbe bi človek zastonj ondi iskal, o čemur me je izkušnja poučila. Da ni zdravo stanovati v takem „orlovem gnezdu“, razumeva se samo ob sebi, posebno pa po letu, ko je silna vročina; sreča je še, da je na iztočni strani grič, Sv. Gora imenovan, kateri daje v letnem času izprehajalcu uživati prijetno senco.

Trnovo je znamenito še po tem, da je zborovalo tam po osvobojenju Bolgarije prvo narodno sobranje, ki je glasovalo za „konstitucijo“, t. j. za osnovni državni zakon Bolgarske l. 1879. Tam se je tudi proglasilo l. 1886. zjedinenje severne in južne Bolgarije.

Okolica je zeló prijetna in rodovitna. V bližini je nekoliko samostanov, raztresenih po gorskih visočinah.

Plovdiv je mesto, ki ima blizu jednako prošlost, kakor Trnovo, a je mnogo večje. Leži v „blagoslovljeni“ dolini reke Marice, kakor jo po pravici imenuje Kljun v svojem zemljepisu; to sem si zapomnil iz dijaških let, ko še sanjal nisem, da se bom kdaj izprehajal po tej dolini. Ker že teče dvanajsto leto mojega bivanja v Plovdivu, imel sem priliko občudovati ne samo plodovitost okolice, ampak tudi ukazelnost Bolgarov, kateri pošiljajo leto na leto kope svojih sinov v gimnazijo, kjer mi je bilo treba v mnogoterem oziru še orati celino. Želel bi, da bi tudi zasejano seme obrodilo dober plod v srcih marljivih mladih Bolgarov.

Plovdiv (tujci ga imenujejo „Filipopolis“) ima 36.033 prebivalcev ter se sme po svoji legi prištevati najlepšim mestom na balkanskem polotoku. Podobne romantične lege ni najti, kjer si bodi. Sredi velike ravnine se vzdigujejo trije skalnati griči, kakor da bi jih bil izbruhnil podzemeljski ogenj na površje. Na vseh stranéh dveh gričev, katerih jeden (Sahát-tépé) ima na vrhu stolp za uro in za požarno

Mesto Plovdiv.

stražo, so hiše postavljene druga nad drugo od vzhodja do vrha. Na tretjem griču (na desno) pa ni hiš, ampak stoji le spomenik bitve rusko-turške iz leta 1878., kjer so napravili sedaj vodnjak (velik kotel) za novi vodovod. Od daleč je mesto jako lepo gledati, in popotnik, ki ga prvi-krat vidi, ne pozabi lahko njegove romantične lege. Sicer pa na mestu samem ni kaj posebnega: starinske hiše, napravljene pol iz lesa, pol iz ilovice; razno pobarvane in pobeljene ter tudi nepobeljene kočee; tesne ulice, postlane z neobdelanim kamenjem, kakor da bi ga bila voda nanosila. Še le ko prispeš na jednega od treh vrhov, tedaj začneš zopet svobodneje dihati; odtod se ti odpre proti jugu razgled na sinje-zelene višave Rodopskih planin, a na zahod in sever tam v daljavi na vrhove „Srednje gore“; v ravnini vidiš plodna polja, med njimi lepe mirne vasi, katerih tudi ob vsem podnožju Rodopskih planin ne manjka. A po polju se vije v krivih črtah, kakor srebrn pas, reka Marica, ktera je napajala do sedaj ne samo z rižem posejane njive, temveč tudi prebivalce Plovdiva; kajti na visokih gričih mesta bi pač zastoj kopali studence. L. 1891. se je dovedla voda iz 16 km oddaljenih Rodopskih planin do tretjega in najvišjega vrha plovdivskega, kjer je napravljen vodnjak, odkoder se preskrbuje mesto z vodo po železnih cevéh. Zaradi vodovoda so morali uravnati nekatere krive ulice in razširiti trge. Ščasoma bodo tudi mestni prebivalci začeli zapuščati strme klance ter se bodo naseljevali okoli gričev po ravnini, kar že sedaj tu pa tam opazujemo; najlepše hiše in glavnejša poslopja se stavijo namreč v ravnini ob ulici, ki vodi do železniške postaje, ali pa ob bregu Marice, kakor na pr. gimnazija ter cerkev sv. Cirila in Metoda. Razun teh poslopij je še opaziti velika turška džamija v sredini mesta na glavnem trgu in blizu nje „kuršum han“, t. j. veliko s kositrom pokrito poslopje, kjer so že od starih časov varna skladišča večjih trgovcev, pa tudi njih pisarne. Bazar ali „čaršija“, kjer se prodaja različno blago, obleka domačega in tujega izdelka, je dolg blizu 800 metrov in se razprostira od velikega mosta nad Marico do glavne turške džamije. Večje prodajalnice so po obeh straneh dolge in precej tesne ulice, a manjše so tam na levi strani vzadi za džamijo, na kupu, kjer se križajo tako tesne ulice, da segajo strehe od jedne strani do druge nad ulico. Zató pa tudi zgori, kedar začne v takem kotu goretí, navadno vsa ulica, ne da bi bilo mogoče ogenj ustaviti.

„Konák“, t. j. vladno poslopje, kjer je prej stanoval glavni upravitelj (guvernér), je bilo pri Marici blizu mosta. Tam blizu je bila dalje časa pošta z brzovjavom in tudi bivše „oblastno sobranje“ (deželni zbor) v nekem starinskem poslopju, kjer so imeli poprej Turki svoje kopališče. Vsa ta poslopja so tako priprosta, da se človek čudi, kako so jih toliko let mogli rabiti. — Bolgarska stolna cerkev matere božje z lepim zvonikom stoji na sredi mesta precej visoko. A katoliška cerkev je v ravnini, v novejšem delu mesta, ne daleč od glavne ulice, koja vodi na kolodvor. Ta cerkev je največja v vsem mestu.

Kakor pové samo ime Filipopolis (t. j. Filipovo mesto), sezidal ga je Filip II. makedonski. Prej je stalo tam mesto „Eumolprias“, ktero je zavzemalo samo jeden grič. Traki so že pred Makedonci tukaj gospodovali in so se zopet vrnili po razpadu mogočne makedonske države. Potém je postal Plovdiv prestolnica kralja Odrizov, kteri so bili med vsemi Traki najznamenitejše pleme. Pozneje pa so prišli Rimljani v te kraje, in mesto je postalo tedaj znamenito.

V srednjem veku je obiskavala plovdivsko mesto nesreča za nesrečo. Najprej so ropali in požigali po njem Gotje, potém Huni, Obri in Bolgari. Strašno so gospodarili tudi Rusi, ko so prišli semkaj pod Svjatoslavom. Več kakor 40.000 prebivalcev se je baje tedaj pokončalo. Tekom srednjega veka se je popravilo mesto, odkar so se bizantinski cesarji začeli brigati zanje; tudi se je obrnilo zopet v močno trdnjavo, kakoršna je bila v starih časih. Celó grški cesarji so začasno tukaj stolovali; zaraditega se je takrat grški narod v njem veliko bolj šopiril, kakor pa Slovani.

Še le sčasoma, ko je prišlo semkaj več Slovanov, dobilo je mesto ime „Plovdiv“, ktero se sedaj v obče rabi. Nova nevihta se je zbrala nad Plovdivom, ko se je ustanovila iztočno-bolgarska država pod Asenovci. Med vednimi krvavimi boji se ni moglo mesto razvijati, niti se je moglo prebivalstvo oddahniti. L. 1344. ga vidimo zopet v rokah Bolgarov; takrat pa že ni bilo več tako sijajno kakor nekđaj; tudi ni šteló več toliko prebivalcev. Ko so prišli tedaj Turki sem od Odrina, vzeli so Plovdiv pri prvem napadu; tako slabo so se branili prebivalci.

Turki niso nič storili za to mesto, čeravno je bila njegova lega jako važna. Od ondod se je moglo priti tako-rekoč do srca balkanskemu polotoku. Tukaj so le imeli velika skladišča za vojake in hleve za konje, mule in osle,

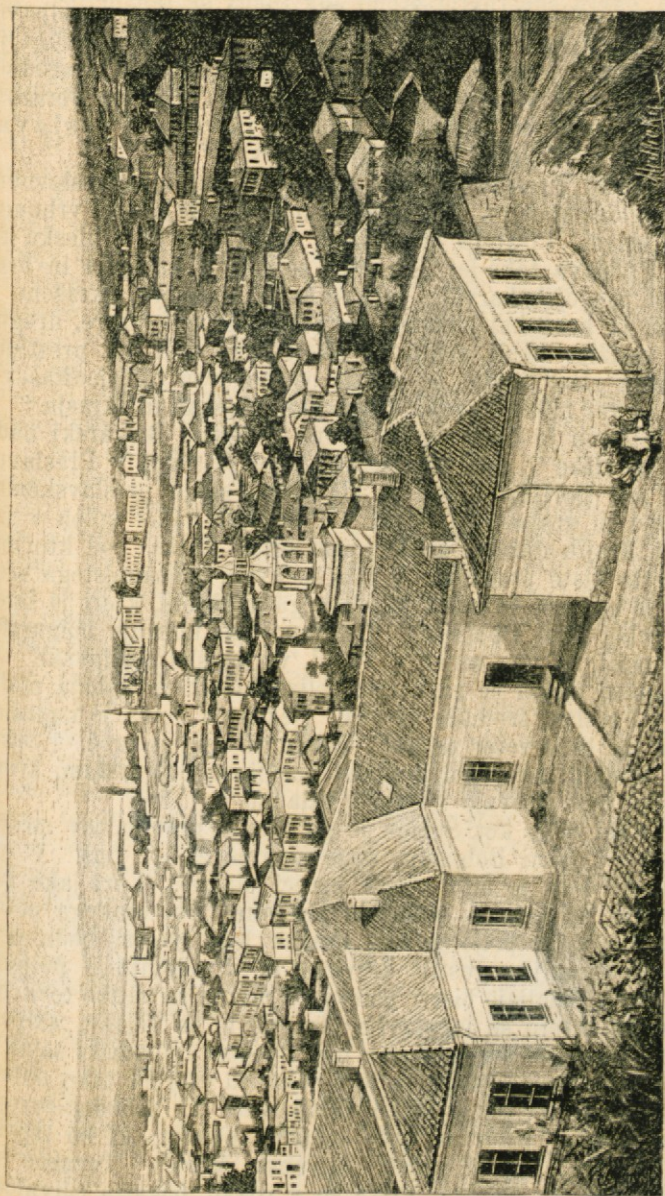

kteri so prenašali trgovsko blago odtod v bližnja in oddaljena mesta proti zahodu in severu. Trdnjava je bila razpadla, in nikdo ni več pomislil, da jo popravi. V XVII. stoletju je bilo mesto podobno na pol podrtini, na pol vojaškemu taboru. Na onem griču, kjer je bila nekdanja trdnjava, stale so revne kočice, v katerih so živeli večinoma Turki.

Do leta 1878., ko so prevzeli Rusi Plovdiv, bilo se je le malo kaj obrnilo na boljše; samo trgovina se je bila nekoliko oživila vsled železnice, ktera je zvezala leta 1876. Carigrad s Plovdivom. A Rusi so se pobrigali precej za popraviljanje ulic in hiš. Kar se je zgodilo za olepšavo mesta ob času ruske okupacije in pozneje ob času rumelske vlade, ki je imela tukaj svoj sedež, to je ostalo do današnjega dne. Odkar je pa južna Bolgarija zjedinjena s severno in je občina prestolnica Sofija, od tedaj mesto prav počasi napreduje, pa tudi trgovina ni več tako živa, kakor je bila od osvobojenja pa do zjedinenja Bolgarov (l. 1886.).

Šumen ali Šumla je dobro znan kot trdnjava. Postavil jo je, kakor pravijo zgodovinarji, sultan Murat leta 1388. v oni dobi, ko je njegov veliki vezir Ali-paša premagal bolgarskega carja Šišmana ter podjarmil vso podonavsko Bolgarijo do Nikopolja. Pozneje se je čulo ime Šumen redkoma do zadnjih dveh stoletij, ko je bila trdnjava preustrojena po novodobnem načinu. Trikrat je ruska vojska brezuspešno napadala bivšo turško trdnjavo, in sicer l. 1774., 1810. in 1828. Ker je trikrat ni bilo mogoče vzeti, začeli so Turki misliti, da je v resnici tako močna, da je nikdo ne bo mogel premagati. Leta 1877. so Rusi zopet prišli nad njo, pa tudi zdaj se ni hotela udati. V berlinskem dogovoru je bilo sklenjeno, da se morajo Turki umakniti iz trdnjave. Turki pa vendar niso hoteli dobrovoljno izročiti Rusom in njih naslednikom, Bolgarom, trdnjave, takorekoč „ključ Balkana“. Čerkez Fazil-paša, ki je bil poveljnik turške posadke v Šumnu, ni se hotel umakniti prej, nego je dobil lastno-ročno pismo od sultana, v katerem mu je pisal, da naj izroči trdnjavo Rusom. Leta 1878. se je podpisala pogodba med obema strankama, vsled ktere so turški vojaki zapustili trdnjavo ter odšli z orožjem in strelivom prek Varne v Carigrad. Sultan je pohvalil s posebnim ukazom (fermanom) prebivalce mesta šumenskega, da so se med tem časom tako pošteno obnašali, ter jim je priporočal, naj bodo zanaprej pokorni novemu gospodarju.

Šumen šteje 22.517 prebivalcev in ima znatno število

Mesto Šumen, trdnjava.

vojakov, večinoma konjikov. Tam je brigadno poveljstvo, sedež okrožnega načelnika, tovarna za pivo itd. Okolica je jako krasna, polna vrtov in plodnih njiv. Podnebje je ugodno, pa tudi ljudje so prav čedne postave in prijetnih obrazov.

Ne daleč od Šumna se nahajajo razvaline Preslava, nekdanje prestolnice bolgarskih carjev.

Mesto Preslav je bilo nekdanj važno v vojnoslovnem (strategičnem) oziru. Pod carjem Simeonom je bilo na vrhuncu svoje slave. Pisatelji iz tedanjih časov govoré o blesku in lišpu Preslava takó-le: „V mestu so hiše iz kámenja in lesa v vseh mogočih barvah; cerkve so iz mramora, okrašene z zlatom in krasnimi slikami; car (Simeon) nosi bisere, dragocene verižice okoli vratú in okoli rok; sedi na prestolu, opasan z zlato sabljo in obdan od boljarov (plemenitašev), kateri se kar bliščé v svojih dragocenih oblekah in okrasju.“

Simeon je dobil carsko krono iz Rima. Bolgarski nadškof, povišan v čast patrijarha, imel je sedež v Preslavu. A že pod Borisom l. 967. je bil konec sijaju preslavskemu. Pozneje so gospodovali Grki v Preslavu, kakor sploh v iztočnih krajih dežele, dokler niso prišli Turki, pod katerimi je mesto čisto propadlo. V prvi polovici sedemnajstega stotletja je bil tam še sedež katoliškega nadškofa, kateri je imel pod seboj tudi Dobrudžo. Dandanes se imenuje bolgarski metropolit, ki ima sedež v Varni, varnensko-preslavski. A na samem mestu so razvaline, blizu katerih se nahaja malo mesto Preslav, središče okolice. Nekdanja slava je izginila, kakor da bi jo veter odnesel, nekdanji sijaj je proč — ostal je le spomin: hvaležen predmet pesnikom bolgarskim, kateri ga jako lepo opevajo v svojih baladah.

Malo večje kot Šumen je po številu prebivalcev mesto Slivno v južni Bolgariji; šteje namreč 23.517 duš. V bizantinski dobi je bilo mesto precej slavno. Leži jako romantično na južnem podnožju Balkana. Na vsakega potovalca napravlja prijeten utis krasna lega mesta, obdanega od vseh strani z gostim drevjem in z rodovitnim poljem, po katerem šumljajo bistri potoki. V Slivnu so velike tovarne za sukno, katero se izgotavlja tam ne le za vojake, ampak tudi za trgovino ter je znano pod imenom „slivenski šajak“. To je jako trajno blago in je v nekterih vzorcih tako dobro napravljeno, da ga je težko razlikovati od zahodno-evropskega blaga. Kdor si hoče omisliti obleko, ki bo trpela leta in leta, naj si omisli „slivenski šajak“. Tovarne so napravljene na delnice, ktere so v rokah bogatih Slivniča-

nov. Slivničani so znani kot ljudje prebrisane glave, dobri trgovci in obrtniki ter so podvzetnega duha. Ker so že od nekdaj prebivali v mestu večjidel le Bolgari, bilo jim je pri navedenih lastnostih lahko, da so snovali zarote proti turški vladi in delali za osvoboditev od turškega jarma. Tukaj so bile že pred osvobojenjem Bolgarije dobro urejene šole za dečke in dekleta. Sedaj je tam državna gimnazija.

V okolici rastejo murve in se gojé sviloprejke, ktere dajejo v dobrih letinah po 5000 kilogramov svile. Potém slovijo tudi vinske gorice zavoljo dobre črnine, ki raste tam. To vino je tako prijetno piti, da so baje še Turki pozabili zapoved Mohamedovo, in da so včasi globoko pogledali v kupico. Ako hoče Bolgar skazati čast kakemu gostu, podá mu čašo slivenskega vina. Mogel bi reči, da je slivensko vino na Bolgarskem to, kar je tokajec na Ogerskem, negotinsko vino na Srbskem, ali ljutomersko na Slovenskem.

Stara Zagora, s 16.220 prebivalci, ima sedež okrožnega glavarstva, višjo dekliško šolo, vojašnico itd. Veliki semnji za govejo živino so v obče znani. Pokolje se na tisoče goved, katerih meso se deloma posuši, ali pa poseka v klobase ter prodaje daleč okoli po deželi, celó na Turško. Mast se prodaje na Rusko v velikih sodih ali mehih. Domača obrt, posebno tkanje, je prav razvita. Ob času zadnje rusko-turške vojske so bili Turki skoro vse mesto uničili. A sedaj se postavlja na novo z lepimi, širokimi in ravnimi ulicami.

Tatar-Pazardžik šteje 15.700 prebivalcev, leži ob reki Marici v jako rodovitni ravnini. Ulice so še po starem tesne in na vse strani zakrivljene. Bolgari, kakor tudi Grki, imajo svoje cerkve, a število poslednjih se vedno bolj manjša. Židov (španjolskih) je nekoliko tisoč, a se vedno množijo. Turki so se večjidel izselili, stoji pa še nekaj zapuščenih džamij. Trgovina z žitom, rižem in vinom je v Pazardžiku prav živahna. Zanimivostij ni nobenih najti. Lepo poslopje ima bolgarska meščanska šola. Tudi okrožni upravitelj, blagajnica in sodnija so imeli veliko poslopje, ktero je pa dne 25. svečana l. 1891. zgorelo zajedno z vsemi sodnijskimi listinami in denarjem vred. Škoda se je cenila na tri milijone kron. Mestna lega ob železnici je kaj ugodna za njega razvitek v prihodnosti v trgovskem in obrtnem oziru.

Ob isti železnici, pet postaj niže, nahaja se še drugo mesto skoro jednako veliko, namreč Haskovo s 14.200 prebivalci. V okolici raste posebno dober duhan (tobak). Mesto ima zdravo lego ob Rodopskih gorah, sodnijo, dav-

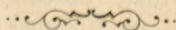

karijo in meščansko šolo. Ravnokar se zida lepo poslopje za dekliško šolo.

V severni Bolgariji omenjam po vsem svetu znano Plevno, katero ime se je ob času rusko-turške vojske tolikokrat omenjalo. Šteje 14.500 prebivalcev. Leta 1884., meseca rožnika, obiskal sem Plevno po tridnevnem potovanju iz Sofije. Predstavljal sem si v duhu poprej, Bog zna, v kakih gorah leži ta trdnjava, kaki visoki vrhi so okoli nje; a bil sem iznenadjen, prišedši tja, ko sem videl mesto obdano z lepimi griči, po katerih so vinogradi, njive in pašniki, pa mnogobrojni spomeniki z ruskimi napisi, ki spominjajo na žrtve padlih vojakov v groznih bitkah okoli Plevne. Ti griči obdajejo mesto v obliki nekotikih verig, tako da po vzetju prve verige vidiš griče druge črte, a za njimi se še krije tretja in morda četrta veriga. Mesta samega pa ne vidiš prej, dokler nisi že takorekoč notri. Sredi mesta se vzdiguje velik in lep spomenik padlim ruskim častnikom; v njem so vdolbena mala okenca, v katerih stojé pod steklom fotografije ruskih junakov, ki so padli v bojih pri Plevni. Nad mestom vidiš na griču Grivici kapelico, postavljeno od Rumunov v spomin lastnim bratom, ki so padli pri obleganju Plevne. Drugih posebnostij razun zgodovinsko slavnega imena mesto nima. Ima svojo mestno šolo in urade, kakor vsako okrožno mesto. Trguje mnogo z vinom in raznimi surovimi pridelki. V zadnjih letih se je pobrigalo za dober načrt, po katerem se bo sčasoma pravilno uredilo.

Od drugih okrožnih mest v severni Bolgariji še imenujem Gabrovo in Vratco, ki ležita v balkanskih pogorjih in štejeta vsako okoli 12.000 prebivalcev; potem Kjustendil z 10.700 prebivalci, ki leži v zahodnem kotu kneževine blizu Makedonije in Srbije. Jabolka, slive, grozdje in lepa okolica kjustendilska se sploh hvalijo. Tam znajo tudi pridelovati izvrstno slivovico, ktera ne zaostaja mnogo za sremsko in slavonsko. Sedaj gradijo Bolgari železnico od Sofije proti Kjustendilu, a od ondod bo peljala sčasoma v Makedonijo.

Najmanjša okrožna mesta so: Sevljevo, Loveč in Trn, o katerih pa ni kaj posebnega povedati. A druga mesta, kjer so samo središča okolij, so še manjše važnosti, tako da s tem lahko končamo opisovanje severno- in južnobolgarskih mest.

II. Zgodovinsko - politični del.

Črtice o zgodovini starih Slovanov in Bolgarov.

Več kakor dva tisoč let je hodil v starodavnih časih po balkanskem polotoku narod za narodom: jeden je prišel, drug je odšel, ali pa se je spojil s poprejšnjimi. Jeziki prvobitnih prebivalcev so izginili; samo tu pa tam se še nahajajo stare besede, spominjajoče na nekdanje narode, ki so jih rabili. Čisto brez sledú pa ne izgine nobeden narod z zemlje; zakon narave je tak, da se vedno kaj ohrani, če tudi v malo izpremenjeni obliki. Nad Bolgari je pet stoletij Turek gospodoval; pa tudi Grki, Arbanasi, Rumuni in celó Ogri so vplivali na njihovo razvitje, jedni močnejše, drugi slabije. A pri vsem tem se je v glavnih črtah ohranil njihov tip, in ostale so tudi nekatere značajne črte od starih Slovanov, če tudi je v teh krajih to plemensko ime prešlo iz občne rabe.

Prve verjetne vesti o slovanskih plemenih na Balkanu segajo do druge polovice VI. stoletja po Kr. Preseljevanje Slovanov je trajalo od tedaj pa do konca IX. stoletja. V XI. stoletju čujemo že pripovedovati razne stare pisatelje o treh južnoslovanskih plemenih, Hrvatih, Srbih in onih Slovanih (Slovènih), kateri so dobili pozneje ime Bolgari. Ako sodimo po starih ustnih sporočilih (narodnih pesnih, pravljicah in pregovorih), prinesla so vsa tri plemena iz svojih prejšnjih prebivališč v novo domovino iste šege in navade. A tukaj so delovali različni tuji vplivi, kateri so upotili ta sorodna plemena na razna pota. Najprej so se izgubile stare družstvene in državne uredbe pri onih slovanskih plemenih, ktera so se naselila po današnji Bolgariji, kajti prišla so v dotiko in so se morala boriti s trdovratnimi Bizantinci, kateri so stanovali poprej v teh deželah. Celó stara slovanska imena najvažnejših državnih uredob so bila pogrčena. K temu pa še pride vpliv finskih (ugrijskih) došlecev — Bolgarov okoli l. 679.

Ti so prišli prek Donave iz svojih prejšnjih selišč ob reki Volgi (in odtod pride baje ime Volgari — Bolgari) pod vodstvom svojega kana Asparuha ter so se po nekterih ljutih bitkah s Slovani za stalno naselili po tej deželi, ki

še sedaj nosi njih ime. Tukaj so osnovali državo, koja je obstajala blizu sedem stoletij.

Bolgarsko pleme ni bilo mnogobrojno, bilo je pa jako bojevitoga duha ter na bojnem polju hlabro. Bolgari so napadli potrpežljive in delavne Slovane, kteri so se pečali le s poljedelstvom in živinorejo. Po zmagi so jih podjarmili; a po malem so spoznali ugodnosti stalnega življenja ter si prisvojili sčasoma v znatni meri šege in navade, da celó jezik podložnih Slovanov. To spajanje dveh čisto različnih plemen je seveda počasi napredovalo; trajalo je vsaj dve ali tri stoletja.

V tej dobi se je bolgarski jezik po malem izgubil, in zmagovalci so se spojili s premaganimi Slovani. Brez sumnje so se Bolgari odlikovali po svojih vojnih močeh, a Slovani so jih prekosili po svoji izobraženosti. Zaraditega je bilo čisto naravno, da so se Bolgari podvrgli vplivu bolj razvitega in bolje urejenega naroda. Na tak način je nastal poseben narod. Bolgari so dali deželi svoje ime ter so podkrepili svojo moč z raznimi zakoni in uredbami.

Zgodovina Bolgarov od l. 679. pa do leta 1390., ko so prišli pod turško gospodstvo, ni drugega, kakor cela vrsta vojsk, med kterimi je bil le malo let mir. Borba je šla za prvenstvo med bizantinskimi cesarji in bolgarskimi vladarji. V tej borbi je bila zmaga zdaj na tej, zdaj na nasprotni strani; vojske so bile polne krvoločnosti na obeh straneh.

Za časa takih grozovitostij se je pojavilo v tej nesrečni deželi nekoliko kraljestev drugo za drugim. Komaj pa so se Bolgari s silo orožja vzpeli do moči in slave, prišli so močnejši sovražniki, Turki, ki so jih podjarmili.

Sploh pa je bila politična in zemljepisna lega južno-slovanskih držav neugodna za svobodno razvitje domače kulture. Na jedni strani so morali južni Slovani stati na braniku proti bizantinskemu cesarstvu, ktero je bilo seveda v svoji notranjosti že gnilo, a vendar se je vzdrževalo kot dedič starogrške in zapadno-rimske slave ter je z ostanki svoje stare kulture vplivalo znatno na Slovane. A od zapadne strani je pritiskalo na južne Slovane, posebno na Slovence in Hrvate, nemško cesarstvo, ktero je že tedaj strmelo za tem, da postavi in utrdi svoje meje čim dalje proti vzhodu. Italijani, posebno Benečani, tudi niso rok križem držali ter so poleg svoje trgovine razširjali svoje politične nazore med južnimi Slovani. A po nesreči so se oglasili še južnim Slovanom za hrbtom proti koncu X. sto-

letja novi sovražniki, Ogrji. Vsi ti sosedje so bili politični nasprotniki južnim Slovanom ter so vedno gledali, kako bi jih oslabili ali ugonobili. Slovani pa se niso mogli dosti uspešno postavljati v bran mogočnim sosedom, tem manj, ker jih ni zjedinjevala nobena občna vez; ampak vsako pleme je živelo záse in bilo razdeljeno na male župe, katerih vsaka je gledala na svoje posebne koristi.

Stari društveni red pri južnih Slovanih.

Ves stari društveni red pri južnoslovanskih plemenih je počival na temelju rodbinskih vezij, samo da niso bile te pri vseh plemenih popolno jednako in točno opredeljene. Pri Bolgarih se niso tako dobro ohranile, kakor na pr. pri Črnogorcih in Hercegovcih. Pri teh se točno znajo nasledniki istih pradedov. Taka rodbina po krvi tvori bratstvo, in nekoliko bratstev tvori pleme.

Južni Slovani razločujejo jako točno stopnje v žlahti ali rodbini. Pri njih se šteje samo mož, bilo v javnem življenju, bilo v hiši. Že jezik sam to naglaša, ker daje le možu priimek „človek“, a žena mora povsod bolj vzadi ostajati. Zato tudi ženski nasledniki niso kaj v čisljih. Moška vrsta se imenuje rodbina, ali rodja, ali pa debela kri in moška kri. Samo v nekterih krajih se ločijo v tem oziru Bolgari od drugih južnih Slovanov, davajoč moški in ženski vrsti jednoisto pravico. Ženska vrsta se imenuje tanka kri ali ženska kri.

Dandanes so bratstva in plemena samo na tesne kroge omejena.

Rodbina (žlahta) varuje ustno predanje, ona čuva društveni red. Rodbina počiva na krvnem sorodstvu. Iz nje so se obrazovale v prastarih časih župe, a iz širokih žup, ki so si bile v rodu, obrazovala so se plemena, v katerih pa je že krvno sorodstvo prenehavalo. A to, kar druží plemena jednega naroda med seboj, to je obči jezik, kterega govoré, in v katerem pojó.

Da so pri preseljevanju ostala plemena skupaj, to je vsaj verjetno. V onih vaseh, ktere so našli v zavladanih deželah, naselilo se je po jedno bratstvo jednega plemena, a druga bratstva istega plemena so se naselila v sosedstvu. Vsako pleme je dobilo tako svoj okraj, kateri se je ločil od drugih, in ta okraj se je zopet imenoval župa v širjem

pomenu besede. Beseda župa (župan) je torej čisto slovanska in se nahaja pri vseh južnoslovanskih plemenih.

Sčasoma pa se je izpremenil pomen besede župa; pod njo so razumevali tudi občino, okraj in cele pašnike.

Vsaka župa je štela več vasij, ktere so bile samostalne, ali pa so pripadale jedni ali nekolikim osebam. Posestniki so bili plemenitaši, duhovniki, ali celó cesar sam.

Razun župe nahajamo tudi katune,¹ t. j. pašnike, v katerih so se naselili samo oni, ki so se pečali z živinorejo. Vsak katun je imel po nekoliko rodbin (včasih po 20—30).

Ako je bratstvo uspevalo in napredovalo, razdelilo se je sčasoma na več bratstev, ktera pa so ostala med seboj v zvezi pod jednim županom-vojvodo. Ravno tako so se razvijala od jednega plemena druga nova plemena, ktera so se nahajala v istem odnošaju med seboj, kakor bratstva jednega plemena. Najmogočnejše pleme je hotelo stati više nego druga, in njegov poglavar (župan) je imel večjo čast, kakor drugi župani.

Tako se je med južnimi Slovani od malih početkov razvila država. V Srbiji se je imenoval glavnejši med župani veliki župan, a pri Hrvatih knez. To ime nosi še dandanes vladar črnogorski, istotako vladar bolgarski, samo da se glasi tu ta beseda navadno knjaz. -

Vojvoda je bil, kakor pové samo ime, vodja soplemenikom ob času vojske, a v mirnih časih je upravljal župo kot župan. V najstarejših časih je bil župan gotovo ob jednem vojvoda.

V Bolgariji so bili ob času carja Štefana Samuila vojvode ob jednem vrhovni uradniki županijski. Vojvode so bili najvišji deželni plemenitaši, kteri so imeli najmogočnejši vpliv v vseh državnih zadevah. Plemenitaši so se imenovali v Bolgariji tudi „boljéri“ ali „boljari“. Od Bolgarov so vzeli ta naslov tudi drugi Slovani. Šesteri boljari, ki so bili najmogočnejši, stali so poleg carja kot njegovi prvi svetovalci; z njih pomočjo je vladal car. Drugi boljari so bili dvorni uradniki ali največji dostojanstveniki po deželi, t. j. po župah. Boljar je skoro izpodrinil vojvodo od visokega mesta. V Bolgariji je sploh najprej izginila staroslovanska ljudovlada (demokratija) pri brezobzirnem postopanju vladarjev, kterim je mnogo stalo do tega, da iztrebijo

¹ Ta beseda se je ohranila še v nekterih krajevnih imenih; na p. blizu Plovdiva je vas Katunica, stoječa sredi med poljem in pašniki.

iz naroda vse spomine na prošlost, in da utrdijo vso moč v svojih rokah.

Moč župana, katero je ta dobil po volji naroda, prešla je torej počasi na carja, in občinski ustav je izgubil pod pritiskom državnega ustava vso važnost.

A ko je padla moč vladarja in so začeli Turki gospodovati po deželi, izkušale so zopet občine priti do stare veljave. In z oživljenjem demokratičnega duha je prenehalo boljarstvo, ali pa se je poturčilo.

Razun plemstva, katero so bili osnovali vladarji, vidimo najstarejše plemenitaše med ožjo žlahto županov, banov in vojvod. V vsakem plemenu je bila navadno jedna rodbina, iz ktere so se po stari pravdi izbirali župani. Te rodbine so se štete med najstarejše plemenitaše. Ko so razpadle župe, izginili so tudi dotični plemenitaši. V Bosni in Hercegovini — manj v Srbiji — je še dosti rodbin, ktere znajo naštevati svoje prednike ter morejo dokazati plemstvo; a žalibog, manjka jim navadno denarja, da bi mogli kot plemenitaši dostojno stopiti med svet. V Bolgariji pa takih primerov ni, ampak tukaj veje dandanes bolj demokratičen duh.

Zgodovina Bolgarov pod turškim robstvom.

Leta 1390. se je predal Šišman, zadnji kralj bolgarski, zajedno s svojo stolico Turkom na milost in nemilost. A sam narod bolgarski je le po malem priznaval Turka za gospodarja, in še to le pod tem pogojem, da bo Bolgarija sicer plačevala Turkom davek, a drugače da ostane svobodna, in da se upravlja sama (da ima avtonomijo). Bolgarski vojaki naj bi stali pod vodstvom svojih vojvod; a za pobiranje davkov in za mestno in selsko (vaško) upravo naj bi se postavljali taki uradniki, ktere narod sam izbere. Bolgarska cerkev naj bi imela narodne škofe in svojega patrijarha, kateri je stanoval poprej v Trnovem, a pozneje v Ohridi (v Makedoniji). Vse te pravice so bile nekolikokrat potrjene s sultanovim fermanom (ukazom). A prazno je bilo vse obečanje turške vlade; kajti tekom let so bile vse te pravice uničene druga za drugo. Ko so namreč Turki videli, da njihova oblast trdno stoji, tako da se uboga raja („čreda“) ne more več ganiti, niso hoteli nič vedeti o takih pravicah. Najbolj srčni bolgarski voditelji niso torej mogli več dihati; preostajalo jim je od dvojnega zla izbrati samo jedno: ali se poturčiti, ali pa izseliti.

Leta 1776. je bila razrušena cerkvena samostalnost. Domači škofje so bili odstranjeni in nadomeščeni z grškimi. Ti škofje so postopali z Bolgari ne kakor pastirji s čredo, ampak kakor volkovi; ako so našli kakega Bolgara, kateri je imel velik vpliv pri svojih rojakih, izkušali so ga pridobiti na svojo stran; če pa to ni šlo, očrnili so ga ali po krivem zatožili pri turški vladi, češ, da je nevaren rovar za državo, kateri se mora zapreti. Vlada jih je rada poslušala, in tako je mnogo nedolžnih Bolgarov nosilo večletne okove, ali so jih pa Turki celó obesili. Sami škofje in grški duhovniki pa niso nikakor dajali lepega vzgleda narodu. Kar je pa najbolj grozno, zažigali so slovanske cerkvene in poučne knjige. Poslednje bolgarske šole in knjige so se bile ohranile v podonavskih mestih; a nazadnje so tudi te kraje prevzeli fanarioti.¹ Na koncu se je le v cerkvi pri kakem oddaljenem gorskem samostanu še čula božja beseda v slovanskem jeziku in ohranila kaka slovanska knjiga.

V zgodovini podjarmljenja balkanskega polotoku je najgnusnejše to, da so dobivali mohamedanski Turki od kristjanskih Grkov pomoč pri svojem pritiskanju na Slované. Sultan ne bi bil nikdar mogel tako dušiti Bolgarov, ako ne bi bil posredoval grški narod. Grki so bili zmirom jako zviti in bistroumni; pri tem pa so se mogli oslanjati na moč Turkov, svojih gospodarjev. Za časa poslednjih bizantinskih carjev se grški vpliv ni razprostiral po slovanskih in rumunskih deželah; a pod vlado sultanov so grški škofje po svoji volji ravnali z Bolgari, Srbi in Rumuni. Da se narod pri takem pritisku ni dal pogrčiti, to je znamenje, da je bila narodna moč in zavest v njem jako živa in utrjena.

Dolge dobe so minile v mraku; o teh se žal ne dá drugega reči, kakor da je iskra narodne samozavesti vedno tlela pod pepelom, čeravno so mislili protivniki, da je že zdavna ugasnila.

Ko se je v početku tega stoletja Grška osvobodila, in ko je Srbija dobila samoupravo, potegnil je „veter svobode“ iz sosednih dežel ter podpihal tlečo iskro, da se je pokazala na dan.

Narodni duh se je tedaj začel probujati celó v onih okrajih, ki so bili najbolj izpostavljeni grškemu vplivu. Oni Bolgari, ki so do tedaj pisali bolgarski jezik z grškimi pis-

¹ „Fanarioti“ pravijo grškim duhovnikom po „Fanarju“, kakor se imenuje v Carigradu tisti del mesta, kjer prebiva grški patrijarh.

menkami, začeli so se po malem učiti cirilice; posebno pa so skrbeli, da bi se njih otroci naučili domačega jezika in slovanske azbuke (abecede). Grški cerkveni služabniki so se morali začeti umikati napredujoči narodni zavesti; in kmalu se je bolgarski narod odločil postati samostalen v cerkvenem oziru. Kako je dosegel svoj namen, in kako se je obnašal proti katoliški cerkvi, o tem izpregovorim pozneje v posebnem poglavju.

Med tem, ko so vodili Bolgari „cerkveno borbo“, kakor jo imenujejo sami, imeli so nad glavami še več drugih križev in težav. Pojavljali so se pogostoma „hajduki“, kateri so bili deloma politični prognanci, deloma proste razbojniške čete (šajke), ktere so se klatile po gorah in goščah ter nadlegovale mirne prebivalce. Nadalje so prihajali k njim po želji turške vlade krimski Tatarji, mohamedanske vere, katerim so morali Bolgari staviti kočje in donášati hrano. Vse to je bilo preveč težko prenašati; zatoorej so se začeli nekteri Bolgari preseljevati na Rusko, v Srbijo in v druge dežele. Turška vlada pa seveda ni rada videla, da se selijo iz dežele ljudje, ktere je doslej mogla molzti, kolikor se ji je hotelo; zaraditega je zabranila preseljevanje s silo, kjer je mogla, zlasti pa v Srbijo. Nazadnje pa so prišli v deželo baši-bozuki, katerih ime je znano po vsej Evropi zaradi mnogih grozovitostij, ki so jih izvršili nad Bolgari. Sploh je turška vlada mislila, ako naseli tod mohamedance, da bo v teh imela močne stražarje, ki bodo mogli v onih krajih držati v strahu kristjanske Bolgare, a to tem lažje, ker je bilo mohamedancem dovoljeno nositi orožje, kristjanom pa ne.

Za Tatarji so prišli Čerkezi, ktere je turška vlada naselila ob srbski meji, misleč, da bo na ta način popolnoma odrezala Bolgare od Srbov, da ne bodo prvi več mogli najti pribežališča na Srbskem, niti od tam pričakovati pomoči. Tatarji so bili leni ter so se hoteli rediti od dela in potú pridnih Bolgarov, a Čerkezi so bili krvoločni in so kruto preganjali vse, kar je bilo kristjanskega.

Tako žalosten je bil položaj Bolgarov v zadnjih desetletjih pred osvobojenjem od turškega jarma. Pričakovali so pomoči zdaj od zapada, zdaj od severa. Nazadnje se je leta 1877. njih upanje izpolnilo. Prišel je „severni stric“ Rus in pahnil Turke daleč nazaj za Balkan, a Bolgare je osvobodil jarma, pod katerim so vzdihovali celih pet sto let.

Današnja politična uredba Bolgarije.

Osnovni državni zakon v Bolgariji je trnovska konstitucija, t. j. ustava, ktera se je sklenila v „velikem narodnem sobranju“ v Trnovem leta 1879. V njej so opredeljene dolžnosti in pravice naroda in vlade; toda vse to je napravljeno preveč površno. Z druge strani pa je ustava napravljena v presvobodnem duhu, za kterega narod še takrat ni bil zrel. Oboje je dalo povoda raznim strankarskim preprirom, raznim neredom in državnim prekucijam.

Vrhovno oblast ima knez ali knjaz; kneževska čast je dedna v moški vrsti. Knezu je dana zakonodavna oblast zajedno z narodnim sobranjem, ktero privoli, da se sme izdati ali premeniti kak zakon.

Torej je Bolgarija monarhično-ustavna država.

Narodno sobranje je dvojno: navadno in veliko. Navadno sestavljajo poslanci (predstavitelji), izbrani neposredno od naroda, a računi se jeden poslanec na 20.000 duš obojnega spola. Poslanci se izbirajo na pet let. Doslej je pa le jedno sobranje doživelo to dobo, vsa druga so bila poprej razpuščena.

Sobranje razpravlja in glasuje o zakonih, o državnih posojilih, o povečanju in zmanjšanju davkov, o državnem proračunu itd.

Navadno narodno sobranje sklicuje knez k redovnemu zasedanju, ki traja vsako leto od 27. vinotoka do 27. grudna; ako se pa pokaže potrebno, more ga tudi sklicati ob drugem času k izrednemu zasedanju.

Vseh poslancev je sedaj okoli 200. Zboruje se navadno v Sofiji, kjer je bilo postavljeno pred sedmimi leti krasno poslopje za to svrhu. A včasih so bila zborovanja v Trnovem in enkrat v Svištovu (l. 1883.).

Veliko narodno sobranje šteje dvojno število poslancev v razmeri z navadnim sobranjem. Tudi ti se izbirajo neposredno iz naroda, in računata se po dva poslanca na vsakih 20.000 prebivalcev obojnega spola. Tedaj je vseh nekaj nad 400. Seje velikega sobranja so se vršile doslej navadno v Trnovem, v stari bolgarski prestolnici.

Veliko narodno sobranje se sklicuje samo v nekterih izvenrednih slučajih, in to od kneza, ali pa od regentov (kneževskih namestnikov), kedar ni kneza v deželi. Veliko sobranje ima pravico reševati vprašanje za odstopanje ali zameno nekterih krajev kneževine; potem sme premeniti ali

pregledati osnovni zakon (konstitucijo); ima pravico izbirati novega kneza in regente, kedar je dežela brez kneza, ali pa kedar je knežev naslednik mladoleten.

Vsak okrog ima svoj okrožni svet, v kterega se izbirajo člani izmed davkoplačevalcev za tri leta; njemu je dolžnost skrbeti za notranje potrebe dotičnega okroga: za ceste, šole, uredbe rek, gozde itd. Podoben je torej okrajnim zastopom v Avstriji. Zbira se navadno jeseni k sejam, ktere se vrše pod predsedništvom okrožnega glavarja (upravitelja).

Razun tega ima še vsaka občina svoj občinski svet, kakor v Avstriji, samo da je v Bolgariji občinska avtonomija nekoliko večja.

Državna uprava. Na čelu vrhovne uprave stoji knez (knjaz) kot glavar države. On je vrhovni načelnik vsega vojaštva v Bolgariji v mirnem času in v vojski. Izvršujoča oblast je tudi njegova; vsi udje te oblasti delujejo v njegovem imenu. Za neposredno službo ima pri sebi kneževsko pisarno.

Vrhovna vlada je ministerski svet in potém pojedina ministerstva, kterih je osem, namreč ministerstvo zunanjih in verskih zadev (te dve zadevi sta združeni zaradi tega, ker je glavar bolgarske cerkve v Carigradu in so udje iste cerkve še tudi zunaj države, v Makedoniji in v odrinskem okraju ali vilajetu); ministerstvo notranjih poslov; ministerstvo narodne omike; ministerstvo financ; ministerstvo pravosodja; vojno ministerstvo; ministerstvo za promet, in ministerstvo za trgovino in poljedelstvo.

Ministerstvo vnanjih zadev ima na svoje razpolaganje diplomatične agencije v Carigradu, v Belem gradu, v Bukareštu, na Dunaju, v Petrogradu, v Atenah in na Cetinju.

Vojno ministerstvo ima na skrbi vojaštvo. Bolgarska vojska šteje v miru 30 pešpolkov po 2 bataljona, 4 konjiške polke po 4 eskadroni, 6 topniških polkov po 4 baterije, od kterih ima vsaka 5 topov, 1 ženijski polk z 2 bataljonomi in 1 trdnjavsko baterijo poleg drugih pomožnih čet. V miru služi 2548 častnikov, 232 vojaških uradnikov, 34.484 podčastnikov in prostakov ter 28.000 konj. V vojnem času se podvoji število častnikov zajedno z rezervo in vojaki ter doseže obče število (brez opolčenja) 210.000 mož.

K temu še pride 13 ladij in „narodno opolčenje“ (narodna obramba ali milicija). Ob času vojske lahko to doseže število 125.000 mož.

Pod nadzorstvom vojnega ministerstva sta vojna šola in ranocelniška (feldšerska) šola v Sofiji.

Za časa poslednje vojske se je osnovalo v Sofiji društvo „rudečega križa“ z jednako svrho, kakor so istoimenska društva po drugih državah, t. j. da pomaga vladi skrbeti za ranjene vojake v vojnem času.

Ministerstvo pravosodja skrbi za upravo sodišč. Vrhovno sodišče je v Sofiji „kasacija“; druge instance so prizivna sodišča v Sofiji, Plovdivu in Ruščuku; a prve instance so okrožna sodišča in mirovni (pomiriteljni) sodniki.

Ministerstvo financ ima pod svojim nadzorstvom okrožne in okolijske blagajnice in carinske urade. Pregledovanje vseh državnih računov je prepuščeno najvišjemu računskemu dvoru, kateri je neodvisen od ministerstev ter stoji z njimi na jednako visoki stopnji.

Državni grb je zlat lev s krono na glavi, stoječ nakvišku na temnorudečem polju. Narodna zastava je trobojnica belo-zelena-rudeča. A narodno geslo je, kakor tudi v nekterih drugih državah: *v jedinstvi je moč* („sojedenjeto pravi silata“).

Uradniki.

Bolgarski uradniki po raznih uradih sploh niso bili za ta stan pripravljeni v šolah in se niso vadili v dotični službi, kajti niti jedno, niti drugo ni bilo mogoče pred osvojenjem dežele. Tačas niso imeli v domovini potrebnih šol, a oni, ki so šli na tuje, posvetili so se navadno trgovskim in zdravniškim naukom, kajti samo v teh strokah so se mogli nadejati, da najdejo v domovini kruha, ne da bi računali na državno službo. Ako je pa kdo skončal šole v domovini z dobrim uspehom, postal je navadno učitelj, ako ni imel premoženja, da bi bil začel trgovati; tudi se je izšolalo v onih časih nekaj duhovnikov, a drugi so skončali v Rusiji bogoslovne nauke.

Ko je postala Bolgarija svobodna, trebalo je že precej pod rusko upravo nekaj domačinov za službo pri ruskih višjih uradnikih kot „prevodčici“ (tolmači). Ko so se Rusi odtegnili, zavzeli so tu pa tam prevodčici njihova mesta, a na druga višja mesta so prišli bivši bolgarski narodni učitelji. Celó ministri so se izbirali izmed starejših učiteljev, kar je za učiteljski stan prav redka čast.

Drugi učitelji so postali sodniki, tretji upravni in finančni uradniki; med poslednje je prišlo tudi nekaj

trgovcev. Samo v vojaški stan niso hodili učitelji; zato so bili v tej stroki ruski častniki do tedaj neobhodno potrebni, dokler se niso izšolali pod njihovim vodstvom v vojni šoli domači sinovi.

A za vse druge stroke so se čutili domačini po preteku nekterih let sposobne. V početku je bilo prišlo tudi nekaj drugih Slovanov: Čehov, Hrvatov, Poljakov, Slovencev itd., v deželo, ki so bili deloma poklicani kot strokovnjaki od raznih ministrov, deloma pa so prišli sami. Zavzeli so različne službe kot uradniki, profesorji, inženirji itd.

Po preteku petih ali šestih let pa so jih večjidel izpodrinili domačini; le tisti, ki so si pridobili posebnih zaslug, ali pa ki so pokazali izvenredne sposobnosti, ostali so še do današnjega dne v službi.

Od tujih uradnikov so se Bolgari marsikaj koristnega naučili; a domači sinovi, kateri so se med tem časom šolali na tujem, povrnili so se domú, in počasi se je zjediniła praksa s teorijo, tako da je uradniški stan dobil v nekterih strokah dobre moči.

Prave stalnosti torej v uradniškem stanu dolgo časa ni bilo. Dandanes so razmere že boljše. Sobranje je izdelalo uradniški zakon in skrbelo za pokojnino dosluženim učiteljem in uradnikom.

A kar se tiče izvrševanja služb, pa se niso iste preslabo opravljale, ker so bili uradniki vestni in točni. Posebno pošta in telegraf sta tako dobro opravljala svoj posel, da so sklenile precej vse večje države z Bolgarijo zvezo;¹ a avstrijske pošte, ki so bile poprej v večjih mestih dežele, prenehale so počasi delovati, ker so se pokazale bolgarske pošte zanesljive in točne.

Sodišča so tudi vršila svoje delo v redu. Zato so večjidel vse države prepustile svoje podanike, da jih sodijo bolgarska sodišča.

Uradniki pri železnici so z malimi izjemami vsi domačini. Služba se izvršuje točno, ter ni slišati o nobenih nesrečah. Izprevodniki (kondukterji) govore razun bolgarskega jezika še nemški ali francoski, tako da se morejo s tujci sporazumevati.

Finančni uradniki so sami Bolgari, začenshi od finančnega ministra do poslednjega stražarja na meji (granici). Vsi izpolnjujejo vestno svojo službo, in ni slišati o

¹ Število pošt in z njimi zedinjenih telegrafov je zdaj 119 po vsej deželi.

nobeni goljufiji. Sploh pa so v denarnih zadevah Bolgari natančni in so za ta posel takorekoč rojeni.

Uprava (administracija) ne gre sicer povsod, kakor je treba, a temu ni toliko kriva nesposobnost uradnikov, kakor splošne razmere mlade države, ktere še niso urejene tako, kakor v kaki drugi državi, obstoječi že več stoletij. A sploh je red povsod po deželi.

Inženirjev in arhitektov je že precej med mlajšimi Bolgari, ki so se pred leti vrnili domú iz tehničnih šol avstrijskih, nemških, švicarskih, ruskih in francoskih. A v službi je še nekoliko čeških, nemških in francoskih inženirjev, ker jih potrebujejo za razna večja podjetja, ktera so potrebna mladi državi, na pr. za graditev poslopij, železnic, cest, morskih pristanišč itd.

Kar se tiče učiteljev, to se pa razume, da so skoro vsi domačini, ker je bil, kakor sem omenil, ta stan že pred osvobojenjem najbolje preskrbljen z osebjem. Seveda se mora v prihodnosti bolje gledati na pedagoške sposobnosti, ktere razvijati je naloga učiteljskim pripravnicam in višji šoli. Ta se je odprla pred sedmimi leti v Sofiji in obsega sedaj modroslovni, prirodoslovni in pravoslovni oddelek.

III. Narodopisni del.

Ljudstvo in njegov značaj.

Bolgari so na gosto naseljeni v pokrajinah med srbsko mejo na zapadu, Donavo na severu, Jantro na vzhodu in srednjim tokom Marice na jugu. Tukaj se nahajajo le na redko tuje narodnosti med njimi. A pomešani so s Turki, Grki, Srbi in Arbanasi (Albanci) na zapadu od izvirov reke Marice tja proti Makedoniji ter z Grki in Turki ob pomorskih pristaniščih pri Varni in Burgasu.

V poslednjih 20 letih, ktera so Bolgari preživeli pod turško upravo, hotela je, kakor sem že omenil, carigrajska vlada naseliti med njimi cele naselbine Tatarov in Čerkezov, kteri so bili prognani iz Rusije. Ti so se zdeli Turkom za neseljivi prijatelji in zavezniki, ki bodo dajali Bolgarom „dober vzgled“ ter jih bodo pomagali držati v strahu. Cele vas so bile več let polne te sodrge azijatske; a ko se je skončala

rusko-turška vojna, popihali so jo Čerkezi in Tatarji prvi iz Bolgarije, kakor da jih je gnala slaba vest, ter so šli v Azijo, kamor spadajo.

Albance, ki so znani kot bojevit narod, vabili so tudi Turki z istim namenom večkrat v deželo, a posebnih uspehov niso dosegli. Grki bi se bili radi šopirili po primorskih trgovskih mestih zaradi trgovine, pa tudi Turki, ker je bilo pričakovati tu prijetnega življenja brez znatnega truda.

Bolgari so bili vedno miroljuben narod, in če so jim sovražne narodnosti preveč presedale, zapuščali so rajši v celih trumah deželo, kakor da bi se bili prepirali z grabežljivimi sosedi. Nekteri so se napotili na Oggersko, drugi na Rumunsko, tretji v Srbijo. Poslednja dežela jim je bila posebno priljubljena; tam so se pa kmalu posrbili, kakor na Rumunskem porumunili. Na Oggerskem pa so v nekterih krajih Banata, blizu Temešvara in Vinge, ohranili še do današnjega dne svojo narodnost. V nekkih ozirih so se sicer premenili, a v obče se zavedajo svojega imena, svojih bratov in svoje domovine ob Balkanu. Leta 1884 sem nalašč obiskal njihovo naselbino v Brezovici pri Deti (južno od Temešvara). Poznavajoč že

od poprej Bolgare, kako živé v svoji domovini, videl sem na prvi pogled, da so banatski Bolgari ohranili vse značajnosti svojega rodú, posebno pa zmernost, delavnost in štedljivost. Od Ogrov niso sprejeli toliko slabih lastnostij, kakor druge narodnosti, ktere živé med njimi.

Vseh Bolgarov je nekaj nad pet milijonov, živečih v severni in južni Bolgariji, ktera se je poprej imenovala „Iztočna Rumelija“, ter v deželah evropske Turčije. V zapadnih krajih balkanskih in v središču kneževine je ostal bol-

Bolgarka iz vračanske okolice.

garski narod nepomešan z drugimi plemeni; njegov tip se je torej tam najčistejše ohranil.

Sploh bi se dal bolgarski tip očrtati takó-le: Skoro vsi so jaki, zdravi in srednje, žilave rasti; teme je malo izostreno, nos navzven stoječ, oči so drobne in ležé globoko, obrvi goste, črte po licu točno označene. Čelo je pravilno, široko, kosti na obrazu stojé navzven, in zato je lice najširje v oni črti, kjer ležé oči; usta so srednje velika, ustnice pritisnjene do jakih zôb, le pri ženskah visi malo dolnja ustnica. Lasje so kratki, temne barve, večkrat celó črni. Brki niso gosti, in le redkoma jih brijejo; brado pa si brijejo navadno do golega. Na licu se vidi mirnost, dobrodušje in neka tiha otožnost. Tudi ženske imajo miren, iskren pogled. Na vseh licih se pozna tiha resnost in krotkost. Ženske nimajo tako ostro očrtanega obraza, so srednje rasti, močne, polnih pleč, precej majhnih rok in nog. Lasje so črnikavi, istótako je tudi barva lica navadno temna. One ne izgubé tako brzo svoje lepote, kedar se omožijo, kakor pa na pr. sosedne belokožne Rumunke.

Obličje Bolgara, izvzemši ven štrlečih podočnih kostij in drobnih očij, ne kaže nobenega sledú starih finskih Bolgarov, a še manj sledú je opaziti v jeziku. To pa je lahko umeti, ako se pomisli, da sta si bila slovanski in finski jezik čisto različna; torej se tudi nista mogla zliti v tako zmes, ki bi obrazovala novo narečje, katero bi se bilo razvilo po svoje. Slovanski jezik je torej čisto pogoltnil finskega, samo finsko pleme pa ni imelo tako gibčnega jezika, da bi bilo moglo gladko izgovarjati mehke slovanske glasove. Pojavile so se zaraditega nektere trdosti posebno v izgovoru samoglasnikov, ktere se še do današnjega dne niso mogle popolnoma izbrusiti in ogladiti.

Staroslovenska književnost, katero sta osnovala sv. Ciril in Metod, uničila je popolnoma finsko-uralsko narečje. Ko pa je prišlo bolgarsko carstvo pod turško oblast, začeli so prihajati v deželo razni tujci iz sosednih dežel: Grki, Rumuni, Srbi, Arbanasi in Turki. Ni torej čuda, da se je čisto slovensko-bolgarski jezik sčasoma pokvaril, tako da je nastal dosti velik razloček med novobolgarščino in med onim jezikom, v katerem sta pisala sv. Ciril in Metod. V novejšem času so začeli Bolgari, kakor pravi naš Koseski, „jezik čisti pég“, ktere se pa ne tičejo toliko korenov, kolikor ne slovanskih oblik, kakor je pomanjkanje sklanje, raba členov *t, ta, to*, ktereга pridevajo koncu besed: čelovek-t, žena-ta

dete-to itd. Vendar se Bolgari prav lahko razumejo z Rusi, Srbi, a zlasti s Slovenci, s katerimi imajo tudi precej enak naglas. Pišejo seveda s cirilico, kakor Rusi in Srbi; katoliki so bili začeli rabiti latinico, a pred kakimi desetimi leti so jo popustili ter pišejo zdaj večjidel s cirilico. Samo Bolgari, živeči na Ogorskem, rabijo latinico.

Narodna noša.

Lepo je še ohranjena narodna noša pri moškem, kakor ženskem spolu na kmetih. Po mestih se je pa zadnja leta jako veliko izpremenilo, ker je zapadno-evropski kroj izpodrinil narodnega, ne samo pri višjih, nego tudi pri nižjih stanovih. Gotovo se bo to sčasoma razširilo tudi na kmete, kjer bosta domača „raševina“ in domači „padvan“ ravno tako izginila, kakor se je na pr. pri Slovencih že davno zgodilo, in kakor se to začinja pri drugih plemenih, ki prihajajo s „kulturo“ v dotiko. Ni trajnejše,

Dekleta iz vasi v ruščuški okolici.

ni lepše obleke, kakor je domača, pa tudi ni cenejše. Če se nekteri posmehujejo onemu, ki se nosi po „stari šegi“, to je ravno tako neumno, kakor posmehovati se onim, ki še po stari navadi „kramljajo“.

„Za staro šego in star denar,
Naj ti bode vselej mar!“

To je resničen in poučen pregovor; zatorej je tudi zanimivo slišati kaj o stari noši. Ženske sploh bolj varujejo in spoštujejo stare šege in staro predanje, kakor pa moški,

ki so bolj udani napredku in novotarjam. Ženske so ohranile torej največ starih noš, in tako smem najprej o njihovem kroju govoriti. Ob enem omenjam, kar je lahko umevno, da so se narodne noše v gorskih samotnih vaseh bolj ohranile nego v ravnini, kjer je lažje priti v dotiko s tujim življem.

V gorskih krajih je v navadi taka noša, kakor jo predstavlja slika, in kakor jo bom v glavnih črtah opisal:

Dekleta (Šopkinje) iz dragalevske vasi blizu Sofije.

Od pasa navzdol nosijo „janko“ (fustán) od temne, tanke raševine (šajak); izdelana je seveda doma z lastnimi rokami. Okoli pasa je janka malo nabrana. Gori od pasa nosijo jopico brez rokavov, na prsih izrezano in obšito z lepimi trakovi iz pavole ali vezeno s svilo. Povrh oblačijo kratko sukunjico, obšito ob prednjih robih s kožuho vino ali s kako drugo robo. Spredaj visi namesto predpasnika nekoliko pisanih trakov. Sploh je vse lepo pisano s precej živimi barvami. Pas-ki je tri do štiri prste širok, je posebno lepo

vezen in prepleten; navadno je iz sukna in obšit z različnimi trakovi. Spredaj ga zaklepata dve zapenjači iz priproste kovine, le redkoma srebrni. Na nogah nosijo pisane nogavice in povrh domače opanke. Tu pa tam nosijo že mestno obutje, kakoršno je pri Slovenkah v rabi. Lasje visijo po hrbtu v širokih kitah, ktere si prepletajo z drobnim, srebrnim denarjem. „Šopkinje“ okoli Sofije nosijo po cele verige denarja v laséh in okoli pasa; na glavo si vtikajo po letu velike cvetke, kar jim pa nikakor ne pristoja.

Po nekterih krajih se oblačijo dekleta prav okusno; žene pa so bolj priprosto oblečene brez cvetlic in trakov, z navadno dolgo belo ruto, ki visi raz glavo. Samo zapenjače na pasu, zapestnice, prstane in uhanе kupujejo ženske v mestu pri srebrarjih, a vse drugo, kar imajo na sebi, je domači izdelek. Seveda kupljene reči niso drage, ker navadno niso iz nobene dragocene kovine. V obče se mora reči, da se znajo dekleta na kmetih prav nališpati, pa seveda ne po našem zapadno-evropskem okusu. V mestu se nahaja med srednjimi stanovi polovica kmetijske noše, polovica gosposke brez vsega okusa, tako da ni ne ptič ne miš, ne gospa ne kmetica. Kar je pa gornjih stanov, uradniških, častniških in trgovskih gospá in gospodičin, nosijo se pa, kakor po naših mestih.

Še nekaj besed o moški noši. Od Srbov se ločijo Bolgari ne samo po jeziku, nego tudi po noši, po šegah in navadah. Na glavi nosi Bolgar črno ali rujavo „guglo“ (čamer) iz ovčje kože. V prejšnjih časih so se Bolgari brili po glavi ter puščali rasti samo šop lás na vrhu glave, zdaj pa si puščajo rasti lase včasih precej dolge. Finski Bolgari so prinesli s seboj navado,

da so se brili po glavi; a pri Arbanasih, Morlakih in pri nekterih starcih v Bolgariji (posebno med katoličani) je še zdaj tako britje v navadi. Srb pa „gugle“ ne nosi, rajši ima „fes“, posebno na deželi. Tako tudi Grk.

Bolgar nosi srajco s širokima rokavoma, ktera sta na kraju lepo obšita ali vezena v različnih barvah; istotako je obšita srajca tudi na prsih. Hlače so široke in na kolenih se prilegajo tesno telesu; navadno so prevezane pod kolenom z rumenim ali rudečim trakom. Vsak nosi širok pas iz ne-

Bolgar-katoličan iz Plovdiva.

koliko metrov dolge volnene robe, kateri se ovija 10—15 krat okoli telesa. Pravijo, da pas ohrani želodec topel, da varuje prehlajenja, griže itd. V pasu nosijo različne reči: nož, tobačnico, denarje, robec za nos, a včasih tudi samokres in drugo orožje.

Kedar je mrzlo, obleče Bolgar jopo ali dolgo suknjo iz ovčje volne (šajak). Po zimi vzame navadno povrh še kožuh, ktereга o grdem vremenu obrne, tako da so dlake zunaj. Če je posebno huda zima, priveže še na noge kozjo kožo, z dlakami navzven obrnjeno, in ako ga v tej postavi naglo zagledaš, moreš se prestrašiti grozne, „špic-parkeljnu“

Slika iz sofijske okolice.

podobne prikazni. Če pa kožuha nima, ogrne se s širokim plaščem iz domače raševine, bele ali rujave, in dene na glavo kapuco, kakor kapucin. Kakor po vaseh sploh, tako se nosijo tudi po mestih priprosti ljudje: delavci, krčmarji, kočijaži, rokodelci itd. A kar je po mestih gospode, ta je opustila svojo staro nošo ter se začinja oblačiti po zapadnem kroju, kakor pravijo, „à la Franka“. Kar se tiče moškega obutja, so na kmetih „opinci“ (opanki) navadni. Le premožnejši kmetje pričenjajo nositi škornje. Opanki so navadno iz neobdelane kože in privezani z mnogimi jermeni k nogi. Pod njimi nosijo nogavice domačega izdelka. Sicer pa se razlikuje barva moške obleke in deloma tudi kraj v raznih okrogih.

Cerkvena uprava.

Bolgarske cerkve in duhovniki so podložni sinodi (t. j. zboru vseh metropolitov, nadškofov), ktera je najvišja duhovna oblast v državi, naj ima svoj sedež kjerkoli. Navadno zboruje v Sofiji, v Ruščuku ali Trnovem. Sinoda varuje jedinstvo z grško-iztočno cerkvijo v vseh verskih dogmah. Če tudi ima bolgarska cerkev iste verske dogme, kakor grško-iztočna, vendar je od nje ločena in samostojna; grški patrijarh v Carigradu jo ravno tako smatra za razkolniško, kakor rimski papež. Samoupravna bolgarska cerkev, imenovana eksarhija, obstoji iz bolgarskih eparhij (nadškofij) v kneževini in na Turškem. Glavar je eksarh Jožef I., kateri ima svoj sedež v Carigradu; on je predsednik sinodi.

V Bolgariji je devet eparhij: dorostolo-červenska s sedežem v Ruščuku, trnovska, vidinska, vračanska, sofijska, plovdivska, starozagorska, slivenska (vsaka s sedežem v mestu, po katerem se imenuje) in varnensko-preslavška s sedežem v Varni. Samokovska in lovčanska sta začasni eparhiji.

Vsaka eparhija ima svojega metropolita (nadškofa). Njemu je pridodan eparhijski svet. Za njim stojé stopnjo nižje arhierejski namestniki (namestniki višjih duhovnih pastirjev) in potém enorijski sveštenici (župniki).

Enorije (župnije) obsegajo po mestih največ 300 hiš, a po vaseh 150—200 hiš. Za odgojo duhovnikov skrbita duhovni semenišči: jedno v Trnovem poleg realne gimnazije, a drugo v Samokovu.

Duhovniki so v gmotnem oziru slabo preskrbljeni; na drugi strani pa tudi nimajo dovolj izobrazbe za svoj poklic. Na kmetih pomanjkuje duhovnikov.

Armenci imajo svojega škofa v Plovdivu, a Grki svojega metropolita v Varni in Plovdivu.

Židje imajo glavnega rabina v Sofiji, a Turki na večjih krajih „mjuftije“ (duhovnike); glavni mjufti ima svoj sedež v Plovdivu.

Vsaki veri je po ustavi zajamčena popolna svoboda. Verskega sovraštva v Bolgariji sploh ni najti. Pravo- in krivoverci živé v lepem miru drug poleg drugega. Strogo pa je zabranjeno, da bi kdo zasmehoval verske običaje drugovercev, ker to bi dajalo povod nemirom v državi.

Zgodovina bolgarske cerkve in tamošnjih katoliških misijonov.

Vsako leto se praznuje god sv. Cirila in Metoda po vesoljnem katoliškem svetu. Vsakdo vé, da sta bila ta dva svetnika Bolgara; ob enem je pa tudi znano, da večina današnjih Bolgarov ne pripada katoliški veri, ampak grško-iztočni. Kako je to prišlo, hočem raztolmačiti v nastopnih vrstah.

Bolgari so sprejeli krščanstvo pod vladu kralja Borisa (844—888). Že poprej so se trudili bizantinski in rimsko-nemški cesarji izpreobrniti Bolgare, pri čemur so jih vodili poleg verskih tudi politični vzroki. Bolgari so stanovali namreč ravno sredi med obema državama, od katerih je vsaka delala na to, da si pridobi ves svet pod svojo oblast ter je vedela ceniti Bolgare kot bojevito pleme, da bi njihovo pomočjo lažje premagala protivnike.

Prvi so si pridobili Grki Bolgare na svojo stran. Sestra kralja Borisa je bila namreč padla v grško sužnost ter je prestopila v Carigradu h kristjanstvu. Vrnivši se domú, pregovorila je brata Borisa, da je sprejel zajedno z ve likaši kristjansko vero, in leta 864. je ves narod pristopil h kristjanski veri in sprejel sv. krst iz rok nekega grškega škofa. Tako so se približali Bolgari Bizantu, kar je postalo sčasoma nevarno za nje; kajti čeravno Bizant tačas še ni bil ločen od Rima, vendar se je nekaj takega že pripravljalo. Patrijarh Focij, kateri je pozneje povzročil razkol s svojimi trmo, imenoval je že poprej Borisa svojega „duhovnega sina“. Ta se mu pa ni hotel popolnoma udati kot svojem „duhovnemu očetu“, ker ga je bilo strah, da bi potém tudi politično bil odvisen od Carigrada. Zató je poslal leta 888. poslanca k rimsko-nemškemu cesarju Ludoviku II. in k papežu Nikolaju II., da se priporoča blagovoljenju cesarjevemu in da prosi papeža za škofe, kateri bodo oznanjevali Bolgarom pravo vero. Po papeževem povelju sta šla torej dva italijanska škofa z nekaterimi duhovniki v Bolgarijo ter sta pridobila večji del dežele na svojo stran, a bizantinski duhovniki so morali Bolgarijo zapustiti.

Iz početka so bili Bolgari papežu jako udani in so bili polni žive vere. Papež jim je dal mnogo dobrih svetov, katerih so ga prosili, ter jih opominjal, naj bodo stanoviti v sv. veri.

V Carigradu so bili grški duhovniki jako srditi zaradi zjedinenja Bolgarov z Rimom ter niso rok križem držali. Začeli so kovati razne slabe naklepe in izmišljevati zvijske, s katerimi bi si pridobili Bolgare. K temu so se pridružili še politični oziri, in katoliška cerkev je žalibog po malem izgubila svoj vpliv pri Bolgarih. Glavni vzrok, zakaj so se Bolgari približevali Bizantincem, bil je strah pred Nemci, kateri so ravno tedaj Moravsko dobili v svojo oblast; mislili so, da jih bo Bizant branil proti Nemcem.

A prijateljstvo z Grki ni trajalo dolgo. Začele so se nove vojne z njimi, ktere so trajale vse deseto stoletje. V svojih stiskah so obrnili Bolgari zopet oči proti Rimu ter prosili papeža za pokroviteljstvo. Leta 915. se je začel Simeon, sin Borisov, ko je premagal nekolikokrat Bizantince, dogovarjati s papežem in se je pokoril glavarju sv. katoliške cerkve. Plod teh dogovorov je bil, da je papež imenoval patrijarha za Preslav, prestolnico kralja Simeona, in dva škofa za Bolgarijo. Papež Inocent I. je dal Simeonu kraljevsko krono ter mu podelil naslov: „car Bolgarov in samodržec Grkov“.

Najslavnejša doba v zgodovini Bolgarov je bila pod Simeonovo vlado.

Zmagonosne vojne so omogočile, da se je razširilo kraljestvo na vse strani; tri morja so ga obkroževala. Donava, ktera je bila prej na meji, tekla je zdaj skoro po sredi, kajti Vlaško, Sedmograško in Banat, Srbija do Drine, Epir, Makedonija, Trakija in Tesalija so pripoznavale Simeona za svojega vladarja. A niti zdaj zveza z Rimom ni trajala dolgo. Po smrti Simeona se je udal njegov sin Peter zopet Bizantincem. Grški car Roman je sklenil prijateljstvo z njim ter mu dal svojo vnukinjo Ireno za ženo. Iz prijatelja je postal Peter takorekoč vazal carju Romanu ter se ravnal čisto po bizantinski politiki, a Rimu se je popolnoma odrekel. Potém pa se je godilo Bolgarom vedno slabše in slabše.

Pod kraljem Borisom II. se je končala samostalnost Bolgarije ter padla pod bizantinsko oblast. V notranji deželi so bili večni nemiri, ki so dajali Bizantincem povod, da so segli zdaj pa zdaj nad Bolgare ter jih strašno kaznovali. Najgroznejše je postopal car Bazilij, ki je dal 15.000 Bolgarov oslepiti in se zaradi tega imenuje „bolgaromorec“.

Še le leta 1185. so si pridobili Bolgari po večkratnih izjalovljenih poskusih zopet svojo svobodo in neodvisnost.

Asen je osnoval novo dinastijo, in dežela je pod njegovo vladno začela zopet cvesti. Jeden njegovih naslednikov, Kalojan po imenu, razširil je ne samo meje svoje dežele, nego tudi potolkel Bizantince ter pristopil h katoliški cerkvi leta 1197. Škof trnovski je bil od papeža Inocenta III. imenovan za vrhovnega pastirja deželi, a car je dobil iz Rima carsko krono.

To je bilo tretje zjedinenje z Rimom, pa temu je sledil skoro tretji razkol.

Grof Balduin Flanderski, ki je vodil četrto križarsko vojsko, razbil je leta 1204. grško carstvo ter namesto njega postavil latinsko. Na Bolgare je gledal kot na odpadlo deželo in njenega vladarja je smatral za nezakonitega. To je razsrdilo Kalojana tako, da se je vzdignil proti njemu leta 1205. Ko je papež Inocent III. slišal, kaj se godi v jutrovih deželah, razjokal se je, rekoč: „Vse se bo končalo na veliko škodo cerkvi, in izpreobrnjenje jutrovih dežel bo postalo nemogoče.“ Pa res, tako se je tudi zgodilo. Kalojan je premagal Balduina in razbil vse njegove čete. Balduin sam je prišel v roke sovražniku. Ta pa z „Latini“ ni milostno postopal, spominjajoč se, kako grozno se je godilo njegovim pradedom, ko so jih premagali carji carigrajski. Zveza z Rimom je bila precej pretrgana, in trnovski nadškof je postal neodvisen patrijarh bolgarski. Razkol je bil v onem času tem nevarnejši, ker se je ravno tačas začela razvijati in širiti po vsej Evropi kriva vera bogomilov, kateri je bil Kalojanov naslednik Asen II. popolnoma udan. Po smrti Asenovi je kmalu razpadlo njegovo carstvo. Grki so sukali Bolgare tako, kakor so hoteli, a bogomili in židje so lovili ribe v motni vodi. Nesreča je dosegla vrhunec.

Tako je ostalo do sredine XIV. stoletja. Še enkrat, in to zadnjikrat je zasvitala potém zvezda upanja, prej nego je zakopala grozna tema mohamedanstva vse politično in duhovno življenje. Štefan Dušan, knez srbski, oženil se je s sestro bolgarskega carja Aleksandra Asena. Vsled tega je postala zveza med Srbi, Bolgari in Rumuni, ki so se skupno postavili proti Grkom. Osnovala se je od Bizanta neodvisna bolgarsko-srbska cerkev. S tem je bil zopet storjen korak k sporazumljenju z Rimom. Vera se je začela zopet oživljati. Menih Teodozij je nastopil proti bogomilom ter zbral okoli sebe veliko število učencev, ki so delovali v verskem in književnem oziru. Zoper bogomile sta zborovali dve sinodi v Trnovem leta 1350. in 1355. Priden učenec

Teodozije, po imenu Evtimij, nadaljeval je začeto delo. A žalibog ta ni imel posebnega uspeha; bil je zadnji patrijarh trnovski. Bolgarska cerkev ni imela dosti vpliva na usodo države, in sam vladar ni gojil do nje posebnega spoštovanja. A mogočen vpliv so dobili židovi, odkar je car Aleksander spodil svojo pravo ženo ter vzel neko židinjko. Židove so v tej dobi spoštovali kot boljare ali plemenitaše. Pri tem pa sta gledala vladarja bolgarski in srbski mirno in brez skrbi, kako so se Turki vedno bolj približevali mejam njenih držav. Že so si bili napravili Turki za svojo prestolnico Odrin in vzeli potém pod sultanom Muratom celó Plovdiv in Staro Zagoro. Ko je grški car Kantakuzen prosil ta vladarja pomoči proti Turkom, dobil je odgovor: „Stori, kar moreš! Ako pridejo Turki k nam, bomo se že znali braniti.“

Pri takih okoliščinah je bilo lahko uvideti, kakšna usoda bo zadela Bolgare. Še prej ko Carigrad je padla bolgarska prestolnica Trnovo v turške roke in ob jednom tudi vsa država. Tisti, ki je hrabro branil to mesto, ni bil vladar, ampak patrijarh Evtimij. Podal se je junaški v turški tabor, da bi omečil s prošnjami sovražnika, naj bode milostljiv Bolgarom; a Turek se je obrnil ošabno od njega. Hitro potém, ko so Turki prihruli v mesto, moral je patrijarh zapustiti svoj sedež in svojo čredo ter oditi v Makedonijo. S solzami v očeh so se ločili verniki od njega. Dal jim je svoj blagoslov ter jih priporočil varstvu presvete trojice. Do svoje smrti je hodil potém patrijarh v Makedoniji od mesta do mesta, od vasi do vasi in propovedoval svojim rojakom, naj se spokoré in izpreobrnejo, pa da se naj varujejo „islama“ ali mohamedanske vere.

Pod turškim jarmom je bilo Bolgarom težko vzdihovati skoro celih pet sto let. Njihova zgodovina v tej dolgi dobi ne pripoveduje ničesar o znamenitih delih, ampak samo o križih in težavah. Po mnenju turških krvnikov so morali premagani narodi postati sužnji zmagovalcu, kateri je gledal na nje, kakor divja zver na svoj plen. Grozno so tlačili Turki kristjane, jemali jim premoženje, nalagali jim težke davke, ropali starišem sinove, ktere so potém odgojevali v duhu mohamedanskem ter jih pod imenom „janičarji“ vtikali v vrste svojih vojnih čet. Kristjanom ni ostajalo drugega, kakor molčati in trpeti.

Da se pod takimi okoliščinami vera ni mogla razvijati, razume se samo po sebi, kajti sultan niti verske svobode

ni dovolil. Mnogo cerkev so izpremenili Turki v džamije (turške bogomolnice), Bolgare kakor Grke so podredil grškemu patrijarhu v Carigradu, kateri je bil veren sluga sultanov, tako da sta zdaj oba naroda tudi v verskih zadevah bila posredno podložna krivovernemu barbaru. Med Grki in Bolgari je bil samo ta razloček, da so si Grki s svojim prilizovanjem znali pridobiti tudi pod turško vladavo še precej ugoden položaj. Navadno so dobivali grški škofje bolgarske škofije. Ti pa seveda niso bili možje po božji volji, ampak najemniki in podkupljenci, ki so rabili svoj visoki poklic v ta namen, da so stiskali narod še hujše, in da so izvlekli iz njega in iz duhovnikov kolikor mogoče več denarja. Za denar so ti škofje navadno dobivali svoje visoke službe, in zato so mislili, da jim mora služba še veliko več denarja donašati, kakor so ga sami plačali za njo. A kako je deloval vzgled vrhovnih pastirjev na duhovnike in na narod, to si lahko mislimo! —

Več stoletij so prenašali Bolgari te stiske, ne da bi se bili izkušali upreti s silo. Še le v drugi polovici tega stoletja so se pokazovali tu pa tam med njimi znaki nezadovoljstva. Narod se je postavil zdaj pa zdaj na noge, da bi se otresel težkega jarma, še prej nego ga je Rusija začela podpirati. Posebno živo so navduševali Bolgare k temu njih bratje in rojaki, ki so došli med nje iz Srbije in Rumunije. Seme svobodnega mišljenja je bilo vsejano, pognalo je sčasoma kali ter rodilo načrt narodne samostalnosti, ktera se je najprej pojavila na verskem polju. Vzbudivši se iz stoletnega spanja, začeli so se Bolgari brigati za omiko, začeli so odpirati šole, ob enem pa so se tudi bolj živo pečali s cerkvenim vprašanjem.

Ni jim bilo mogoče še dalje gledati, kako se šopirijo med njimi grški škofje, kako grabijo skupaj denar, kjerkolik ga je bilo mogoče vzeti. Patrijarh sam ni dajal škofom nikdar dobrega vzgleda; on si je moral kupiti svojo čast od sultana in njegovih ljubljencev za drag denar. Ko pa je sedež trdo na svojem sedežu, začel je razdavati škofije za denar, da bi izvlekel iz teh one svote, ki jih je dal za svoj sedež in povrh še lepega dobička. Škofje so potem seveda tudi navadno za denar oddajali župnije in samostanske rede. Lahko si mislimo, kakšni so bili tedaj duhovni pastirji, kako so gulili siromaški narod, in koliko je moral ta trpeti še v cerkvenem oziru povrh tega, da je bil v političnem suženju.

Grški duhovniki in posvetnjaki so hoteli Bolgarom

vriniti svoj jezik in svoje navade. Delali so si za prihodnjost sijajne načrte, misleč, česar nekdanji bizantinski cesarji z mečem v roki niso mogli doseči, to bodo oni zdaj z duhovno močjo po mirni poti dosegli. V to svrho so grški škofje, podpirani od grških bogatašev, vrivali povsod grški jezik v cerkve in šole; le redke so bile cerkve, kjer se je ohranil slovanski jezik. To je bilo v kakih zabitih planinskih vaseh, a po glavnejših župnijah so se nahajali pogostoma duhovniki, ki niso znali niti besedice bolgarske izpregovoriti. V šolah je bilo ravno tako žalostno. Zadnji dve bolgarski škofiji je prevzel leta 1747. grški patrijarh, in s tem je bil konec stare bolgarske cerkve. Grki so izključili celó sv. brata Cirila in Metoda iz koledarja. Najbolj pa so začeli Grki besneti proti vsemu, kar je bolgarsko, od leta 1829., odkar se je z osnovanjem grškega kraljestva visoko povzdignilo njih narodno čuvstvo. V samostanih in cerkvenih arhivih so zažigali slovanske rokopise — vandalsko delo — nedostojno razumnih ljudij!

Najbolj je obžalovati, da so propadle knjižnice po večjih bolgarskih mestih, kjer so bili bržkone hranjeni važni zgodovinski rokopisi.

Ko se je proti Grkom nezadovoljstvo med Bolgari vedno bolj širilo, začel se je na severu razvijati vpliv, kateri je dal povod važnim izpremembam na Balkanu. Ruski agentje so prihajali med Bolgare, slovanske knjige so jim pošiljali iz Petrograda, sprejemali so mlade Bolgare v šole moskovske, kijevske, odeske itd. Skratka, precej so postali Bolgari, kot sosedje Carigrada, Rusom mili bratje; zakaj ti so razumeli, kako važno bi bilo njih prijateljstvo za rusko vojsko, ako bi hotela ta kdaj napasti Carigrad.

Leta 1809. in 1828. ob času rusko-turških bojov vidimo že krvave ustaje med Bolgari, kateri so se med tem začeli bolj zanimati za svoje severne brate ter poslušati njih svete. Od tega časa Rusi niso več mogli pozabiti Bolgarov. Sploh pa so se tudi druge kristjanske evropske države začele brigati za nje ter so večkrat opominjale sultana, naj uredi nezdrave odnošaje med svojimi podaniki. Največ pa je izdala beseda Rusije posebno po krimski vojni.

S svojo naredbo (hati-humajum) od 18. svečana leta 1856. je odredil sultan, da patrijarh ne more biti odstavljen, ter je zahteval, da se ustanové za škofo stalni letni dohodki, drugo pa naj napravi cerkveni zbor (sinoda), da se prepreči simonistična zloraba (t. j. prodavanje duhovnih

služb in častij). Bolgari so pač zastoj pričakovali od te sinode, da bi se ozirala na njihove pritožbe. Dve leti je zborovala sinoda (1858—60); prepiri med „liberalno“ in „pravoslavno“ stranko so bili na dnevnem redu, a bolgarsko vprašanje ni prišlo nobenemu niti na um, če tudi je bilo tačas važnejše od vsakega drugega. To se je skoro pokazalo. Nezadovoljnost bolgarskega naroda je namreč vedno bolj naraščala, da je prikipela do vrha. Kakor jeden mož, vstalo je več kakor 50.000 v Carigradu živečih Bolgarov na noge ter zahtevalo ločitev od Bizanta, in da dobijo lastnega patrijarha. Patrijarh Ciril se je prestrašil; kajti ako odpade nad pet milijonov Bolgarov od njegove vrhovne duhovne oblasti, tedaj izgubi več kot polovico svojih vernikov. Hotel je malo ustreči zahtevam bolgarskim ter je posvetil nekatere bolgarske duhovnike v škofo. Med njimi je bil Hilarijon; ta pa precej po posvečenju ni hotel nič vedeti o grškem patrijarhu. Razpor je bil gotov, ko je škof Hilarijon na velikonočni praznik pri sv. maši nalašč izpustil iz dotičnih molitev ime patrijarha Cirila. Ta primer je našel brž posnemovalcev po vsej deželi; povsod so nehali priznavati grške škofo. Ciril ni vedel kaj storiti v tej zadregi; prepustil je patrijarški prestol drugemu, ki je poskušal pridržati Bolgare s strogostjo. To je pa še bolj razvnelo duhove in imelo za nasledek korak, kterege se ni nikdo nadejal; porodila se je namreč v glavah nekterih odličnih bolgarskih domoljubov misel, da se zjedinijo zopet z Rimom ter se tako odtegnejo bizantinskemu pritisku. Ta misel je ugajala v obče; spisali so „akt zjedinjenja“, v katerem so čisto in jasno izpovedali, da priznavajo prvenstvo sv. Petra in njegovega namestnika, rimskega papeža. To pismo je podpisalo okoli 2000 Bolgarov. Predposlednji dan leta 1860. je šlo 200 poslancev bolgarskega naroda v svečanem izprevodu iz armenske, z Rimom zedinjene cerkve k apostolskemu (papeževemu) namestniku v Carigradu, da ga prosi za sprejem v katoliško cerkev. Ob jednem so izročili pismo do sv. očeta papeža, v katerem so izjavili, da sprejmejo vero katoliške cerkve v vseh točkah, a želé pa za bolgarsko cerkev samo to, da obdrži stare cerkvene obrede, in da se uvede zopet slovanska služba božja. Izbrali so štiri bolgarske bogoslovce, kateri so ponesli „akt zjedinjenja“ sv. očetu v Rim.

Tam je bilo seveda veliko veselje zaradi teh dogodkov. Papež Pij IX. je po očetovsko objel bolgarske poslance ter sprejel z brevom dne 21. prosinca leta 1861. prosilce v krilo

katoliške cerkve, potrdivši jim slovansko službo božjo. Po nekterih mesecih je dal novi cerkvi pastirja, za ktere ga je izbral bolgarskega duhovnika Sokolskega. Papež sam ga je hotel v škofa posvetiti. Dan 14. sušca je bil namenjen za to veliko slavnost. V sikstinski kapeli se je vršilo slovesno opravilo. Papež in vsi pričujoči so bili jako ganjeni. Škof Sokolski se je jokal pri tem vzvišenem prizoru, čegar središče je bil on sam, častitljiv starec sivih las in bele brade. Klečal je pobožno pred papeževim prestolom; na levi strani škofa je klečal dijakon Rafael Popov, na desni o. Evgen Boré, predstojnik lazaristov v Carigradu. Škof Sokolski je govoril in molil bolgarski, a njegov spremljevalec o. Boré je prestavljal te besede na latinski jezik. Vsem Bolgarom, ki so tedaj obiskali Rim, moralo je biti jasno, kako velik je razloček med Rimom in Carigradom, kar se tiče višjih duhovnih pastirjev: naslednik sv. Petra je milostljiv in ponižen, grški patrijarh brezobziren in prevzet; poglavar 200 milijonov katoličanov ravna z Bolgari, kakor dober oče z otroki, a grški patrijarh je hujši od mačehe.

Škof Sokolski je bil, vrnivši se iz Rima, v Carigradu svečano sprejet. Še sama turška vlada mu je izkazala čast, ki mu gre, tem rajši, ker je mislila, da je sedaj konec bolgarsko-grških cerkvenih homatij, ktere so ji delale dolgo časa preglavico.

Ne samo v Carigradu, nego tudi po vsej deželi, kjer živé Bolgari, začelo se je živo gibanje v korist katoliške cerkve. Posebno okolica odrinska in solunska sta pokazali lep vzgled, ko je več vasij pristopilo h katoliški veri. V okolici solunski se je pripravljalo za pristop okoli 50 vasij.

To so bili veseli dnevi za katoličanstvo in za Slovane, njemu pripadajoče. Bilo je precej upanja, da bo skoro vsa Bolgarska pristopila h katoliški veri. V Rimu so že mislili, kako bi se dala osnovati posebna patrijarška stolica za Bolgare.

A prišlo je drugače. Zveza z Rimom je imela mnogo sovražnikov zlasti med Rusi. Začetek verskega gibanja se je bil sprožil od severa. Razun tega je bilo še ostalo med Bolgari dosti duhovnikov nezjedinjenih z Rimom. Oni so sovražili svoje brate, ki so pristopili h katoličanstvu, ter pregovarjali narod, kjerkoli so mogli, da naj ne popusti „stare vere“. Kar se pa tiče prijateljev katoliške vere, pa isti tudi niso dosti podpirali mlade veje, ki je začela zopet zeleneti na mogočnem deblu katoličanstva; niti so se zmenile same vlade zapadnih katoliških držav dosti za iztočne pre-

rojence. Ti-le niso imeli potrebnih cerkev za sebe; kajti dokler so bili v manjšini, morali so prepuščati cerkve „starovercem“. Dobrih šol je tudi manjkalo; ni bilo niti učiteljev, niti dobrih duhovnikov. A med pokatoličenimi Bolgari je bilo dosti mlačnikov ter narodnih prenapetnežev, ki so Bog vé česa pričakovali za svojo narodnost; a ker se jim ni precej vse izpolnilo, postali so hladni proti Rimu.

Ni se torej čuditi, da je postajala zveza z Rimom od dne do dne slabša. A najtežji udarec je dobila zveza s tem, ko je škof Sokolski, vodja vsega verskega katoliškega gibanja, nenadoma izginil iz Carigrada. Kam je šel, ni znano.

Ko je izginil Sokolski, odpadlo je precej veliko duhovnikov od katoliške cerkve in z njimi tudi veliko število posvetnih ljudij. Ostalo je vernih še kakih 20.000 Bolgarov s kakimi 20 duhovniki. Za namestnika ubežnega Sokolskega je papež imenoval Petra Arabadžijskega iz Plovdiva, kjer je pod vodstvom raznih redovnikov že od leta 1834. bila ustanovljena bolgarska cerkvena občina po katoliškem obredu. Ta je pa že leta 1865. odložil svojo težavno službo, a za naslednika je bil posvečen Rafael Popov, o katerem sem gori povedal, da je bil spremljevalec Sokolskega v Rimu. On je ostal zvest, delaven in navdušen, kakor je bil že od prejšnjih let.

Ker je primanjkovalo bolgarskih duhovnikov, poslal je papež leta 1867. očete avguštince, da jim pomagajo. Njim so se pridružili tudi poljski resurekcijonisti. Prvi so pričeli delovanje v Plovdivu, a drugi v Odrinu.

Med Bolgari v Makedoniji so se pa z uspehom naselili očete lazaristi. Leta 1852. so od svojega središča Soluna krenili proti mestu Bitolji, kjer so osnovali prvi misijon. Leta 1863. je bilo v bitoljski okolici že 20 z Rimom zjedinenih velikih vasij.

Do leta 1870—74. je bilo v odrinskem okrogu najlepših uspehov; a od leta 1874. ga je prekosil solunski okrog.

Leta 1870. se je osnoval samostalen bolgarski eksarhat v Carigradu; navzlic temu niso mogli bolgarski škofje proti grškim v Makedoniji uspevati; zato jih je eksarh leta 1874. poklical nazaj. S tem se je pa odprl širji krog delovanja katoliških misijonarjev. Jeden izmed nazaj poklicanih bolgarskih škofov, po imenu Nil Izvorov, premislil si je ter prestopil h katoliški cerkvi, ne da bi se vrnil iz Makedonije. Njegov vzgled sta posnemali dve škofiji, ki sta se izrazili, da gresta v isti rimski tabor, kamor je šel Nil. Tega pa turška vlada ni rada videla, zato je poklicala škofa Nila

v Carigrad. Osem mesecev pozneje je dovolila turška vlada omenjenemu škofu Rafaelu Popovu, da sme obiskati nekatere stare katoliške vasi v Makedoniji. Ko so zvedeli prebivalci maleševskega okroga, da pride bolgarsko-katoliški škof, podpisalo je 21 vasij prošnjo za sprejem v katoliško cerkev. A turška vlada ni dovolila škofu potovati v te kraje, in zato mu tudi prosilci niso mogli oddati svoje prošnje. Grški škof v Solunu je deloval na vse kriplje proti katoliškemu, dokler ni temu turška vlada zapovedala, da se mora vrniti v Carigrad, in ako noče z lepa, bodo ga s silo pripeljali tja. Tej zapovedi se ni kazalo ustavljati, in katoliški škof je odpotoval.

Grki pa vendar niso mogli uničiti zasejanega katoličanstva v Makedoniji, kolikor so se tudi trudili. Obdolžili so po krivem pri vladi nekatere prvake med katoličani, da delajo nered, ali da se puntajo. Vsled tega so jih nekaj zaprli. Sam grški nadškof se je podal na pot, da bi obiskal one vasi, kjer je bilo kaj katoličanov. Obetal jim je denarja in drugih lepih rečij, ako se odpovedó katoliški veri. A redko je kaj dosegel. Posebno velike vasi Jundžilar in Jenidžej na Vardaru sta ga prav hladno sprejeli. Ko se je hotel še podati v mestice Kukuš, naznanili so mu katoliški prebivalci, da se mu ne bo dobro godilo, ako pride blizu. Zato si pa ni upal tja.

Med tem je zadela bolgarske katoličane ta nesreča, da jim je nenadno umrl škof Rafael Popov, dne 6. sušca l. 1876.

Naslednik Popovu je postal omenjeni škof Nil Izvorov. Bil je tačas že 53 let star; poprej je bil župnik v Ruščuku ob Donavi, a že od leta 1872. posvečen v škofa. Začela se je rusko-turška vojska leta 1877. Rusi so prišli do Sv. Štefana, in mesti Plovdiv in Odrin, kjer je bilo precej katoličanov, bili sta v njihovih rokah. Katoličani so se začeli bati za svojo vero; pa strah ni bil opravičen, kakor se je pozneje pokazalo. Ruski guvernév v Odrinu je celó katoliškim misijonarjem vedno rad pomagal, ako so ga česa prosili. To morejo potrditi sami misijonarji, ki so živeli takrat v Odrinu, med njimi Poljak o. Brezka. Rusi so dajali misijonarjem celó vojaške straže, ktere so jih spremljale, če so hodili daleč iz mesta kako katoliško vas obiskovat. Poprej so bili Čerkezi in „baši-bozuki“ za misijonarje na takih potih jako nevarni. Zdaj pa so ti lahko hodili povsod, in če so se zaradi kake sitnosti pri guvernerju pritožili, precej so dobili pravico. Katoličani so imeli mir pred Rusi; ako jih je tu

pa tam kdo preganjal, bili so to navadno njih lastni bratje in sosedje.

Vojska je dala misijonarjem priložnost pokazati v dejanju ljubezen do bližnjega. Ko so prišli prvi turški ranjenci v Odrin, odprli so misijonarji drage volje vrata svojega samostana ter so precej preskrbeli 34 bolnikov. V samostanu je bilo polno bolnikov, dokler je trajala vojska. Katoliške nune so sprejemale žene in otroke k sebi ter jim stregle kot prave usmiljene sestre. Ko so Turki izbežali in so prišli Rusi, delali so tudi njim ravno taka dela usmiljenja. Ostalo je v Odrinu še na stotine turških otrok, kateri so se izgubili, ko je vse bežalo pred Rusi. Kolikor je bilo mogoče, pobrali so jih misijonarji po ulicah in potih, koder so se potikali brez kruha in na pol goli, ter jim dajali potrebnega živeža in hrane. Več kot sto otrok so očetje avguštinci tedaj oteli neizogibni smrti. Obiskovali so bolnišnice in tolažili posebno katoliške vojake, katerih je bilo tudi nekaj pri ruski vojski. Kakor v Odrinu, tako je bilo tudi v Plovdivu. Zato so ruske oblasti priznavale trud misijonarjev in jih tudi javno pohvalile.

Kako je bilo pa tačas v Makedoniji? Mora se reči, da je tam katoliško gibanje vedno napredovalo, kar seveda v Bolgariji ob času vojske in v naslednjem letu ni bilo mogoče. Mesti Kukuš in Voden s celima okrajema sta dali lep vzgled: 36 vasij, 3442 rodbin, 36 duhovnikov, 28 cerkev in 25 šol je pristopilo leta 1879. h katoliški cerkvi. Do leta 1883. se niso mogli tamošnji katoličani pritoževati, da bi jih kdo preganjal. Potém pa so zopet grški škofje začeli po stari navadi deželne oblasti proti katolikom šuntati; lagali so, da so z Rusi sporazumljeni, in vsled tega so mnogi katoličani morali v ječo.

Leta 1883. je v soglasju s turško vlado imenoval papež škofa Nila Izvorova za nadškofa s sedežem v Carigradu. Ves drugi katoliški misijon na Turškem je bil razdeljen na dva apostolska vikarijata, trakijski in makedonski. Za Trakijo je bil škofijski sedež v Odrinu. Nanj je bil postavljen škof Mihael Petkov, v Rimu izšolan Bolgar, kateri je nekoliko let tam uspešno deloval. V Solunu pa je dobil naslov škofa Lazar Mladenov iz reda lazaristov, ki so si veliko zaslug pridobili za katoličanstvo v Makedoniji. Tam je zdaj okoli 70 velikih vasij s 60.000 prebivalci s katoliško cerkvijo združenih. Misijonarji so precej mnogobrojni, ljudje so bolj poučeni in niso več tako nezaupljivi, kakor

so bili poprej; samo da je v Makedoniji sploh veliko siromaštvo, vsled kterega katoličanom ni mogoče postaviti povsod potrebnih cerkev in šol. V samem Solunu je cerkev premajhna, a po vaseh so le siromašne kapelice. Duhovno semenišče v Solunu je za bogoslovce bolgarske narodnosti sezidano; v njem je že nekaj bogoslovcev, ali potrebe so večje kakor milodari. Katoliških šol v Makedoniji je okoli 50, a trebalo jih bo še več, da dobi vsaj vsaka velika vas, ki šteje okoli 1000 prebivalcev, svojo šolo. Razume se, da so te šole večjidel le borne kolibe, kjer je tesno otrokom in nezdravo za učitelje in učence. Zeló pa pomanjkuje na deželi dekliških šol. Drugoverci jih že davno imajo, a katoličani so še le zdaj začeli misliti, da bi jih odprli. Katoliške nune so v prejšnjih letih sprejemale bolgarske učenke v samostansko šolo; nektere so se izobrazile za učiteljice, tako da bodo mogle službovati, kedar bodo gotova šolska poslopja. V Solunu je penzjonat za katoliška bolgarska dekleta, kjer je prostora za več kot 200 učenk. Leta 1886. je kupil škof Mladenov, ki je nabiral milodarov od raznih strani, zemljišče in poslopje za blizu 40.000 frankov; to služi za šolske namene. Tako iz malega raste veliko.

Kar se tiče katoliških misijonov v Plovdivu, Sofiji in v podonavskih mestih, zlasti v Ruščuku, izpregovorim o njih bolj na kratko, ker niso doslej imeli take važnosti, kakor poprej omenjeni, in ker so bolj mladi in nekteri še neznatni. Apostolski vikarijat plovdivsko-sofijski objema katoliške Bolgare latinskega obreda, živeče v bivši Rumeliji in v sofijskem okraju. Tekom poslednjih stoletij sta bila oba škofijska sedeža v Sofiji in Plovdivu prazna, ker so Turki v teh krajih prehudo preganjali kristjane. Posebno Sofija je tako trpela, da je bilo leta 1750. tam le še 17 katolikov. V plovdivskem misijonu so drugoverci štirikrat pregnali katoliške misijonarje.

Leta 1834. so prišli v Plovdiv očetje redemptoristi ter so našli tam še 2400 katoličanov. Tekom petih let pa je narastlo to število na 5500.

Leta 1841. so prevzeli zjedinjeni vikarijat sofijsko-plovdivski očetje kapucini. Kakor njih predniki, delovali so kapucini in še delujejo jako pridno v vinogradu Gospodovem, kar je razvidno iz sledečih števil: Leta 1841. so našli oo. kapucini 5500 katoličanov, 1869. leta jih je bilo 8662, 1879. leta 8719, 1889. leta pa 12.000, in od tedaj so se zopet za nekoliko tisoč pomnožili.

Vikarijat ima 1 apostolskega vikarja (nadškof Menini), 30 duhovnikov, med njimi 13 domačih. Redovnikov je 17 očetov kapucinov in 9 bratov; avguštinci so 4 duhovniki in 5 bogoslovcev. Bratje kristjanskih šol imajo v Sofiji deško šolo, katero obiskuje 110 otrok. Nun je 45 v Plovdivu in Sofiji. Vikarijat šteje 13 cerkev in 6 kapel.

Dijaško semenišče in bogoslovje (za kapucine) je v Plovdivu, a jeden oddelek bogoslovja v Sofiji.

Očetje avguštinci imajo deško šolo meščansko s 175 učenci v Plovdivu. V šolo pri nunah hodi v Sofiji okoli 200 učenk in v Plovdivu ravno toliko.

Katoliška stolna cerkev plovdivska, ktera se je sezidala leta 1852. pod škofom Canovom, stoji v ravnini na južni strani mesta pod romantičnim brdom, na katerem je stala nekdanja trdnjava. Okoli cerkve se nahajajo nadškofovska stolica, semenišče kapucinov in katoliška šola za dečke in dekleta. Ne daleč proč v sredi katoliških bolgarskih hiš, ki stojé skupaj v tem delu mesta, stoji bolnišnica, sezidana od milodarov domačih in tujih pred kakimi desetimi leti. Razun tega je še na severni strani istega brda blizu reke Marice samostan s francosko šolo za odrastle dečke, od katerih jih je nekaj v tamošnjem semenišču, nekaj zunaj njega. Stariši raznih narodnostij, ne samo katoličani, pošiljajo radi svoje otroke v to šolo, kjer se naučé dobro francoskega jezika in lepega obnašanja. Pri tem samostanu sta dve kapelici; v jedni opravljajo službo božjo po iztočnem obredu v slovanskem jeziku duhovniki (Rusini), zjedinjeni s katoliško cerkvijo, a v drugi po rimskem obredu očetje asumpcionisti.

Sedanji nadškof monsignor Robert Menini je lepo okrasil stolno cerkev, ki je dobila leta 1889. dva lepo ubrana zvana, ktera je daroval sv. oče Leon XIII. iz jubilejne razstave v Rimu. Uredil je tudi semenišče, pobrigal se za posebno pokopališče s čedno kapelico itd. Sploh je znan kot jako ljubezniv, skrben in moder višji duhovni pastir, kteremu tudi drugoverniki izkazujejo vse spoštovanje. Njegov prednik je bil škof Frančišek Reinodi, o katerem se mora tudi le dobro govoriti. Vodja semenišča je bil več let delaven in mil oče Linus Mader iz tirolske kapucinske provincije. Njegov pomočnik je bil od leta 1885. do 1889. Slovenec Maksimilijan Stranjšak, ki je deloval z veliko gorečnostjo v cerkvi in v šoli. Sedanji vodja je o. Serafim, a pomočnik njegov o. Hijeronim Jarakov, rodом Bolgar.

V okolici plovdivski je deset katoliških vasij; v vsaki je lepa cerkva, postavljena v zadnjih letih s trudom delavnih očetov kapucinov, ki so nastavljeni tam za župnike. Vsega skupaj v mestu in v okolici štejemo nad 13.000 katoličanov-Bolgarov. Pri njih se nahajajo, kakor pričajo misijonarji sami, jako lepe lastnosti. O tatvini, pijanstvu, kvartanju in breznravnosti se redkokdaj sliši. Deviški stan se visoko spoštuje. Gleda se na delavnost in poštenje v najsiromašnejših, kakor v premožnejših hišah.

V Sofiji je katoliški misijon dobil leta 1878. svojo skromno cerkvico, ktera je bila v zadnjih letih povečana in olepšana. Osnovel je tamošnji misijon o. Timotej iz kapucinskega reda; isti je dosegel s svojo delavnostjo, da se je postavila pri cerkvi jako krasna dekliška šola, ki velja 70.000 kron, in ktero vodijo francoske šolske sestre. Blizu cerkve stoji šola za dečke, kjer poučujejo že kakih deset let bratje krščansko-šolskega reda, po rodu Nemci in Francozi. Šolo obiskujejo ne samo sinovi katoliških starišev, ki so se doselili iz raznih dežel v bolgarsko prestolnico, nego tudi Bolgari iztočne vere in celó židovi. Poleg cerkve je kapucinski samostan, kjer je v zadnjih letih jeden tečaj bogoslovja za klerike kapucinskega reda.

Pred kratkim se je sezidala s katoliškim denarjem lepa bolnišnica zunaj mesta blizu železnične postaje; stala je okoli 80.000 kron. Oskrbujejo jo usmiljene sestre iz Gumpendorfa pri Dunaju.

V Sofiji je malo Bolgarov katoličanov, večjidel so le tuji; okoli 2000 jih je preseljenih Slovanov iz Avstrije (Čehov, nekoliko Slovencev, Hrvatov in Poljakov), potom Ogrov in Nemcev.

Trakijski apostolski vikarijat s sedežem v Odrinu šteje 13 domačih duhovnikov, 7 resurekcionistov, 15 cerkev in 2900 duš. V Odrinu imajo misijonarji svojo sedemrazredno gimnazijo z bolgarskim učnim jezikom; ista šteje okoli 100 učencev, in od teh jih živi 80 v semenišču. Imajo duhovno semenišče s 35 bogoslovci, med katerimi je 18 Bolgarov. Nahajata se istotam ženski samostan in dekliška šola, kjer poučujejo hrvatske šolske sestre, ki so prišle tja iz Zagreba.

V podonavskih krajih (v Ruščuku, Nikopolju in Svištovu) je bil osnovan katoliški misijon leta 1781. pod papežem Pijem VI. in izročén redu pasijonistov (trpljenja Jezusovega). Škofijski sedež je v Ruščuku, a škofiji se pravi nikopoljska ter objema severno Bolgarijo med Donavo in

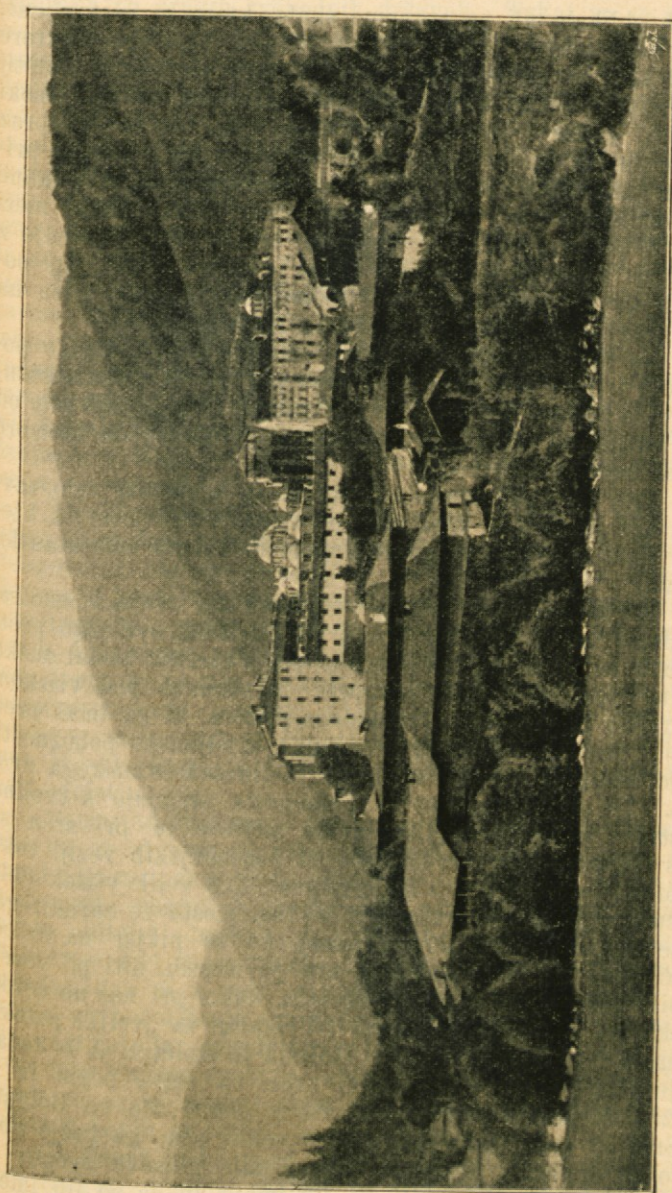
Balkanom. Samo sedem žup šteje ta škofija in 10.000 duš. A v zadnjih letih se je preselilo okoli 2000 katoliških Bolgarov iz Ogorske nazaj v staro domovino, tako da šteje sedaj ta škofija okoli 12.000 duš.

Bolgarov unijato v (t. j. zjedinjenih z rimsko cerkvijo, ki pa imajo svoj iztočni obred po staroslovenskem jeziku) je 28.000; od teh jih je 25.000 v Makedoniji, a okoli 3000 v odrinskem okraju.

Rilski samostan.

Med mnogimi bolgarskimi samostani, ki so ostali iz starih časov, je le malo takih, kateri bi zaslužili občiren opis, ker so preveč neznatni, mali in skriti po raznih gorskih kotih. Pri opisu nekterih mest sem omenil imena bližnjih samostanov. A jedini rilski je vreden, da se spoznamo bliže z njim, in to zaradi krasne lege in zaradi zgodovinske važnosti. Pot do tega staroslavnega samostana vodi od Sofije proti jugu mimo mesta Samokova, potem po strmih stezah skoz stare bukove gozde v breg in je proti vrhu precej težavna; a nekdej je bila tudi nevarna, ker so se klatili tod razbojniki v velikih trumah. Še pred nekolikimi leti so prežali tam na bolgarske ministre, kateri navadno hodijo s knezom vred prebivat po letu v samostan na čisti gorski zrak, pa ujeli so nekega sofijskega fotografa, ki so ga držali za — ministra. Sicer se je pa moral tudi on za drag denar odkupiti, drugače ne bi bil videl nikdar več svojega doma. Toda zdaj je tukaj pot varna, ker je vlada ujela in razpršila tolovaje.

Čim više se popenjaš, tem krasnejša je pot po gostih šumah, kjer še ni nikdar pela sekira, in tem lepši je razgled, ki se ti odpira tu pa tam na planinski raj in sega daleč po sinji planjavi. Od tukaj je posebno prijetno gledati po vrhovih sosednih gor, obkrožujočih Rilo-planino od vseh strani v obliki vencev; vrhovi so vsi pokriti z gostim bukovim in hrastovim lesom, kar daje od daleč sinje-zeleni vid, med katerim se belijo visoke peči in zijajo strmi propadi. Vse je takó milo slikovito, pa nikakor ne divje, kakor so nekatere druge gore na Balkanu. A čisto iznenadjen si, ko se visoko med gorami odpre pred teboj široka ravnina. Lahko bi jo primerjal vrtu (parku), ktereга je napravila priroda sama. Gozd okoli nje se namreč ne razprostira brezkončno, nego zaokrožujejo ga na večjih mestih vršiči v

Rilski samostan.

raznih oblikah, ali pa ogromne skale, ktere so postavljene, rekel bi, v njegovo obrambo proti silnim vetrovom. Nekatere izmed skal so se razpokale na drobne kose tekom stoletij ter posipale pota in prostore med drevjem na tej visoki ravnini, kakor v umetno narejenem vrtu. A da je obraz še popolnejši, vijejo se bistre rečice vmes ter s svojim prijetnim šumljanjem vabijo utrujenega popotnika, da se oddahne in naužije krasote, s katero je stvarnik v tako obilni meri nadaril ta planinski raj. Tukaj so lahko rekli pradedje z besedami apostola: „Gospod, tukaj je dobro biti!“ In postavili so velik samostan v višini 2100 metrov, blizu na meji treh dežel: Mezije, Trakije in Makedonije.

Na desni strani doline se vzdiguje precej visoko poslopje. Popotnik bi mislil na prvi pogled, da je samostan; a to je le posebej stoječa hiša za romarje, ki prihajajo sem od vseh strani ob poletnih praznikih. Po zimi seveda ne more po teh potih nikdo hoditi.

Prej ko vidiš samostan, moraš še prehoditi celo ravnino, ker je skrit v kotu med prekrasnim drevjem, iz kterega molé nakvišku mogočne kupole in zvonik samostanske cerkve.

Ko si prišel po dolgem potovanju do svojega smotra, oddahneš se iz globočine prsij in pogledaš hvaležno proti sinjemu nebu; ne najdeš skoro besed, s kterimi bi dal duška svojim čuvstvom, ki so prikipela do vrhunca pod vtiskom prekrasne prirode in izvenrednega prizora, ki ga imaš pred seboj v tem staroslavnem spomeniku kristjanske pobožnosti. Zdajci se oglasi ubrano zvonjenje iz lin samostanskega zvonika. To so glasovi, ki se popolnoma strinjajo s tvojimi čuvstvi. Z njimi zjediniš svojo molitev in pri srcu se čutiš olajšanega in svobodnega od pozemeljskih vezij, tako da bi si upal vzleteti v sinje višave. Res velik vtisek dela na čutečega človeka zvonjenje na tem mestu že zaradi tega, če se zamisliš kakih 20 let nazaj, ko še nikjer na daleč, daleč okoli po vsem Balkanu, niti po mestih, niti po vaséh ni bilo slišati zvoná, ko je bilo tiho, kakor pri nas na veliki petek. Na žalost pa je trajal v Bolgariji ta „veliki petek“ ne samo leta in leta, ampak stoletja in stoletja. A že tedaj se je glasil tukaj v tej višini zvon na slavo božjo in v tolažbo stiskanim kristjanom. Ni se čuditi, če so Bolgari in Srbi od daleč prihajali mnogo vekov sem na božjo pot, samo da enkrat v življenju čujejo mile glasove zvonov, o kterih so le slišali praviti, da jih imajo, in da so jih imeli

kristjani po drugih svobodnih državah. Tukaj so se čutili svobodne, ker semkaj ni stopila turška peta. Sultan je namreč v starih časih podaril samostanu veliko gozdov okoli in okoli, tako da Turki niso imeli pravice klatiti se tod. Kristjani so torej, ne da bi jih motili neverniki, nahajali tukaj v molitvi tolažbe in se vračali med ubranim zvonjenjem s svetega mesta z živim upanjem, da bo tudi njim napočila enkrat zlata zora svobode, da bo izginila tema, ki krije polja in ravnino pod turškim pritiskom, in da se bo skoro tudi iz njihovih cerkev glasilo milo zvonjenje. In zares, zora je napočila, zlata svoboda je dana Bolgarom; a samostanski zvon še ima vedno svojo milobo posebno za one brate, ki živé na južno-zapadni strani (v Makedoniji) pod turškim jarmom. Na ono stran še današnji dan žalostno odmevajo glasovi rilskega zvona, kakor bi hoteli klicati kristjanom: „Imejte še potrpljenje — trpljenje! Zaupajte v Boga — Boga! Prišel bo tudi za vas dan rešenja — rešenja.“

Rilski samostan je bil postavljen ob koncu XIV. stoletja; to se vidi iz zlate bule, katero je izdal Ivan Šišman, „blagoverni car in samodržec vseh Bolgarov in Grkov“. Skrbno jo hranijo v samostanski knjižnici. Ta je bila nekdanjako bogata, a požar početkom tega stoletja je uničil mnogo starih dragocenih rokopisov in knjig. Na stolpu v cerkvenem dvoru je nadpis, ki kaže, da je stal stolp že pod vlado mogočnega carja Dušana, ki je bil zjedini Bolgarijo in Srbijo v jedno carstvo. Početnik tej naselbini pa je bil sv. Ivan Rilski, kateri je živel kot puščavnik v teh pečinah v XIII. stoletju.

Samostan ima svoje posebne privilegije iz starih časov, tako da ni odvisen od nobenega škofa. Zaraditega je tudi mogel ohraniti svoj čisto bolgarski značaj; nad njim niso imeli grški škofje in metropoli nobenih pravic. Rilska „sveta obitelj“ (družina) ima še svoj posebni stari ustav, po katerem živi in se ravna. Pravijo, da tam sicer marsikaj današnji dan ni v redu, a vendar ne more niti vlada, niti škofija za popoljšanje teh zadev ničesar storiti. Vse zavisi od „nastojatelja“ (predstojnika) samostanskega. Ako bi še živel mož blagega spomina, učen, delaven in naroden o. Ivan Neofit, ki je bil poprej nastojatelj rilski, gotovo bi ne bilo slišati nobenih pritožb o tem samostanu.

O. Neofit je bil pred kakimi 30 leti obče čislan mož med Bolgari; njegove zasluge za probujanje narodne zavesti

so nepozabljive. Prestavil je na čisti bolgarski jezik sv. pismo novega zakona. Poznaval je staroslovenski in novi bolgarski jezik, kakor nobeden med njegovimi vrstniki. Skrbel je, da se knjige širijo med narodom. Ko so hodili samostanski bratje z dovoljenjem turške vlade prosit po deželi milodarov za samostan, nosili so — sevéda brez njenega dovoljenja — s seboj bolgarske pobožne in poučne knjige ter jih skrivši delili med ljudi. Tako so samostanski bratje ne samo želi po deželi, nego tudi sejali med narodom seme, ki je rodilo obilen, koristen plod.

V samostanu prebiva okoli 150 menihov; vsak ima svojega „poslušnika“ (služabnika), ki navadno po njegovi smrti postane naslednik njegov. Vsega skupaj zajedno z delavci (pastirji, oratarji ali orači, peki in mlinarji) je v rilskem samostanu nad 400 oseb. Dohodki samostanski so od ovác in koz, katerih pasejo v obilnem številu po gorah; potém si pridelujejo po lastnih njivah, ležečih nekaj nižje pod samostanom, razna žita. Zato pa imajo orače med samostanskimi brati. Na samostanskem dvorišču stoji mlin, kterege goni precej močna planinska reka. Poleg je velika pekarnica itd. A milodarov dobivajo od romarjev, ali pa jih hodijo prosit ne samo po Bolgariji, nego tudi po Srbiji, Rusiji in Avstriji. Ko je stara cerkev pri velikem požaru zajedno z jednim delom knjižnice zgorela, nabrali so po teh državah, zlasti med Rusi, toliko darov, da so mogli postaviti nov, dosti krasen božji hram sredi samostanskega dvora leta 1839. Postavljen je v obliki križa s kupolami in svodi, pobarvanimi znotraj in zunaj. V notranjosti se vidijo močni stebri, na katerih počivajo svodi. Oltar je prav lep in je delo domačih rezbarjev. Lepa nova freska rojstva Kristusovega je videti na zidu. Najti je tudi starih slik, ki pa nimajo nobene umetniške vrednosti.

Kar se tiče omenjenega velikega stolpa, postavljen je bil že v prvih časih, odkar stoji samostan. Večkrat je gotovo služil za obrambo samostanu proti razbojnikom, kajti z vrha so lahko metal na napadalce kamenje in vrelo olje, ako bi bili izkušali prodreti skoz glavna vrata v samostan. A okoli in okoli je visok zid, tik kterege so na več mestih globoki propadi. Glavna vrata se še zdaj vedno zapirajo ob solnčnem zatonu; ključ se izroča predstojniku. Ako bi se kak menih, brat ali popotnik zamudil zunaj, tedaj bi mu trkanje nič ne pomagalo. Vrata se ne odpró več ta večer, ampak še le drugo jutro, tako da mora dotičnik prenočiti

zunaj v sobici, ktera je nalašč za to prizidana pred samostanskim vhodom.

Kdor je bil kdaj gost v tem samostanu, bil je gotovo dobro postrežen z vsem, česar je treba popotniku. Dobrega starega vina, rib postrv, tečnega kruha, mleka, sira, sadja in pečene jagnjetine je na razpolaganje, kolikor kdo želi. A na tem čistem zraku ima vsakdo dvojno slast do jedi. Po noči sladko spiš v mirni samostanski sobici, dokler te zjutraj ne vzbudi glas samostanskega zvona, ki vabi vse prebivalce, menihe in posvetne, v hišo božjo k molitvi.

O razvoju bolgarskega šolstva.

Za šolstvo so se Bolgari že poprej jako zanimali, predno so bili osvobojeni. Bilo se jim je boriti v šolskih zadevah; njih protivniki in sotekmovalci so bili Grki, kateri so si s pomočjo iztočne cerkve umeli pridobiti vpliva tudi na šolstvo. V starih šolah, kjer so se učili sedanji starejši možje bolgarski, bila je novogrščina navadno učni jezik ali vsaj obvezen predmet, in poleg nje je bil bolgarski jezik potisnjen v kot. Novogrki se kaj radi šopirijo s staro helensko oliko tudi tam, kjer ni umestno. Ni jim dosti, da je nje osrečila, ker jim je pomagala do brzega razvitka njihovega jezika in jim podala takorekoč polno skledo starodobne olike, nego hoteli so z njo še druge narode pitati, ne gledé na to, ali je njih želodec sposoben za tako hrano. Niso se ozirali na to resnico, da se mora najprej gojiti mlad narod z narodnim materinskim mlekom, da se mora krepiti s hrano, podano mu na domačem ognjišču, potem še le postane sposoben za prebavljanje tuje „strdi in pogače“; drugače se mu želodec pokvari, in on začne pešati v svojem napredovanju ali celó nazadovati. Grk je bil proti Bolgarom brezobziren. Zato se je pa kmalu porodila zoper njega nevolja v srcu bolgarskega naroda. Narod je začel po malem odbijati tujo žlico od sebe, rekoč: „To ni žlica za moja usta“ (bolgarska narodna prislovica). A pozneje je udaril po roki sami, posebno odkar se je iznebil tujega jerobstva. To je Grke primoralo, da so pomaknili roko nazaj ter prepustili Bolgare samim sebi. Posebna hvala gre onim možem, ki so z dobrim vzgledom pokazali pot, kako se je otresti prisiljenega tujega jezika.

Med njimi gre na prvem mestu imenovati očeta Paisija, ki je živel v sredini prošlega stoletja. Tedaj je pokrival tak

duševen mrak dežele ob Balkanu, da ni bilo skoro upanja več, da bi se mogel bolgarski narod še kdaj prebuditi k novemu življenju, kakoršnega se je radoval nekaj stoletij poprej pod Simeonom, Asenom, Šišmanom itd. Čisto nenadajno je zadonel glas iz hilendarskega samostana na Sv. gori, glas domač, izpodbujajoč Bolgare na daleč okoli, da si otró zadremale oči, in da stopijo zopet na noge. Njegov glas se ni le zaslišal, on se je tudi poslušal in razumel. Skoraj so začeli odmevati slični glasovi iz dežele od vseh strani; seveda v početku bolj tiho in skromno, a sčasoma bolj krepko in možato. Na tem menihu imamo jasen dokaz, koliko more storiti jeden sam mož za ves narod!

Leta 1762. je izdal o. Paisij svoje delo, ktero se sme imenovati za Bolgare sveto, pod naslovom: „Slovénsko-bolgarska zgodovina o narodih, carjih in svetnikih bolgarskih in o vseh bolgarskih dejanjih“. Ker je videl Paisij, da je bolgarski narod potlačen, in da se mu tujci in sosedje posmehujejo, začel je na to misliti, kako bi oživil otrpla narodna čuvstva svojim rojakom. V to svrho je dosti natančno govoril o slavni prošlosti naroda, da bi vdahnil npravstveno moč v srca svojim bratom, in da bi probudil narodno zavest. Dajal je razne nauke, dokaze, a včasih je tudi pograjal svoje rojake, nazivajoč jih „otcerugatelje“ (t. j. zasramovalce svojih očetov).

V predgovoru iste knjige govori také-le: „O nerazumen ljud! Zakaj se sramuješ imenovati se Bolgar? Ali nisi imeli Bolgari svojega carstva in svoje države? Zavoljo česa se ti, nerazumnik, sramuješ svojega roda in se vlačiš po tujem jeziku? Ti, Bolgar, ne omami se, poznavaj svoj rod in jezik!“

V takem smislu je govoril pred več kot sto leti menih svojim rojakom iz Sv. gore atonske (Athos). Zdi se mi, da še danes odmevajo one besede po skalah in vrhovih balkanskih. A želel bi, da bi se čul isti glas celó tja do slovenskih planin, kjer bi bil precej potreben še v današnjem stoletju!

Kmalu je našel Paisij dosti učencev. Njegova zgodovina se je večkrat po njih popolnjevala in izdajala (če tudi večidel samo v rokopisu). Njegovi učenci so nadaljevali delo v njegovem duhu; budili so in osrčevali narod, da se otrese tujega vpliva. Bilo bi za to knjigo preobširno, ako bi hotel naštevati imena vseh velezaslužnih Paisijevih učencev. Le to naj omenim, da je njihov trud rodil lep plod; narod se je otresel, še prej ko je minil jeden vek.

tujega vpliva ne le na prosvetnem in cerkvenem, nego tudi na političnem polju.

Rekel sem že v početku, da je glavna reč bila borba proti grecizmu, s katerim se je uvedla nova doba na šolskem polju v Bolgariji. Kdo se je boril v tem oziru? Kaki življi so si stali nasproti?

Na jedni strani je stala grška duhovščina s svojim glavarjem, stanujočim v Fanarju (tako se imenuje oni del Carigrada, kjer ima grška patrijarhija svoj sedež). Imenovali so zatorej privržence te stranke „fanarijote“. Med njimi so bili najbolj goreči „daskali“ (učitelji), izšolani v bizantinskem duhu; potem trgovci, kateri so bili rojeni Grki, ali pa pogrčeni Bolgari, Cincari, Rumuni itd. Bili so navadno bogataši, zato je njih beseda mnogo izdala. Lahko so odpirali svoje šole, ker so imeli sredstva za te svrhe; in še dandanes te šole niso popolnoma izginile (na pr. v Plovdivu je še zdaj razun bolgarske cela grška gimnazija in višja dekliška šola); razna grška semenišča obstojé v obmorskih mestih itd. A na drugi strani so stali bolgarski mali trgovci, rokodelci, seljaki in nekteri nižji duhovniki, posnemovalci Paisijevi. Višji duhovni pastirji, arhimandriti in metropolit, bili so seveda večinoma „fanarijoti“, kajti tam v Fanarju so jih imenovali, ko so jih vzgojili poprej v svojem duhu. Bolgarska stran je bila sicer na videz slabjša od prve, ali imela je zdravo podlago, narodnost; jedro naroda je bilo na njeni strani, a pravica tudi. Zatorej ni moglo priti drugače, nego da se je končno nagnila zmaga na to stran.

Stari učitelj, pozneje minister Petko Slavejkov je bil, zdi se mi, najznamenitejši med onimi, ki so se borili za narodno šolo. Tedanji trnovski metropolit Panaret in njegov naslednik Neofit sta bila velika prijatelja Grkov (grkomana), pa še večja „fanarijota“; kazalo je torej zeló smešno lice, ko se je začel boriti z njima mlad selski učitelj Slavejkov, kateri je bil komaj dovršil svoje šole leta 1843. v Svištovu. Začel je kovati proti Neofitu zabavljice (satire) v bolgarskem jeziku, ktere so šle od rok do rok in bile polne zdrave šaljivosti v narodnem duhu. Iste so mnogo pripomogle, da so se začele ljudem odpirati oči, in da je počasi izginil „lesk“, kateri je obdajal glave visokim mogotcem, narodnim protivnikom. Za kazen je dal Neofit Slavejkova zapreti v svoj kurnik, kjer pa ni sedel še celih 24 ur ne. Potém je moral zapustiti Trnovo ter je začel po okolici učiteljevati v na-

rodnem jeziku; seveda so ga neprenehoma preganjali od vasi do vasi, tako da se ni mogel nikjer stalno naseliti. Pa vendar so povsod njegove besede padle na plodna tla in mnogi izmed današnjih bolgarskih rodoljubov, kateri so bili učenci Slavejkovi, znajo še o njem pripovedovati, kako jih je izpodbujal in navduševal v šoli za narodno idejo. Zunaj šole pa je zbiral narodne prislovice in pesni; a tudi sam je marsiktero zložil in podajal v posebnih knjižicah duševno hrano svojim rojakom.

V obče se mora životopis Slavejkova imenovati zgodovina trpljenja. A istotako zgodovino imajo še mnogi drugi tovariši njegovi.

Ko se je takim pôtem narod počasi pripravil in navdušil za narodni jezik, začel je pisano gledati na duhovnike, ki so mu po cerkvah čitali in propovedovali le v grškem jeziku. Začel je sam goniti „fanarijote“ in „grkomane“ in svojih cerkev ter jih nameščati s svojimi sinovi. Pri nižjih duhovnikih, med katerimi je že itak bilo nekaj narodnih, začeli so delo, z visokimi pa ga končali, dokler se ni vsa narodno-cerkveno vprašanje rešilo leta 1870. s priznanjem samostalnega bolgarskega eksarha, kateri ima svoj sedež v Carigradu, kakor sem že opisal v predidóčem poglavju.

Ko je bolgarska cerkev bila pripoznana kot samostalna in s sultanovim fermanom potrjena, bilo je vprašanje o narodnih šolah takorekoč samo po sebi rešeno, kajti bilo je vedno v tesni dotiki s cerkvenim. Bolgari so začeli povsod marljivo nove šole odpirati in stare, kjer se je prej šopirila grščina, preustrojevati. Kot zaslužen mož v tem oziru se je pokazal Najden Gerov-Koprivščan, kateri si je pridobil dosti zaslug za šole v Plovdivu in po bližnjih mestih. Pozneje je postal ruski konzul in sedaj živi kot zaslužen, čil stavec v Plovdivu s svojo rodbino ter še vedno deluje na književnem polju. Zdaj izdaja velik rečnik bolgarskega jezika. Z njim mi je večkrat priložnost osebno občevati, ter se radujem njegovim pripovedkam o starih časih. Istotako mi je bil osebno znan star učitelj Dobrovski, ki je lani umrl; ta je bil pri svojih 80 letih še jako bistrega duha ter poln zanimanja za vse, kar se vrši in snuje v sedanji dobi. Ako bi hotel naštevati vse patrijarhe na polju narodnega učiteljstva, ne bi prišel tako skoro do konca. Samo še najprvo postavim imena: Joahim Grujev, bivši ravnatelj plovdivske ženske gimnazije, kateri je mož kakih 60 let, a učenec Gerova; rajni učitelj Mihajlovski, sedanji učitelj starogrščini

na višji šoli v Sofiji Balabanov (bivši minister), potem Teodor Burmov (bivši ministerski predsednik), Cankov itd. Vsi ti možje so delovali kot učitelji vsak v svojem krogu z znatnim uspehom ter si pridobili velikih zaslug za potomstvo. Žal, da jih je politična borba razdelila v razne tabore, kjer so v novejših časih potratili dosti svojih močij ne tako koristno, kakor prej v učiteljskem stanu.

Pred osvobojenjem Bolgarov so ti in drugi možje marljivo delovali kot učitelji. Sploh se je v onih časih vse razumništvo nahajalo samo v tem stanu, kajti do drugih služb mu pod turško vlado niso bila odprta vrata. Ko je pa država postala neodvisna, sprejeli so ti učitelji razne državne službe kot uradniki, sodniki itd. A pri učiteljstvu so le redki ostali. Še le ko se je izšolal v svobodni dobi mlajši naraščaj, popolnil je isti za silo mesta učiteljska po srednjih in višjih šolah. Deloma pa delujejo tudi tujci iz drugih slovanskih dežel na tem polju. Kar se pa tiče narodnih ali osnovnih šol, tam pa še vedno pomanjkuje učiteljskih močij.

Da se izobrazijo in pripravijo učitelji za narodne šole, zato so ustanovljene pripravnice, imenovane „pedagoška učilišča“, v Varni, Slivnu, Lomu, Kjustendilu in Kazanliku, za ktere so vsako leto v proračunu opredeljene svote po 50.000 do 70.000 kron. Razun tega je sobranje določilo občinskim šolam pomoči blizu 2 milijona kron. V tej svoti se nahajajo tudi pokojnine za stare zaslužne učitelje okoli 100.000 kron.

Naj še izpregovorim malo o srednjih šolah, t. j. o gimnazijah moških in ženskih, o realkah, trgovskih in kmetijskih šolah.

Srednje šole so urejene dobro, učni načrti odgovarjajo istim, kateri veljajo na pr. po Avstriji ali na Nemškem. Šolske zbirke so bogate, poslopja primerna, navadno celó lepša, kakor po mnogih mestih v Avstriji; učiteljske moči so večinoma prav dobre; nadzor je tudi dober, in učenci so marljivi.

Popolne gimnazije so v Sofiji, Plovdivu, Gabrovem, Ruščuku in Trnovem; nižje realke v Varni in Slivnu; dekleške višje šole v Sofiji, Plovdivu in Stari Zagori.

Duhovno semenišče je v Samokovu; visoka šola z jezikoslovno-zgodovinskim, matematično-prirodoslovnim in pravoslovnim oddelkom je v Sofiji. Ta se od leta do leta popolnjuje, da bo nastalo v nekterih letih celo vseučilišče.

Meščanske šole so v Silistri, Varni, Burgasu, Stanimaki itd.

Kmetijski šoli sta v Sadovem pri Plovdivu in v Ruščuku. Rokodelska šola je v Knjaževem pri Sofiji, usnjarska v Gabrovem, železarska v Samokovu itd.

Za ustanove na zunanjih visokih šolah (v Avstriji, nemškem, francoskem itd.), kjer se učijo bolgarski dijaki daje država okoli 100.000 kron na leto.

Narodni knjižnici z državno podporo sta v Sofiji in v Plovdivu.

Obča svota stroškov v ministerstvu za narodne prosvete ali nauka je za vsako leto okoli 6 milijonov kron.

Ako se vzame v poštev, da je skupni državni proračun okoli 100 milijonov kron, znala bi se marsikomu svota šestih milijonov kron za učne svrhe zdeti premala. A pri tem ne smemo pozabiti, da dajejo vse občine za ljudske šole še blizu trikrat več iz lastnih občinskih dohodkov. Ako prištejemo jedno k drugemu, dobimo svoto nad 20 milijonov, ktera je jako znatna, in ki je gotovo ne najdemo v nobeni drugi deželi na Balkanu. Bolgarija stori torej za omiko naroda, koliko premore; tako je opravičeno upanje, da bo tekom nekaterih desetletij dosegla druge napredne narode. Ker smo videli, da je hvalevredna želja za nauk in omiko polnila srca Bolgarov že pod turškim jarmom, imamo na njih živ primer kako se pride z omiko do svobode.

Društva.

Društveno življenje do sedaj pri Bolgarih ni imelo posebnega uspeha. Osnovala so se mnoga društva z različnimi nameni ter se snujejo takorekoč vsak dan, pa le kratki tek je njih obstanek; in če tudi obstojé nekaj let, vendar se more o društvenem življenju govoriti le v prvih letih; pozneje pa pride životarjenje in hiranje, dokler popolnoma ne razpadejo. Bolgari sami se sramujejo te žalostne resnice, kateri je težko najti drugega vzroka, kakor dosedanje naglo in burno razvitje mlade države.

Ko bode več stalnosti v javnem življenju in več pravičnosti v državnem stroju, prišla bo tudi za društva lepša doba. V mnogem oziru se začinja zdaj že na boljše obračunavanje.

O političnih društvih mi ni marj govoriti. Večje važnosti so slovstvena društva, med kterimi obstoji najdalje „književno družestvo“, osnovano leta 1869. v Braili (v Rumuniji), a sedaj je v Sofiji. To izdaje vsak mesec po jedrno knjigo pod naslovom „Periodičesko spisanje“ z jako odbrano

nim znanstvenim obsegom. Dobiva od vlade pomoči po 12.000 kron na leto, ima znatno glavnico (kapital) ter lep društveni dom. Izdalo je nad 60 dobrih knjig in gotovo bo lepo napredovalo, ker se nahaja vodstvo v sposobnih rokah.

Za njim je prišlo „društvo sv. Klementa“, ki je nekoliko podobno naši družbi sv. Mohorja. A že po 4—5letnem obstanku se je razdružilo. Drugo slovstveno društvo nosi ime „Obči trud“; ono izdaje mesečnik „Bolgarski pregled“ z zabavno in poučno vsebino.

Nadalje imajo našim čitalnicam podobna društva; med njimi zavzema prvo mesto „Slavjanska Beseda“ v Sofiji. To društvo se je osnovalo leta 1880. po predlogu takrat tam živečih Slovanov (Čehov, Rusov, Slovencev, Hrvatov in Srbov). V „Slavjanski Besedi“ je sedaj središče stoličnega društvenega življenja. Tam se shajajo višji in srednji stanovni, uradniki, trgovci, obrtniki itd. Društvo šteje nad 400 udov, katerih plačuje vsak na mesec po tri krone; a ustanovniki plačajo 200 kron. Že leta 1882. si je društvo kupilo prostor za zgradbo in si je postavilo svojo hišo; a leta 1891. je postavilo poleg še veliko dvorano z gledališčnim odrom in galerijo. Ima svoj pevski in dramski oddelek, svojo čitalnico in gostilnico ter lep vrt. Poslopje stoji v najlepšem delu mesta. Sedaj se dajejo tam že prve operne predstave od bolgarskih pevcev in čeških pevk. Po zimi so v „Besedi“ najprijetnejše zabave, a vse leto se nahaja v njeni čitalnici obilo časnikov v raznih slovanskih jezikih. Tukaj vidimo najlepši primer, koliko se premore z zjedinjenimi močmi, ako so Slovani le v jednom mestu složni med seboj; kaj bi še le bilo, ako bi bili v obče složni, in ako ne bi bilo vedno te nesrečne nesloge med nami!

V Plovdivu se je osnovalo lani pevsko društvo, ki šteje 150 udov, med njimi 68 izvršujočih.

Več takih društev v Bolgariji ni najti; vsa so v primeru s „Slavjansko Besedo“ skromna in mlada. Snujejo se tu pa tam „čitališta“ (čitalnice), ki pa nimajo druge svrhe, kakor dajati članom gradiva za čitanje (novine in knjige).

Tako „čitališče“ obstoji že od časov osvobojenja v Trnovem; to je med njimi največje in se jako hvali zaradi dobrega vpliva, ki ga je imelo na tamošnje meščane v marsikterem oziru. Dosti veliko je tudi „čitališče“ v Ruščuku, ktero si je napravilo s pomočjo mestnega odbora lepo knjižnico.

Knjižnic je dosti po deželi; skoro vsa mesta in večje vasi imajo svoje skromne knjižnice. A veliki sta državni

knjižnici v Sofiji in v Plovdivu. Tukaj je nagomiljeno na tisoče knjig v raznih jezikih, posebno v ruskem in francoskem; kajti ta dva jezika sta poleg bolgarskega najbolj razširjena. Ni izobraženega Bolgara, ki ne bi znal vsaj enega od teh dveh, a nekaj mlajših zna poleg tega še nemški, italijanski, ali pa angleški. V Bolgariji in dalje proti vzhodu se sploh zelo čista prislovica: „Kolikor jezikov znaš, toliko ljudi veljaš“. Dva jezika, bolgarski in turški zna skoro vsak kmet; nahajajo se pa med bolj izobraženimi tudi taki, ki znajo po pet do šest jezikov.

Gospodarskih društev, ki bi skrbela za napredek kmetijstva, je že tudi nekaj. Razun teh se nahajajo v vsakem okraju kmetijske blagajne (imenovane „zemljedelčeske kase“) ktere pomagajo kmetom s posojili, kedar so v denarnih zadregah. Trgovcem, pa tudi kmetovalcem služi dosti dobro bolgarska narodna banka v Sofiji. Ta ima svoje podružnice v vseh večjih mestih. Plačuje za vložene denarje po 5 % ako so vloženi na jedno leto; po 6 % za tri leta in po 7 % za pet let. A najeme daje z 8 %. Razun bolgarske banke je za sedaj še otomanska banka v Plovdivu in Sofiji. V nekaterih večjih mestih obstojé hranilnice in posojilnice. Šumnu je osnovano „bolgarsko delniško trgovsko društvo“ z glavnico 60.000 kron. To posojuje denar proti 12 % obrestij, kar je najvišja številka, ktero dovoljuje zakon. Ruščuku je hranilnica „Girdap“, ktera ima velik promet mestu in okolici. V Rahovem je hranilno društvo „Bčela“ glavnico 20.000 kron, osnovano na delnice, na ktere se plačuje vsak mesec po 4 krone. V Plovdivu, Sofiji in drugod so tudi majhne hranilnice, ki delujejo bolj v omejenem krogu in nimajo velikih glavníc. Pri takih razmerah še lahko uspevajo oderuhi, ki dajejo na posodo denar dostikrat s 50 % in več.

V zadnjih letih so začeli tudi obrtniki in trgovci po mestih snovati med seboj društva za prospeh obrtnije in trgovine. Ruščuku se je osnovala leta 1890. „prva bolgarska trgovsko obrtna banka“, a leta 1895. istotaka v Plovdivu.

Sploh je Ruščuk v gmotnih vprašanjih vedno na čelu drugim mestom. Osnovalo se je tam leta 1891. društvo za zavarovanje proti požaru in za življenje, ki je prvo te vrste v Bolgariji. Za njim sta se pojavili leta 1894. dve društvi z isto svrho v Sofiji. Ako bodo v sposobnih rokah, in če bodo imeli ravnateljji čisto vest, tedaj bodo lahko napredovali ker doslej so se šopirila le tuja zavarovalna društva (posebno rumunska) po Bolgariji in so delala z velikimi odstotki.

V Varni se je osnovalo parobrodno društvo. To je kupilo dva parobroda, s kterima občuje med Varno, Burgasom in Carigradom. Istotam je postalo tudi „stavbeno društvo“.

Sicer pa se s takimi podjetji ni prenačglti, ker drugače bi znalo „sape zmanjkati“ bolgarskim kapitalistom. A upajmo, da so vsa podvzetja zrelo premišljena, kajti Bolgar je za sebe vesten gospodar in premisli za vsak groš, kam ga bo vtaknil. Varovati se je le sleparjev domačih kakor tujih.

O zadrugah in delavskih družbah, ki imajo svojo dobro osnovo, ker so utemeljena na narodnem običaju, v soglasju z narodnim duhom, govorim v posebnem poglavju. Te družbe so imele veliko važnost doslej, a jo bodo imele tudi v prihodnjosti, dokler bo vel zdrav narodni duh med njimi. Med zadrugami in med novodobnimi društvi, o kterih sem govoril v tem poglavju, je velik razloček; zato jih ne smemo pomešati med seboj.

Narodne šege in prazniki.

V sedanjih časih je Bolgar še otrok prirode, ktero jako ljubi in se njenemu vplivu nikakor ne protivi; niti mu ne prihaja na um, da bi podobil ugodni vpliv prirode, niti da bi oslabil škodljivega. Še dandanes vidimo pri Bolgarih očakovske (patrijarhalne) navade, ktere so v mnogem oziru jako zanimive.

Pred vsem moram reči, da imajo Bolgari trdno vero v najvišje bitje — v Boga, na ktereга zaupajo zmirom in v vsakem slučaju, v veselju in v žalosti. Preživeli so tužne čase, in v teh se je vera v Boga globoko ukoreninila. Pozabili niso na Boga pod petstoletno sužnostjo, in Bog ni pozabil nánje. Med mnogimi slučaji, ki kažejo, kako rad misli Bolgar na Boga, naj navedem le dva. Ako nese kaj v mesto na prodaj, „kar je Bog dal, da je vzrastlo“, ali „kar so z božjo pomočjo pridelali“, prekriža se trikrat, ko stopi prek domačega praga; a ko pride na trg, kjer odloži svoj tovor, stori zopet znamenje sv. križa in izpregovori: „Bog mi pomoz!“

Trdna vera v Boga, stvarnika vsega dobrega za človeka, kaže se tudi ob vseh praznikih, ktere slavi Bolgar s posebnim spoštovanjem. Da je temu tako, videli bomo v opisu različnih praznikov, cerkvenih, domačih in družinskih, v nastopnih poglavjih.

Kako se Bolgar veseli.

Bolgari, kakor sploh južni Slovani, ljubijo petje in glasbo. Nekatere narodne pesni so prav za prav samo za petje zložene, t. j. besede so manj važne, kakor pa napev; oni so takorekoč samo zato, da se napev lažje zapomni. Ak bi narod poznaval kaj takega, kakor so „note“ (sekirice) tedaj bi morda v mnogih slučajih besed niti ne bilo. Bolgar pojó ob različnih prilikah: domá, na potu, na polju. Njihovi napevi v obče niso tako otožni kakor srbski, čeravno se veselostjo in milobo slovenskih pesnij nikakor ne morej

Bolgarsko narodno „horó“.

meriti. Najrajši poje Bolgar, kedar je pod milim nebom. Meščani hodijo jako radi na kmete; kedar je po letu kakor praznik, gre vse ven v svobodno prirodo uživati čistega zraka. Začne se glasno petje, piščalke (svirke) zasvirajo. kmalu se zbere krog za plesanje. Skoro v vsaki rodbin je človek, ki zna malce svirati na piščalko, ali pa na gospe.

Stare junaške pesni slavé moč in pogum zmagovalcev. V planinskih krajih, posebno v rodopskih vaseh, ohranili se je še mnogo takih starih pesnij, v katerih se pripoveduje marsikaj o poganskih časih. Novejše narodne pesni so bolj liričnega značaja: poje se o ljubezni, o lepi prirodi itd.;

je tudi takih, ki pripovedujejo o turških grozovitostih in o raznih možeh, ki so se borili za svobodo (o hajdukih, kakor so bili hadži Dimiter, Štefan Karadža, vojvoda Totev itd.)

Sicer te pesni niso tako obširne in navduševalne kakor srbske, o katerih bom govoril v drugem delu, a vendar imajo svoj vpliv na mladino in pripomagajo mnogo, da se ohrani in razvija narodno čustvo posebno med priprostim ljudstvom. Petje spremljajo z „gajdami“ (Dudelsack).

Priljubljen je bolgarski ples „horó“. Igrajo ga sploh pod milim nebom; v vsaki vasi in v vsakem mestu imajo poseben prostor za „horó“, kteremu pravijo „horište“. Fantje in dekleta se zbirajo tam, napravijo krog, držeč se med seboj za pase, ter skačejo po udarcih gajde ali piščalke in bobna po dva koraka naprej, jeden nazaj. Tako se počasi premika ves krog naprej pod vodstvom najbolj zvedenega mladeniča ali moža, ki „vodi horó“. Pri tem se pojó „horovodne“ pesni. Igrajoči krog se včasih sklone takó, da se drži „horovoditelj“ za pas zadnjemu v krogu, a potém ga zopet izpusti, in ves red se vije v raznih krivih črtah kakor kača. To traja po vso uro z istimi izpremembami: jedni vstopajo, drugi izstopajo, ko so se utrudili. A kedar se utrudijo še godci, tedaj nastane občni odmor.

Razun „hora“ imajo še drug ples, kterega pa igra za smeh jeden mož sam, preoblečen v medvedjo kožo. Vrtil se, posnemajoč medveda, prav neokretno ter mrmra kakor medved, a drugi v krogu ga gledajo, dražijo, skačejo za njim in se smejejo.

V občeh pa je „horó“ pri Bolgarih, kakor „kolo“ pri Srbih in „labirint“ pri Grkih, njih narodni ponos in njim posebna radost. Nobeden praznik, nobena veselica, nobena rodbinska zabava ni brez hora. V zadnjih letih, ko so začeli po mestih pri „balih“ in „večerinkah“ igrati tudi francoske, poljske in nemške plese, je še zmirom celó v dvoranah „horó“ na prvem mestu plesnega reda. Po mnenju nekterih pisateljev, poznavajočih stare narodne šege, je horó ostanek od stare poganske službe božje. Zato je še dandanes pri tem plesu brati resnoba raz lica plesalcev; na „horištu“ se vrši vse spodobno in zmerno. Ker se pri tem plesu prepevajo tudi lepe narodne pesni, ne more se horó ali kolo nikakor primerjati s plesi nemških in romanskih narodov. Bolgarski pregovor pravi: V stari vasi novotarija ne veljá. S tem hoče reči, da staro velja, in da ni dovoljeno

stare šege sploh obsojati, zakaj iste so narodu svete. Le ako se nahaja med njimi kaj napačnega, duši ali telesu škodljivega, moramo gledati, da se tega izogiblujemo, in da to pustimo v nemar. Večkrat se to sicer težko zgodi, zakaj — kakor pravi slovenski pregovor — „stara navada je železna srajca“; a resnica je, da dobra volja vse premore.

Oglejmo si torej nekatere izmed bolgarskih narodnih šeg in navad, kakor so v rabi o raznih praznikih in pri važnih dogodkih v rodbini.

Božič in novo leto.

Dan pred božičem se imenuje „malka koleda“. Ta dan hodijo lepo oblečeni dečki k žlahti, noseč s seboj vsak po jedno šibo, kateri pravijo „koledarka“. Kedar pridejo v hišo, udarijo s šibami ob zemljo in velé: „Bog se je rodil, koleda!“ Potém dobé dečki v dar kolačev in drobiža.

V sofijskem okraju gredó dečki ne samo k rodbini, ampak tudi k drugim ljudem, ki so v sosedstvu, in ob jednem prepevajo koledne pesni. Poslušal sem jih vsekdar z veseljem in sem si tudi zapisal nekatere pesmice.

Zvečer položijo na mizo raznih postnih jedij: zelja, fižola, paprike itd. Od polen, pri katerih se je kuhala večerja, vzamejo jedno ter ga zgasijo v moki, potém pa ga skrijejo, da bo za zdravilo proti „uročasvanju“, t. j. proti „urokom“, na kakoršne tudi pri Slovencih verujejo stare žene. Ako dobi kdo „uroke“, zapalijo zopet to poleno in ga zgasijo v skledi, napolnjeni z vodo, s katero se potém bolnik omiva.

Ko se vsedejo na sv. večer k mizi, postavijo nanjo vsa jedila, potém velik kruh, imenovan „budnik“, v katerem je zamešen kak star groš. Pod mizo posteljejo malo ržene slame, postavijo leseno posodo z otrobi in orehi pod mizo, a vrh kruha (budnika) voščeno gorečo svečo.

Hišni gospodar ali gospodinja vzame kadilnico, pokadi mizo in vse sobe, hleve in kleti z dišečim kadilom. Potém obesi kadilnico v kot pred podobo svetnika in tam poleg vtakne svečo, da dogori. Nato sedejo vsi okoli mize. Gospodar in gospodinja primeta za „budnik“ in med molitvijo za srečo in zdravje v prihodnjem letu ga prelomit. Kdor ga večji del obdrži v roki, isti bo baje bolj zdrav v novem letu. Potém ga zlomi gospodar na drobne kose in dá vsakemu jednega; najprej odlomi kos za v čast matere božje, potém za srečo v hiši, za blagoslov na njivah in v

vinogradih, za zdravje svoje žene, otrok, hlapcev in dekel. Vsakdo, ki vzame kos iz gospodarjevih rok, išče denar, ktere ga je bila gospodinja zamesila v testo. Kdor ga najde, ta bo srečen v tem letu in bo koristil še drugim. Ako med večerjo kdo kihne, dá mu gospodar precej nekaj v dar; ko se navečerjajo, pusté vse jedi na mizi, ktero postavijo v kot pred podobo svetnika. Tam stoji miza do drugega jutra.

Božični prazniki trajajo navadno tri dni. Prvega dne vzamejo hlapci malo slame od one, ki je bila postлана prejšnji večer pod mizo, ter privežejo šop na vsako sadno drevo, da bo mnogo rodilo prihodnjega leta. Orehe, ki so bili pod mizo, pa shraunijo; ako bi kateremu vzrastli mozolji po telesu, precej ga podregajo s temi orehi, potém jih pa vržejo na ulico in morajo biti proč — mozolji namreč (ne samo orehi). Tega dne hodijo tudi dečki okoli s svojimi šibami (koledarkami) pozdravljat ljudi po sosednih in sorodnih hišah. Navadno se dotikajo s šibo vsakega, ki je v hiši, želeč mu veselja in zdravja. Zjutraj rano gredó v cerkev; polnočnic pa nimajo, ki so pri nas Slovencih tako vzvišenega pomena. Drugi dan gredó zopet v cerkev, potém pa obiskujejo ves dan žlahto in prijatelje. To se nadaljuje še tretji in včasih celo četrti dan. Povsod jih malo pogosté; dobijo namreč čašico kave ali žganja (rakije); pred vsem pa morajo pokušiti nekaj sladkega soka iz različnega sadja v stekleni posodi. Iz nje si vzame vsak gost žličico „sladkega“ in popije malo vodice. Pri tem veli: „Za mnogo godini (let)!“ Gospodar pa pristavlja: „Amin“, ali pa: „Da ti je sladko!“ Taka obiskovanja so sploh v navadi ob vsakem večjem prazniku in ob godu. Gostje se vedno tako sprejemajo.

Kar ostane svobodnega časa v drugi ali tretji praznik, uporabijo ga v ta namen, da nasolijo slanino, naložijo mast itd., kar je pač ostalo dela še od koline, ki je bila pred božičnimi prazniki.

Na budni večer pred novim letom mesijo kolače, da jih bodo delili onim, ki pridejo častitat novo leto. Častitanje se izvršuje navadno z besedami: „Surva (t. j. nova) godina, vesela godina!“ Zato pravijo onim, ki prihajajo s tem voščilom, „survatkarji“.

Na mizi mora biti ta večer med drugimi jedili svinjska glava, pečena ali kako drugače pripravljena. Tudi se pokadi ta večer miza z dišečim kadilom, potém še le večerjajo.

Po dnevju so si otroci in hlapci že pripravili drenove šibe, s kterimi bodo šli drugi dan „survatkovat“. Tem

šibam pravijo „survatke“. Ko se navečerjajo, vzamejo skledo, napolnjeno s pšenico, in jedno „survatko“ ter posedejo okoli ognjišča, katero stoji namesto peči v vsaki hiši po vaseh. Na žar posipljejo kadila, odtrgajo za vsakega domačega od šibe survatke jedno popko, davajoč ji ime tega ali onega uda družine; ako se popka odpre, bo dotičnik, čegar ime je dobila, zdrav črez leto. Potém vržejo za vsakega jedno zrno na ogenj. Ako se to razpokne in poskoči, šlo bo njemu vse srečno od rok prihodnje leto. Ko je ta igrača skončana, vtaknejo „survatke“ vèn pod streho in gredó spat.

Ime „budni večer“ dajejo po nekterih krajih tudi svetemu večeru, po drugih tudi večeru pred sv. tremi kralji.

N o v o l e t o. — Zgodaj vstane domači sin, gre vèn, vzame iz podstreška jedno „survatko“, vrne se nazaj v sobo, vzame pest pšenice, s katero posiplje domače ljudi, rekoč: „Tukaj radost in sveti Vasilij!“ Potém pa se začne s „survatko“ dotikati podob svetnikov, ki visé ob stenah, ter nadaljuje to po redu pri vseh domačinih; vsakega udari trikrat, med tem ko govori: „Surva godina, vesela godina i do godina zdravje!“ Od vsakega dobi kaj v dar. Ko se razsvita, vzamejo otroci vsak svojo „survatko“ ter gredó od hiše do hiše, dotaknejo se vsakega trikrat s šibo in govore iste besede, kakor smo jih čuli gori. Povsod dobivajo v dar orehov, kolačev, denarja itd. Tako nadaljujejo to delo do poldneva. Popoldne se pa veselé s sosedi, h katerim hodijo „na goste“, ali pa kateri k njim prihajajo.

Praznuje se posebno slavno tudi praznik sv. treh kraljev, ali kakor pravijo „bogojavljenje“; a to ne samo v hišah in v rodbinah, nego še posebno v cerkvi in pri reki, ki teče mimo dotičnega mesta ali mimo vasi.

Kar se tiče domačega praznovanja, to povém lahko v kratkem. Vse podobe svetnikov in svetnic se morajo ta dan lepo omiti v reki. V nekterih vaseh se gredó mlajše žene celó v reko kopat, čeravno je tačas navadno najhujši mraz. A v mestih si polivajo žene samo glavo z vodo, nekatere pri reki, nekatere v hiši. Od budnega večera pred božičem pa do sv. treh kraljev ne hodijo ljudje pozno zvečer več iz hiše, ker pravijo, da lovijo zunaj strahovi, katerim pravijo „karakondžuli,“ in kateri so baje posebno ženam nevarni.

Važnejše in lepše je cerkveno praznovanje na „bogojavljenje“. Naj vam opišem tak praznik, kakor sem ga sam videl v mestu Stanimaki blizu Plovdiva. Ta svečanost se mi je tako dopadala, da mi bo ostala vedno v živem

spominu. Praznuje se sicer na nekterih mestih bolj pristo, navadno po dnevu; a tu pa tam se praznuje po noči, kar daje vsej svečanosti še poseben čar.

V Stanimaki spi redkokdo po noči pred sv. tremi kralji. Le otroci se vležejo rano, a morajo jim obljubiti, da jih vzbudijo ob dveh po polnoči. Pa ako bi se tudi kdo odrastlih vlegel, mora se ta vzbuditi, ker začne kmalu po polnoči po vseh cerkvah, katerih je v tem mestu okoli dvajset, z vsemi zvonovi zvoniti. Ljudje začno po ulicah hoditi, vsak s seboj svečo noseč. Vsi gredo proti reki, ktera teče sredi mesta. Nad njo je dolg most. Reka sicer ni velika, ali ob hudi uri postane nevarna. Brzo priteka izpod gorovja; izvire ima v strmih rodopskih planinah, ki ločijo Bolgarijo od Makedonije. Po zimi je na večjih mestih zamrzla. Napotim se na most, kjer je že vse polno ljudstva; odtod je najlepši razgled. A vsi ne morejo dobiti prostora tukaj. Postavijo se torej po obeh bregovih reke v dolgih vrstah navzgor in navzdol od mosta. Pa ne pozabi, dragi čitatelj, da ima vsak pričujoči človek gorečo svečo v rokah. Mesto ima nad 12.000 prebivalcev; ako pomisliš, da je ostala v vsaki hiši samo jedna ali dve osebi domá (bolniki in otroci), tedaj si moreš v duhu predstaviti, koliko sveč brli tukaj druga do druge, in kako mogočen vtisek dela to na gledalca.

Vse je tiho, kakor pri službi božji; čuje se le šumenje brzo tekoče reke Stanimačice, pa škripanje zmrzlega snega pod nogami. Tam iz daljine prihajajo glasovi, ki postajajo zmirom bolj močni; zdaj se čuje cerkveno petje, in jasno razločuješ besede: „Gospodi, pomiluj!“ Zvonovi začno zvoniti zopet pri vseh cerkvah, izprevod z duhovništvom in verniki se približuje k reki. Kako lepo se glasé molitve in cerkveno petje v tihi noči pod milim zvezdnatim nebom! To prihaja iz globine srca, to sega do visočin nebeških.

Izprevod pride do reke; tudi duhovniki in pevci so prišli z velikimi svečami. Metropolit drži tri sveče, ki predstavljajo sv. trojico, skupaj zvezane v levi roki, z desno pa blagoslavlja. Bliščé se cerkveni plašči, kakor da so iz biserov in zlata. Prav lepo se razločuje ta blesk od bele snežne preproge, ki je razprostrta pod našimi nogami. Pogostoma se ponavljajo med drugimi molitvami besede: „Gospodi, pomiluj!“ Metropolit posiplje dišečega kadila v kadilnico; k oni megli, ki se vzdiguje kot dim nad zmrzlo reko, pridruži se sedaj posvečeni dim iz žarečega ognja. Moral bi biti čisto brez srca in brez čuvstva tisti človek, kateri

ne bi ob tej priliki povzdignil očij proti zvezdnatemu nebu, kamor se vzdiguje dim iz mrzlega in iz gorečega izvornika, in ki bi ne odposlal v iste visočine svojih vzdihljajev in svoje molitve k vsevišnjemu. Zarés, ob tej priliki gre celó iz mrzlih in otrplih src vsaj vzdihljaj proti nebu, a iz toplih in gorečih pa izvira prava, pobožna molitev.

Nazadnje, ko je cerkveno opravilo blagoslovljenja vode že skoro pri koncu, vrže metropolit sv. razpelo ali križ v sredino reke; a za njim skoči precej več mladeničev v reko, ki iščejo križ, dokler ga ne najdejo in prinesejo zopet na suho. To je najbolj vzvišen trenutek vse svečanosti; zvonovi zazvonijo, topovi pokajo po okolnih bregovih, rakete se spuščajo v zrak, začne se veselo gibanje med narodom; vsak leti k reki, da se umije z blagoslovljeno vodo, ali da se je vsaj dotakne; nekteri pa nalivajo vodo v posodo, drugi si voščijo vesel praznik in si želé dobro jutro, katero bo še le začelo svitati. Gredóč domú se obiskujejo znanci in prijatelji ter si v toplih sobah pri gorečem čaju okrepčavajo mrzle ude. A prej, dokler je trajala svečanost, gotovo nobeden ni mislil, da mu je mrzlo; nikdo se ni ganil z mesta, dokler ni bilo vse pri kraju, kajti vsakdo je bil pričujoč z vsem srcem in z vso dušo. Celó iz Plovdiva, ki je nekoliko ur oddaljen, in iz drugih krajev se zbirajo to noč v Stanimaki cele družine in pojedinci, da so pričujoči pri tem vzvišenem cerkvenem obredu. Tudi metropolit je prišel iz Plovdiva. Drugod pa se godi ista slavnost večjidel po dnevu, kar je tudi mično gledati, a ni nikakor tako očarovalno, kakor pa če se vrši po noči, posebno v tako romantičnem kraju, kakor je ob stanimaški reki.

Posti.

Postov imajo Bolgari po svoji veri veliko več, kakor katoličani, pa jih tudi strogo držé. Ob velikih postih se ves čas vzdržé ne samo mesá, nego tudi sira, mleka, jajec in poslednje dni celó rib in olja; jedó skoro samo kruh in sočivje (najbolj pražen fižol). Niti otrokom ne privoščijo matere toliko mleka kakor navadno. Razun štiri-desetdnevnega posta pred veliko nočjo imajo še dolge poste pred božičem, pred veliko mašo, pred sv. Petrom in Pavlom, vsekdar po nekaj tednov. A držé jih, kakor rečeno, z vso strogostjo. Zvečer pred začetkom velikega posta gredó fantje ven iz vasi, noseč s seboj šope slame, ktere privežejo na dolge palice, potém jih zažgó in vrté okoli, dokler ne ugas-

nejo. Temu zažiganju pravijo „samodivski“ ogenj, ali po našem vilinski ogenj. S tem hočejo baje prestrašiti samodive ali „divje žene“, da ne prinesejo v vas kake nesreče. Med večerjo začnejo uganjati različne burke, kakor pri Slovencih na pust. Bolgari imajo dva pusta; mesopust in siropust. Med njima e teden; prvo nedeljo, ko se praznuje mesopust, nehajo jesti meso, a prihodnjo nedeljo opusté tudi sir, mleko itd. Burke uganjajo navadno na siropustno nedeljo. Privežejo na nit košček sladke potice, zazibljejo nit, visečo od stropa, da maha sem ter tja, a otroci lové z usti tisti košček. Z rokami se ga nobeden ne sme dotakniti, a kdor ga ulovi, sme ga pojesti. Temu pravijo „lamkanje“. Nato zažgó nit, da zgovi do konca, in pravijo, naj z njo zgoré tudi vsa zla, bolezní itd. Potém vzamejo jajčjo luščino, dadó v njo od vsake jedi nekaj, a zjutraj jo vržejo na ulico, rekoč: „Naj se iztrebijo in spodijo vse bolhe in stenice od hiše.“ Fantje streljajo celo noč in se veselé, a dekleta prepevajo narodne pesni.

Lazarjev dan.

Dan pred cvetno nedeljo imajo Bolgari praznik sv. Lazarja. Zjutraj se zbere skupaj nekoliko deklet, ki gredó od hiše do hiše ter pojó:

Izrastla sta dva bora
Sred' maternega dvora,
Na postlanem sedijo
Rujno vino pijo,
Črno jagnje pečejo,

Za Lazarja vprašajo:
„Kje je Lazar, báli!
Bomo v dar ti dali
Droben, majhen biser,
Dragocen kamen.“

Z besedami „dva bora“ mislijo dva fanta, ki sta pri hiši; ako je samo jeden, ali ako so trije, tedaj pojejo malo drugače. Ako je pa nevesta pri hiši, tedaj pojejo takó-le:

„Črnooka nevesta,
Črnooka, visoka,
Žaluješ li za Lazarjem?“
Nevesta jim odgovori:
„Žal mi je in ni,

A materi je jako žal,
Ker me mlado zaročila,
Ker me mlado oženila,
Ter nisem Lazarja videla
In pesni ne zapela.“

V bogatih hišah pa pojó takó:

„Boljarin sedi, Lazare,
Z mlado boljarko,
Dukate šteje na jedni strani,
Bele grošove na drugi strani“ itd.

Kedar pridejo v hišo kakega delavca, zopet njemu pri-
lično zakrožijo; na primer pri onem, ki plete koše in košare:

„Vij se, vij se, Lazare,
Da se vijó košare“ itd.

Povsod dobijo kak dar, kedar končajo pesen. Hodijo pa tudi po čisto tujih hišah, a ne samo k sorodnikom in znancem. V tem se namreč razločuje ta praznik od nekterih drugih, ko obiskujejo le znane hiše in sorodnike.

Velika noč.

Bolgari sicer pravijo „velik den“, a vendar bi ravno pri njih slovenski izraz bil kaj umesten. Praznovanje se vrši namreč v cerkvi po noči; začne se o polnoči in konča še le okoli štirih zjutraj. To noč se v cerkvi čita ves sv. „pasijon“ po vseh štirih evangelistih in izvršujejo se razni drugi cerkveni obredi. A najbolj svečano je okoli treh zjutraj, ko zapojó duhovniki „Hristos voskrése!“ t. j. Kristus je od mrtvih vstal. Za tem sledi izprevod okoli cerkve, kterege se udeleži mnogo vernikov, vsak s svečo v roki. Pogled na krasno razsvetljava je jako mičen. Ljudij se zbere toliko, da ne morejo dobiti vsi prostora v cerkvi, temveč napolnijo tudi cerkveni dvor. Zunaj pa začnejo topovi grmeti, zvonovi zvoné, in cerkveno petje se razlega na daleč okoli. Taka svečanost napravi lep vtis na vernike. Raziđejo se po končani službi božji na vse strani, pozdravljajoč se med seboj z besedami: „Hristos voskrése“, na kar drugi odgovarjajo: „Vo istino voskrése“, t. j. resnično je vstal. Ta pozdrav se čuje potém cele praznike na ulicah, kakor po hišah, kedar srečaš znanca, ali kedar ga obišeš. Te dni ni navada pozdravljati z besedami: „dobro jutro“ ali „dober dan.“

Do doma si vsak prisveti z isto svečo, in ko stopi v sobo, izpregovori omenjeni cerkveni pozdrav; nato potisne svečo v vsak kot sobe, ponavljajoč gornji pozdrav.

Tudi pisanke imajo Bolgari, kakor Slovenci. Jajca porbarvajo rúdeče že na véliki četrtek, a na veliko noč jih žene pošiljajo žlahti s čašo vina in s kosom kolača, najprej pa h kumu, k deverjem in k babici.

Popoldne začnejo plesati „horó“ na livadi sredi vasi, h kateremu se zbere vsa mladina v prazničnih oblekah. Tam pojó velikonočne pesni. Pri plesu se tudi razdavajo in drobijo pisanke.

Sv. Jurij.

Praznik sv. Jurija se praznuje povsod po mestih, kakor po vaseh; tudi je velik cerkven praznik. Praznovanje se vrši po raznih krajih malo različno. Opisal bom, kako se praznuje v Panagjurištu v južni Bolgariji. Že dan pred

sv. Jurijem je naroden praznik. Prej ko se vzdigne solnce izza gorá, gredó fantje ven iz mesta na veliko ledino (livado). Tam se razvrstijo na nekoliko kupov in posedejo okoli po travi. Malo pozneje pridejo trume snažno oblečenih deklet, ki prinesó na ramah posodo za vodo. Nato postavijo svojo posodo, napravljeno iz kositra v obliki malega kotla, po redu ob reki, ki teče kraj ledine. Pustivši tam prazno posodo, razidejo se naglo okoli po ledini, kjer vsaka nabere šopek cvetlic in zelišč. Kmalu je vsa široka ledina polna fantov in deklet, zbranih od vseh krajev mesta. Lepo je videti, kako je oživela sicer pusta ledina, še prej ko je solnce izšlo.

Ko zasijejo zlati žarki pomladanskega solnca, zberó se fantje in dekleta v krog ter začnó plesati „horó“. Fantje stojé po redu skupaj, dekleta zopet skupaj, takó da v jedni polovici kroga stojé fantje, v drugi pa dekleta, držéč drug drugega (sosed sosedá in sosedka sosedko) za roke ali za pas. Ta red je že navaden pri vsakem horu, kakor sem opisal poprej. A to jutro se razločuje od navadnega hora po tem, da drži vsako dekle v rokah šopek cvetlic. Pogled na horó je zeló prijeten. Veselo poskakujejo plesalci med sviranjem narodnih sviračev. Oživlja jih čist in prijeten jutranji zrak ter ozelenela pomladanska priroda.

Tako rajajo blizu dve uri, potém pa gredó dekleta k reki, napolnijo posodo z vodo ter se napotijo proti domu. Tam obesi vsaka kotel nad ogenj, da se voda segreje, s katero bo pozneje mesila kvas. Na kotel priveže tudi šopek, ki ga je nabrala na ledini, da se osmódi od plamena. Potém pa se gre dekle umivat pod zeleno drevo.

Zvečer pred sv. Jurijem nosi vsaka mlada žena, ki se je isto leto omožila, s svojo svekrvo (taščo) v cerkev kruha in domačega sira ali medú, jajec, vina ter šopek pomladanskih cvetlic. Duhovnik blagoslovi donesena jedila in odreže od vsakega hleba po en kos, kteremu pravijo „porezanik“. Od tega „porezanika“ si odlomi vsaka žena košček ter ga nese domú kozam ali kravam, da bi dajale več mleka.

Istega dne gre vsaka mati, ki ima sina zaročenega s kakim dekletom, k zaročnici ter ji nese steklenico vina. Zaročnica se vrne potém z njo na dom in ponese s seboj kruha ali drugih jedil. Tam jo lepo sprejmejo, dadó ji šopek dišečega „zdravca“ in na njem privezan zlat denar. Ona gre k studencu po vode; prinesejo ji moke in sito, da jo preseje; potém še zamesi kvas ter se vrne v spremstvu na svoj dom.

Sledečega dne, na praznik sv. Jurija, vstanejo stare žene jako rano in beró ob reki razne drobne šibe in veje, ktere je voda doplavila (zató jim pravijo „plavut“). S tem zakurijo ogenj na ognjišču. Nanj dadó najprej mleka, da zavre; to ima baje namen, da bi koze vse leto dajale dosti mleka. — Tega dne se vsak tehta na vagi ter preračuni, koliko je postal težji ali lažji od preteklega leta. — Privežejo tudi zibelke (gugalnice) na drevo; fantje se zibljejo na njih, pri čemur drug drugemu pomaga, a dekleta pojó.

Na sv. Jurija dan je posebno znamenito, da zakoljejo jagnje v vsaki rodbini. Pred sv. Jurijem nobeden ne zakolje jagnjeta, a na sv. Jurija dan ga mora vsakdo imeti, če bi bil tudi največji siromak. Pečejo in jedó ga navadno zunaj na kaki ledini, pijó vino in rajajo, dokler solnce ne zaide.

To so najvažnejši prazniki narodni in deloma cerkveni skoz vse leto. Da ne manjka še več manjših praznikov med narodom, to se razume samo ob sebi. Vsak kraj ima navadno še svoj mestni praznik, svoj „zbor“, kedar prihajajo od vseh strani ljudje skupaj, in kjer si navadno izbirajo ženini neveste.

Povsod so skoro jednake veselice: petje, gosli ali pa gajde (meh s piščalkami) in horó; pijó vino ali žganje, pa nikdar ne črez mero. Pijanca ob takih prilikah redkokdaj vidiš, niti ne slišiš kvantanja, niti se ne moreš izpodtikati nad obnašanjem fantov in deklet. Vse je lepo mirno, vse v redu, čedno in spodobno. Marsikteri slovenski fant ali dekle naj bi si vzel za vzgled, kako se veselé, kako rajajo Bolgari! Pri veselju ni treba ne vrišča, ne hrušča, niti grdega obnašanja, a še manj pa pretepa. O tepežu nikdar nisem slišal pri takih zborih in veselicah.

Razni svojevorni prazniki bolgarski.

V mesecu sušcu vse štiri sobote zaporedoma žene ne delajo in kmetje ne orjejo, češ, da bi sicer po letu toča porabila. — Od velikega četrta do vnebohoda Kristusovega praznujejo sedem „velikih četrtkov“, da ne bo toče. — V mesecu listopadu praznujejo jeden teden. Takrat zavežejo ovčarke ali pastirice škarje za striženje volne, da bi bila zarvezana žrela volkovom. Drugače pa ničesar ne delajo te dni, temveč posebno pazijo, da ne šivajo moške obleke, ker imajo prazno vero, da bi volkovi raztrgali ono obleko, ki bi se šivala ta teden. — Ob petkih ne predejo, da ne bi bolele oči. — V sredo in petek ne praznujejo zarok, in tudi

ne celega meseca svečana. — Od velike noči do sv. Jurija, pa od sv. Petra do sv. Demetra, t. j. od konca rožnika do konca vinotoka se na kmetih navadno ne ženijo. — V torek in petek se ne podajajo na pot.

Kedar se rodi otrok, dajejo mu večjidel ime onega svetnika, kateri se praznuje istega dne. Po vaseh ne prinesejo h krstu otroka precej po rojstvu, ampak navadno 8—10 dnij pozneje. A poprej ga krsti takoj po rojstvu babica domá s sveto vodo, prineseno iz cerkve. S to vodo se umiva tudi mati. K njej prihajajo potém na obiskovanje sorodniki in znanci ter ji prinašajo razna darila: jajca, mleko, vino, gibanico, česen itd. Ta darila so navadno zavita v platno razun česna, kateri se polaga povrh. Obiskovalcem podari mati tudi raznih rečij, ki se nahajajo pri hiši. To je navada posebno v zapadnih krajih Bolgarije.

V nekterih krajih pripravijo nekaj dnij po rojstvu otroka veselico (botrino) ter povabijo goste, kakor pravijo, na „krstenje“. Tedaj zopet gostje donašajo darila v hišo, kjer se je rodilo dete. Obed pripravi žena, ki je krstila dete. Pri obedu mora mati prva pokusiti vsako jed.

Kedar pri Bolgarih kdo umrje, vršé se razne šege, izmed katerih jih naj zapišem samo nekaj. Kedar umre otrok, položijo mu v grob malo posodo (vrč). Ako umre kak bogataš, imajo tu pa tam navado, da vzamejo nekaj kostij iz glave in rok ter jih pusté v cerkvi ležati 40 dnij, a telo pokopljejo na pokopališču. V teh 40 dneh se opravljajo v cerkvi razne molitve za umrlega, a na domu napravijo večerjo, kateri pravijo „zadušna“. Po 40 dneh pokopljejo kosti v isti grob, kjer počiva telo. Ta šega je najbolj razširjena v zapadnih krajih. V obče pa je navadno, da se jočejo za umrlim one žene, ki so mu v bližnjem in daljnem sorodstvu. Radi hodijo tudi gledat mrtveca, ko leži na odru, ker drugače pravijo, da se mu bo rajnki prikazoval v sanjah. Sicer pa ga ne pusté ležati na odru več, kakor en dan; včasi ga pokopljejo še isti dan, ko je umrl. Nesejo ga v odprtem zaboju iz doma v cerkev in potém do groba. Pred izprevodom se nosi deska, s katero bodo zaboj pri grobu zakrili; duhovniki stopajo pred zabojem, pevajoč žalostinke, a vsi drugi gredó za zabojem. Na štirideseti dan, kakor tudi na obletnico, zbirajo se pri grobu z duhovnikom vred znanci in rodbina pokojnikova ter opravljajo molitve za rajnkega.

Zaroka.

Pri Bolgarih v kneževini je večjidel taka navada, kakor pri Slovencih, da si mož sam svojo prihodnjo ženo poišče, a ne, da mu jo prisodi žlahta, kakor je to pri nekterih plemenih v navadi. Pri banatskih Bolgarih je pa neredkoma narobe; tam si dekle izbere ženina. V svate gre pri Bolgarih, kakor pri drugih južnih Slovanih, nekdo od najbližnje žlahte, kateri se imenuje „svat“ ali „dvornik“. Prej ko so zaroke, snidejo se dvakrat svat in stariši dekleta z ženinom: temu obiskovanju pravijo „odumvanje“ (razgovarjanje), a čisto pesniški velijo temu sestanku „zelena kitka“ (zelen šopek). Potém sledi „ménež“, ko se menjata prstana. Četrty sestanek, pri katerem se vse dogovori in dovrši, imenuje se „godéž“, a novi dvojici se pravi, da sta „godenika“, ali da sta se „zgodila“, t. j. pogodila.

Sledeče navade so pa različne v raznih krajih Bolgarije. Pri prvem ali drugem „odumvanju“ dobi nevesta od ženina možnjo srebrnikov kot zalogo (áro). Ob enem se dogovorijo, koliko bodo morali stariši ženinovi za nevesto šteti njenim starišem. To je odvisno od premoženja ženinovega, a navadno gre samo od 100 do 1000 grošev (t. j. okoli 7—70 gld.). V narodni pesni bolgarska nevesta také-le poje:

Vila se je vinska trta
Gor po zidu Lozen-grad,
To ni bila vinska trta,
A je bilo vitko dekle,

Ki se je brata oklenilo:
„Odkupi me, ljubi bratec!
Vendar nisem jaz predraga,
Dve sto, tri sto grošev samo.“

Ona misli z besedo „brat“ na svojega ženina, kteremu daje najmilejše ime, kar jih je doslej poznala. Pri menezžu se premenita prstana; ta dan imenujejo tudi „mali armas“; a kedar pride „veliki armas“, t. j. zaroka ali godež, tedaj se javno popraša mlada dvojica, ali je zadovoljna z vsem, kar se je dogovorilo. A kakor zgoraj povedano, v tem oziru so različne navade po raznih krajih, drugačne v severnih, drugačne v južnih, drugačne v vzhodnih, drugačne v zapadnih krajih. Ni tukaj mesta, da bi našteval vse. Glavna reč je povsod: ako je nevesta zadovoljna s ponudbo ženinovo, tedaj dá vsakemu svatu kako oblačilo, katero je izdelala sama. Svatje pa ga nosijo potém ponosno na plečih domi, tako da lahko vsakdo vidi, kake darove deli nevesta. Če gredó svatje mimo drugih hiš, priletijo ljudje ven in hvalijo, kako lepe reči so dobili, a hudobnih jezikov tudi ne manjka, ki grajajo nevestine darove. Tudi narodne pesni pripovedujejo marsikaj o tem. Kedar je zaroka, razumeje se, da

se napravi veselica, kakor je tudi pri Slovencih v navadi. Pijejo „rujno vino, belo i červeno“, pa tudi „rakijo“ (žganje), jedó razne sladke reči, pojó pesni in plešejo „horó“.

Od tega časa do gostije ne sme nevesta več pogostoma v družbo svojih prijateljic, temveč mora pridno opravljati domača dela: presti, tkati, šivati, koruzo luščiti itd. Le redko se zbirajo pri takih opravkih okoli nje prijateljice, ktere ji pomagajo in jo razveseljnejo s petjem. Sicer pa bolgarsko petje sploh ni tako veselo kakor naše; pri marsikteri pesni bi mislil, ko jo slišiš prvokrat, da je žalostinka, pri kateri bi prej igrale solze v očeh, kakor pa da bi poskakovalo srce v prsih. A srbske pesni so še bolj otožne. Kakor pač ima v logu ptica vsakega rodú svoj napev, tako razodevajo tudi razna plemena različno svoja čuvstva s petjem ob posebnih prilikah. Minulost bolgarskega naroda je pač bila taka, da ni čuda, če še do današnjega dne ne more biti v njegovem srcu pravega veselja brez tožnih spominov.

Ženitev.

Opisujoč ženitvanske šege, oziral se bom zopet na Panagjurište, ktero mesto sem pri prazniku sv. Jurija omenil. Ker je glasovito tudi zaradi mnogih ustaj, t. j. poskusov, osvoboditi se turškega jarma, in ker se je rodilo ondi nekoliko slavnih rodoljubov, zdelo se nam bo bolj zanimivo vse, kar se njega tiče.

En teden pred gostijo gredó ženinovi stariši na „zgovor“ k nevestinim. Tam določijo dan za gostijo in se pogodijo gledé darov. Od nevestine strani darujejo srajce za stariše in brate ter rokavice za sestre ženinove; od ženinove strani davajo obutje. Ko so jih v nevestini hiši lepo pogostili, tedaj odidejo. V sredo pred gostijo, ki je navadno v nedeljo, gre ženinova mati obiskovat starešino in deverje (Brautführer); vsakemu podari steklenico žganja. V petek mesijo kvas. Istega dne se zbirajo fantje in dekleta pri ženinu, kakor pri nevesti. Tri dekleta, ki še imajo očeta in mater živa, sejejo v ženinovi hiši moko in mesijo presen kolač, kterege pošljejo k peku, da ga speče. Od ženinove hiše pošljejo tri dekleta k nevesti, da ji čistijo obleko, ktero so ji dali njeni stariši. Vsa obleka se obesi na vrv, ki je privezana na dveh nasprotnih stenah. Potém prihajajo trume žen in deklet gledat, kako obleko ima nevesta. Od svoje rodbine še dobiva nevesta tačas v dar razne malenkosti: nogavice, prt, vzglavnico (blazino) itd. Od tam pošljejo tudi

tri dekleta, ki gredó vsaka z jedno steklenico vina k vsem, ki so z ženinom v rodu, ter jih vabijo na gostijo.

V ženinovi hiši se zbirajo ženske. Te nesejo na dvor stol, položijo nanj kolač, ktereга so mesila tri dekleta; potém ga razdelita dve ženi na štiri kose. Od kosov drobijo zopet manjše ter jih delijo med navzočnike. Ko je to končano, položijo na stol moškega otroka, valjajo ga malo po njem, a potém zavalijo stol k hišnim vratom. Med tem delom prepevajo narodne pesni.

Kmalu pridejo godci, prav za prav „škripači“, kateri neusmiljeno obirajo gosli in pibajo v gajde. Z godci se odpravijo gostje in svatje k nevestinemu domu. Tam jih zopet pogostijo, razdelé se vzajemno kaki mali darovi, a potém odidejo domú. Ko so gostje odšli, tedaj pri nevestini hiši ravno tako delijo kolač ter valjajo po stolu otroka, kakor smo videli na ženinovem domu.

V soboto večer se zbirajo vaški fantje pri ženinu, kteremu pravijo v teh krajih sploh „momčé“ (t. j. fant); tam jedó, pijejo, igrajo in se veselé skoro celo noč. Pride tudi brivec, da obrije ženina; med tem škripači škripljejo in fantje pojejo. Pri nevesti, kateri sploh pravijo „momá“ (t. j. dekle), zbiraje se njene tovaršice in se veselé pozno v noč.

Pride nedelja. Zjutraj zgodaj se začne zbirati pri ženinu njegova žlahta; prideta starešina in kum. Od tam gredó vsi k nevesti, noseč ji v dar obutje. Deverji jo oburjejo, potém jo peljejo iz hiše na dvor, in tu se pokloni staršem, bratom, sestram in vsej žlahti, vsakemu po trikrat. Od njih dobi zopet nekoliko darov. Zdaj pa krenejo proti cerkvi. Prej ko zapusté domači dvor, poškropi hišna mati vsakega z blagoslovljeno vodo; ko pa stopijo na cesto, vrže za njimi pest pšenice.

Naprej korakajo možje vsi skupaj, potém žene, a nazadnje pride nevesta; njo vodita deverja, držeča vsak v jedni roki robec, za ktereга se prime nevesta, korakajoč sredi med njima. Okoli neveste stopajo žene iz najbližje žlahte. Navadno jih spremljajo „svirači“ (godci). Ti korakajo sveda pred svati.

V cerkvi se izvrši poroka, ki traja blizu jedno uro.

Potém se napotijo na ženinov dom. Vsi stopijo naravnost na dvor, samo ženin in nevesta čakata pred vhodom v dvor, da pride svekrva (tašča). Ta ju sprejme, držeč v rokah steklenico vina in nekaj dišečega zelišča. Zdaj še le stopita na dvor; tam postaneta sredi dvora. Svekrva pak

stopi pred nevesto, ktera se ji pokloni trikrat in ji poljubi roko; potém ji dá svekrva steklenico z vinom in ji vtakne v lase in v obleko dišečega zelišča. Nevesta poljubi roko starešini in mu dá steklenico; ta pije malo in dá tudi njej piti. Nevesta vrne steklenico svekrvi in ji poljubi zopet roko. Svekrva dá steklenico ženinu, ki se imenuje, odkar je oženjen, „mladoženik“. Ta pije in dá piti deverjem. Svekrva pripné vsakemu košček dišečega zelišča. Potém prime svekrva okoli pasa najprej ženina, potém nevesto in deverje ter vzdigne vsakega malo od zemlje; pri tem pa vsak nekoliko poskoči. Ko je to končano, pride sveker (t. j. ženinov oče) in stopi pred nevesto; ta se mu pokloni ter mu poljubi roko. On ji daruje zlat denar, ali pa kravo, ovco ali kozo. Ko je domači oče nevesto obdaroval, prihajajo k njej vsi, ki so z njo v žlahti; ona se zopet vsakemu prikloni, poljubi roko in dobi od vsakega nekaj v dar. Vse to se je vršilo sredi dvora. Zdaj gredó mladoženci proti hiši, pa postojé pred hišnim pragom. Tam dadó nevesti v naročje moško dete; ona ga stisne k sebi in mu dá v dar nogavičke. Svekrva se zopet ženinu in nevesti približa ter jima položi okoli vrata svoj pas in ju zveže drugega k drugemu; tako ju vodi v hišo. Tukaj izvleče nevesta iz žepa robca, s kterima sta ju vodila deverja ter ju njima daruje. Svatje sedejo okoli mize, a deverji jim postrežejo s kruhom, mesom, vinom in žganjem. Med tem, ko se gostijo svatje, igrajo svirači v kotu. Kmalu začne prihajati nevestina žlahta, ki vodi s seboj konja, natovorjenega z obleko za nevesto. Zbrani svatje jih lepo sprejmejo in pozdravijo ter jih posadijo k posebni mizi, ktera je že stala pripravljena za nje.

Nevestina mati začne deliti darove vsem glavnejšim svatom. Potém je občá veselica, pri kteri ne le jedó in pijó, temveč tudi plešejo „horó“. Pozneje gredó v vas h kumu, spremljani od sviračev; tam jih zopet pogostijo. Ko se vrnejo, najdejo na domačem dvoru navadno že zbrane fante in dekleta iz sosedstva; vsi skupaj začnó zdaj na dvoru igrati, dokler se ne stemni. A ko pride noč, razide se vse. Ponočnega vasovanja in zbiranja pod okni, kakor je po nekterih krajih na Slovenskem, pač ni na Bolgarskem. In tako je prav. Naj bi tudi v tem oziru slovenski fantje posnemali bolgarske, ki so bolj priprosti, a vendar vedó, kaj se spodobi, kaj ne.

V pondeljek zjutraj zgodaj vstane nevesta, vlije vode na roke vsakemu od domačih in vsakemu gostu, da se umi-

jejo; dá tudi šopek vsakemu, a deverjema poleg šopka še srebrn prstan. Oba deverja vzameta potém posodo z žganjem, naložita hlapcu „štuporamo“ ovna (koštruna), ki ima na rogovih dve jabolki, zbereta okoli sebe še nekaj drugih moških in godce; nató pa se napoti to društvo k nevestinim starišem. Za malo časa pride za njimi „mladoženik“ in zanj kolje ovna. Tam se veselé, pijó, jedó in plešejo. Opoldne pa se vrnejo zopet nazaj na ženinov dom. Tam dohajajo ves dan majhna dekleta častitat nevesti, ktera dá vsakemu dekletu mal prstan. Prihajajo tudi prijatelji kakor na ženinov, tako na nevestin dom „na čestito“, t. j. na srečo. Okoli poldne peljejo nevesto k vodnjaku ali k žlebu. Tam mora napolniti dve posodi z vodo; deverja spustita v vsako po jeden zlat (cekin), butita z ного, da se razlije voda, cekina dasta nevesti. Potém se nadaljuje zopet „horó“.

Proti večeru se zbere vsa žlahta; prideta tudi starašina in kum. Na vrtu postavijo pod drevo stol, nevesta sede nánj, deverja vzameta dve tanki palčici ter ji vzdigneta raz glavo rudečo pečo, ktero ji je dal kum na glavico v nedeljo zjutraj; pečo obesita na drevesno vejo. Kum vtakne nevesti v lase zelišče „zdravec“ zajedno s koreninami vred in na njem cekin. Nato gredó vsi, staro in mlado, moško in žensko, na nevestin dom, kjer jedó ovna, ki ga ženin zjutraj zaklal. Veselé se zopet po navadi. A ko se zbledelo, začenjajo se razhajati vsak na svoj dom.

V torek gresta deverja obiskavat in pozdravljat vsakega žlahto ženina in neveste, noseč s seboj kruh, meso in vino. Gostijo se povsod in veselé pri vsakem obiskovanju. Temu zbiranju se pravi „deverov stol“ (miza).

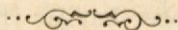
V sredo mesi nevesta trikrat kruh. Kedar mesi, mladoženja čejo ji v testo denarje. Potém vzame kolač, nekaj mesa in vina ter gre s svekrvo in deverjema h kumu in k starešini. Zopet je pri obeh obed in veselje.

V četrtek zvečer gresta mladoženca, deverja, svekrvo in svekrva z jedjo in pijačo na nevestin dom. Temu pravijo „povratki“ (slovenski bi se reklo pogostovanje).

V petek zvečer pa gresta mladoženca sama. In takrat se konča red veselíc in obiskovanj. Sploh pa je vsa gostija pri vseh obširnih starih šegah jako skromna, brez neprijetnih besedovanj, brez velikega šuma in trušča.

A gostje, ki so bili skupaj pri gostiji, ostanejo si vedno dobri prijatelji; najbolj pa se čisla kum. Kedar dobita mladoženca otroka, tedaj postane on pravi kum (ali boter) prvega

in vsem sledečim otrokom, ako dá Bog njemu življenje in zakonskim naslednikov. Kum se šteje zanaprej za najvažnejšo osebo v rodbini.

IV. Gospodarski del.

Občne opombe o narodnem gospodarstvu.

Bolgarija je poljedelska država. S poljedelstvom se pečata dve tretjini vseh prebivalcev. Plodna zemlja se deli na sledeče vrste: Njive (18,009.715 oralov¹), travniki (3,215.411), vrti (132.151), sadni vrti (21.477), njive, kjer raste pavola (46), kjer raste riž (9281), rožni vrti (20.425), pašniki (1,982.660) in šume (4,661.758).

Kmetje obdelujejo zemljo čisto po starodavnem načinu s priprostim orodjem in celó površno; svet pa je po narodi precej rodovit, tako da sme biti kmetovalec sploh zadovoljen s plodom svojega truda. Najrodovitnejši kraji so: starozagorsko in plovdivsko polje, podbalkanska polja, donavska ravnina in okolica burgaska.

Po njivah in vrtih rastejo pšenica, rž, ječmen, oves, kuruza in proso. Riž sejejo le redkoma. Pogostoma sejejo bob, fižol, grah in lečo. Konopelj in lanú je precej; a velika posebnost so rože, iz katerih pridelujejo rožno olje, kakor bodem to obširno opisal v posebnem odstavku (str. 104).

Sadjereja je zanemarjena. Največ sadnega drevja se nahaja v vzhodno-balkanskih krajih, v Tuzluku in po kjustendilskem polju. Tam bogato rodijo češplje (slive), ktere deloma sušijo, deloma pa rabijo za slivovico. Kjustendilske slive se izvažajo celó na Francosko, kjer so posebni zavodi za njihovo umetno pripravljanje; a od ondod se pošiljajo v Rusijo in Ameriko kot „sadje iz južne francoske dežele“.

Vrtnarstvo je pač dobro urejeno. Bolgari so sploh slavni vrtnarji, tako da je vredno o tem še obširno govoriti.

Vinogradi so v precej dobrem stanu. Trtno uš so poznali poprej samo v severno-zapadnem kotu kneževine pri Vidinu in v njegovi okolici blizu srbske meje, prek ktere se je bržkone zanesla v Bolgarijo. V poslednjih letih pa se je precej razširila.

¹ Bolgarski oral, imenovan „uvrat“, je manjši od našega in obsega po vladni naredbi 1000 štirijaških metrov. Poprej je bila ta mera različna v raznih okrajih.

Ribarstvo je dosti razvito po rekah in po morju. V burgaskem zalivu se nalovi na leto nad 10 milijonov rib. V Donavi se nalovi največ rib pri mestu Vidinu. Od nekterih dobivajo tudi dober kavijar (ribja jajca).

Lov služi bolj v zabavo posameznikom, kakor pa za to, da bi se ljudje okoriščali z njim. Razun navadne divjačine se nahajajo fazani zlasti ob reki Tundži pri Jambolu in v primorju pri Burgasu; šakali po planinah pri Burgasu; divje koze (srne) na Rili-planini in po kaloferskih gorah; gorske jerebice po raznih krajih itd.

Bučelarstvo je zanemarjeno, čeravno bi se lahko lepo razvijalo pri ugodnem podnebjju in pri bogati paši, ki se nahaja za bučele po poljih in hribih.

Sviloprejke so nekdam bolj gojili, posebno v južni Bolgariji, kakor sedaj. Plovdivski in vračanski okrog se najbolj zanimata za ta posel. V novejšem času sicer vlada dosti stori za povzdigo sviloreje, a bo morala še v marsikterem oziru izpodbujati ljudstvo za take koristne reči; in to se bo dalo najlažje doseči s tem, da bo pošiljala po deželi potujoče učitelje, in ako bo gledala, da se ne samo obstoječe kmetijske šole v Sadovem in pri Ruščuku dobro uredijo, temveč še tudi nove ustanovijo v drugih krajih, posebno v zapadni Bolgariji, kjer je vse to precej zanemarjeno.

Leta 1892. je bila gospodarsko-obrtna razstava v Plovdivu, in to je gotovo mnogo pripomoglo k povzdigi poljedelstva in obrta v deželi.

Kmetijstvo.

Na Bolgarskem je sploh kmetijstvo ali obdelovanje zemlje glavna stvar. Polja so plodna in imajo lepo lego; a dosti še leži neobdelane zemlje v ravninah. V hribih pa se nahajajo večjidel le pašniki; motika in oralo še nista prišli tja. Bolgar ima voljo in veselje do poljedelstva. Sicer rabi on še zmirom oralo, kakoršno je bilo v najstarejših časih v navadi; brane in valjca ne pozna, okopava le površno, ne gnoji, kakor bi trebalo, a vendar se mu večjidel izplača trud. Zato se tudi ne plaši dela. Ako bi obdeloval zemljo, kakor uči razumno poljedelstvo, tedaj bi seveda z manjšim trudom veliko več pridelal. V nekterih krajih že začenjajo rabiti poljedelsko orodje in razne kmetijske stroje (mašine); a taki kmetje so še redki. Dve kmetijski šoli storita dosti za izobrazbo mladine, ktera bo

kedar odraste, gotovo začela bolj razumno kmetovati, kakor kmetujejo zdaj očetje.

Vinogradi, če tudi priprosto obdelani, rodé žlahtno vinsko kapljico, posebno črne barve, ktere se mnogo proda na Francosko, in to precej po trgatvi. Bolgarska vina se namreč dolgo ne držé, ker ne znajo po kletéh z njimi ravnati.

Najboljši vinogradi so v južni Bolgariji okoli Stanimake in Plovdiva, potém pri Varni, pri Kjustendilu (v južno-zapadnem kotu od Sofije), okoli Trnova in blizu nekterih podonavskih mest (Ruščuka, Svištova in Loma).

Sa djereja je zlasti v kjustendilskem okraju izvrstna; od ondod si je dal sultan sam donašati sadja v Carigrad. V Sofijo prinašajo zdaj največ sadja Kjustendilci. V dolini reke Marice se tudi nahaja na več mestih rodovitno drevje, posebno črešnje, slive, jablane in orehi. Sploh se mora priznati, da je sadjereja še na prav nizki stopinji, ker se kmetje premalo brigajo za cepljenje dreves in za plemenite vrste cepičev. Pri Sofiji se nahajata dva vrta, kjer se stori nekaj za izboljšanje sadjereje; to sta knežev vrt in mestni vrt, v kterih delajo izučeni vrtnarji. Tudi pri Plovdivu se je v zadnjih letih nasadila na mestne stroške velika drevesnica.

Gozdarstvo je zapuščeno. Doslej se ni skoro nič storilo za pogozdovanje golih gor, hribov in ravnin, kteri ti povsod neprijetno bodejo v oči. Vsled tega je po letu strašna suša, a po zimi hudi vetrovi in mraz, posebno po sofijskem polju. Pod turškim gospodarstvom so se gozdi nemilostljivo opustoševali. Kdor je le mogel priti do njih, sekal jih je; za novo nasajanje se pa ni nikdo brigal. A na nekterih krajih, posebno ob cestah in blizu mest, dali so Turki nalašč vse izsekati ter niso dovolili novih gozdov nasajati, da se ne bi tam skrivali „hajduki“.

Le v strmih in oddaljenih planinah, kamor je bilo težko priti s sekiro, in odkoder ni bilo možno spravljati lesa, ohranili so se gozdi; med njimi so celi pragozdi, kjer vse križem leži in raste, tako da skoro ni mogoče priti skoz nje. Taki gozdi so ob vrhovih Balkana, v Rodopah tu pa tam, in posebno v belovskih gorah v onem kotu, kjer mejé tri dežele: severna in južna Bolgarija in Makedonija.

V teh gorah so se včasih klatili razbojniki in napadali popotnike in prebivalce okolnih vasij; a ni jim bilo moči priti do živega, ker so zbežali prek jedne meje na drugo, kamor jim dotične straže niso mogle slediti. Po teh gozdih

je tudi polno vsakovrstne divjačine; ne manjka niti volkov in medvedov.

Gledé gozdarstva se je sklenil že marsikak zakon v bivšem plovdivskem sobranju (deželnem zboru), kakor tudi v sofijskem. Posebno važen je gorski zakon od leta 1895. Prepovedano je pod kaznijo pustošenje gozdov, katere državna oblast strogo nadzoruje. Na koze, ki so v mladih gozdih delale veliko škodo, naložili so težek davek, da jih ne bo več toliko na paši.

Med raznimi vrstami poljedelstva je Bolgarom najbolj priljubljeno vrtnarstvo. V tem oziru so oni mojstri ter pridelujejo vsakovrstno zelenjavo za kuhinjo v obilni meri in ob vsakem letnem času. A da morejo lažje obdelovati in bolje prodajati svoje pridelke, združujejo se v cele vrtnarske zadruge (društva), o katerih hočem govoriti v posebnem poglavju. O vrtnarjih se more na kratko reči, da navadno pridelujejo fižol, bob in grah, katere plodove Bolgari jako radi jedó. Manj sadijo krompirja. A dinj, murk, tikev in salate pridelujejo v obilni meri. Česen in čebulj pa ne smeta nikjer manjkati. O šparglju, artičokah in posebnih rastlinah ne vedó skóro nič. Vrte močijo pridno z vodo; zato jih narejajo blizu rek, ali pa izkopljejo sredi vrtov štepihe. Iz teh vlačijo vodo z velikim kolesom, katero ima ob robu žlebe; ti se izpraznjujejo v korito, a iz njega se izteka voda po malih rovih na vse strani po vrtu.

Bolgarija bi se lahko obogatila s takozvanimi „obrt-
nijskimi rastlinami“, kakor so riž, lan, duhan (tobak), mak in rože. Riž je bil pred osvobojenjem Bolgarije jako važen poljski pridelek posebno v dolini reke Marice med Tatar-Bazardžikom in Plovdivom. Dajal je lepih prihodkov velikim posestnikom (čiflik-sajbijam) ter dosti zaslužka delavcem, kateri so prihajali večjidel iz „Šopluka“ (sofijske okolice) v tiste kraje riž obdelovati in žet. Kakor znano, raste riž le v močvirju, t. j. na njivah, katere so vse leto pod vodo. Krepki in žilavi Šopi so bili za to delo prav sposobni; kajti ni se jih tako lahko prijela mrzlica, katere v tistih močvirnih krajih hudó razsaja; a če so jo že ujeli, tedaj so se v planinskem čistem zraku kmalu ozdravili. Tamošnje prebivalce v ravninah je pa zmirom mučila mrzlica; zatorej so Rusi precej po prihodu v Plovdiv (leta 1878.) prepovedali sejati riž, zato da bi se izboljšale zdravstvene razmere. Ta prepoved je bila v veljavi do leta 1890. Posestniki nekdanjih riževih nasadov so zmirom godrnjali, zakaj se

jim krati pravica sejati riž, kateri jim je dajal toliko lepih prihodkov. Ti ljudje so tako pohlepni za denar, da jim zdravja ni mnogo mari; govorijo takó-le: „Kaj pa dé, če nas mrzlica malo tresse, da le denarji škrebetajo v žepu!“ Nazadnje je vlada privolila, da smejo zopet sejati riž, vendar ne blizu mest in vasij, zato da se ne bi tam zrak preveč okužil. Sicer pa vendar smrdi na daleč okrog od tistih luž, in mrzlice je povsod toliko, da je neki plovdivski lekar rekel: »Kolikor pridobi dežela s prodajo riža, toliko mora dati za „kinin“ (lek proti mrzlici)«. Seveda ako bi bilo napeljavanje vode na rižna polja ustrojeno tako, da bi voda po vodovodih prihajala in odtekala, bilo bi bolje; a tako je tam večno blato in večer smrad. Še ribe, ki se obilo plodijo v teh blatih, imajo neprijeten okus. Torej bo morala vlada skrbeti, da se uredi kanalizacija, in da se prideluje riž na razumen način; tedaj še le bi bilo od tega pridelka več koristi za deželo, kakor pa je sedaj.

Lan in konoplja se pridno pridelujeta. Na kmetih se sploh oblačijo le s platnom, pridelanim iz teh rastlin; pridno tarejo lan in konoplje, predejo in tkó, da se more vsa družina ob delavnikih in praznikih oblačiti z domačim izdelkom. Gornjo obleko pa delajo iz ovčje volne. Na glavi nosi Bolgar po letu in po zimi kapo (kalpak) iz ovčje kože, a na nogah opanke; tako je z ženo in otroki vred oblečen od nog do glave le z domačimi izdelki. Ti so ne samo cenejši, nego tudi trajnejši, kakor kupljeno, včasih preležano blago, kakoršno radi nosijo naši slovenski fantje in dekleta — za lišp in potrato. Stara lepa navada, katero še imajo Bolgari, izgubila se je žalibog pri nas Slovencih. S tem pa je tudi izgubilo nekdanje naše blagostanje; pri slovenskem fantu in pri nališpanem dekletu se pač more večkrat reči: »Škornje na ‚kvič‘, v žepu pa nič«. A veliko bolje je, da je v žepu kaj, čeravno bi bili škornji na „kveder“, ali pa celó opanki na nogah.

O maku, in kako se pridobiva iz njega „opium“, predložila je vlada že leta 1883. sobranju poseben zakonski načrt; a doslej še ni bilo videti nobene koristi od tega.

Kar se pa tiče tobaka, je vsako leto lepih prihodkov od njega. Jako dobro raste v nizkih in plodnih krajih ob rodopskem pogorju, v Haskovem itd. Ker še pridelovanje tobaka v Bolgariji ni državni monopol, ampak je v rokah kmetov in trgovcev, kateri morajo pred prodajo vsako škatlico tobaka ali cigaret oblepiti z državnim kolekom, je pri svobodni trgovini dobiti prav dobrega tobaka.

Posebne važnosti je pa pridelovanje rožnega olja in ta pridelek je pravi ponos za Bolgarijo, kajti tako imenitnega ni najti nikjer drugod po Evropi.

Da bodemo mogli to imenitnost bolje oceniti, naj narčtam na kratko zgodovino rožnega olja.

V jutrovih deželah sploh jako visoko čislajo dišeče reči; posebno so jih pa čislali v starih časih. Pri vsakem prazniku so zažigali v dragocenih in umetno izdelanih posodah „dišeči les“. Glave so si mazili z dišečim oljem in ženske so si škropile z njim obleko. Najfinejše med vsemi dišavami pa je rožno olje, katero so baje prinesli Saraceni iz Arabije v Evropo. Pozneje so začeli rože tudi v evropski Turčiji gojiti. „Očeta rož“ (gjul-babo) še Turki sedaj hodijo častit v Budapešto, kjer se nahaja njegov grob blizu cesarske kopeli v osmoogladi kapelici. Na sultanovem dvoru v Carigradu je bil poseben „rožni maršal“, kateri je imel skrbeti za cvetje in dišave v cesarskih dvoranah. „Koran“ (turški verski zakon) pravi, da so rože začele rasti isto noč, ko je prorok Mohamed izginil z zemlje; in sicer so bele rože iz kapljic njegovega pota, a rumene iz pota njegove živine, rudeče pa iz pota njegovega angelja. Pri starih Grkih je bila roža tudi jako čislana, in njen duh so imeli za najzlahtnejši. Slavni starogrški pesnik Homer hvali zlahtno rožno olje. Prvi kristjani so kitili z rožami oltarje in grobe. A rožno olje in rožno vodo so najbolj rabili Arabci in sploh mohamedanci.

Kristjanske cerkve so izmivali z rožno vodo, prej ko so jih izpremenili v mohamedanske mošeje. Sultan Mohamed II. je dal izmiti veličastno Sofijino cerkev v Carigradu z rožno vodo — za kar so izdali na tisoče zlatov — prej ko je bila islamu (turški veri) izročena v porabo. V Aziji škropijo obleko in stanovanja z rožno vodo, a ravno tako poškopé gosta, ki pride v hišo. V Egiptu so še v novejših časih, ako se je možila kaka hči kediva (sultanovega namestnika), poškopili vse ulice okrog njegove palače z rožno vodo, tako da je dišalo najprijetneje daleč na okoli, kakor da bi bil poškopil dišeč (parfimovan) dež. Ker ljudje v jutrovih deželah potrebujejo toliko dišav za svoje svrhe, tedaj za Evropce od njihovih pridelkov nič ne ostane. A bolgarski rožni vrti okoli Kazanlika rodé še najlepših rož, iz katerih se dobiva najfinejše olje za Evropce. Seveda pride redkoma nepokvarjeno olje v trgovino; a kdor si more

in zna priskrbeti nepokvarjenega, mora plačati zanj v Bolgariji drag denar.

Ta pridelek gre iz Bolgarije v vsa večja mesta sveta: v Pariz, London, na Dunaj, v Petrograd in Carigrad. Tam se postavlja na krasne mize v palačah največjih bogatašev zaradi prijetnega duha, kterega razprostira, kakor da je v vsej sobi polno dišečih rož v najlepšem cvetju. Tako žlahtne rože pa ne rastejo povsod po Bolgariji, ampak le po polju in holmcih, ki se razprostirajo južno od Balkana (Srednje gore) proti Kazanliku, Karlovu, Klisuri in Stari Zagori. V teh krajih je polno rožnih vrtov; cela polja so takorekoč posejana z rožami, kakor pri nas s koruzo ali krompirjem. Meseca majnika so rože v najlepšem cvetju, kar daje vsemu okraju „podobno raja“. Prijeten duh se razprostira daleč okrog. A po vrtilih je vse polno vesele mladine, fantov in deklet, kateri že na vse zgodaj, precej ko se zasvita, začnejo nabirati rože v košarice ter jih nosijo na voz. Med tem je petja in vriskanja, veselja in šale po vsej okolici. Misli si spomladi log, kjer je vse polno ptičev; kako skakljajo živo sem ter tja, kako prepevajo, kako se igrajo! Ravno tako je tudi v rožnih vrtilih med mladino. Pa kako bi tudi človeku ne igralo srce od veselja v tako velikanskem vrtu, pri tem prijetnem duhu, v tem čistem, gorskem zraku! Poleg tega pa še mu povzdiguje veselje prijetno upanje, da bo iz tega pridelka, s katerim je Bog obdaril ta kraj, prav lepega dobička.

Na vozovih pripeljejo nabrane rože v vas ali mesto, kjer so pripravljene veliki kotli za izdelovanje (destilacijo) rožnega olja. To pa se vrši na sledeči način: Rože se odtrgajo od vejčic in se zmečejo v kotel, kateri se dobro zapre, in pod njim se zapali ogenj. Sopar se sčasoma vzdiguje in gre v dolgo cev, ktera se vedno hladi z vodo; tam se vsled ohlajenja izpremeni sopar v tekočino, ktera kaplja na koncu cevi kot rožna voda. To je torej podobno delo, kakor pri nas, kedar delajo žganje. A rožna voda se zbira v steklenice, ki so zdolaj široke, a zgoraj imajo ozek vrat. Črez jeden dan ali dva se zbere na vrhu tanka kožica (mrena) rožnega olja ali masla, kakor mu Bolgari pravijo. To se lepo previdno posname, kakor smetana raz mleko, in se dene v drugo posodo, v kateri se ga več skupaj nabere. Potem se še enkrat prečisti in prelije v majhne stekleničice ter se dobro zatvori z zatičem, voskom in mehurjevo kožo, da ne izpuhti.

Saditev in obdelovanje rožnih trsov je razdeljeno na dva pasa: jeden se razprostira ob južnem pogorju Balkana in po južnih straneh Srednje gore, od Panagjurišta do Nove Zagore, ter ima središče v Kazanliku; drugi pas pa se vleče od severne strani rodopskih planin do Bracigovega, kjer je drugo važno mesto za to obrtnijo. Vsega skupaj je v južni Bolgariji 120 vasij, ktere se bavijo s pridelovanjem rožnega olja in rožne vode; od teh jih leži 42 v kazanliški dolini, ne daleč od šipčanskega klanca proti jugu. („Šipek“ pomeni v bolgarskem jeziku roža.) Vsega rožnega olja se pridelava v Bolgariji na leto okoli 1500 kilogramov; od teh pride blizu polovica od kazanliške doline. Častiti čitatelji si bodo približno predstavili, kako široko so polja nasajena z rožami, ako jim povem — kakor računajo tukaj — da je treba okoli 3200 kilogramov rož, da se dobi iz njih jeden kilogram rožnega olja. Cena za kilogram je okoli tisoč kron (levov). Ako pridelava na pr. jeden vrtnar 2 kilograma, ima za vse leto denarja dosti, da preživi sebe in svojo družino ter še lahko dá sina v višje šole. A še bolj zanimiv je sledeči znanstveni račun. Deset kilogramov rož dá pri destilaciji blizu jeden gram čistega rožnega olja; ker pa tehta jedna roža manj, nego dva grama, tedaj je v njej $\frac{1}{5000}$ (jeden pettisoči del) od grama, torej okoli pol miligrama eteričnega olja. To olje pa mora zmirom puhteti, da ga občutimo z nosnimi živci. Vzemimo na primer, da roža izgubi svoj duh v petdesetih urah, torej se razdeli pol miligrama rožnega olja na 3000 minut. V vsaki minuti daje torej roža 0'00017 miligramov eteričnega olja od sebe. To je torej tako fino izpuhtenje, da se morda ne more z njim meriti nobeno drugo.

Tukajšnje rože imajo prost cvet slabo rudečkaste barve. Botanično ime je: *rosa damascena sempervirens et moschata*. Te rože rastejo rade v peščeni prsti na solčni legi malih gričev.

Kmetje sami navadno čistijo (destilujejo) rožno olje v prav priprostih kotlih, kakor sem gori opisal. A nekteri tudi prodajajo svoje rože večjim trgovcem v mestu, kilogram po jeden groš (t. j. po 8—10 kr.). A cena rožnega olja je jako visoka; jeden „muskal“ (nekaj malega nad 3 grame) se prodaja po 18 do 24 grošev¹ in še dražje, kakor je pač letni pridelek po kakovosti in kolikosti.

Ako vzamete, da je okrogla svota 2000 kilogramov

¹ Groš (pijaster) se more razumeti po 8 kr. av. v.; torej veljajo trije grami rožnega olja 1 gld. 40 kr. do 2 gld., ali jeden kilogram 500 do 650 gld.

vsega rožnega pridelka v Bolgariji, in da se dobi za kilogram poprek 1000 kron, to dá okoli 2 milijona kron na leto; a navadno dá več, tako da je nad 1 milijon golderinarjev v letnega prihodka gotovega za deželo. Leta 1896. se ga je pridelalo celó 3695 kg. —

Zdaj pa še nekoliko besed o čisto navadnih kmetijskih rečeh. Bolgari se pečajo mnogo z živinorejo; a to jim je tudi prav lahko, ker je paše dovolj po praznih poljih, po občinskih pašnikih in po gorah. Število ovác raste od leta do leta. Imajo prav lepo volno in dobro mleko. Koz je pa po sreči zmirom manj, ker drugače ni misliti, da bi se gozdi izboljšali. Rogate živine nimajo lepe, niti je znajo rediti. Oni hočejo le, da dela ves dan pri slabi piči. Bivole boljše gojé. Od bivolic je seveda tečnejše mleko, kakor od medlih krav. Vpreženo živino trpinčijo, kakor pravo „črno živino“. Namesto biča rabijo palico, v katero je zabit na koncu kratek, pa oster žrebelj; temu orodju pravijo „ostén“ (glej sliko na str. 52.); z njim dregajo zdaj levega, zdaj desnega vola ali bivola brez usmiljenja. Tukaj bi imelo društvo „za varstvo živalij“ mnogo opraviti.

S siromašnimi konji tudi ne ravnajo veliko bolje. Vozniki imajo bič za konje, ne osténa, a sena in ovsja jim le malo dajejo.

Konji so bolj majhne postave, a žilavi in vztrajni. Oni morejo dirjati na dan do 60 kilometrov po slabih potih, zdaj navzdol, zdaj navzgor. Tako sem se večkrat vozil prek Balkana; včasih smo vzeli celó po 80 kilometrov na dan, t. j. od ranega jutra, ko se zdani, pa do pozne noči z malimi počitki. Tukaj se pač more priložiti pregovor: „Trpi, kakor konj.“ Velikih, močnih konj ni najti; za vojake pa kupujejo konje na Ogerskem.

Za oplemenitev živine se je doslej prav malo storilo. Živine za klanje ne znajo rediti; vola dadó mesarju navadno le tedaj, kedar ni več sposoben za delo. Zato pa govedina nič ne velja. Bolje je jesti ovčje meso in pa divjačino.

Pri takih okoliščinah nima živina nobene cene razun bivolov, kateri so jako močni za vožnjo. Jarem bivolov vleče za dva para volov. Ovco dobiš za 1—2 gld., kravo za 20—25 gld. Za 50 gld. dobiš par volov; a par bivolov velja 150 do 200 gld. Samo škoda je, da so bivoli jako občutljive živali; po zimi jih morajo ovijati v tople sukne ali odeje, pripasane okoli in okoli telesa; a po letu jih morajo polivati skoro pri vsaki mlaki, kjer bivol sam ob sebi

obstoji ter se ne premakne naprej, dokler ni polit z vodo ali pa dokler se ni povaljal po luži. Bivol je sicer grozna živina, tako da bi se ga človek lahko ustrašil, ko ga prvikrat zagleda. Ima črno kožo z redkimi črnimi dlakami, majhne roge, drobne bele oči, kratek gol rep, a glavo nosi ravno pred seboj. Glas pa ima čisto slab, je plašljiv in hodi jako počasi. Meso je okusno kakor volovsko, koža pa prava trajna za podplate.

Kože se prodajajo na Ogersko in v druge dežele; doma jih ne znajo dobro obdelovati za usnje. Zato se kupujejo usnje za meščane, kateri nosijo škornje, s Francoskega, iz Avstrije in Anglije. A kmet usnja ne rabi; on obuja opanke iz na pol obdelane ali samo osušene kože, kakoršno dobijo pri domačih usnjarjih. Seveda je taka noša kaj nezdrava in smrdljiva.

Ker živi kmet jako priprosto, takorekoč le od kruha, soli, paprike in čebule, ter se oblači samo z domačimi pridelki, tedaj si prihrani precej denarja in lahko plačuje davke. Ne boš našel na kmetih sicer velikih bogatašev, pa tudi ne golih siromakov; v deželi ni plemenitašev, pa tudi ne takih prostakov, kateri bi pozabili na človeško dostojanstvo. Sploh je vse takó-le srednje, kar je sicer prav primerno slovenskemu duhu.

Vsak kmet ima svoje posestvo; v najem nikdo zemlje ne jemlje, ker je toliko prazne, da si jo lahko vsak pridobi, samo če hoče delati. Ako obdeluje več let koso zemlje, ki še ni bila njegova, ampak državna, tedaj postane po zakonu njen posestnik. Seveda velja to le za prostokrajne kraje, kjer še ni naselbin, kakor na pr. v severno-zapadnem delu v Deli-ormanu, kjer so se izkušali tudi naseliti Črnogorci. Razun tega se kupujejo po ceni posestva od Turkov, kateri se še vedno izseljujejo in prodajo včasih po cele vase skupaj za neznaten denar. A povsod še manjka delavni rok in poljedelskih strojev (mašin). Delavci so jako težko dobiti in so dragi. A kaj pomaga posestvo, če ga ni moč obdelovati? — Samo v kjustendilskem okraju so bili turški begovi še do zadnjih let posestniki zemljišč; njim so morali Bolgari delati tlako. Pa zdaj je to vprašanje uredila posebna komisija, tako da so kmetje zopet dobili nazaj svoje stare pravice, ktere so bile odvzete njihovim prednikom.

Državni davki za kmete niso težki; poprej so dajali desetino od svojih pridelkov, katero je potém finančni minister na veliko prodajal raznim bogatim trgovcem na Oger-

sko, Francosko itd. Pri tem je dobil boljšo ceno, kakor bi jo dobil kmet, ki le na drobno prodaje. A kmetu je bilo to prijetnejše, ker se mu ni bilo brigati za kupca, ampak pripeljal je do bližnje postaje deseti del svojih pridelkov in jih tam iztovoril. Potém se je pa vrnil nazaj s praznim vozom in praznim žepom, vesel, da je dal „knezu, kar je kneževega“.

Nekoliko let že poskuša zdaj vlada pobirati davek v denarju, pa še ni bilo mogoče najti popolno pravilne podlage, na kateri bi se davki določili, ker še ni napravljen zemljiščni opis (kataster). Zato se godé nekterim davkoplačevalcem krivice pri odmerjanju davkov, tako da nekteri kričé in hočejo zopet desetino nazaj. Bode torej minilo še nekoliko let, predno se uredi davčni sestav tako pravilno, kakor je urejen v drugih državah.

Od najemnine hiš, od trgovine in od domačih živalij se davek vedno plačuje v denarju.

Na ceste pa mora vsak iti dva dni na leto delat, ali pa plača 4 krone za popravljanje cest.

Pri takih finančnih okoliščinah je v državnih blagajnicah vedno toliko denarja, da more država redno plačevati uradnike, vojake in učitelje ter si more kupovati potrebnih rečij za vojaške skladowe, za pisarne in za šole. Za cerkve in duhovnike je bil poprej narod navajen skrbeti sam, kakor tudi za ljudske šole in učitelje; sedaj pa skrbi tudi za to deloma država.

Hiša in domače gospodarstvo.

Hiše in sploh poslopja po vaseh so še pač kaj priprosta in ne udobna. Stene so spletene kakor plot iz protja, pa pomazane znotraj in zunaj z ilovico ali blatom, v katero je pomešano nekaj drobno rezane slame, da se na plotu bolje drži. Znotraj so stene pobeljene; imajo mnogo majhnih oken na vse štiri strani. Tla iz desek se redkokje nahajajo. Vse pohištvo obstoji iz nekaj klopij, velike mize, polic ob steni in nekaj omaric. Ob stenah visé podobe svetnikov. V kotu je pred podobo svetilnica, ktera se ob praznikih prižiga. Tudi slike raznih vladarjev in slavnih vojvod iz zadnje rusko-turške ali bolgarsko-srbske vojske se nahajajo tu pa tam. Ne manjkajo niti podobe uklenjene device, ki predstavlja tužno Makedonijo. V jednom kotu je odprto ognjišče, na katerem kuhajo in pekó, po zimi se

pa pri njem grejejo. Blizu njega je postavljen obširen odez iz desek; na njem je razprostrta rogozina, ki služi po noči za postelj. Kar jih ne more dobiti prostora na tem odrin polegajo okoli po klopeh, ali pa po tleh. Samo v boljših in premožnejših hišah se nahajajo postelje. Pri vsej siromasnosti pa se vidi vendar v vsaki hiši, v vsaki kolibi, da ljudje skrbijo za čistoto, kolikor mogoče. Da se plodi vsakršne mrčes v takih priprostih stenah, mislite si lahko; zato niso hiše brez stenic. Vrata so brez ključavnic, a zapirajo se znotraj z drogom, kateri se porine od jednega podboja do drugega v kako špranjo ali luknjo. Streha je pa navadno pokrita z opeko (s samimi žlebnjaki). Hiše se drži shrambo za živež in hlev za govejo živino. Svinjak, kurjak in še kakšna shrambo za žito imajo pa posebej. Dvor je obdan z visokim plotom. Po njem se navadno izprehajajo hudi psi, kateri so tukaj še pol divji in precej podobni volkom; ti ne pustijo nobenega tujega človeka noter. Na dvor se spuščajo tudi perotnina in svinje. Vodnjak je pred hišo; ako je pa v vasi vodovod, tedaj hodijo vaščanje tja po vodo.

Vasi so mnogo večje, kakor na Slovenskem. Neke, ki so nekdaj šteteje 100 do 200 hiš in še več. Majhne naselbine so redke, ker v prejšnjih časih niso bile varne Turkov. Niti v stoje vasi blizu velike ceste, ampak so oddaljene po več urah hodá od nje; kajti potujoči Turki in vsakovrstna druhal, ki je hodila po teh cestah, bila bi delala kmetom zmirom sitnosti in nadlege. Samo kako gostilnico, kateri pravijo „han“, najdeš na vsake tri ali štiri ure hodá ob cesti. Gostilničarji navadno niso bolgarske narodnosti, nego „Cincari“ (trakijski Vlahi) ali Grki.

Ti znajo popotnike in kočijaže dobro odirati in si v kratkih letih pridobé premoženja, a potém se preselijo iz te puščave v vas ali v mesto, ker tako na samoti bi bilo premožnemu krčmarju nevarno prebivati.

Poglejmo si zdaj domače življenje in gospodarstvo bolgarskega kmeta.

Bolgar živi prav skromno. On se zadovolji z najpreprostejšimi jedmi. Malo fižola z jesihom in lukom, kos črnega kruha in ovčjega sira ter čašica vina ali žganja, to mu je vsakdanja jed. Ako si napravi „kačamak“ (žgance), to je že kaj redkega, a ovčje in kozje meso si privošči le ob večjih praznikih. Ribe kaj čišla, a pokažejo se le redkokdaj na njegovi mizi. Divjačina istotako. Perotnino goji, da nese jajca, ktera potém prodaje v mestu; sam pa si jih

ne bo lahko privoščil. Post strogo drži — kakor sem povedal na drugem mestu — a sploh je jako zmeren v jedi in pijači. Gostu postreže s čašico vina ali žganja in mu dá prigrizniti košček klobase, kolikor gre enkrat na vilice. Črna kava pač ne sme nikoli manjkati. On jo jako čišla; pije jo večkrat na dan iz skledčice, ki je nekaj večja od orehove lupine. Mleko piti se mu zdi potrata; iz njega dela dober sir, ktereга tudi nosi na prodaj. Slovenski kmet bi se zdel Bolgaru velik potratnik; a posebno bi se mu gnusil pijanec, kateri pije od ranega jutra do večera in po-

Priprosta koča v bolgarski vasi.

tém sam sebe več ne pozna. Sploh si vsak Bolgar gleda kaj prihraniti, zato najdeš redkokdaj golega siromaka.

„Žena pri hiši tri ogle podpira, mož pa le jednega“, tako se glasi star pregovor, ki je po Slovenskem dobro znan. Ta pregovor se pa posebno potrjuje pri Bolgarih. Zadača kmetijske žene je namreč tukaj jako težavna. Ona je preobložena z delom in nima niti ob delavnikih, niti ob praznikih počitka. Ako ni dela na polju, najde se ga obilo domá. Ona kuha, pere, čisti, prede, tke in šiva, skrbi za domačo žival, za perotnino, za koze in ovce.

Ona ne pozabi niti vrta, poliva cvetlice, nabira iz njih šopke, s katerimi se bolgarski fantje radi kitijo

ob praznikih, kedar gredó v cerkev ali na „horó“. Vse kakor pri nas Slovencih. Niti zdravilnih zelišč ne sme pozabiti; nabira jih po ledinah in planinah ter jih dobro hrani, ako bi prišla kaka bolezen. V bolj premožnih hišah, kjer so tla napravljena iz desek, kjer je miza pokrita z belim prtom, kjer stojé čiste postelje v sobah, kjer je lepe posode v omari in vsakovrstnega perila v skrinji, morajo žene pridno izmivati tla, da so čista in bela kakor miza. V glavni sobi so pogrjnjeni „kilimi“ (preproge, prostirači) tkani iz domače volne. Žene perejo pogrinjala in prtice, kateri so večinoma delo njihovih rok; one čistijo posodo, da se kar leskeče pred gostom, kedar mu prinesó kaj sladkega na posrebrnjem pladnju. Tako lep red je v boljših hišah, da sem bil iznenadjen, ko sem pred 17. leti prvokrat stopil v Sofiji v hišo nekega tamošnjega meščana. A vse to se ima zahvaliti pridni gospodinji (domakinki).

Stari Slovani so bili sploh delavni. To lepo lastnost so posneli tudi Bolgari; zaradi tega so si pridobili ugoden gmoten položaj, kterega si znajo varovati. Okoli bolgarske vasi je zmirom vse živo, istotako na dvoru bolgarske hiše: ni nedelavnih rok, ni lenega pohajkovanja. Rodbinsko življenje in rodbinska sreča pri njih največ veljá. Ko more mladi Bolgar, bodi si kmetskega ali gosposkega stanú, vzdrževati ženo in plačevati stroške, kateri so pri rodbini neobhodno potrebni; precej se oženi ali „zadomi“, t. j. uredi si svoj dom, svoje ognjišče. Mož, ki bi mogel vzdrževati ženo in otroke, a se noče ženiti, je redka prikazen. Dekleta se možé navadno že pred 20., dà celó pred 18. letom; fantje od 20. do 30. leta.

Mož in žena sta delavna in varčna oba; za otroke skrbita oba jednako in imata tudi oba jednake pravice. To ni kakor pri Srbih in Črnogorcih, kjer je žena manj spoštovana od moža in mora biti njemu podložna. Mogel bi celó reči, da sem videl dostikrat Bolgarke, ki so „hlače nosile“. Pa ne da bi rekel to v slabem pomenu besede, ampak v dobrem; možje so namreč včasih bolj mehki in manj resni od žen; tedaj mora njena beseda več veljati kakor njegova. Pri drugih Jugoslovanih se take izjeme sicer tudi nahajajo, a so le redke, toda pri Bolgarih ne.

Tukaj se mi zdi umestno povedati, da pri Bolgarih ni stanovskih razlik; tú ni grofov, ne baronov, ne plemenitašev, temveč vsi so jednaki. Demokratičen duh je splošen, kar se opazuje do današnjega dne pri Bolgarih.

kakor pri Srbih; vendar pa bi bil kriv prorok, ako bi si upal trditi, da bo to ostalo vedno tako; nahajajo se med Bolgari v višjih službah že nekteri, ki bi radi veljali več od drugih. To je „duh časa“, ki veje od zapadne Evrope, s katero je Bolgarija že nekaj let združena po železnici in po drugih zvezah.

Zadruga.

Zadrugo imenujemo skupno ali zadržno življenje nekolicin rodbin v enem domu. Pri Bolgarih ni bila zadruga nikdar toliko razširjena, kakor pri Srbih in Hrvatih. Znano je, da je na Hrvatskem začela že pred več leti razpadati, in da je sabor leta 1875. sklenil zakon v tem smislu, kako se ima postopati, da se zadruge lažje razdružijo ali razdelijo. Pri Bolgarih so še znane zadruge v zapadnem delu države, a v notranjem so celó redke, pa mislim, da jih za nekaj let že ne bo nikjer več.

Dobro je torej, da se otme pozabljivosti to, kar je še ostalo, ker je zanimivo ne samo kot redkost, nego tudi kot jako star slovanski, posebno južnoslovanski običaj.

Ako pri Bolgarih opišem zadrugo bolj natanko, ne bo mi treba pri Srbih podrobno govoriti o njej, kajti glavna uredba je obema jednaka. Precej v začetku sem povedal v kratkih besedah, kaj je zadruga; naj sedaj objasnim to besedo obširneje. Pod zadrugo razumevamo nekoliko polnoletnih oseb, ktere živé v družbi zajedno s svojimi otroki v istem domu pod vodstvom svojega glavarja (domačina); ta družba ima jedno občno gospodarstvo, vsi delajo skupaj, imajo nerazdeljeno premoženje in vsi se okoriščajo s prihodki. Takšen značaj družbe je podedovan od starih pradedov.

V okolici sofijski se nahajajo vasi, kjer še dandanes obstoji zadruga. V Makedoniji se nahajajo zadruge celó po nekterih mestih. Pustimo na stran bolj oddaljene in vzemimo za primer zadrugo, ki se nahaja v neki vasi pol ure hodá od Sofije.

Stopimo v hišo, ki je tik ceste. Tam v sobi vidimo vse čisto in snažno, lep red in vse, kar je potrebno, da zasluži ona ime premožne kmetske hiše. Razločuje se od drugih hiš, kjer ni zadrug, kakor bela vrana. Celó fotografijo opazimo na steni, na kateri je okoli 30 oseb: možje, žene, otroci — vsi udje iste zadruge.

Glavar zadruga je starejši brat Todor; z njim zajedno živi v isti zadrugi šest njegovih bratov, od katerih je eden duhovnik, drugi kmet, tretji ovčar, četrti mlinar, peti krčmar, in šesti krojač. Ničesar nimajo razdeljenega, vse jim je občno razun obleke. Vsi delajo združno; celó duhovnik, ako dobi denarja za poroko, za krst ali pogreb, mora ga dati v združno blagajnico. Todorju pravijo „domakin“ (t. j. domačin ali gospodar), a njegovi ženi „domakinja“ ali „domakinka“. Ona zapoveduje, ktera žena od šestih bratov — kajti vsi so oženjeni — bo na ta dan mesila, ktera bo kuhala, ktera prala itd. V jedni peči pečejo kruh in kuhajo za vseh 30 in več članov zadruga.

Pri vsem tem je lepa sloga med njimi; imajo se med seboj radi, kakor pravi domači ljudje, in dobro se jim godi, ker drug za drugega skrbé; vsak dela in živi varčno. V slogi je moč, to se najbolje vidi tukaj. Pa sicer ti ljudje sami vidijo, da je dobro in koristno živeti v zadrugi. Duhovnik iz one zadruga je rekel: „Ako bi mi bratje bili razdeljeni, ne bi si bili nikdar več pomagali na noge, tako strašno smo bili obrani ob času rusko-turške vojske.“

V drugi bolj oddaljeni vasi, v Perniku, je zadruga, ki šteje vsega skupaj 41 oseb, in sicer je šest bratov, od katerih je vsak oženjen; njihov stric, kateri je tudi oženjen, potém jedna vdova in 19 otrok. Razun teh 34 pravih članov zadruga je še sedem hlapcev. „Ni li preveč ljudij pri hiši?“ popraša nekdo domačina iste zadruga. Ta mu pa odgovori: „Po letu jih je celó premalo; da bi mogel ob letnem času jeden delati, kakor da so trije, a po zimi, da bi mogli trije le toliko jesti, kakor jeden, bilo bi dobro.“ A pri vsem tem da je premalo rok po letu in preveč ust po zimi, zadruga dobro napreduje.

Vsi udje zadruga pa ne živijo zmirom v vasi v svojem občnem domu, ampak nekteri od njih so zunaj vasi na delu. Domá v vasi redé samo svinje, kure in race; a druga živina je zunaj na paši. Tam se drži zaraditega, da je gnoj blizu njiv, a živina da je blizu paše. Tako naraste zunaj vasi druga mala prosta vas, obstoječa iz mnogih hlevov, kjer se tudi kadí dim z ognjišča, in kjer lajajo psi, kakor po vasi.

Važen je vpliv zadruga v narodno-gospodarskem oziru. Ker so zadruga zmirom precej premožne, koristijo vsej okolici ne samo z dobrimi vzgledi, nego tudi v gmotnem oziru, kajti jeden premožen sosed je zmirom več vreden, kakor pa deset siromakov.

Poglejmo si sedaj še pravniške odnošaje v zadrugi.

Glavar zadruge, „domakin“, izbira se ne po starosti, ampak po sposobnosti; on se sme zameniti in namestiti z drugim, če se pokaže nesposobnega. Domakin je kakor oče vse družine (obitelji); a v gospodarskem oziru je kakor ravnatelj društva, katero ima občno, nerazdeljeno premoženje, h kateremu morajo doprinašati vsi udje društva, kar pridobé. Domače delo ali hišne posle vodi „domakinja“, ktera je navadno žena domakinova; samo ako še živi njegova mati ali strina, tedaj je jedna od teh „domakinja“, če je le zdrava.

Moški, kateri živé v zadrugi, so si navadno v sorodu; le redkoma se jemljejo kot ravnopravni udje tuji ljudje. To se zgodi samo tedaj, kedar je v zadrugi mnogo deklet, a malo mladeničev. Tedaj ne omožijo dekleta vèn iz zadruge, kakor je navadno, temveč pripeljejo v hišo jednega ali dva zeta, ktera pa dobita potém vse pravice in prevzameta vse dolžnosti drugih zadrugarjev.

Da vidimo, kake so pravice in kake dolžnosti zadrugarjev, začnimo z domakinom in domakinjo. „Domakin“, ali po slovensko prav rečeno domačin, je navadno oženjen, ali pa vdovec. On gospodari v zadrugi ter jo zastopa pred drugimi ljudmi. On vodi račune, prodaje, kupuje, toži in zagovarja pred sodiščem. V zadrugi se posvetujejo, in kar sklenejo, to mora domačin izvršiti. Ne sme prodati ničesar, da bi prej ne vprašal vseh zadrugarjev; a kupiti sme le kake male reči po svoji volji in po svojem razumu. Ravno tako določuje vsa zadruga, kar ima delati vsak moški; domačin samo gleda, da se vse izvrši tako, kakor je bilo določeno. Vsi zadrugarji spoštujejo domačina, vsi so mu pokorni; a on jim je svetovalec in varuh. Njemu je izročeno, da brani premoženje in čast vse zadruge. Ako jih on ne zna ali ne more braniti, ako se pokaže nesposobnega, dadó mu razumeti, da ni vreden svoje časti; če pa noče tega razumeti, tedaj ga zadruga sama odstavi.

Domakinja ali domačica je žena ali vdova. Navadno je domačica žena prejšnjega domačina, ako je najstarejša pri hiši, ali pa je žena novega domačina, ktera se izbere ob jednom z njim. Ako pa ta nima žene, tedaj se izbere tista za domačico, ktera je najstarejša v hiši. Na starost in na zvedenost, katero kaže domačica pri raznih delih, pa tudi na spoštovanje, katero ona zaslužuje, gledajo zadrugarji bolj, kakor pa na njene sposobnosti. Domačica mora imeti veljavo, da se je bojé žene zadrugarke. To je

potrebno tem bolj, ker njihove dolžnosti v zadrugi niso tako strogo opredeljene, kakor pa dolžnosti moških.

Sicer pa žene ne morejo porabiti vsega časa v ta namen, da bi delale za zadrugo; one skrbijo posebej še za svoje otroke in za njih potrebe. Drugače je pri moških, kateri vse, kar delajo, le za zadrugo delajo. Domačica torej določuje, po katerem redu morajo zadrugarke mesiti kruh in kuhati za vso zadrugo; domačica tudi presodi, kateri od žen se mora pustiti prosti čas, da preskrbi svojo posebno družino: da pestuje malo dete, da streže bolnemu možu, da prede in tke, da sešije, kar je raztrganega, da opere umazano obleko za sebe, za svoje otroke in za moža. Domačica je odgovorna neposredno za jed in pijačo vse zadruge, a posredno tudi za obleko vsake rodbine posebej; kajti ona mora z besedami in z vzgledom izpodbujati druge zadrugarke k redu in marljivosti. Skratka, ona je dolžna gledati na domači red vse zadruge. Ako bi ktera žena ta red motila, ima domačica pravico jo posvariti; ako se pa ne poboljša, tedaj pové to njenemu možu ali očetu, če oče tudi v zadrugi živi. Če le pomislimo, da žene zadrugarke niso iz rodbine po krvi, kakor možje, ampak da so snahe ali jetrve, došle iz raznih rodbin, tedaj razumemo, koliko težji je položaj domačice od položaja domačinovega, in kako mora ona biti previdna pri izpolnjevanju svojih dolžnostij.

Kar se tiče pravic in dolžnostij mož, dadó se te v kratkem označiti takó-le: vsak po svojih močeh, in vsakemu po njegovih potrebah.

In res, jednako je, ali je zadrugar kaj vreden ali nič, ali je zdrav ali bolan, on je dolžen vse, kar pridobi po svojih močeh, dati v zadrugo; a z druge strani, če ima otrok celo kopo ali nobenega, mora zadruga dajati njemu in njegovim stanovanje in obleko, kar in kolikor mu je treba. Ako so otroci veliki, morajo tudi oni pomagati pri delu; ako pa se pokaže kateri sinček sposoben za šolo, pošljejo ga na združne stroške v mesto, da se izšola. Ako kateri ud zadruge postane vojak, in ako ima ženo in otroke, tedaj skrbi zadruga za nje. Tukaj se lepo pokazuje ravnopravnost vseh zadrugarjev ne samo v tem, kar se tiče dela, nego tudi v tem, kar se tiče potreb: vsakemu po njegovih potrebah. Neoženjeni zadrugarji pa nimajo tistih pravic, kakor oženjeni. Ko se zadrugar oženi, dobi pravico glasovati pri združnih posvetovanjih. Dolžen je izpolnjevati svoje dolžnosti, a ima tudi pravico zahtevati isto od

domačina in od drugih zadrugarjev. Ako kak ud zadrugarjev ni zadovoljen z načinom, po katerem se gospodari v zadrugi, sme se ločiti od nje; a ravno tako ima zadruga pravico ga izobčiti, ako ni zadovoljna z njim gledé dela ali obnašanja. V takem slučaju se daje zadrugarju, kateri se loči, takšen del, kakoršen mu pripada.

Dekleta pa le malokaj dobijo, kedar se omožijo in odidejo iz zadruge. Ista imajo pravico vzeti s seboj samo obleko in posteljino; a za to dobi zadruga v občno blagajnico od zeta takozvani „prid“, t. j. nekaj denarja v razmeri z veljavo obleke in perila. Dekle dobi navadno za doto, kateri pravijo „zestra“, 15 do 30 srajc, 5 do 10 jank in še nekaj druge obleke; za take reči plača ženin navadno po 20 do 40 gld. Kedar vzamejo v zadrugo ženo od zunaj, prinese tudi ona doto, in za njo plačajo sevéda ravno tako prid iz zadružne blagajnice. A ta dota se ne računa potém kot zadružni imetek, nego kot osebna lastnina neveste. Obleko sploh izdelujejo ženske same, in obleka je last onega, za ktereга je napravljena. Enkrat ali dvakrat na leto razdava domačica ženam potrebno volno, iz ktere one predejo, tkó in šivajo obleko za sebe in za svoje. Ako se nahaja vdova v zadrugi, ima pravico do ravno toliko volne, kakor druge žene, ki imajo moža in otroke. Ako se pa vdova omoži v drugič s kakim možem, ki je izven zadruge, tedaj dobi pri ločitvi samo obleko in nič drugega; a otroci, ktere je imela s prvim možem, ostanejo v zadrugi.

Hlapci, katerim pravijo „rataji“ (orači), ne štejejo se za zadružne ude.

Take so stare navade, katerih se oklepajo močno vsi zadrugarji. Po njih se ravnaajo, nje spoštujejo sami med seboj in hočejo, da bi jih spoštovali tudi drugi. Doslej še ni v Bolgariji posebnega zakona o zadrugah, kakor je v Srbiji in na Hrvatskem; a sčasoma se bo že moralo gledati na narodne običaje, kolikor mogoče; kajti če bodo ti-le protivni zakonom, potém se bo namesto pravice gočila krivica v marsikterem oziru.

Zdaj pa še hočemo nekoliko besed izpregovoriti o korigisti zadruge v gospodarskem in npravstvenem oziru; a potém ne bomo skrivali tudi protivnega mnenja, ktereга so nekteri slavni južnoslovanski in tuji pisatelji.

Res je, da je v zadrugi mogoče, da se razdeli delo, kar je velike važnosti v gospodarskem oziru. Kmetje sami priznavajo, da je temu takó. „Kedar smo sami,“ pravijo

kmetje, „treba se je jedinemu brigati za njive, za živino, za kupovanje itd.; a kedar nas je več združenih, tedaj jeden kupuje in prodaje za vse, drugi krmi živino, tretji skrbi za njive itd.“ Na tak način pridobivajo zadrugarji časa in znanja, ker se vsak bavi le z jednim opravkom, in lažje jim je v vsakem oziru napredovati.

Ravno tako važno je, da najsposobnejši človek vodi in ravna vse druge. On se more pečati le z glavnim namenom, kateri obstoji v sreči in premoženju vse zadruga. On žrtvuje vse svoje sposobnosti zadrugi; a ta se okorišča z njimi ter se tako lahko bogati.

Zadruga ima več glavnice (kapitala), kakor pa bi je mogel imeti posamezni kmet; zato si more kupovati razne gospodarske stroje za oranje in za žetev. Sploh se na večjem prostoru lažje gospodari, kakor na razkosanem majem zemljišču.

Vsak ud zadruga ima pravico do svojega dela v občnem imetku in v občnih prihodkih; tam ni siromakov in beračev; tam ni potreba dobrodelnih društev, kakoršna obstojé drugod. Otroci niso nikdar lačni in goli, kakor se dogaja ondi, kjer stariši nič ne veljajo, ali pa ne skrbijo za otroke. Tukaj skrbi vsa zadruga za otroke vsakega zadrugarja. Ako vza-mejo oženjenega zadrugarja v vojake, ako zboli, ako pijan-čuje, tedaj drugi skrbé za njegovo ženo in otroke.

To so dobre strani južnoslovanske zadruga. Tako se prideluje več, kakor na malih kmetijah; pridelala se vse brez velikega truda, in premoženje se razdeli istomerno med vse zadrugarje. Iz tega sledi, da tam ni revščine, niti tistih slabostij, ki včasih izvirajo iz revščine. Dostaviti mi je še to, da se ondi zeló gleda na domače čednosti, na rodbinsko ljubezen in spoštovanje do starišev, ker pri tem drug drugoga izpodbujajo; saj vidijo, da brez tega zadruga obstati ne more. Hudoben sin si ondi pač ne želi smrti svojega očeta, ker tako vé, da se po njej ne bo razdelilo premoženje zaradi jednega. Sicer pa daje zadruga lep vzgled, kako bi imela občina, t. j. obširna zadruga med seboj živeti v slogi in ljubezni.

Prej ko povemo, kar govoré protivniki zadruga, ne smemo pozabiti, da se v zadrugi najbolj ohranijo stare šege in navade ter se izročajo od roda do roda. Zadruga je torej močen steber, kateri vzdržuje narodna sporočila, in kateri krepča ljubezen do domovine.

Kar sé dostaje protivnikov, govore ti na prvem mestu o npravstvenosti. Ni namreč dobro, tako trdijo, da je skupaj toliko ljudij v jedni hiši, posebno ker so različnih let in različnega spola. Pravijo tudi, da domačin more goljufati svoje zadrugarje, ker ima več pravic od njih.

Kar se tiče gospodarskih stvarij, pravijo, da se v zadruzi pojedini udje ne navadijo samostalno misliti, ampak prepuščajo vso skrb domačinu; oni samo izpolnjujejo kakor stroji njegova povelja. Nekteri celó mislijo, da zadrugarji nimajo posebnega vzroka prav pridno delati, ker vedó, da so njihovi otroci preskrbljeni, in da bodo tudi sami, če se postarajo ali zbolé, dobivali, česar potrebujejo.

Nazadnje trdijo protivniki zadruge, da se njeni udje privadijo le jednega dela, a drugih gospodarskih opravkov ne razumejo, ker ima v zadruzi vsak svoje določeno delo; in ako bi se zadruga razšla, tedaj bi bili ljudje nesposobni voditi svoje lastno kmetijstvo.

Ako primerjamo dobre strani s slabimi, vidimo, da so prve močnejše od drugih. A vendar pri vsem tem ginejo zadruge med Bolgari, kakor tudi med Srbi in Hrvati.

Kaj je pa vzrok takemu propadanju zadrug? Kar se tiče Bolgarije, misli bolgarski finančni minister g. Ivan E. Gešov, kateri je temeljito preišljeval o gospodarskih vprašanjih v državi, in kteremu se imam zahvaliti za gornje podatke o zadrugah, da so vzroki nastopni:

Prvič samoljubje sposobnejših zadrugarjev, a posebno domačinov. Ko namreč tí-le vidijo, da zadruga po njihovih zaslugah in sposobnostih napreduje, začenjajo misliti na svojo osebno korist.

Oni modrujejo namreč takó-le: Zakaj bi se drugi okoriščali z njihovim trudom? Bi li ne bilo boljše, da bi se oddelili, da ostane vse, kar pridobé s svojim trudom, za njih same? Kmalu poté začnejo kljubovati tako dolgo, dokler ne postane nered v zadruzi. Iz manjših neredov postanejo večji, a nazadnje se vsi nasitijo kljubovanja ter privolijo v razdelitev.

Drugič se dogodi, da priprostejši zadrugarji ne zapajajo več domačinu. Včasih imajo sicer prav, kajti najde se domačin, kateri nima vesti in dela krivico udom zadruge. Ako pa vzajemnega zaupanja ni, mora zadruga prenehati.

Tretjič so krive ženske, da ne more biti sloge med zadrugarji. Ako so vse ženske v jedni zadruzi poštene, tedaj ista cvete in napreduje. A kakor hitro pa pride med

nje kaka hudojezična, ali pa lena žena, začinja se precej kreg in prepir; ljubi mir mora izginiti, posebno če žene podšuntajo še može, da se razpró med seboj.

Četrty vzrok je „duh časa“, kateri je takšen, da si ljudje želijo neodvisnosti; vsakdo hoče biti sam svoj gospodar.

Glavno pa je to, kako se bo bolgarsko narodno sobranje obnašalo proti zadrugam. Ako bo napravilo take zakone, kateri jih bodo ne samo zanaprej dopuščali, nego tudi podpirali, potem se bodo zadruge razmnoževale in napredovale; ako pa zakon ne dovoljuje, da bi se sestavljale nove zadruge, tedaj bodo stare počasi razpadle, in z njimi bo izginila lepa, stara navada izmed naroda.

Vrtnarska društva.

Marsikteri čitatelj že vé, da so Bolgari izvrstni vrtnarji, ki kažejo svojo spretnost tudi v drugih deželah: na Hrvatskem pri Zagrebu, na Ogerskem okoli Pešte, Segedina, Veršeca in Temešvara, pa tudi na Rumunskem, Srbskem, Ruskem in Turškem. Vredno je torej, da si ogledamo nekoliko bliže te vrtnarje in njih življenje v domovini kakor na tujem.

Vsako pomlad gre na tisoče Bolgarov iz trnovskega okraja, posebno iz tamošnje velike vasi Leskovca na tuje služiti denarja s pridelovanjem in prodajo zelenjave, sočivja itd. A na jesen, nekaj tednov pozneje, ko se začnejo seliti ptice, vračajo se tudi oni domú, včasih več ali manj zadovoljni s svojim zaslužkom. Domá med svojci si odpočijejo od svojega trudnega dela. Bolgar ljubi nad vsa svojo rodbino; na njo je mislil gotovo stokrat med letom, ko je delal v potu svojega obraza na tujem. Njo preskrbi po zimi z vsem, kar ji bo trebalo po letu za obleko; plača državni davek, odšteje učitelju in duhovniku svoj belič, tako da se z lahkim srcem spomladi zopet podá na pot.

Ako bi bil on sam, brez tovarišev, brez društva, ne bilo bi mu tako lahko oddaljiti se od doma. Tako pa delajo združeno; vsi vrtnarji, ki se podajejo na tuje, so tako rekoč jedna družina, ktera skupaj hodi na tuje, skupno delajo ter se skupaj vrača domú.

Že pred 150 leti so začeli nekteri Leskovčani hoditi v Carigrad na delo. V početku so pekli kruh za vojake. Ker jim je šlo dosti dobro, prišli so od doma še drugi z njimi; a kmalu jih je bilo preveč, tako da niso mogli več

vsi dobiti opravka pri pekih. Zato so bili nekteri primorani iskati si zaslužka na drug način. Stopili so v službo h grškim vrtnarjem, kateri so imeli svoje vrte v carigrabski okolici. Ondi so se naučili vrtnarstva. Da bi se pa postavili Bolgari na lastne noge, tega so se Grki bali in so jim delali zapreke, da ne bi z njimi tekmovali. Bolgarski vrtnarji so se torej vrnili domú, in v nekih letih so si poiskali na Grškem in na Rumunskem plodnosnega polja za svoje delo. Vsako leto jih je več prihajalo v te dežele, a vsi so našli dobrega zaslužka. Ob jednom pa so se razšli vrtnarji tudi po raznih bolgarskih mestih, kjer so bili nastanjeni turški vojaki, katerim so prodajali svojo zelenjavo; tako na pr. v Šumnu, Varni, Ruščuku in Vidinu.

Po osvobojenju Srbije se je odprla še tja pot bolgarskim vrtnarjem. Srbski knez Miloš jim je dal zastonj blizu Belega grada v Topčideru obširno zemljišče, katero je bilo celó pusto in trnjevo. Nikdo ni veroval, da bi bilo možno ondi kaj pridelati, a Bolgari so preobrnilo s svojo marljivostjo pustinjo v lep in rodoviten vrt. Potok so imeli blizu, in to je glavna reč za nje, da morejo polivati po vrtilih.

Iz Srbije so šli na Hrvatsko. Tam so se njihovi vrtili jako razširili in razmnožili. Nekteri so pri tem delu obogateli, potém pa so začeli kako drugo trgovino. A vedno so skrbeli, da se njihovi sinovi izšolajo v hrvatskih ali drugih šolah zapadne Evrope. Oni pa, ki so ostali vrtnarji, šli so še dalje proti zapadu ter prišli na Nemško in celó na Francosko.

Kako pa se sestavljajo vrtnarske zadruge? Koncem zime se dogovoré sosedje, da bi bilo dobro sestaviti vrtnarsko družbo. Povabi se k drugemu zboru še več sosedov in znancev; ti se zjedinijo pod določenimi pogoji med seboj. Skoro je osnovana družba ali po vrtnarsko rečeno „tajfa“. Ona ima tem več udov, čim večje je mesto, kamor se mislijo napotiti. Pri bolgarskih mestih niso „tajfe“ večje od 10 do 12 ljudij, a pri velikih mestih, kakor je Pešta, Segedin, Bukarešt in Odesa, štejejo „tajfe“ okoli 50 oseb.

V vsaki tajfi so dvojni udje: „ortaki“ in „čeraki“, po slovensko povedano: tovariši in učenci. Tovarišem se daje odločen delež v družini, a učenci dobivajo letno plačo. Sicer pa je učencev v razmeri s tovariši le malo; v družbah, ki štejejo 40 do 50 oseb, je 5 do 6 učencev.

Glavar družine je tisti, ki je prvi imel misel jo sestaviti. Njemu pravijo „majstor“, „čorbadžija“ ali „tajfadžija“.

On obdrži 2 do 3 deleže záse. On vodi samo druge, nosí blagajnico in oskrbuje račune. Vsak, ki pristopi k „tajfi“, vplača v početku po 100 do 200 gld. Ako pa kateri nima premoženja, to nič ne dé; njegovo delo je glavna reč, zato mu delež ne bo prikrajšan. Vendar je treba vsaki „tajfi“ vsaj nekoliko tisočakov, predno se odpravi na tuje. Treba je plačati potne stroške, kupiti živino za oranje, semena, plačati zakupnino za vrte, najemnino za prodajalnico in živež za vrtnarje.

Ko dospejo na mesto, kamor so se namenili — navadno pridejo že s prvimi lastovkami — poiščejo si najprej dobrega prikladnega zemljišča, kjer bo takorekoč njihovo „gneздо“. Potém si najmejo notri v mestu na trgu prodajalnico, in zdaj se mora začeti delo.

Družina dela pridno in neutrudno tri pomladanske mesece: sušca, malega in velikega travna; tačas orjejo in sejejo, razsajajo in presajajo zelišča itd. Tiste mesece je toliko dela, da je primorana vsaka družina najeti si še tamošnjih delavcev, dninarjev, da more vse končati o pravem času. Oni namreč ne sadé pet ali deset vrst zelenjave, da bi mogli sami vse storiti, ampak po trideset in več različnih vrst: česen, čebulo, krompir, bob, salato, repo, hren, špinačo itd. itd. Tu je dosti truda, dosti dela, kopanja in zalivanja, čiščenja in presajanja, predno so te reči dozorele za prodajo. A ta trud je razdeljen jednako med vse ude dotične družine. Vsak je dolžan delati po svojih močéh. Celó „majstor“ mora poseči k delu na vrtu, ako nima drugega posla. Jeden od drugarjev mesi kruh za vso družino, drugi pa kuha za vse „ortake“ in „čerake“. Med jednimi in drugimi ni razločka ni pri jelu, ni pri delu.

A kedar se delo na polju konča, ko začne padati jesenska slana, tedaj se začne tudi „tajfa“ pripravljati na odhod in urejati svoje račune. Kar je ostalo denarja zunaj pri kupcih, izterja se, dolgovi se poplačajo, računi se zaključijo, in dobiček se deli.

Rekel sem, da dobi glavar tajfe 2 do 3 deleže; k temu je pristaviti, da gre prodajalcu navadno $1\frac{1}{2}$ deleža. Za toliko so torej drugi na slabšem; pa tudi nimajo toliko skrbi. Sicer pa niti med drugimi udi ni popolne enakosti pri delitvi dobička. Starejši in močnejši dobivajo več, ker več znajo in premorejo, kakor mladi in neizkušeni, takó da se njihovi deleži odnosijo drug k drugemu po priliki, kakor 300, 250, 200 in 150. Vse to je že pri sestavljanju družine

bilo dogovorjeno, tako da le redkoma pride po končanem delu do prepira. Ako se pa pojavi prepir, rešijo ga domá v občni vrtnarski družbi.

Ali bo dobiček večji ali manjši, to je odvisno najbolj od vremena; največ trpé, ako pride povodenj, ali pa toča. Suše se pač veliko ne bojé; kajti pri vrtilih se nahaja na vsak način voda, bodi si, da ležé vrtili tako nizko, da se spušča iz jarka voda nánje, ali pa se vlačí iz vodnjaka z velikim kolesom, katero vrtili konj. Vodo napeljejo po brazdah med zelenjavo. Dež torej za nje ni neobhodno potreben. Ravno zato njihova zelenjava prej dozori in je mnogo lepša od one, katero pridelujejo domačini; kajti ti se ne brigajo za zalivanje, niti jim je mogoče tako pri legi vodo dobiti. Domačini se zanašajo le na dež; Bolgar pa že prej, nego vzame vrt ali njivo v najem, misli, odkod bo dobival vodo za polivanje, ne da bi stavil svoje upanje na dež. Ako je leto deževno, tedaj je za bolgarske vrtnarje slabo, kajti takrat priraste zelišča in sočivja tudi na drugih njivah in po drugih vrtilih, ktere imajo sami domači ljudje; ako je pa suho leto, tedaj so Bolgari srečni. Kako lepega denarja si tačas zaslužijo, o tem govore nastopne številke: V Temešvaru je bil leta 1868. vsak delež po 2400 gld.; v Odesi okoli 2000 gld., celó v Sofiji je bil pred lanskim letom delež po 450 gld.

Ako se vzame, da dobi glavar dvojni ali trojni delež, prodajalec jednega in pol, drugi po $\frac{3}{4}$ in nekaj manj od vsega deleža, tedaj prinesejo ti vrtnarji res lepega denarja domú. „Čerak“ pa dobi 100 do 150 gld. za vse leto plače, kar je tudi precej, ako ga primeriš s kakim hlapcem na Slovenskem, ki še polovice od tega za vse letno delo ne dobi. Če je bil „čerak“ priden in je pokazal, da zna delati, vzamejo ga prihodnje leto za „ortaka“.

Koliko vrtnarjev gre vsako leto iz trnovskega okroga na tuje? Število vasij, iz katerih hodijo vrtnarske „tajfe“, je 126. Med njimi je 12 takih vasij, iz katerih gredó skoro vsi moški, ki so sposobni za delo. Leta 1888. je šlo, kakor je razvidno iz statistike, katero sestavlja bolgarska vlada, iz teh dvanajstih vasij vsega skupaj 9555 oseb. O drugih 114 vaseh statistika ni tako točna, vendar pa ne pretiravam, ako rečem, da jih gre vsaj 3000 vsako leto; torej je potujočih vrtnarjev v srednji Bolgariji nad 12.000. Ta številka je prej premajhna, kakor prevelika, ako pomislimo, da je skoro polovica vseh prebivalcev v trnovskem, orehovskem in elenskem okraju vrtnarjev. A vseh prebi-

valcev v teh treh okrajih je 35.862. No naj bo samo 12.000 vrtnarjev; od teh prinese vsak na jesen v Bolgarijo jedno k drugemu najmanj 300 levov (kron) čistega denarja; to znači, da prinašajo vsako leto vrtnarji v srednjo Bolgarijo 3.600.000 levov, t. j. nad jeden in pol milijona goldinarjev. Toliko še ne prinaša glavni obrtniški proizvod južne Bolgarije, rožno olje. Sicer pa smo postavili dobiček od 300 levov za vsakega vrtnarja prenizko. Moramo namreč pomisliti, da ti ljudje živijo jako skromno, in da so sploh jako varčni, delajo pa, kakor Slovenec pravi, kot „črna živina“. Pa ne samo denarno korist prinašajo državi ti vrtnarji, ampak tudi pripomagajo k občnemu napredku. Oni se v tujih krajih marsičesa naučijo, kar potem doma porabijo; na pr. poznajo se s poljedelskimi stroji, ktere potem naročijo za dom; kupujejo koristna semena, ktera posejejo na domačih tleh; naučijo se trgovine, tujih jezikov itd. Glavno pa je, kar moramo tudi v njih pohvalo omeniti, da domačih dobrih šeg in navad nikakor nočejo zamenjati s tujimi slabimi. Zatorej zaslužijo, da jih cenijo in radi imajo domačini, kakor tudi tuji.

Obrtnija.

Obrtnija napreduje po malem v deželi. Pod turško vlado so se Bolgari dosti pečali z obrtnijo tem bolj, ker jih tačas ni motila politika, ktera zdaj marsikteremu obrtniku vzame dosti časa. Najbolj pa so gojili obrtnijo v planinskih mestih, kjer je ljudstvo sploh bolj razvito in bistrejše glave, kakor pa v ravnini. K obrti so bili pa tudi tam nekako primorani zavoljo tega, ker njive v planinah niso rodovitne, in tedaj ni ondi od poljedelstva dosti dobička. Taka mesta so Gabrovo, Samokov, Sliven, Sevlijevo in druga.

Da bi se obrtnija razvijala, odprla je bolgarska vlada leta 1884. obrtno šolo v vasi Knjaževo pri Sofiji, kjer se učé mladi Bolgari železarstva, mizarstva, lončarstva itd. Učitelji so jim domačini in Čehi. Precej učencev je že dokončalo to šolo in začelo samostalno delovati v raznih mestih. V poslednjih letih so se za razne obrti odprle posebne šole po deželi: v Samokovu za železarstvo, v Gabrovem za usnjarstvo itd. Posamezne obrti naštejemo v nastopnih vrstah, da dobé častiti čitatelji občen pregled o bolgarski obrtnosti.

V rudninski obrti je glavno srebrarstvo. Najlepše srebrne izdelke (tobačnice, zapestnice, verižice itd.) izgo-

tavljajo v Vidinu. Narejeni so iz jako tanke srebrne žice (drôta), prepletene na vse strani, ali pa iz tankih ploščic z različnimi okraski (ornamenti). Odlikujejo se po čistem srebru, ki se rabi za izdelke.

Z železarstvom se pečajo najbolj Gabrovčani, Samokovci in Etropolci. Delajo razne nože, sekire, kose, srpe itd.

V Plovdivu in Sofiji so zvonolivnice v mali razmeri. Tudi izdelujejo tukaj razno bakreno posodo (kotle).

Lonce delajo po raznih krajih. V Ruščuku znajo delati pipe iz črne gline s srebrnimi okraski. V Sofiji izdelujejo v novejšem času lepe peči, a v Plovdivu razno posodo.

Izdelki iz lesa (ali po ribniško „suha roba“) niso kaj posebnega. Mizarji delajo marsikaj iz orehovega lesa; a še več se prodaje takega lesa v druge dežele.

Pile za deske so v nekterih planinskih krajih (ob Balkanu, Rodopah in Rili); posebno so na glasu pile pod belovškimi gorami, kjer se reže mnogo desek, ktere pošiljajo po železnici proti Carigradu.

Usnjarske tvornice so v Gabrovem, Sevljevem, Varni, Ruščuku in Šumnu. Ob turškem času je bilo usnjarstvo jako razvito v Gabrovem, Trnovem in Samokovu. V poslednje mesto so prinašali kože iz Makedonije za obdelovanje; a obdelane so nosili celó na Dunaj kot posebno fino usnje.

Tkanje velja za najlepše razvito domačo obrt. V rodopskih vaséh izdelujejo tople in lepo šite plašče. Sukno se dela v 4 tvornicah v Slivnu in v 2 tvornicah v Gabrovem.

Za prejo je osnoval leta 1890. lepo tvornico pri Karlovem bolgarski bogataš Evlogij Georgijev, živeč v Bukareštu.

Preproge (kilime) delajo v Ciprovcu in Kotelju. Vrví in vrvice za okrašenje pletejo na mnogih krajih; to je kaj nežen izdelek, ki je v prejšnjih časih dajal lepega dobička.

Sedaj seveda se take reči dobivajo bolj cenó iz zapadne Evrope na škodo domači obrti. Manj se je plašiti tujega tekmovanja (konkurence) pri nastopnih obrtih.

Pri mlinarstvu je velik napredek od leta do leta. Razun navadnih mlinov na vodo je že tudi dosti parnih. V silistrenskem okraju je 18 parnih, v sofijskem trije, v Plovdivu dva, v Ruščuku 10 deloma parnih, deloma umetno narejenih velikih mlinov.

Tudi pivovarnic ne manjka; v Sofiji jih je pet, med njimi dve veliki; v Plovdivu dve, v Ruščuku dve, ravno tako v Šumnu; a v Varni, Vidinu, Kazanliku, Samokovu in Lompalanki je po jedna.

Tvornice za žganje (spirit) so v Sofiji tri, v Plovdivu tudi tri (med njimi jedna velika precej pri postaji), v Ruščuku jih je pet, v Slivnu celó najst večjih in manjših itd.

Kar se tiče kletarstva, smem reči, da bi bolgarska vina mogla tekmovati z najboljšimi vini, kakor so dalmatinska, italijanska in francoska, ako bi znali ljudje ravnati z njimi v kleti. Najboljša vina so ob južnem pogorju srednjega Balkana (v južni Bolgariji) do severnih plati rodopskih gorá. Dobro vino pa raste tudi ob bregovih Donave.

Vzorno klet je odprlo ministerstvo financij pri Vidinu. Tudi v Sadovu se pri tamošnji šoli nahaja mala vzorna klet. V Plovdivu je vzorna klet vinarskega društva „Izvor“.

Tobak je jako važen proizvod. Tvornice za obdelovanje tobaka se nahajajo v vsakem večjem mestu.

Za nosljanje je posebno dober kjustendilski duhan; ondi ga pripravijo na leto okoli 4000 kg ter ga razpošiljajo po vsej državi, a nekaj tudi v Srbijo in Makedonijo.

Sirarstvo je jako razvito. Ovčji sir delajo prav okusen; sploh pa je bil sir od balkanskega polotoka slaven že za časa starih Rimljanov.

Prometna sredstva in trgovina.

S cestami je Bolgarija preprežena na vse strani, samo da so le nekatere med njimi dobre, namreč državne, občinske in vaške so večidel slabe.

Glavna ali velika cesta je že od starih časov tista, ktera veže Beli grad s Carigradom; nje znatni kos od srbske do turške meje je pod nadzorstvom bolgarske vlade. A mora se priznati, da je vedno v dobrem stanju. Čeravno vodi po jako strmih planinah, na pr. pri Dragomanu, pri Trajanovih vratih itd. Ob njej stojé mesta Caribrod, Sofija, Ihtiman, Bazardžik in Harmanli.

Dokler ni bilo še železnice, ki gre tu pa tam vstric ceste, bilo je na tej cesti vedno polno tovarne živine in voz, posebno med Sofijo in Plovdivom, kjer se je potovalo dva dni, t. j. dvakrat po 12 ur, s ponočnim počitkom v Ihtimanu ali Vakarelu.

Od glavne ceste vodi na levi strani pri Sofiji državna cesta mimo vasi Ginci prek Balkana pri Petrohannu, potem mimo mesta Berkovice do Lompalanke.

Druga cesta gre od Sofije čez Balkan pri Araban

konaku mimo Orhanij, Lukovita in Plevne do Nikopolja ob Donavi.

Od Plovdiva vodi cesta proti severu po karlovski dolini prek Trojanskega prehoda na Balkanu mimo mesta Loveča in Plevne do Svištova ob Donavi. Med tem ko se more po prejšnjih dveh cestah z vozom čez Balkan, je tukaj samo na konju možno potovati. Potém gre od Plovdiva še druga cesta mimo Stare Zagore, Kazanlika in skoz Šipčanski klanec do Gabrovega, a od ondod ob reki Jantri do Trnovega in Bele, kjer se deli na Ruščuk in na Svištov. „Šipka“ je znana iz zadnje rusko-turške vojske zaradi krvavih bojov, ki so jih morali Rusi prestati, dokler niso prekoračili tega klanca.

Ob bolgarskem bregu Donave pelje cesta od Silistre do Vidina, t. j. skoro od jednega kraja Bolgarije do drugega.

Ob severnem, kakor ob južnem podnožju Balkana so tudi ceste. Med poslednjimi je važna ona, ki vodi od Burgasa do Srbije mimo mest: Slivnega, Kazanlika, Karlovega, Pirdopa, Zlatice in Sofije.

Vse te ceste so na levo od glavne beligraysko-carigrayske ceste. A na desni strani so manj važne; med njimi omenjam cesto od Sofije mimo Radomira in Kjustendila v Makedonijo; cesto od Radomira mimo Dubnice ob reki Strumi v Makedonijo; od Sofije v Samokov; od Tatar-Bazardžika mimo Peštere in Batáka¹ v Makedonijo, in cesto od Plovdiva do Stanimake in naprej na Turško.

Ob cestah se nahajajo na vsakih 20 do 30 kilometrov „hani“, celó priproste gostilnice, v katerih se dobi za konje sená, za potnike pa črnega kruha, vina, sira, jajec in kave. Za ležišče ni oskrbljeno; ako si hočeš na golih deskah počiti, svobodno ti je, samo ako ti dovolijo razni mrčesi. Varnost za potnika pa je zdaj po vseh krajih, kamorkoli se obrne.

Pri teh razmerah in občevalnih sredstvih se je bolgarska trgovina doslej precej uspešno razvijala, kakor je razvidno iz nastopne statistike trgovinske, ktero sem posnel po najnovejših službenih podatkih.

Leta 1888. se je cenil uvoz na 66,362.431 levov (kron), a izvoz na 64,198.634 levov; leta 1889. pa je že bilo narobe, in sicer uvoz za 72,869.245 levov, izvoz za 80,581.076 levov.

¹ Vas žalostnega spomina, kakor sem jo opisal v „Koledarju“ za leto 1891., str. 78—82., pod naslovom: „Človeško klanje v Batáku“.

Leta 1893. je bil uvoz za 90,867.900 levov, izvoz za 91,963.653 levov. A leta 1896. se ceni v dobi od 1. prosinca do 1. kimovca uvoz na $43\frac{1}{2}$ milijona, izvoz pa celó na 55 milijonov levov. Država je dobila torej v poslednjih letih precej več za surovo svojo robo in za različne pridelke, kakor pa je pokupila po drugih državah.

Največjo trgovino je imela v poprejšnjih letih Bolgarija s Turško, potem s Francosko in Angleško; v četrtem redu je stala trgovina z Avstrijo, v petem z Rumunsko, potem z Italijo, Nemčijo, Rusijo in Belgijo. Odkar so pa železnice odprte, začela se je z Avstrijo in Ogersko bolj živahna trgovina.

Največ se izvažata žita: po službeni statistiki leta 1895. za $60\frac{1}{2}$ milijona levov; živine za 5 milijonov levov; surovih obrtnijskih proizvodov za 5 milijonov, kož za $1\frac{1}{2}$ milijona itd. Navajam tukaj še rožno olje, katerega se je leta 1899. prodalo na tuje za 1,542.271 levov, a l. 1896. skoro za štiri milijone levov. Tudi izvoz drugih proizvodov se je med tem znatno povečal.

Dovažalo se je pa istega leta iz tujih dežel: blagá za prejo in tkanje, platna in razne obleke za 22,552.359 levov, proizvodov kovinske obrti za 8 milijonov, proizvodov kemijske obrti za $6\frac{1}{2}$ milijona; kožnih proizvodov za $3\frac{1}{2}$ milijona levov. Med temi so seveda tudi potrebe za obleko vojakov, orožje itd.

Omeniti je še, da se je doneslo leta 1895. strojev (instrumentov in aparatov) iz drugih dežel za 4 mil. levov vrednosti.

Za razvitek narodnega gospodarstva in posebno trgovine so železnice velike važnosti. Bolgarija je imela, ko je postala svobodna, le jedno železnico (225 km) od Ruščuka do Varne, t. j. od Donave do Črnega morja; a še ta je bila v rokah angleških bogatinov. Berolinski dogovor je pa obvezal mlado kneževino, da mora odkupiti to železnico, katero so cenili nad 50 milijonov frankov, a vredna je komaj polovico. Vendar pa se je po dolgih pogajanjih država morala udati na tisto visoko svoto. Za Bolgarijo nima sicer ta železnica velikega pomena in za sedaj ne donáša koristi. Važna je bila le za severno-zapadno Evropo, ktera je po tem potu v zvezi s Carigradom. Odkar se je pa leta 1889. odprla druga krajša zveza s Carigradom prek Belega grada, Niša in Sofije, izgubila je prva železnica zopet mnogo prometa.

Za mednarodni promet je velike važnosti ravno omenjena železnica od srbske meje pri Caribrodu, ki vodi mimo Sofije do Belove. Ta je zgrajena večjidel z do-

mačimi sredstvi in meri 156 km. Od Belove gre železnica mimo Plovdiva do turške meje pri Harmanliju (179 km). Ta je pa lastnina žida barona Hirša, kateri je prodal delnice te železnice nekim avstrijsko-nemškimi bankam. Bolgari jako želé to železnično progo dobiti v svojo last, ker ima previsoke tarife, s katerimi škoduje bolgarski trgovini. Ta železnica gre vstric reke Marice na desnem bregu po vrlo rodovitni dolini. Bolgarsko narodno sobranje je pa leta 1895. sklenilo, da se zgradi nova državna proga po sredi iste rodovitne doline na levem bregu Marice, ter da se zjedini z državno železnico, ktera vodi od Jambola do Burgasa pri Črnem morju. Tá-le poslednja proga je bila končana leta 1890. na bolgarske državne stroške s pomočjo vojakov, kateri so marljivo delali vse leto, dokler je niso srečno dovršili.

Za zdaj ima ta železnica zvezo z bivšo Hiršovo železnico pri Jambolu. Od glavne proge se namreč oddalji pri Trnovo-Sejmenu (predposlednji postaji pred turško mejo) kratka proga proti Jambolu. Dokler ima bolgarska železnica zvezo s tujo tudi na tem koncu, je težavno skrbeti za olajšave prometa in za cenejšo vožnjo, kakor je na glavni progi. Ko se bodo bolgarske državne železnice zvezale med seboj neposredno, tedaj bo pot do Črnega morja mnogo skrajšana in cenejša; a razun tega bude šla železnica mimo važnih trgovskih središč, kakor so Stara Zagora, Sliven itd.

Razun tega je še posebne važnosti druga železnična proga, ktera se je deloma letos izročila prometu; to je proga od Sofije prek Balkana mimo Romana-Plevne-Trnovega proti Donavi. Taka središčna železnica je neobhodno potrebna za severno Bolgarijo; kajti zjediniła bo glavno mesto s samim osrčjem države, t. j. z vso srednjo Bolgarijo. Podobna bo torej glavni žili v človeškem telesu. Do sedaj je bila stara prestolnica Trnovo celó od sveta odstranjena. Ako potuješ od Sofije do Trnovega, treba je 3 do 4 dnij vožnje. A ravno tako bodo pridobila z novo železnico druga znatna mesta v notranji Bolgariji. Sedaj jim je do Donave proti severu ravno tako dolga in slaba pot, kakor do državne železnice na jug. Vsled tega nimajo ondi poljski pridelki, vino, drva, živina itd. primerne cene.

Pa že zaraditega je potrebna nova središčna železnica, ker bo potém oživel promet tudi na ruščuško-varnenski progi. Ta je podobna do sedaj suhi žili, a kri bo začela po njej še le tedaj teči, ko bo pritekala po glavni središčni žili. Pri-

hodnja leta se bodo gradile še nekatere manjše železnice, ki so pa bolj krajevnega pomena.

Državno gospodarstvo.

Državni proračun narašča od leta do leta, a pri vsem tem se skoro vsekdar pokrivajo stroški z dohodki. Leta 1884., poslednjega pred zdinjenjem severne in južne Bolgarije, imela je kneževina dohodkov 35 milijonov levov, katerih polovica je došla od zemljiščnega in živinskega davka. Carine so dale 5 milijonov od uvoza in izvoza raznega blaga in raznih proizvodov. Kolkovina na tobak je znašala dva milijona itd. Stroški so bili za jeden in pol milijona večji kakor prihodki, a so se pokrili z zaostalimi davki od prejšnjih let. Največ denarja je šlo za vojake: 11 milijonov levov; za žandarmerijo 2 milijona, knezu 600.000 levov na leto, za sodobranje 300.000 levov, za učne zadeve in šole nad 2 milijona itd.

Ako primerjamo stari proračun z onim od leta 1897., najdemo veliko večje številke, bilo v dohodkih, bilo tudi v izdatkih. To pa pride odtod, ker je po zdinjenju postala država skoro za polovico večja, ker je stala bolgarsko-srbska vojska mnogo denarja, in ker so se pojavile mnoge znatne nove potrebe, kakor zidanje in vzdrževanje železnic, kaznilnic, olepšanje mest itd. Dohodki so znašali 83.400.019 levov.

Davki pa so razdeljeni na nastopne tri vrste: a) Neposredni: Davek od zemljišča, davek od nepremičnosti in od najemščine; nalog na ovce (po 60 stotink¹ (vinarjev na vsako) in na koze (po 1 lev), nalog na svinje (po 60 stotink), potna dolžnost (robota), patentni, prihodninski in trgovinski davek, davek za prodavanje tobaka in špirituozne pijače. Vsi ti znašajo okoli 40 milijonov. b) Carina: Davki za blago, ki se uvažata ali izvažata, nalog na tuji tobak, pravica za narejanje žganja, piva itd. (Skupaj okoli 10 milijonov.) c) Pristojbe: Sodnijske pristojbe in kolki; pristojbe od občinskih in drugih gor; dovoljenja za ribarstvo in za lov; za pravico nositi orožje itd. (Skupaj blizu 3 milijone.)

Dohodki od državnih železnic, poštne znamke, telegrafskih brzojavk in telefona znašajo blizu 5 milijonov.

Dohodki od državnega posestva: od državnih gor, travnikov, rudninskih kopelij, premoga, soli,² državnih tiskarne itd., znašajo blizu 5 milijonov.

¹ 1 lev ima 100 stotink.

² Morska sol se dobiva pri Črnem morju v mestih Anhalu in Balčiku.

K tem redovnim pridejo še nekteri slučajni dohodki, na pr. od novo kovanega srebra (leta 1889. je bilo koristi 8 milijonov); odkupnina od Turkov, kateri imajo pravico odkupiti se od vojaščine, prinaša vsako leto blizu 1 milijon.

Stroški so se podvojili, odkar sta zjedinjeni severna in južna Bolgarija; za vojaške potrebe gre okoli 22 milijonov, za državne dolgove, kateri iznašajo blizu 170 milijonov levov, okoli 20 milijonov na leto. Kaže se pa pri seštevanju teh znatnih števil, da se izdatki pokrivajo z dohodki, tako da ni pomankljajaja (deficita). Proračun za leto 1897. pokaže celó 79.244 levov preostanka.

V prihodnje se bo dalo, ako nastane potreba, prihraniti tudi pri častniških in uradniških plačah, ktere so v razmeri s plačami v drugih državah precej visoke.

Po dovršenem katastru in pri drugem davčnem sestavu bo lažje razdeliti davke v pravi razmeri. To bo gotovo državni blagajnici ravno tako na korist, kakor posameznim državljanom.

Ako bodo mirni časi, bo se torej mogla Bolgarija v prihodnjosti lepo razvijati v gmotnem oziru. Dobro znamenje je tudi to, da število prebivalcev narašča od leta do leta. Po večjih mestih raste posebno brzo; a tudi na deželi napreduje pri vsem tem, da se Turki vedno izseljujejo, in da so zdravstvene razmere tu pa tam neugodne.

Iz sledečih števil, posnetih po uradni statistiki, vidimo, kako raste prebivalstvo v kneževini Bolgariji od leta do leta. Ako primerjamo število rojenih s številom umrlih, najdemo, da se jih vsako leto veliko več rodi, kakor jih umrje; tako je narastlo prebivalstvo leta 1881. za 34.720 duš; leta 1882. za 35.758 duš; leta 1883. za 38.605 duš; leta 1884. za 44.470 duš; leta 1885. za 45.596 duš; leta 1886. za 28.670 duš,¹ in leta 1887. za 43.783 duš. Leta 1889. je narastlo celó za 58.025, leta 1890. za 44.918, leta 1891. za 40.107, leta 1892. za 14.333, in leta 1893. za 24.490 duš. (Do tega leta segajo uradne številke.

Z umnoževanjem prebivalstva se bo povečalo tudi narodno blagostanje. Prostora je še dovolj povsod, a posebno je treba umnih poljedelcev in dobrih obrtnikov. Pisarne se bodo seveda skoro napolnile, in častniška mesta bodo kmalu zavzeta vsa že za nekaj let, toda polja za setev so široka, in zemlja ima v svojem krilu vsakovrstnega bogastva, železne

¹ Ker je bila tega leta vojska s Srbijo, je število znatno manjše.

in druge rude, toplih vrelcev itd.; tu bo še mnogo dobička in zaslužka. Lega dežele za trgovinske zveze s širokim svetom pa je tudi ugodna, ker ima v sosedstvu široko Donavo in Črno morje ter v notranjosti železnice na več strani.

Vse to dobro vedó zvití židje, kateri zmirom prihajajo od raznih drugih držav, posebno iz Rumunije, Ogerske in Rusije, ter se naseljujejo v Bolgariji. Razun tega živi v večjih mestih dosti starih španskih židov. Sploh pa so Bolgari previdni proti tujcem, celó tam, kjer se ni treba plašiti; a na židove, posebno na španske, gledajo skoro kakor na domačine, ker so že stoletja med njimi. Za zdaj oni sicer niso še tako nevarni, a mogoče je, da se sprijateljijo z židovskimi prišleci; tedaj se bodo od njih marsikaj slabega naučili, in s tem bodo Bolgarom v narodno-gospodarstvenem oziru prej ko slej delali škodo.

Pri sklepu tega poglavja moram ponoviti, da ima Bolgar v veliki meri vse one sposobnosti, ktere morejo narodo osrečiti in mu ustanoviti gmotno blagostanje. On umeje tudi nabirati, varovati in množiti glavnico (kapital). V vsakem mestu boš našel trgovcev in podjetnikov, pa tudi uradnikov, ki so si v kratkih letih nabrali lepega premoženja; postavili so si svoje hiše, kupili polja in uredili svoje gospodarstvo. Trgovci radi potujejo na tuje, kjer si izbirajo blago, kakoršnega potrebujejo, stojé pa tudi vedno v neposredni ali posredni dotiki (po agentih in komisijonarjih) z večjimi trgovskimi hišami na Angleškem, Francoskem, v Avstriji in Rusiji.

V obče je Bolgar praktičen v vsakem oziru; on vse trezno razmisli, bliža se počasi, a gotovo svojemu smotru. To pa so lastnosti, ktere zagotavljajo gmoten napredek in lepo bodočnost narodu bolgarskem.

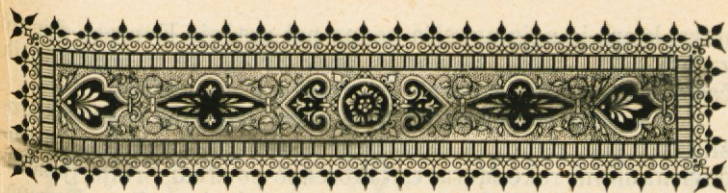
Drugi del.

S r b i j a.

I. Zemljepisni del.

Velikost in lega.

Kraljevina Srbija leži med $42^{\circ} 22'$ in med $44^{\circ} 58'$ severne širine ter med $36^{\circ} 49'$ in med $40^{\circ} 29'$ vzhodne dolžine. Ona zavzema po priliki sredino severne polovice balkanskega polotoka. Najdaljša črta, potegnjena od severne srbske meje proti južni, meri 291 km , a od zapadne proti vzhodni 301 km .

Osnovna oblika Srbije je nepravilen štiriogelnik. Severna meja gre ob reki Savi (od Rače do Belega grada), a potém ob Donavi (od Belega grada do Tekija). Prek te meje je soseda avstrijsko-ogerska država, v kateri ležita srbski pokrajini Banat in Srem. Ob zapadni meji teče Drina; prek nje je Bosna. Na južnozapadni strani mejí s turško državo, kjer je soseda Stara Srbija. Ob vzhodni meji teče reka Timok; prek nje je kneževina Bolgarija. Prek Donave na severnovzhodni strani ima Srbija nekaj malega sosedstva s kraljevino rumunsko.

Srbija je poleg Švice jedina evropska država, koja ni v dotiki z morjem. Njena skupna meja je 1329 km dolga, in od nje pride 719 km na obmejne reke.

Skupna površina Srbije iznaša 48.589 km^2 . Po velikosti je Srbija med evropskimi državami po redu šestnajsta. Od Švice je večja za 7.200 km^2 , od Belgije za 19.600 km^2 , od Črne gore pa je petkrat večja. V razmeri z Bolgarijo je pa za 15.380 km^2 manjša. Srbija šteje (po ljudskem štetju leta 1895.) $2.314.153$ prebivalcev, večinoma srbske narodnosti.¹ Turkov je okoli 16.000 , Albancev 2.000 in ciganov 37.000 .

Lega Srbije je prav ugodna: prvič zaradi reke Do-

¹ Pri ljudskem štetju leta 1884. je imela Srbija $1.901.736$ prebivalcev; leta 1890. pa $2.161.961$.

nave, koja je najglavnejša vodna pot srednje Evrope; drugič zaradi cest, koje so vodile prek Srbije že v najstarejših časih ter zjedinjale dežele na iztoku z zapadnimi.

Ta pota so posredovala ne samo trgovino, nego so služila tudi jako dobro za razširjanje omike proti vzhodu. Po rodovitni dolini reke Morave, takorekoč po sredi Srbije, jezdile so one strašne vojske, koje so prihajale iz Azije v Evropo, prisvajati si tukaj novih posestev, ali pa narobe, odhajale iz Evrope proti Aziji, iskat si različnih svojih koristij.

Še dandanes vodi po moravski dolini najvažnejši pot med Carigradom in Belim gradom, znan pod imenom „carigradski pot“; a nad deset let že vozi tod železnica, koja veže Pariz prek Dunaja, Belega grada in Niša s Carigradom.

Ob Donavi, Moravi in Timoku, kjer so stala v starih časih trgovska in obrtna središča, postala so v novi dobi skoro na istih toriščih mesta, koja se vedno lepše in lepše razvijajo.

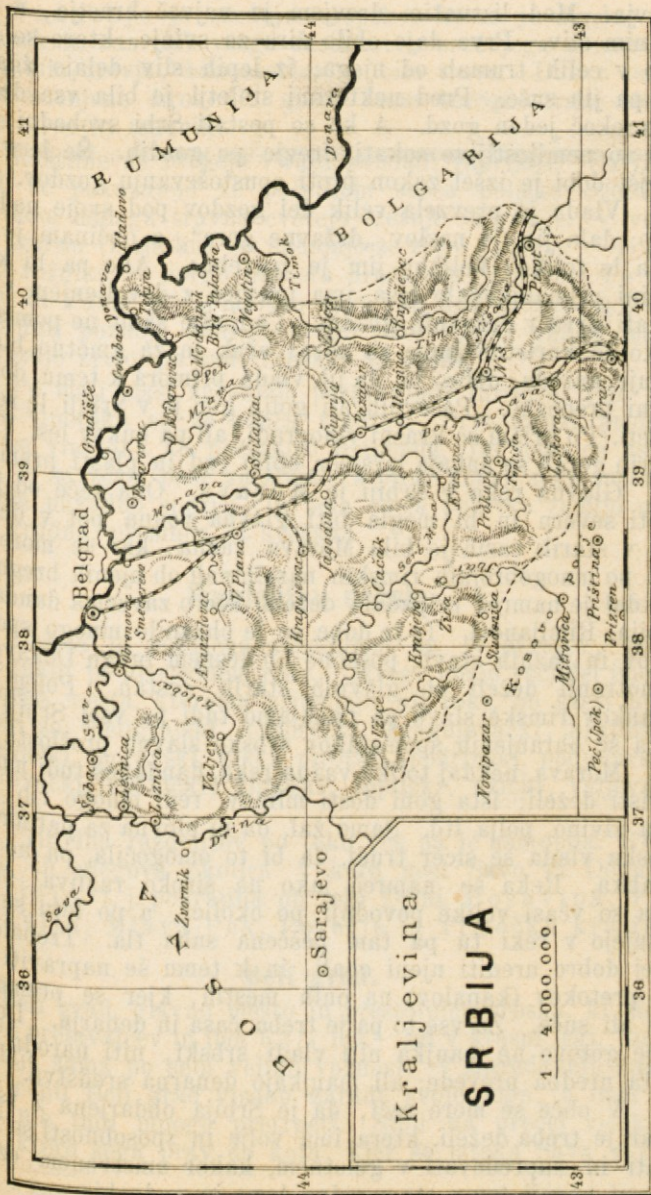
Ako bi Srbija imela svoje meje bolj razširjene in tako postavljene, kakor kaže sama priroda, potém bi ji mogla njena lega več koristiti. Zlasti pa so njene meje neugodne z ozirom na obrambo dežele, in to zavoljo tega, ker niso povsod prirodne; tam namreč, kjer ni ob meji niti planinskih verig, niti rek, more se reči, da so meje vedno odprte javnim in tajnim sovražnikom.

Zató pa Srbija nikakor ni zadovoljna z današnjimi mejami. Njena želja je, da bi dobila močne prirodne straže ob mejah, vsaj po neklih stranch, da bi se mogla potém bolj mirno in uspešno razvijati v notranjosti.

Priroda in podnebje.

Priroda kraljevine Srbije je tako ugodna, da se more skoro meriti z najboljšimi kraji Italije. Rastlinstvo je večidel jako bujno, gozdi so bogati, zemlja je rodovitna, a podnebje je milo. Res, da so po letu včasih velike vročine, vendar niso tako močne, kakor v nekterih pustih krajih Bolgarije, kjer ni drevesa na daleč okrog, a kam li gozda.

Ljudje v Srbiji torej ne trpé sploh toliko pri delu kakor v Bolgariji, in se morejo ob najhujši vročini tolažiti s tem, da ne bo dolgo časa trpela. Je pač sreča za Srbijo, da ima še mnogo gostih šum, koje se raztezajo po planinah na dolgo in na široko; pa tudi med rodovitim poljem se tu pa tam nahajajo mali gozdi in vrti, polni sadnega

drevja. Med listnatim drevjem je največ hrastja, a med sadnim sliv. Prvo daje obilo žira za svinje, katere se hranijo v celih trumah od njega; iz lepih sliv delajo žganje ali pa jih suše. Pred nekterimi stoletji je bila vsa dežela takorekoč jeden gozd. A ko so postali Srbi svobodni, začeli so nemilostljivo sekati drevje po gozdih. Še le v poznejši dobi je izšel zakon proti opustoševanju gozdov.

Vlada je prevzela velik del gozdov pod svoje nadzorstvo; dala jim je naslov „državne gore“, a občinam je pustila le toliko, kolikor jim je potrebno. Ako pa bi kateri občini primanjkovalo lesa, ima pravico z dovoljenjem vlade sekati drva v državnih gozdih. Če ljudje sami ne pomislijo kako so koristne šume za zdrav zrak in za gmotno blagostanje naroda, dobro je, da jih vlada primora k temu, dokler še ni prepozno. Pečevnih ali golih gor je v Srbiji le redko videti. Po gričih so krasni vinogradi, ali pa bukov les. V nekaterih gorah se nahaja mramor, obilo rud in plasti premoga.

Glavna reka v Srbiji je Morava. Ona teče od juga proti severu in bi mogla biti glavna vodna pot v deželi. Že v starih časih je bila Morava važna, kar se more soditi po mnogobrojnih rimskih naselbinah ob njenih bregovih. Nekdaj je namreč pripadala dežela, katero zavzema dandanes Srbija, Rimljanom. Iz te dobe se je ohranilo mnogo spomenikov in raznih stavb, posebno ob desnem bregu Donave in v notranji deželi ob glavnih starih cestah. Poleg teh ostankov rimske slave pa nahajamo tudi po vsej Srbiji deloma še ohranjenih spomenikov srbske slavne prošlosti.

Morava, nekdanj toliko važna reka, dandanes tudi mnogo koristi deželi; ista goni dosti mlinov, redi mnogo rib, narašča paja živino, polja itd. Samo žal, da ni plovna za parobrode. Srbska vlada se sicer trudi, da bi to omogočila, pa ne gre z lahka. Reka se namreč jako na široko razliva; vsled tega so včasih velike povodnji po okolici, a po letu se pokazujejo v reki tu pa tam peščena suha tla. Trebalo bi torej dobro urediti njeni obali, in k temu še napraviti nekaj pretokov (kanalov) na onih mestih, kjer se premočno vije ali suče. Za vse to pa je treba časa in denarja. Dobre volje gotovo ne manjka niti vladi srbski, niti narodu, da se ta uredba prevede; ali manjkajo denarna sredstva.

V obče se more reči, da je Srbija obdarjena z vsem, česar je treba deželi, ktera ima volje in sposobnosti se razvijati in napredovati v gmotnem, kakor umstvenem oziru. Glavni pogoji temu sta ugodna lega in podnebje.

Podnebje je srednje-evropsko, katero je ugodno za obstanek in razvitek vsega rastlinstva srednjega zmernega pasa, bilo drevja, bilo steblovja, bilo trave. Dokaz temu so že omenjene široke in goste šume ter prostrane rodovitne njive in travniki.

Rastline se začnejo v rani pomladi razvijati. Po ravninah se pokazujejo že početkom sušca poljske cvetlice. Početkom malega travna cvetejo črešnje in višnje. V velikem travnu (majniku) se nahajajo že zrele črešnje. Ob polovici rožnika že zorijo nekatere hruške in jabolka. Po sv. Petru in Pavlu pričenjajo po ravninah žeti ječmen, a štirinajst dni pozneje žanjejo drugo žito. Okoli velike maše je grozdje zrelo, pa tudi breskve in orehi.

Po mali maši začenjajo pospravljati turščico, a do početka vinotoka se že konča trgatev. Prvi mrazi pridejo koncem vinotoka ali početkom listopada. Do polovice listopada je še včasih paše za živino, a proti koncu tega meseca začenja navadno snežiti, in bela odeja pokriva zemljo meseca grudna, prosinca in svečana.

Razdelitev dežele.

Dežela je politično razdeljena na 17 okrajev, kateri sledé tukaj po abecednem redu. Okrogli imajo večjidel imena glavnega mesta, kateremu pripadajo, ali reke, ob kateri ležé. Okrogli so: beligranski, črnorečki, kragujevački, krajinski, kruševački, moravski, niški, pirotski, podrinski, podunavski, požarevački, rudnički, timočki, toplički, užički, valjevski, vranjski.

Prirodna razdelitev po teku rek pa je nastopna: Beli grad in njegova okolica v kotu med Savo in Donavo, Podrinje, t. j. pokrajina ob reki Drini, Posavina, Pomoravlje, Mlava-Pek, Porečje in Timočka krajina.

Beli grad.

Beli grad, glavno mesto in prestolnica srbska, ki šteje 59.494 prebivalcev in ima 5.317 hiš,¹ leži v krasni legi, ktera mu daje sama po sebi veliko važnost. V starodavnih časih se je cenil Beli grad visoko zaradi svoje lege, a imel je vsled nje tudi mnogo pretrpeti. Stoji na precej visokem brdu, katero sega prav do kota, kjer se izteka Sava v Do-

¹ Številke so posnete po najnovejši srbski uradni statistiki 1895. l.

navo. Ako se popneš na najvišji vrh sredi trdnjave, kje stoji poslopje upravitelja, imaš prekrasen razgled na vsi strani. Popeljem častite čitatelje najprej na ta vrh, da spoznamo z bližnjo in bolj oddaljeno okolico. Na zapadni strani se vidijo v veliki daljavi gore kolubarske in mačvanske, namreč Jablanik, Medvednik in Vidojevica, ki ležijo v Podrinju. Na severo-zapadu prek Save se vidi v sinji daljavi Fruška gora, kjer je mnogo srbskih samostanov, te se zaradi tega imenuje „srbska Sveta gora“. V neposredni bližini Belega grada prek Save leži hrvaško mesto Zemun. Na severo-vzhodu prek Donave se razprostira ravnina, rodovitni Banat. Dalje proti vzhodu se vidi mesto Pančevo, daleč za njim zadnje predgorje sedmograjskih planin, zlasti visočine okoli mesta Veršca. A proti južni strani je polje posejanih ali z vinsko trto nasajenih brd, koja se vijejo v polkrogu od Donave proti Savi.

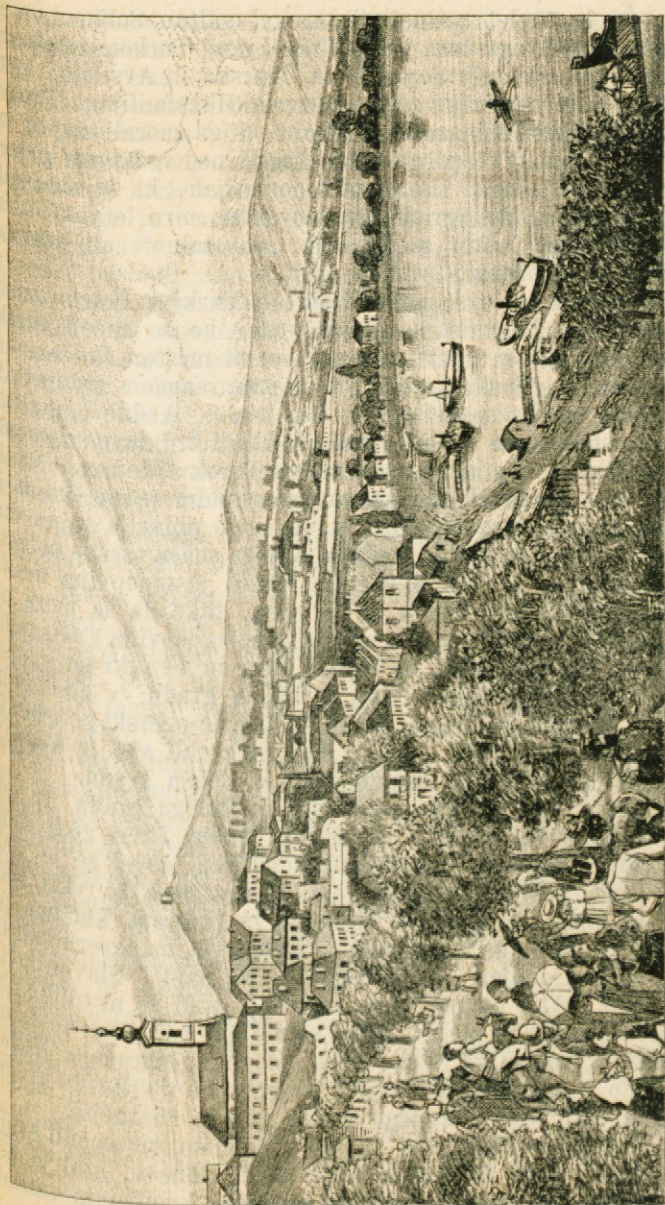
Beli grad se more imenovati ključ obeh znatnih brodnih rek Donave in Save. Ni si torej možno misliti bolj ugodne lege za katero mesto; od tukaj se more vladati nad bližnjo in daljno okolico ob času vojske. A v mirnem času more biti Beli grad središče trgovini in prometu. Obe imenovani reki more odpirata pot na tri strani: proti severu, vzhodu in zapadu.

Iz teh vzrokov so bile na Beli grad že obrnjene oči starih evropskih narodov. Zgodovina pripoveduje o celi vrsti krvavih bojev, ki so se bili zanj in okoli njega. Težko najti drugo mesto, za katero bi se bili razni narodi tako rovali, kjer bi bilo toliko krvi prelite, ktero bi bilo tolikokrat razdejano in sezidano, kakor ravno Beli grad. Saj naše slovenske narodne pesni pripovedujejo, kako teče po Belim gradom rudeča kri, „da bi gnala kamne mlinske trije“.

Rimljani so imenovali to mesto „Singidunum“; pozneje pa je kot mesto, stoječe na zapadni meji bizantinskega cesarstva, dobilo ime „Alba graeca“. V sedmem stoletju so prišli v te kraje Srbi, kateri so se po kratkem pohajkovanju po balkanskem polotoku naselili stalno v svoji današnji domovini. Od tedaj se rabi slovansko ime „Beli grad“, kakor se izgovarja po srbsko: Beograd.

V njem so vladali različni gospodarji: Franki, Bizantinci, Ogrji in Bolgari. Turškim napadom se je Beli grad dolgo ustavljal.

Leta 1440. so se pokazali Turki prvič pred Belim gradom, a morali so se po sedemmesečnem obleganju vrniti. Leta 1456. so ga zopet oblegali, a tudi takrat so bili od

Beli grad.

biti. Še le 70 let pozneje je mogel sultan Soliman vzeti trdnjavo. Od tega časa je služil Beli grad Turkom za glavno središče pri njihovih napadih na Ogersko in Avstrijo. Leta 1668. so vzeli Avstrijci pod vodstvom Maksimilijana Bavarskega Turkom Beli grad; a kmalu so ga morali zopet zapustiti. Leta 1717. so ga vzeli drugič pod vodstvom princa Evgena Savojskega. Po raznih homatijah, ki so nastopile za tem, bil je Beli grad v svištovskem miru leta 1792. in ročen Turkom, kakor se je reklo, „za stalno“, ali prav za prav za dolgo časa.

Leta 1862. so se pobili Srbi in Turki v Belem gradu do krvavega; nemiri so se končali, ko so začeli turški vojaki streljati s topovi iz trdnjave na mesto. Po tem dogodku so se Turki izselili iz mesta; samo v trdnjavi je še ostala turška posadka do leta 1867. A dne 6. malega travna istega leta so bili izročeni ključi trdnjave srbskemu knezu Mihajlu, ko je zapustil zadnji Turek trdnjavo. Ostala je še samo na gradu turška zastava s polmesecem, koja je morala viseti poleg srbske. A čim se je objavila vojna dne 1. mal. srpana leta 1876., izginila je še ta senca turške oblasti.

Kakor se razvidi iz gornjih vrstic, je zgodovina mesta Belega grada jako burna in krvava, tako da se more na balkanskem polotoku z njo meriti samo zgodovina Carigrada. Kelti in Sarmati, Goti in Huni, Obri in Franki so gospodarili, ako tudi kratko časa, v Belem gradu; v zgodovini rimski, bizantinski, bolgarski in avstrijsko-ogerski se omenja mnogokrat ime tega mesta. Ako bi zbrali vse to skupaj, napolnila bi se velika knjiga samo o Belem gradu.

Odkar so se Turki pomaknili iz Belega grada, in odkar ne preti več od njih nevarnost Srbom, kateri zdaj sami svobodno gospodarijo na svojem zemljišču, začel se je Beli grad brzo razvijati in olupšavati. Kakor smo že rekli, Beli grad bi lahko bil središče trgovine in prometa, ker ima preko Donavi na vzhodno stran zvezo z Bolgarijo, na severno stran s Pešto in Dunajem, a na zapadno po Savi s Slavonijo in Hrvatsko. Ako pa pri vsem tem Beli grad še ni toliko napredoval, kakor bi mogel, krive so najbolj politične nestalne razmere, ktere se za Srbijo včasi neugodno obračajo. Kedar bo prišlo več stalnosti v deželo in posebno v vrhovne kroge, tedaj bo napredek glavnega mesta gotovo znatnejši.

V zadnjem desetletju je Beli grad čisto izpremenil svoje lice. Tam, kjer se spušča brdo proti Donavi, stal je prej turški del mesta s svojimi tesnimi, krivimi in smrad...

ljivimi ulicami, kakoršne sem že opisoval pri nekterih bolgarskih mestih. Danes pa so tam ravne široke ulice in lepe hiše. Padli so tudi oni mnogobrojni minareti (okrogli stolpčiči pri turških bogomolnicah) s polmesecem vred, kateri se je lesketal na njih vrhu. Namesto njih se vzdiguje sredi mesta proti nebu zvonik stolne cerkve s svojim velikim, pozlačenim križem. (Glej sliko na str. 141.)

Vsega je v mestu pet srbskih cerkvá, jedna katoliška kapela in dve sinagogi. Po ulicah je že nekaj velikih in krasnih poslopj, a med njimi še stojé male hišice iz prejšnjih časov, tako da ni najti cele ulice napolnjene samo z velikimi poslopji. To daje mestu posebno obliko, néko zmes starine z novodobnimi uredbami, kar se čisto ujema s tamošnjim življenjem, nošnjo in šegami: nekaj starinskega, nekaj novodobnega. Sedaj je namreč v Belem gradu prehodna doba, katero bodo tudi druga balkanska mesta preživela, ali jo že preživljajo. V novejšem času so napravili vodovod in električni tramvaj ter napeljali električno razsvetljavo.

Med poslopji je vredno omeniti: nov kraljevski dvor, narodno gledišče, poslopje velike šole in železnično postajo.

Javen spomenik je jedini bronasti kip kneza Mihajla, kateri sedi na konju, obrnjen proti vzhodu, kakor bi hotel pretiti sovražnikom, pognanim v daljne kraje vzhodne Evrope. Spomenik stoji na malem trgu pred glediščem. — Glavna ulica „Terazija“ vodi po slemenu onega brda, na katerem je Beli grad tako slikovito razpoložen, od jednega kraja mesta (od trdnjave) do drugega. Po isti cesti vodi že nekaj let konjska železnica (tramvaj). Ulica se deli na nekoliko kosov, ki segajo, prelamajoč se tu pa tam po malem, drug do drugega: ulica kneza Milana, široka in posajena z lepimi kostanji; nje se drži ulica kneza Mihajla, ktera vodi do senčnatega vrta pred trdnjavo, ki mu pravijo „Kali megdan“.¹ V ulici kneza Milana je kraljev dvor; blizu okoli so vsa ministerstva in poslanstva tujih držav. V ulici kneza Mihajla je središče trgovine. Ostale belogradske ulice so po obeh stranéh (platéh) brda proti savski in proti donavski strani. V Savski ulici je najbolj živahen promet; ondi so skladi za železnino in lončarsko blago, za sol in za izvozno blago iz Srbije. Na tej strani je tudi pristanišče za avstrijske, ruske in srbske parobrode; a na isti strani bolj zunaj mesta stoji velik kolodvor. Odtod je zveza prek že-

¹ Videti je na levi strani slike (str. 141.).

leznega mosta nad Savo z Zemunom. Zemunci in Pančevci hodijo redno v Beli grad trgovat. Doslej so morali vsekdar kazati potne liste, kar je bilo združeno z različnimi sitnostmi in izgubo časa. Prve besede, ki si jih čul, stopivši na srbski breg, bile so: „Brate, daj mi pasuš!“ A iz Srbije prihajajo v Avstrijo, slišal si isti „pozdrav“, samo navadno po nemško. Dne 1. sušca 1891 se je bila odpravila med Avstrijo in Srbijo ta vzajemna nadlega, in trgovina je postala veliko bolj živahna med vsemi mejnimi mesti ob bregovih Save in Donave. Poslednja leta je pa prišel „pasuš“ zopet v veljavo.

Med starimi stavbami v dolnjem mestu je omeniti stolp „Nebojša“ (Nebojse-kula), kateri stoji na krajnem oglu tam, kjer se stekata Donava in Sava.

V ta močni, osmooglati, štiri nadstropja visoki stolp so zapirali Turki srbske junake, ki so se borili ali povzdigali glas za svobodo svojega naroda. S tega stolpa je skočil Tit Dugović, kateri se je pri obleganju turškem pod Solimanom leta 1456. oklenil prvega Turka, ki je hotel noter zlezti, ter padel zajedno z njim iz visočine v globoko Donavo. Ta junaški čin je navdušil tovariše takó, da so odbili turški napad.

Kar se tiče mestnega obrta, nahajamo tu iste stroke, kakor sploh po Srbiji. Nahajajo se tukaj tudi večja obrtnijska podjetja, na pr. parni mlini, dve veliki pivovarnici, tvornice za špirit itd.

V okolici je mnogo rud; le škoda je, da še niso rudniki urejeni, kakor bi trebalo. K temu manjka deloma glavnice, deloma podvzetnega duha. Tukaj še leže skriti veliki izvori bogastva, za ktere so vedeli že stari Rimljani. Srbi, posebno Belogradčani, so sicer podvzetni v drugih strokah, ki so takorekoč pred očmi; a za skrite zaklade so nezaupljivi, dokler je še javnih dosti. Pa kdo bi jim to zameril? Boljše je počasi napredovati, pa gotovo, kakor pa se pre nagliti.

Nahajajo se tudi vroči vreli (žvepleni), kjer bi se mogle sčasoma postaviti kopeli. Nekaj kopelij je pa že tu napravljenih.

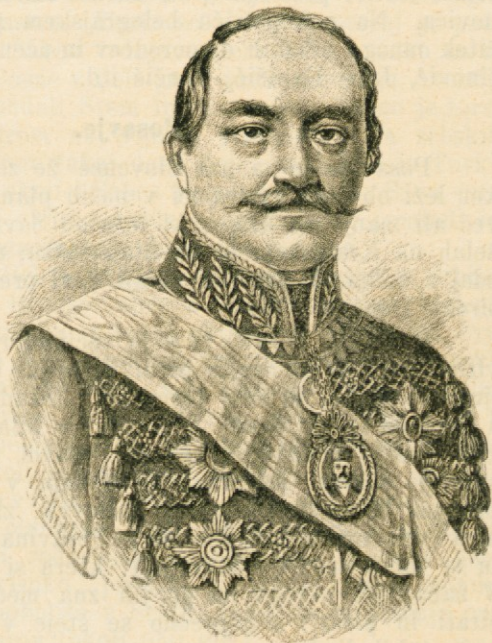
Glavno središče življenja vsakega mesta v izobraženem svetu je treba iskati v naučnih zavodih. Med njimi je na prvem mestu velika šola, potem narodna knjižnica, ki šteje nad 23.000 del, in narodni muzej. Druge šole so: vojaška šola, dve gimnaziji, realka in bogoslovje.

Izmed učenih društev naj omenim: kraljevsko srbsko akademijo znanostij, srbsko učeno društvo umetniško, starino-

slovno, učiteljsko in zdravniško društvo. A razun teh je dosti narodnih in blagotvornih društev za vse spole in stanove. Nekaj posebnega pa so književne ustanove, s katerimi bi se mogla ponašati marsiktera stolica: Čupičeva, Janičijeva in Kolarčeva. Iz teh ustanov se plačujejo nagrade za književna dela, podpirajo se umetniki, dajejo se ustanove dijakom itd. Vse to je dalo povod, da je postal Beli grad središče znanosti, umetnosti in književnosti srbske.

Ne smemo se ločiti od Belega grada, dokler ne omenim iz njegove okolice vsaj Topčidera, kateri je za Beli grad to, kar je Maksimir za Zagreb ali Tivoli za Ljubljano. Tukaj je najlepše letovišče za Belogradčane. Iz mesta te pelje tja električni tramvaj; tu vidiš na levi strani gosposke hišice, stoječe med vinogradi ali med senčnatim drevjem po topčiderskem brdu. Za tem brdom se ti odpre razgled na krasen perivoj (vrt, park), kateri pa je po prirodni legi več vreden, kakor po umetnem delu.

Po sredi topčiderske doline teče rečica proti Savi; jeden del doline je prirejen za izprehajališče. Gosto cvetje in grmovje obdaja vsa pota. Tu pa tam je kak vodomet. Pa žalibog, da je vse preveč zapuščeno, bržkone zaradi žalostne dogodbe, ki se je vršila v Topčideru. Na najbolj živahnem prostoru parka stoji stari dvorec kneza Miloša, a na levi strani rečice, malo na visočini se razprostira gozd „Košutnjak“. V tem gozdu so bili kneza Miloša napadli njegovi notranji sovražniki dne 10. rožnika 1868, ko se je

Knez Miloš.

izprehajal po njem. In v omenjenem dvorcu je zatisnil oči vsled dobljenih ran. — V Košutnjaku je zdaj nekaj divjačine, posebno košut, od katerih je gozd dobil ime.

Naposled še nekaj besed o nekterih rajnih slavnih Srbih, ki počivajo v Belem gradu. Na Vračarju (na vzhodnem kraju mesta) je sežgal Sinan-Paša leta 1595. teló svetega Save. O tem svetniku, katerega časti ne samo vzhodna srbska cerkev, nego tudi katoliška, govorim obširneje v poglavju o srbski narodni cerkvi. V stolni cerkvi počivajo kosti knezov Miloša in Mihajla Obrenovića. Na pokopališču belograjskem pa uživa večni počitek mnogo srbskih domorodcev in učenjakov: Simon Milutinović, Jurij Daničić, Pančić itd.

Posavje.

Posavina je za nas Slovence že zaraditega zanimiva, ker leži ob reki, izvirajoči v naših planinah. Mi poznamo več ali manj one kraje, ki leže ob Savi po slovenskih deželah na Kranjskem in na Štajerskem; naj še se upoznamo zdaj z onimi, ki leže ob dolnji Savi pred njenim izlivom v široko Donavo.

Srbska Posavina je večidel ravna in jako rodovitna, tako da bi mogla preživiti veliko bolj gosto naseljeno ljudstvo, kakor je zdaj tamošnje. Zaradi svojega sosodstva s Sremom (prek Save), s katerim je bila Posavina vedno v živi dotiki, povzdignili so se Posavci precej nad srednjo stopinjo omike, kakoršna se nahaja v Srbiji. Lepe hiše, prijetno in ugodno življenje Posavca, znatna šolska omika med ljudstvom dokazujejo, da je Posavina „plemenita zemlja“ in se more meriti s Slavonijo, ktera si prisvaja ta naslov. V šabačkem okrogu na pr. jih zna med 100 prebivalci 12 čitati in pisati; a poprečno se šteje v Srbiji samo okoli 10% takih ljudi.

Ravni del gornje Posavine se imenuje Mačva. Ta je tako ravna, da se reke po njej komaj premičejo; zato je ondí nastalo dosti močvirja, odkoder je dobila ta pokrajina bržkone svoje ime. Močvirje meri tam okoli 25.000 hektarov, a dvakrat toliko je barja, ktero stoji vsako leto le nekaj mesecev pod vodo.

V Mačvi raste sloveča bela pšenica; sploh je tamošnje poljedelstvo jako razvito. Pred kakimi 20 leti so bili tam še oni veliki gozdi, o katerih pripovedujejo srbske narodne

pesni iz dobe srbskih ustankov. Dandanašnji so pa tam le nizke šume (grmovje), a drugo je preorano.

Posavski konji so jako čili; skoro pri vsaki hiši jih imajo, a ne manjka tudi lepih lahkih kočij, v ktere jih vprezajo.

Na zapadni meji Mačve leži mesto Lešnica, katero je zaradi svoje lege blizu Drine in pod goro Vilojevico imelo nekdanj velik vojaški pomen. Zdaj šteje samo nekaj nad 1200 stanovnikov.

Najglavnejše mesto v Mačvi, takorekoč nje izhodna vrata, je Šabac ob Savi z 11.737 prebivalci. V stari zgodovini se imenuje Zaslon. Turki so postavili precej podjarmljenju Srbije v Šabcu trdnjavo (leta 1470.); tako so si zavarovali pot iz Bosne v Beli grad proti napadom Avstrijcev, a odtod so napadali Srem in Slavonijo. Šabac je torej v tej dobi bil zmirom na bojnem prizorišču. Za srbskih ustankov je bilo zopet tukaj dosti bojev med Srbi in Turki.

V neposredni okolici Šabca je mnogo barja; Sava preplavi precejšnji del okolice, voda pa zastaja do pomladi in poletja, in vsled tega razsaja po mestu mrzlica.

Šabac je za Belim gradom najlepše mesto v Srbiji; ima ravne, široke in čiste ulice z nizkimi novimi hišami. Tukaj je nižja gimnazija in sedež okrožnega načelnika. Pristanišče ob Savi je med srbskimi najznatnejše ob tej reki. Odtod se izvažajo mnogo suhih sliv (češpelj), žita in svinj iz vse gornje Posavine in iz Podrinja. Carinarski urad v Šabcu donaša za belograjskim najlepših dohodkov državi; sme se računati okoli pol milijona dinarjev (kron) na leto.

Dolnja Posavina je veliko večja od gornje. Po sredi teče reka Kolubara. Tudi njena dolina je nizka in močvirna, sicer pa rodovitna, a nezdrava. Koruza raste tukaj izvenredno visoko, pašniki so polni goveje živine, ktera se ceni za najboljšo v Srbiji, tako da se plačuje par volov po 1200 dinarov (okoli 550 gld.).

Sadja raste obilo, posebno sliv. Po planinah je dosti rud: železa, svinca, bakra, potem litografskega kamena in mramora. Seveda še ležé rude večjidel v zemlji skrite. Dolnja Posavina je le redko naseljena, če tudi je po narodi jako bogata; vzrok temu so deloma močvirja in slabe ceste, ktere je v takih krajih težko napraviti, deloma pa veliki mesti Beli grad in Šabac, kateri sta privabili mnogo ljudi s kmetov v svojo sredino.

V gornji kolubarski dolini se nahaja mesto Valjevo v krasni legi. V starih časih je bilo malo znano, a v no-

vejšem času je postalo precej živahno. Šteje 6712 prebivalcev. Okolica je bogata posebno na rudah. Prebivalstvo je jako zavzeto za napredek. Tukaj je središče okroga in najstarejša hranilnica v Srbiji. Blizu Valjeva je nekoliko podzemeljskih jam; med njimi je najznamenitejša Petnjička. V te pečine so se skrivali ljudje pred Turki. A zdaj se ondi zbira ob nedeljah in praznikih po letu vaška mladina ter se igra v hladnem prostoru.

Na Savi leži mestice Obrenovac ne daleč od tam, kjer se Kolubara izteka v njo. Ima 3980 stanovnikov. Pristanišče blizu Obrenovca, imenovano Zabrežje, je jedino za vso kolubarsko dolino. Tukaj se natovori na leto okoli 8 milijonov kilogramov sliv na ladije, ktere gredó daleč po svetu.

Podrinje.

Drinska dolina je v gornjem delu prav ozka; čim bolj se širi, tem lepša postaja. Gornje Podrinje je bregovito in komaj 8 do 10 kilometrov široko. Po njem se pase mnogo ovác in goved, kar daje poleg gospodarstva jedini prevžitek tamošnjemu prebivalstvu, ktero je sploh precej siromašno in stoji na precej nizki stopinji omike v razmeri z drugimi kraji v Srbiji. V dolnjem Podrinju so pa razmere drugačne. Tukaj se nahajajo rodovitna polja, kjer raste posebno lepa kuzuza in dober tobak. Precej veliki del doljnega Podrinja je bregovit, pa vendar so naselbine povsod goste. Podrinje je bogato na rudah, posebno na svincu.

V gornjem Podrinju ni nobenega važnega mesta, a v dolnjem omenimo le Loznico, ki leži ob rečici Štiri, ne daleč od Drine. Mesto šteje 3976 prebivalcev in je središče vsega podrinjskega okroga. Na južozapadni strani od Loznice, pri vasi Koviljači se nahaja žveplena kopel, ktero ljudstvo iz okolice jako ceni zaradi njene, lekovitosti.

Pomoravje.

Reka Morava je največja reka v Srbiji, in za Marico največja na vsem balkanskem polotoku. Izvira v Makedoniji, teče po sredini Srbije od juga proti severu ter se izliva v Donavo pri Dobravini. Moravska dolina je najbogatejša v Srbiji; v njej se nahajajo za Belim gradom največja srbska mesta, a celó tamošnje vasi so včasih podobne malim mestom. Bolj gosto naseljenih pokrajin v Srbiji ni, kakor je Pomoravje. Omenili smo tudi, da se vije po tej dolini železnica, ki veže zapad z jutrovimi deželami.

Morava nastaja iz Golinske ali Srbske in iz Binačke ali Bolgarske Morave, kateri se združita pri Stalaču.

Golinska Morava teče po južnozapadnem delu Srbije; v gornjem teku se (kakor Sava-Savica) imenuje Moravica. Njen izvir leži v najvišjih krajih Srbije (v planini Goliji, 2000 m). Ljudstvo, ki stanuje ob Moravici, je po svoji rasti največje v Srbiji in najmočnejše, a ob enem je najbistroumnejše in jako delavno. (Primerjaj Gorenjce z Dolenjci.) Domača obrtnost je razvita, posebno se tkó „čilimi“ (preproge). V mestu Užicah pripravljajo sir in platno. Nekdaj so delali tam tudi smodnik. A sploh se more reči o teh ljudeh, da so pri vsej svoji bistroumnosti in delavnosti prav siromašni, ker so preveč oddaljeni od prometnih in trgovskih središč, a pota čez planine so jako težavna. Pomlad se začinja zaradi visoke lege še le meseca malega travna, zima pa že meseca vinotoka. Razun užičkega mesta, katero leži 422 m nad morsko površino v gorskem kotlu, ni drugega znatnega v tem predelu.

V vasi Rupelovo v užičkem okraju so našli pred kratkim sklade soli. Do zdaj je dobivala Srbija sol z Avstrijsko-Ogerskega in iz Rumunije, ker se v Srbiji ni nahajala. Pričakujejo pa, da si bo v prihodnje država mnogo koristila z domačo soljo.

Za avstrijsko-turških bojev v XVII. in XVIII. veku je bilo okoli Užic nekoliko krvavih bojev. V početku tega stoletja je štelo mesto blizu 12.000 prebivalcev, a sedaj jih je komaj polovica. Užice so okrožno mesto z realko.

Dolina dolnje Srbske Morave je mnogo večja od gornje; dolga je nad 100 km. Tukaj dobi Morava nekoliko znatnih pritokov od leve in desne strani, ki tečejo po lepih dolinicah; med pritoki je največji Ibar. Dolino obdajajo na severu Šumadijske, na jugu Kopaoniške planine, največje v Srbiji.

Iz teh krajev je svet na vse strani odprt: po dolini Ibra se pride v Makedonijo, a po glavni dolini na carigrajsko cesto. Polja so rodovitna, gore so gosto obrastene, a po Kopaoniku je lepih pašnikov in na Šumadijski planini dosti žira za svinje. Tako se morejo tukajšnji prebivalci lahko preživiti s poljedelstvom, vino-, sadje- in živinorejo.

Kopaonik je bogat na rudah. Za velikega župana Nemanje je bila ta dolina posebno čislana. Njegov brat Stracimir je stanoval v Gracu, današnjem Čačku na Moravi; Nemanja sam je obdržal za sebe ibarsko dolino. V Žiči,

postavljeni po Nemanji, bila je stolica srbskega metropolita do konca XIII. veka; a pozneje se je premestil v Peč (Ipek) in od ondod na Ogersko v Karlovce. Za kneza Lazarja je bilo središče srbske države v Kruševcu, v dolini Srbske Morave.

Na desnem bregu Srbske Morave leži Čačak, ki šteje 3800 prebivalcev. Mesto leži jako nizko, tako da ga preplavi Morava, kedar naraste. Današnja čačko cerkev je postavil Stracimir. Tekom časa je bila dvakrat po Turkih preobrnjena v džamijo. Tukaj je sedež škofa in okrožnega načelnika. Čačak ima tudi nižjo gimnazijo.

Takovska cerkev z lesenim stolpom.

Nekaj kilometrov pod Čačkom se izliva v Moravo na levi strani Čemernica, v katero se izteka reka Despotovica. Ob njej leži malo mesto Gornji Milanovac v planinski siromašni okolici. Ne bi ga inace niti omenil, da ne leži tam blizu vas Takovo, ktera ima zgodovinsko ime.

V tej vasi stoji namreč ona znamenita cerkev, pred katero je na cvetno nedeljo leta 1815. vojvoda Miloš Obrenović povzdignil svojo zastavo ter oglasil narodu početek nove ustaje z besedami: „Evo mene, a evo vam i rata s Turcima“. (Tukaj sem jaz, in tukaj je tudi boj s Turki.) Ustaja se je izvršila srečno, Turki so bili na več krajih

potolčeni, nazadnje se je sklenil mir, in Miloš je postal glavni knez Srbije. V spomin tega velikega dogodka je osnovan „takovski red“, kateri se daje za odlikovanja na bojnem polju, kakor tudi za državljanske zasluge.

Kakih 30 kilometrov pod Čačkom leži ob levem bregu reke Ibra v jako romantični okolici mesto Kraljevo, (prej imenovano Karanovac). Šteje 3524 prebivalcev. Tukaj je jedina poljedelska šola v Srbiji. Na jugu od Kraljeva, 4 kilometre oddaljen stoji samostan Žiča, na desni strani

Samostan Žiča.

Ibra. Žičo vidiš od vseh straniž že od daleč, ker je postavljena na malem griču, okoli kterege so lepe vasi, rodovitne njive in cvetoče livade. V tem samostanu je bilo kronanih sedem srbskih kraljev; tam se blagoslavljaajo tudi srbski škofje. Nekdaj je bila žička cerkev med najlepšimi v deželi; a morala je mnogo pretrpeti od Turkov, ki so jo celó zapalili in na pol razrušili. V takem porušenem stanu je ostala do leta 1856.; tedaj pa so jo obnovili, a vendar ni dandanes niti senca stare slavne Žiče. Kronanje srbkega kralja Milana se je vršilo pred petnajstimi leti v istem samostanu.

Ako se napotimo od Žiće ob reki Ibru na gore, najdemo po 40 kilometrov dolgem potu ondi, kjer se izliva v njo rečica Studenica, drug samostan, postavljen od Štefana Nemanje v XII. veku in po isti rečici Studenica imenovan. Tukaj nam je še ohranjen v celoti najkrasnejši in največji spomenik stavbarski iz one slavne dobe. Sezidan je iz raznobarnega mramora ter okrašen z bogatimi izdelki tedanjih umetnikov. V cerkvi počiva telo carja, ki je dal postaviti samostan. V okolici studenički je obilo mramora.

Samostan Studenica.

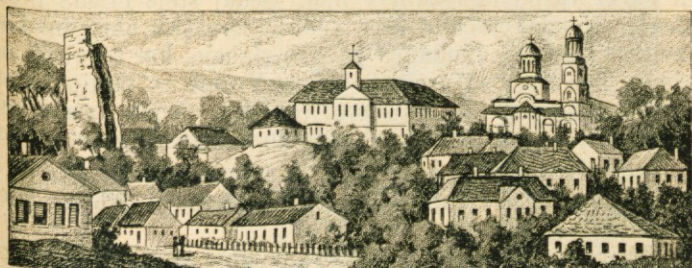
V spodnji dolini Srbske Morave leži Kruševac, nekdanja prestolnica Srbije. Bližnja okolica je ravna in jako rodovitna. Na zapadu od Kruševca se začinja podgorje Kopaonika, a ne daleč na vzhodu Mojsinja planina; proti jugu zakrivajo razgled visoke in dolge verige Velikega Jastrebca.

V Kruševcu je bila prestolnica kneza Lazarja. Iz one stare dobe so se ohranili tam še nekateri spomeniki, med njimi kneževski stolp in cerkev. Mesto je bilo od l. 1427. do konca leta 1832. skoro vedno v turški oblasti.

Dandanes se prišteva Kruševac lepšim mestom v Srbiji. Šteje 6964 stanovnikov. Od tukaj vodi najkrajši pot na Ko-

sovo, po katerem se je knez Lazar podal s svojo vojsko na usodepolno bitko leta 1389. Okolica kruševačka je zelo rodovitna.

Na vzhodni strani mesta se vzdiguje nekoliko kilometrov oddaljena planina Mojsinja, na kateri je mnogo razvalin cerkvá in samostanov.

Kruševac.

Splošni pogled na dolino in okolico Binačke ali Bolgarske Morave je podoben onemu gornje Srbske

Vranja.

Moravice. Rečice, ki se izlivajo v njo, so bistre in brzo tekoče. A pogoji za življenje so tukaj mnogo lažji, nego ob Moravici. Nahajajo se tod lepi pašniki, polja in vinarji. Sir (kačkaval), ki se tam prideluje, je prav priljubljen ne samo po Srbiji, nego tudi po Makedoniji. Prebivalci so obrtnega duha ter hodijo za zaslužkom po vsej Srbiji.

Med mesti omenjam najprej Vranjo, ktera leži čisto blizu srbsko-makedonske meje v jako romantični okolici. Mimo vodi železnica od Niša na Skoplje in Solun. Vranja je bila že v prošlosti jako važna. Srbi in Grki so se v stari dobi vedno pulili za njo; po bitki na Kosovem so se bili Turki varno ugnezdili v njej. Sedaj šteje 11.553 prebivalcev. Nekdaj je bila tam znatna kovaška obrt in dosti razvita trgovina; dandanes pa gre slabeje, ker trgovski odnošaji s Turčijo niso urejeni. Blizu Vranje so toplice, ktere so med najtoplejšimi v Evropi (80° C.). Voda ima v sebi obilo žvepla. Srbi in Turki obiskujejo mnogobrojno te toplice.

Na sredi pota med Vranjo in Nišem leži Leskovac; ki se računi po velikosti za tretje mesto v Srbiji. (Beli grad—Niš—Leskovac.)

Priroda je jako ugodna za razvijanje mesta in za blagostanje prebivalcev. Po notranji trgovini je Leskovac prvi za Nišem. Tukaj je središče vrvarske (užarske) obrtnosti (šteje okoli 400 mojstrov, ki pletó vrvi). V okolici raste mnogo konoplje najboljše vrste. Mesto šteje 13.165 prebivalcev, od kterih se znaten del peča s poljedelstvom. Vrti so dobro obdelani; v njih raste dosti paprike, ktera je znana po vsej Srbiji.

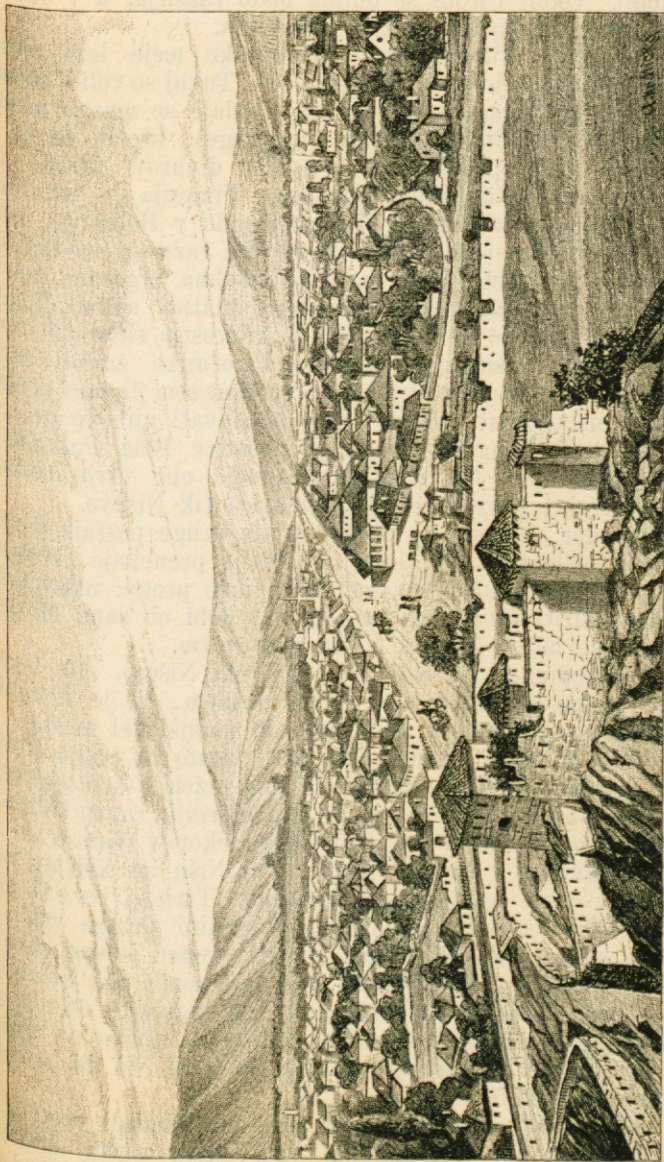
Največji pritok Bolgarske Morave na levi strani je Toplica. V njeni dolini sta dve mesti, Kuršumlja in Prokuplje. Po tej dolini je šla trgovska cesta od Dubrovnika mimo Niša proti Carigradu; razun tega je dolina rodovitna in vedno gosto naseljena.

Ko se je preselil pečki patrijarh v Avstrijo, šli so za jedno tudi Srbi iz te doline. A potém so se naselili tam Arnavti (Albanci), kteri so ostali ondi do vojne za srbsko neodvisnost (leta 1877.).

V Kuršumlji je bila stolica Nemanje, iz ktere je začel boj za zjedinjenje srbskih dežel.

Prokuplje šteje 5485 stanovnikov in leži v jako lepi okolici. Prokupeljsko grozdje je sloveče po vsej Srbiji.

Kakih 15 kilometrov nižje od Toplice se izliva v Moravo na desni strani Nišava. Ona se prištevava večjim rekam srbskim. Teče od vzhoda (od bolgarske meje) proti zapadu, mimo Pirota in Niša. Na nekterih mestih je dolina jako tesna in divje romantična; komaj je tu pa tam prostora za reko med visokimi pečinami, a ker so poleg nje zidali železnico, morali so na več krajih delati predore

Pirot.

(tunele). Okoli Pirota se dolina malo razširja, a v okolici niški je precej široka in zelo rodovitna.

Nekoliko kilometrov od bolgarske meje leži mesto Pirot, katero šteje 10.370 prebivalcev. Tukaj so veliki semnji za živino, posebno za drobnico, in prodaje se mnogo masla. A sloveči so pirotski „čilimi“ (preproge), katerih se je v prejšnjih letih prodalo za 100.000 dinarov (kron) na leto po vsem balkanskem polotoku. Vinoreja je jako razvita; nekdanj se je mnogo vina prodajalo v Bolgarijo, isto tako na tisoče debelih ovc; a ko so bile razmere med Srbijo in Bolgarijo napete, prenehala je živahna trgovina na to stran. Obrt pa še vedno napreduje; platno, sukno (šajak) in „čilimi“ se tkó z izvenredno marljivostjo skoro po vseh hišah; zlasti zaslužujejo pohvalo Piroćanke zaradi svoje marljivosti in spretnosti v tkanju. Večkrat sem jih imel priliko gledati pri tkanju „čilimov“ ter občudovati njihovo delo.

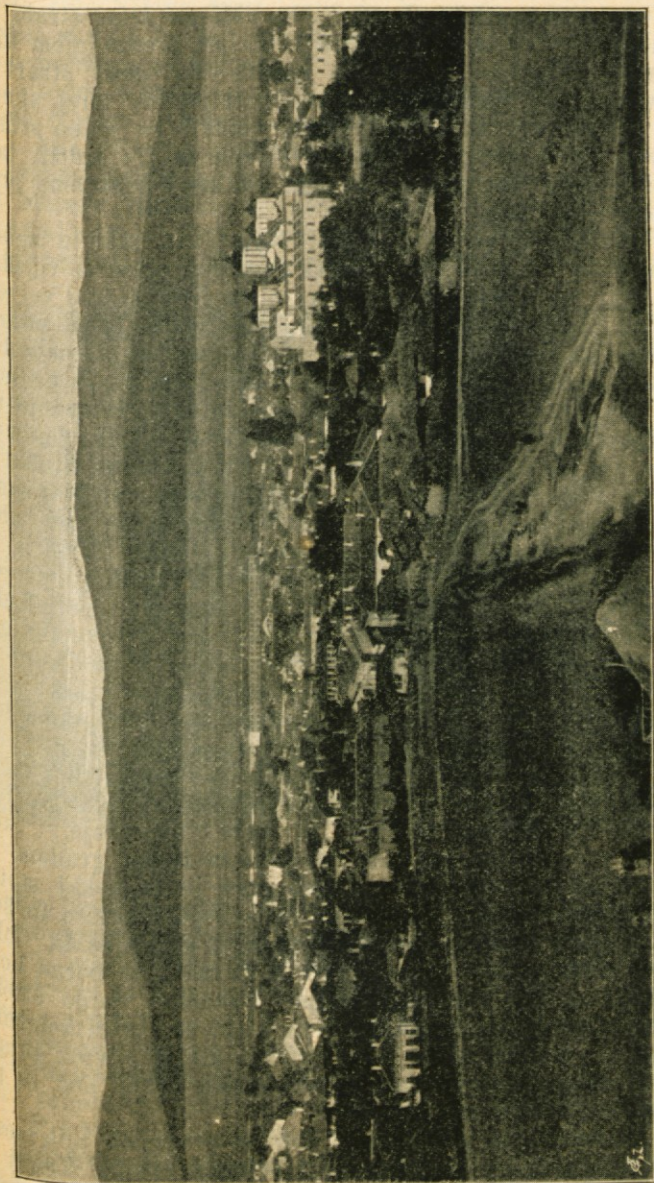
Med Pirotom in Nišem je mestice Bela Palanka s 1732 prebivalci. Od tukaj se začnejo one divje romantične soteske, skoz ktere gre železnica tik Nišave.

Predor se vrsti za predorom do druge postaje (Svete Petke); še le po tretji postaji (Sićevo) prenehajo „strmečeri“ (pečine) na obeh straneh železnične proge; niško polje se začne širiti pred očmi potniku ter dobi ob sami Moravi, v katero se izliva Nišava, širino nad 20 km.

V sredini polja leži Niš ob reki Nišavi. Na levem bregu je glavni del mesta, a na desnem, ki je nekoliko višji, pa je trdnjava, kraljev dvor in manjši del mesta.

Niš je bil v rimski dobi prvo mesto za Sofijo (Sredcem) v deželi Dakiji. Bil je nekdanj važen v stratežičnem (vojnem) oziru, kar je deloma še dandanašnji; razun trdnjave ga brani po obližnjih gričih nekoliko okopov (šanc), ki so bili napravljeni v turških časih. Pri Nišu se križajo najglavnejše ceste balkanskega polotoka. Tukaj je bil porojen Konstantin Veliki. V sredini petega veka je bilo to mesto v rokah Hunov, a proti koncu istega veka v rokah Vzhodnih Gotov; potém je prišlo zopet pod bizantinsko oblast, nadalje pod bolgarsko in ogersko. Ogrom ga je vzel leta 1143. bizantinski car Manojlo, njemu pa srbski car Nemanja. Pod srbsko oblastjo je ostal Niš do prihoda Turkov leta 1385.

Leta 1809. so se vzdignili Srbi ter izkušali vzeti Niš; a izpodletelo jim je. Še zdaj stoji zunaj mesta žalosten spomenik na ta poskus, znan pod imenom „Čele-Kula“.

NIS

t. j. stolp mrtvaških glav. Ta se vidi na desni strani železnice, ki vodi iz Pirota v Niš, blizu pri predzadnjem kilometru. Stolp ima štiriogelno osnovo; na vsaki strani je 14 vrst votlin (lukenj), v vsaki vrsti po 18, torej skupaj 252 votlin; v vsako so bili Turki vzdali po jedno srbsko glavo. Te so sčasoma izpadle, ali pa so jih izdrli, tako da se vidijo dandanes le prazne votline kot strašne priče mračne prošlosti.

Na kratko povedano, „Čele-Kula“ ima tako-le zgodovino: Miloj Petrović je bil glavni poveljnik srbskim vojskam pri Nišu; na okopu na Kamenici blizu Niša je stal vojvoda Štefan Sindželić, ktereга je Miloj jako črtil. Turki udarijo najprej na Kamenico. Štefan se brani junaški, a ker je bilo Turkov mnogo, išče pomoči pri Miloju. Ta mu je pa noče poslati. Štefan se navzlic temu junaški drži. Nazadnje napolnijo Turki rov okoli nasipa z mrtvimi trupli svojih vojakov ter začnejo črez nje lezti v okope (branike). Štefan pa vendar noče zapustiti svojega stališča, nego zapali s samokresom smodnik v okopih. Smodnik se razleti ter ubije Srbe in Turke, kateri so bili v okopih. Ostali Turki so od jeze posekali ubitim Srbom glave ter jih vzdali v omenjeni stolp za maščevanje in — v strašilo kristjanom. „Čele-Kula“ je torej spomenik srbskega junaštva, a tudi srbske nesloge.

Po tej nesrečni bitki so se morali Srbi celih 70 let pripravljati, prej ko so se zopet upali napasti Niš. Prvi poskus leta 1876. se ni posrečil, temveč še le početkom leta 1879. je zmagonosno stopala srbska vojska v Niš.

Danes sicer Niš ne šteje toliko prebivalcev, kakor tačas, ko je bil pod Turki, ker so se izselili vsi mohamedanci, drugače je mnogo olepšan in brzo napreduje. Šteje 21.524 prebivalcev, tako da je prvi za Belim gradom. malo izjemo so vsi Srbi. Katoličanov je le nekaj stotin, večidel tujcev, kateri imajo tam svojo lepo cerkvico in šolo pod vodstvom poljskega misijonarja č. g. Vilibalda Čoka. Starih tesnih ulic v Nišu ni več, in le redke so borne kočee, v katerih so prej stanovali ljudje. Dandanes vodijo široke, ravne ulice na vse strani; glavna ulica gre proti železnici. Videti so večidel nove hiše in hišice, katerih je vseh skupaj 2986. Samo v predmestjih je še ostalo nekaj koč in pordrtin iz prejšnjih časov.

Niševljani so podvzetnega duha in premožni; njih mesto je glavno središče za trgovino v notranji Srbiji. Tukaj se nahajajo tudi vsi pogoji za razvitek obrtnije; zakaj sredi

mesta teče Nišava dosti brzo, da bi mogla goniti največje stroje; ako pa bi se postavili parni stroji, je v okolici tudi obilo premoga za kurjavo.

Jedno postajo od Niša (na pirotski prog) leži Niška Banja (toplice z lekovito, vročo vodo s 35° C.).

Ako pojdemo zdaj dalje ob reki Nišavi proti Moravi in sledimo potém, ko se ista izlije v njo, na severni strani tok Morave, pridemo na aleksinačko polje. Tu leži mesto Aleksinac, ki šteje 5488 prebivalcev. Polje je rodovitno in precej obdelano. Dokler je bila pri Aleksincu državna meja

„Čele-Kula“ (stolp mrtvaških glav) pri Nišu.

srbska, imelo je mesto večjo važnost, nego zdaj, ko je meja po berlinskem dogovoru prestavljena dalje proti jugu.

V srbsko-turških vojnah je bilo mnogo bojev okoli Aleksinca; zato je to ime tudi po drugih krajih Evrope znano. Istotako je znano mestice Banja, ktero leži severno od Aleksinca ob rečici Moravici.

Na severno-zapadni strani od Aleksinca se nahaja Deligrad žalostnega spomina iz zadnje srbsko-turške vojne.

Pri Stalaču se zjedinjata, kakor že povedano, Srbska in Bolgarska Morava v Veliko Moravo, ktera teče od tukaj naravnost proti severu v dolžini 126 km. V gornjem

delu priteka Moravi šest rek: Kalenička reka, Dugomir in Belica od leve strani, a Jovanovačka reka, Crnica in Ravanica od desne strani. V dolnjem delu pa od leve strani tri reke: Lepenica, Jasenica in Ralja, a od desne samo Resava. Poslednje štiri so važnejše od prvih, ker leže ob njih nekatera važnejša mesta.

V obče so pogoji za življenje in prehranitev ljudstva v velikomoravski dolini najugodnejši. Morava sicer prestopa svoje korito, a kedar se vrne nazaj, ne pušča močvirja (barja), niti širokih nasipov, kakor druge reke, na pr. Sava in Drina. Na tem polju sejejo najbolj koruzo. A tudi sadja raste v tej dolini prav obilo, zlasti sliv (češpelj). Za živinorejo so pripravni lepi pašniki in senožeti. Najboljše svinje se redé ob Jasenici, a najboljši konji ob Lepenici. Dve tretjini vseh svinj, ktere se prodajejo iz Srbije v tuje dežele, pride na predele Velike Morave. V štirih letih od 1880. do 1883. je bilo iz Srbije prodanih 357.104 debelih svinj; od teh jih je prišlo iz teh krajev 230.000.

Po tej dolini, koder je vodila od najstarejših časov carigradska cesta, gre zdaj tudi železnica od Velike Plane do Smedereva (ob Donavi) in od Lapove do Kragujevca. razun glavne proge, ki pelje od Stalača do Velike Plane vedno po dolini Velike Morave.

Ta predel je v Srbiji najbolj gosto naseljen, t. j. 78 prebivalcev pride na 1 štirijaški kilometer.¹

V gornjem delu Velike Morave je omeniti mesto Paračin (6043 prebivalcev). Tamošnji semenj za volno je na dobrem glasu. V Paračinu je velika tvornica za izdelovanje vojaškega sukna.

Nekaj kilometrov dalje proti severu leži Čuprija, okrožno mesto s 5000 prebivalci.

Na reki Belici leži Jagodina v lepi okolici (10 km od Morave oddaljena). Po okolnih brdih so vinogradi in sadno drevje. Polje je obdelano jako marljivo. V mestu stoji še jedna „džamija“ iz obdelanega kamena z vitkim in visokim minaretom (stolpom).

Od tukaj se začinja dolnja polovica velikomoravske doline, ktera se vedno bolj širi, čim bolj se približuje Donavi. Leva stran je nekaj višja od desne, ktera je večkrat preplavljena. Zato so vse večje vasi in vsa mesta precej

¹ V Avstriji znaša splošna gostost prebivalcev 80, a na Štajerskem in Kranjskem le 50 na 1 km², po uradni statistiki l. 1890.

oddaljena od reke ter so razpoložena ob onih hribih in gorah, ki obdajajo moravsko ravnino od obeh strani.

Na Resavi (pritoku od desne strani) prav blizu Morave leži Svilanjac s 5291 prebivalci. Ti se pečajo večjidel s poljedelstvom. Tukaj je glavno središče za gojitev sviloprejk in za izvoz svilenih mešičkov, od česar je dobilo mesto svoje ime.

Samo jedno mesto še nahajamo ob desnem bregu Morave, ako potujemo od Svilanjca proti Donavi, namreč Požarevac. Od Donave je oddaljen 6 km, a od Morave 4 km. Šteje 11.699 prebivalcev, od katerih se polovica peča s poljedelstvom ter se nosi po kmetsko. Trgovina z žitom in s svinjami je tudi tukaj živahna, ker je blizu Donava, po kateri se lahko prevažajo v druge kraje. Leta 1884. so prodali iz Požarevca in okolice 23.304 svinje v druge dežele,

Kragujevac.

od katerih se je večina izredila v samem mestu.¹ V bližini kopljejo premog, ki je jako koristen za prebivalce, ker v vsej okolici pomanjkuje drv; a mnogo se ga tudi izvozi v Beli grad in v bližnja mesta ob Donavi na srbski, kakor na ogerski strani.

Vrnimo se nazaj na levi breg Morave. Prvi znatnejši pritok izpod Belice je Lepenica. Ob njej leži Kragujevac.

Leta 1818. je bil knez Miloš prestavil svojo stolico v Kragujevac, kjer je ostala 20 let. V sedanji dobi je bilo tukaj središče omike v Srbiji. Tam se je odprla prva srednja šola, licej in vojaška šola.

Kragujevačka gimnazija je novo krasno poslopje, kakoršnega nima nobena druga srbska srednja šola; more se skoro meriti s sofijsko in plovdivsko gimnazijo. V Kragujevcu je bila tiskana prva srbska knjiga in se igrala na

¹ Leta 1893. se je prodalo iz cele Srbije 192.271 svinj v druge dežele ter dobilo za nje blizu 13 milijonov dinarov (kron).

glediščnem odru prva srbska igra. Tam je bila postavljena leta 1857. državna livnica za topove in za druge vojaške potrebe. Znamenita je nova cerkev v bizantinskem slogu. Prebivalcev šteje 14.246.

Odkar je stolica prestavljena v Beli grad, ostal je Kragujevac samo okrožno mesto; a vendar mu je še ostalo toliko od stare slave, da je v prosvetnem oziru za glavnim mestom še vedno prvo. Trgovina pa ni posebna; morebiti se bo povzdignila zdaj vsled železnice, ki veže Kragujevac z glavno progo pri Lapovem, ki pelje po dolini lepenički.

10 km nižje se izliva v Moravo Jesenica, ob kateri je krasna planinska priroda. V gornjem predelu leži mestice Arandželovac, znamenito zaradi kisle vode. Ta izvira v bližnji vasi Bukovik ter se zaraditega imenuje „bukovička kislá voda“. Vsako leto se prihaja tja zdravit obilo ljudij iz vse Srbije.

Od glavne železnične črte se loči pri Veliki Plani, kakor že omenjeno, stranska proga proti Smederevu ter vodi po jako rodovitnih in lepo obdelanih poljih. Smederevo ima po svoji legi ob Donavi in pri železnici jako veliko važnost v trgovskem in prometnem oziru. Šteje 7027 prebivalcev.

Obdajejo ga temni, močni zidovi s srednjeveškimi stolpi od dveh strani: od Donave in od reke Jezave, ki se ondi izliva v prvo. To trdnjavo je dal postaviti Jurij Branković leta 1432. Za mestom stojé lepi griči, polni slovečih smederevskih vinogradov. Na podnožju gričev se vzdiguje nad mestnimi hišami in trdnjavo krasna cerkev sv. Jurija s petimi kupolami. Ta cerkev je najlepše delo cerkvenostavbinske umetnosti v Srbiji. Na pokopališču stoji stara kapelica iz XI. stoletja.

Smederevo je za Belim gradom jedna najvažnejših trgovskih postaj. Od tukaj je posebno velik izvoz svinj in žita. Leta 1884. je bilo odpeljanih iz smederevskega pristanišča 16.650 svinj, nad 21 milijonov kilogramov pšenice in $2\frac{1}{3}$ milijona kg koruze. Pa tudi uvoz blaga iz tujih dežel je znaten v tem pristanišču; leta 1893. je prišlo od tod v državno blagajnico 248.522 dinarov (kron) carine. Za olajšavo trgovine je tam že od leta 1872. „kreditna banka“.

V okolici je obilo vinogradov. Grozdje smederevsko je belo, ima prijeten okus in duh ter je precej debelo. Pri povedujejo, da je dal rimski cesar Prob po svojih vojakihi tukaj nasaditi vinsko trto.

Mlava.

Nekaj nižje od Morave se izliva v Donavo reka Mlava, ktera teče skoro vzporedno z Moravo v vsem dolnjem toku; a v gornjem teče od vzhoda proti zapadu. Izvira iz malega, visoko ležečega jezera v planinskem predelu, imenovanem Homolje. Ta predel je jako redko naseljen (po 26 duš na 1 km^2), ker je tu le malo polja in ni rodovitno. Homoljčani se pečajo večjidel z živinorejo in se smatrajo za delavne ljudi. Oblečeni so lepše kakor Moravljani in imajo boljše

Smederevo.

hiše. V starih časih, kedar je bila vojska, bežali so ljudje iz ravnin v Homolje, kjer so bili precej na varnem, ker je ta osamljeni planinski kraj bil sovražnikom neznan, ali pa se jim je zdel prenevaren.

Tista gorska soteska, koder teče Mlava iz Homolja v ravnino, posebno okoli Gornjaškega samostana, je polna prirodne lepote. Na nekterih mestih se more imenovati divje romantična, kakoršne ni najti drugod v Srbiji. Omenjeni samostan je dal postaviti knez Lazar leta 1380.

Ko pridemo iz te soteske, odpre se nam široka ravnina,

ktera se razprostira do Donave. Gornjemu delu ravnine se pravi Stig; ta slovi zaradi lepo obdelanega polja in obilnega žita. Tukaj stojé ob Mlavi največji mlini v Srbiji, med katerimi je nekaj umetno napravljenih. Sredi doline leži mestice Petrovac (3490 prebivalcev), jedino v vsej dolini, sicer so pa tu večje in manjše vasi, o katerih ni kaj posebnega povedati.

Pek.

Skoro tako daleč, kakor je od Morave do Mlave, je od poslednje do reke Peka, ktera teče vzporedno z obema, sestavljajoč se iz Velikega in Malega Peka. Mlava teče mirno, a Pek dere, posebno kedar se razliva prek bregov. Gornji predel Peka ima čisto planinsko prirodo ter je le redko naseljen. V dolini Malega Peka leži rudarsko mestice Majdan-Pek, v čegar okolici je obilo železne, bakrene in svinčene rude, tu pa tam s srebrom in z zlatom pomešane. Majdan-Pek je postavila srbska država l. 1847., kar jo je stalo do 12 milijonov dinarov (okoli 5 milijonov goldinarjev). A ta glavnica nosi le slabe koristi.

Ob srednjem Peku je dosti hribov, a širokih ravnin je malo. Ta predel nosi še starinsko ime „Svižd“, kakor se je imenovala tukajšnja župa za stare srbske države.

V Sviždu živé ljudje, kakor v Homolju; nekdam je bil gosto naseljen in bogat rudarski kraj, a dandanes je še slabeje naseljen od Homolja.

Ob srednjem Peku je mnogo krasnih krajev in prirodni redkostij, med katerimi je znamenita globoka pečina (jama) blizu vasi Duboke. Velika je kakor cerkev, svetla in ima na večjih mestih lepih okamenin. Iz nje vodijo na razne strani drugi temni hodniki. Ob turških časih je bilo v Dubočki jami pribežališče za kristjane.

Na dolnjem Peku se nahajajo plasti premoga, ki je na glasu kot najboljši v Srbiji.

Tam, kjer se izliva Pek v Donavo, leži mesto Gradišče. Tukaj je dosti živa izvozna trgovina za žito in svinje iz vse pečke doline.

Kakih 15 km nižje od Gradišča stoji tik Donave trg Golubac. Dva kilometra nižje se vidijo dobro ohranjeni zidovi starega grada Golubca, močne trdnjave iz srednjega veka na Donavi. Nad zidovi se vzdiguje devet stolpov, v katerih so se mogli nekdam Turki uspešno braniti proti Ogrom in Srbom.

Po Golubcu je dobila ime neka nevarna in škodljiva

muha, ktera je znana med prirodznanci pod naslovom „golubačka muha“. Glavno zalego ima v onih brdih, ki se razprostirajo od omenjenega grada ob bregu Donave proti vzhodu. S početkom majnika se izležejo mušice ter letajo v celih rojih okoli po bližnjih in oddaljenih krajih; gredó tudi čez Donavo na ogersko stran.

One pikajo živino tako hudo in se spuščajo v takih rojih na čredo, da jo morejo ugonobiti. Najrajši pikajo živino tam, kjer je manj obrastla z dlako; piki so otrovni in ne zacelijo več, ampak strašno péčejo, dokler žival ne pogine. Ljudje se branijo proti temu mrčesu s tem, da napravijo velike ognje in namečejo na nje gnoja, da nastane prav veliko dima, kterega se bojé mušice. A živina sama beži k dimu, kakor bi vedela, da je tam pred mušicami na varnem. Včasih pa namažejo pastirji živino po koži s kolomazom, kterega smradú mušica ne trpi.

V nekterih letih se jih izleže več, v nekterih manj. Vlada ogerska in srbska sta si že dali truda, da bi pokončali ta mrčes, a ni se jima posrečilo.

V onem kotu, kjer Donava najbolj južno sega v Srbijo, leži pri izlivu Porečke reke mestice Dolnji Milanovac, kateri šteje 1619 prebivalcev.

Timočka krajina.

Pokrajina ob reki Timoku ali, kakor se na kratko imenuje, Krajina, je ločena z visokimi planinami od ostale Srbije, tako da ima čisto posebno lego in posebno podnebje. Pred turško vlado ni pripadala belograjskemu, nego vidinskemu sandžaku, kar se dá deloma tudi v zemljepisnem pogledu opravičiti. Berolinski dogovor pa je pridodal Krajino Srbiji.

Večjidel je bregovita, samo ob rečicah, ki se izlivajo v Timok, so male ravnine. Te so pa jako rodovitne, in polja tukaj bolj razumno obdelujejo, kakor kjerkoli v Srbiji. Razun tega so obdelani tudi hribi; a po gorah se pase mnogo drobnice. Krajina je precej gosto naseljena (40 prebivalcev na 1 km^2); to je nekaj nad srednjo mero, ki se šteje v Srbiji.

Večjih in znatnih mest tukaj ni, le vasi so dosti lepe. Mesta so Knjaževac, Zaječar in Negotin, ktera leže zaporedoma, rekli bi v ravni črti, potegnjeni od juga proti severu.

V okolici Knjaževca so pod zemljo bogate plasti premoga. Po gričih raste dobra vinska jagoda. V mestu

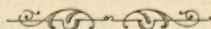
je nižja gimnazija in sedež okrožnega načelnika. Šteje 5498 prebivalcev.

Kakih 40 *km* oddaljen je Zaječar. Leži v prav krasnem kraju, v ravnini, katero obdajajo visoki planinski vrhovi. Mesto šteje za 2000 prebivalcev več, nego Knjaževac, a pogoji za življenje so v obeh isti. V okolici je polno razvalin (starih gradov), izmed katerih jih je nekaj še iz rimskih časov.

Tretje in najvažnejše mesto v Timočki krajini je Negotin. Leži oddaljeno kakih 10 *km* od Timoka in isto toliko od Donave. Okoli mesta se vije venec gričev, segajoč od Donave v polkrogu okoli Negotina do Timoka. Po njih je vse polno vinogradov, kjer raste obilo žlahtnega grozdja.

Negotinska vina so slavna ne le po vsej Srbiji, nego tudi daleč po svetu. Pošiljajo se v sosedne dežele, pa tudi daleč na Francosko. V dobrih letih se prodaja negotinskega vina okoli 100.000 hektolitrov samo v druge kraje. Mesto šteje 5422 prebivalcev, ki se večinoma pečajo z vinorejo in žitarstvom. V Negotinu je nižja gimnazija.

Pristanišče za Negotin je Radujevac. Od njega dalje proti severo-zapadu leže ob Donavi še tri mestica: Tekija, Kladovo in Brza Palanka. Vsako od njih ima le nekaj nad 1000 prebivalcev. Nasproti Kladovu leži rumunsko mesto Turn-Severin, a nasproti Tekiji Oršova, najskrajnejše mesto na Ogerskem. Prebivalci vseh treh mestic se pečajo z ribarstvom, trgujejo z ribami in kavijarom (ribjimi jajci).

II. Zgodovinsko-politični del.

Postanek Srbije in doba njene slave.

V srbski zgodovini so štiri glavne dobe: 1.) doba porokstva Srbije, 2.) doba njene slave, 3.) doba pod turškim jarmom, in 4.) doba vstajenja izpod njega.

Vsaka od teh štirih dob srbske zgodovine ima svojega predstavitelja. Predstavitelj prve je Štefan Nemanja v polovici XII. veka, kateri je zjediniel nekoliko razdeljenih in vazalnih dežel v samostalno državo; predstavitelj druge dobe je car Štefan Dušan, kateri je v polovici XIV. veka dal srbski državi naslov carstva; on je branil ves balkanski

polotok pred pritiskom Turkov in zjedini narode na polotoku v jedno mogočno carstvo; predstavitelj tretje dobe je car Lazar, kateri je izgubil leta 1389. odločilno bitko na Kosovem polju, po kateri je morala Srbija začeti plačevati davek Turkom; a kot predstavitelj četrte dobe se je javil v početku tega stoletja Miloš Obrenović. Ustanek srbske raje proti Turkom se je namreč izvršil nesrečno, in vodja tega ustanka Kara-Džordžij (Črni Jurij) je moral čisto potrto bežati nazadnje v Avstrijo. Tedaj se je Miloš junaško poprijel začetega dela, iztrgal izpod turškega jarma kos srbske dežele na južnem bregu Donave in na istem kosu položil temelj srbski državi.

Kdo so Srbi in odkod so prišli?

Ime „Srb“ označuje jedno vejo slovanskega plemena, ki je prišla iz svoje pradomovine ob karpatskih gorah na jug proti Donavi. Ob severnem bregu Donave so živeli Srbi nekaj časa, dokler jih ni poklical car Heraklij v svojo, južno od Donave ležečo deželo, ktero so napadali večkrat Obri, divje tatarske čete, ter pustošili in ropali po njej.

Heraklij je želel, da bi postali Srbi obramba proti divji druhali, in da bi obdelovali zapuščeno deželo. In to se je deloma izpolnilo. Srbi so zavzeli te kraje, kateri še dandanes nosijo njih ime, in kateri so se nekaj razprostirali od reke Timoka do Jadranskega morja.

Prvobitna oblika srbske državne uredbe je bila župa ali županija, ktera je obča vsem slovanskim naselbinam v južnih krajih. V vsaki župi je bila trdnjava ali grad. Izmed županov se je odlikoval posebno jeden, ktereга so imenovali „velikega župana“. Prva stolica velikega župana je bila v gradu Desnicu ali Destiniku, ležečem nekje med rekama Bosno in Drino.

Srbski župani so dolgo časa ohranili svoje demokratične uredbe; oni niso imeli nobenega pravega središča, dokler se ni med župani pojavil glav ar, ki se je namenil zjediniti vse županije v jedno državo, da bi se mogla z zjedinenimi močmi lažje braniti proti sovražnim sosedom. Ta dinastija se je pojavila ob skalnatih bregovih Jadranskega morja v Črni gori, kjer še dandanes živé sami pogumni junaki, in kjer je neodvisni duh ukoreninjen globoko v srcu naroda.

Ne daleč od vzhodnih bregov Jadranskega morja stoji veliko jezero Skadersko. Za njim se vzdigujejo visoke gore

proti sinjemu nebu. S teh gor k jezeru in od jezera k morju tekó rečice po rodovitnih ravninah. Jedna izmed njih se imenuje Zeta, ktera je baš dala svoje ime županiji zetski. Na severnem bregu Skaderskega jezera so bili postavili nekđaj Rimljani mesto Dioklej, kjer je bil bajé rojen rimski cesar Dioklecijan. Tekom časa se je osnovala v tem mestu neodvisna republika (ljudovlada); a kmalu je padlo mesto v roke Srbom, kteri so iz njega napravili stolico zetske županije.

Zetski Srbi niso mogli ostati tako mirni, kakor njihovi rojaki v notranji deželi; kajti živeč na meji, bili so vedno v dotiki s svojimi sosedi: s podložniki bolgarskega in bizantinskega carstva ter z zapadno-evropskimi narodi. Njihovo jezero in bogata ravnina okoli njega sta vedno privabliali dosti tujcev v te kraje ter oživljali v narodu, ki je prebival v sosedstvu z morjem, voljo do trgovine; zajedno se je tudi vzbujalo hlepenje za večjim premoženjem in za razširjevanjem vpliva na daleč okrog. Njih oči so se najpoprej obrnile na notranje kraje srbske dežele. Ni trpelo dolgo, in zetski župani so razširili svojo oblast na jedni strani do Trebinja, na drugi do Elbasana; a nazadnje so si pridobili ime kraljev.

Jeden izmed njih, Vladimir, oženil se je s hčerjo bolgarskega kralja Samuila.

Sčasoma je dobivala večina srbskih županij svoje župane iz zetske dinastije.

Drug slaven vladar Zete je bil Nemanja. On je zjedinił pod svojim žezlom Zeto in Bosno ter se razglasil leta 1162. za velikega župana Srbov. Ta naslov je že pomenil, da ima on popolno oblast v teh krajih. Pozneje je prevzel Niš, Skoplje in Prizren. Poslednje mesto, ležeče na severnem pogorju skaderskih gor, pokazalo se je kot ugodno središče za upravo dežel, ležečih med Bolgarijo, Donavo in Jadranskim morjem. Zato je bil Prizren izbran za stolico vladarju Srbije in je postal pozneje „srbski Carigrad“.

Nemanja je hotel po posredovanju cesarja Friderika Rudečebradca dobiti naslov „carja“ srbskega; a ni se mu posrečilo. Zadobil ga je še le njegov sin Štefan, ktereга sta potrdila za carja papež, kakor tudi car bizantinski.

Od leta 1195., ko je umrl Nemanja, pa do leta 1367. so bili vsi vladarji Srbije potomci njegovi — Nemaniči. Pod njimi je postala država jako mogočna. Iz starih listin (dokumentov) in nadpisov je razvidno, da je obsegala vse

„srbske dežele in primorje“. A to še ji ni bilo dovolj; hotela je svoje meje razširiti še dalje ter spraviti vse narodnosti balkanskega polotoka pod svojo oblast. Bilo je videti, kakor da bi se hotela srbska država postaviti na čelo vsej južno-vzhodni Evropi; posebno je to veliko misel gojil mogočni car Štefan Dušan. Njegova velika misel je bila takó-le osnovana:

„Srbija cvete vse lepše in lepše, grško carstvo se bliža vedno bolj in bolj svojemu propadu. Velika je tolpa onih, ki si hočejo pridobiti naslov bizantinskega carja, a med tem grozi vsej Evropi temen oblak, ki bo prinesel točo od strani Turkov-Osmanlijcev. Zakaj ne bi Štefan Dušan pregnal Turkov? Zakaj bi jim pred nosom ne vzel Carigrada? Zakaj bi sebi ne položil na glavo krone bizantinskega carja in vladal zjedinjenim močnim Slovanom in Grkom? Na ta način bi mogel prestreči pot mohamedanskim četam, in vlivši novo moč junaških severnih narodov v obnemoglo in ostarelo cesarstvo, stvaril bi na balkanskem polotoku mogočno državo, ktera bi stala kot krepka trdnjava proti pritiskom mohamedancev.“

Taka je bila Dušanova velika misel, in ako bi se bila uresničila, tedaj bi bil morda ta del rimskega cesarstva podoban zapadno-rimskemu, skoro prerujen v narodnem smislu, in bi bil zadobil klasično omiko; a južno-vzhodni polotok bi bil mogel gledé umetnosti in omike postati druga Italija.

Z namenom, da se uniči ta načrt Štefana Dušana, poklical je bizantinski car Ivan Kantakuzen na balkanski polotok druhal turško-osmansko, in žalostni nasledki tega koraka so se pokazali in se še kažejo dandanes v teh krajih.

Dušanovo carstvo se je razprostiralo ne samo po omenjenih „srbskih deželah in primorju“, nego tudi po Makedoniji in celó po Tesaliji, tako da je segala južna meja od Egejskega do Jonskega morja, od zidov Arte (na severno-zapadni meji današnje Grške) do Soluna. Po vseh teh krajih so bili nastavljeni Dušanu pokorni namestniki, ki so nosili različna imena: „kralji, despoti, cezari, sebastokratori“ itd. Glavni namen pri uredbi teh carskih namestnikov je bil, da se zabrani, da bi se kateri del ne ločil iz državne zveze, zakaj stara želja po samostalnosti še ni bila ugasnila pri posameznih županijah.

Pod Dušanom je Srbija dosegla vrhunec svoje slave. Dušan si je prisvojil Bosno, Makedonijo in Albanijo. Bolgarski car in Dubrovnik sta bila pod njegovim vplivom.

V odnošajih s papežem se je Dušan držal neke posebne politike. Izjavil je pokornost papeževemu prestolu, ker je upal, da bo s tem pridobil mnoge politične koristi za svoj narod; a ta pokornost ga ni motila, da bi ne stavil po deželi „pravoslavnih“ cerkev, v katerih se je učila iztočno-grška vera, kateri je tudi sam ostal vedno veren.

Dušan je znamenit v srbski zgodovini zaradi svojega zakonodavstva in zaraditega, ker je osnoval samostalno srbsko patrijarhijo. Na ta način so bili Srbi pod njim samostalni v državljskem oziru in neodvisni od Grkov v cerkvenih stvareh. Mogli so torej svoje moči razvijati v notranjosti ter razširjati deželne meje na vse strani.

Ko je car Dušan uredil domá vse, kakor se je nabolje dalo, napotil se je s svojo vojsko proti Carigradu leta 1355. A na potu je nevarno zbolel pri vasi Devoli, ležeči nekje med Odrinom in Carigradom. Okoli postelje umirajočega carja so se zbrali vsi višji dostojanstveniki iz celega carstva. Bali so se, da bi Dušan umrl, in niso vedeli, kdo bi potem vladal Srbiji. Dušan je sicer mogel izročiti svoje carstvo komurkoli, a nikomur ni mogel sporočiti svojega poguma in bistrumnosti, s katero bi bil držal skupaj tako veliko državo. Zato mu je bilo v tem trenutku jako težko pri srcu. Narodna pripovedka ginljivo pripoveduje o zadnjih trenutkih Dušanovih sledeče: „Ko Štefan Dušan občuti nad seboj roko smrti, zapové, da ga nesejo na vrh gore, odkoder je bil razgled z jedne strani na Carigrad, z druge na srbske dežele. Prinesejo ga gor, in on se ozre na vse strani, potem pa se gorko razjoče. Carjev tajnik, kraljevič Marko, ga poprašá: »Zakaj se jočeš, car?« Car mu odgovori: »Ne jočem se zaraditega, ker se približuje čas, ko mi bo zapustiti deželo, kjer sem napravil lepe ceste, sezidal lepe moste in imenoval dobre upravnike; temveč jočem se zaraditega, ker se moram ločiti od dežele, ne vzemši Carigrada, in ker vidim odprta vrata, skoz ktera bodo prišli sovražniki v deželo.«“ Kmalu potem je umrl slavni Dušan. Poslednje njegove besede je zapisal tajnik Marko, da se jih bo večkrat spominjal carjev sin Uroš, a da se jih bo spominjal tudi srbski in v obče vsak slovanski narod.

Propad Srbije.

Jedini sin Dušanov Uroš je bil še otrok, ko mu je umrl oče. Od njega ni bilo pričakovati mnogo, ker je bil

slabega značaja. Do polnoletnosti Uroševe je bila uprava države izročena kralju Vukašinu, udanemu namestniku pokojnega carja. Dokler je mladi car bil pokoren Vukašinu in se ravnal po njegovih svetih, pustil ga je ta pri miru. A ko je Uroš odrastel in se oženil ter se začel ravnati po volji svoje soproge in njene matere, kateri nista trpeli nobenega drugega vpliva na carja, ni se mogel Vukašin odreči svojih pravic in je sklenil pri prvem ugodnem slučaju njega ubiti. Svoj namen je tudi izvršil na nekem lovu. Uboj Uroša je ostal nekaj časa tajen. Vrhovna oblast je bila potem sicer v rokah Vukašina, a despoti in drugi velikaši so začeli samostalno upravljati vsak v svojem okrogu.

Med tem je bil padel Carigrad v roke Turkom, kateri so od dne do dne bolj utrjevali svoj položaj v Evropi in so nazadnje začeli napadati tudi meje srbske države. Vukašinih je srečno odbijal in enkrat zapodil celó do Odrina. Tukaj je dal Vukašin napraviti velik pir (veselico); a med veselico so se počasi zbirali razkropljeni Turki ter so po noči nepričakovano napadli Srbe. Vukašin je bežal samo z jednim zastavonoscem, dokler je mogel; nazadnje je mislil, da je že prišel na varno mesto. Tam je bil studenec, iz kterega se je hotel napiti; a v tem hipu mu pade izpod obleke zlat dvo-glav orel, kterega je bil vzel raz prsi ubitemu Urošu. Kdo je ubil mladega carja, to se namreč dotlej še ni vedelo; nikdo ni sumničil Vukašina kot ubijalca. Ko pa zastavonosec, ki je spremljal Vukašina, zagleda ta znak pri njem, reče mu precej: „Ti si ubil carja Uroša!“ Vukašin se prestraši takó, da ne more izpregovoriti besede, in nato ga zastavonosec v svoji pravični jezi na torišču ubije. Potem vzdigne z zemlje zlatega orla ter ga nese v dokaz smrti Uroša in Vukašina k Lazarju, grofu sremskemu, najmlajšemu in najblagorodnejšemu vseh Dušanovih prijateljev.

Lazar je precej naznanil to žalostno novico srbskemu narodu. Ko so se prepričali srbski velikaši, da je prenehala moška panoga Nemaničev, in ker se jim je zdela tesna zveza vseh delov široke države neobhodno potrebna, zbrali so se v Prizrenu na veliko skupščino (zbor) in si ondi izbrali Lazarja za carja srbskega.

Glavna zadača Lazarju je bila, da izgadi stare duhovne in posvetne prepire z bizantinskim cesarstvom. Potem je preganjal one podložne mogotce (vazale), kateri so mu odrekli pokorščino z izgovorom, da ni pravilno izbran

car. Z druge strani pa je stopil v tesnejšo zvezo s knezi Bosne, Albanije in Zete, kateri so bili pod slabo vlado Vukašinovo postali skoro samostalni.

Po svoji ženi Milici je bil v tesni rodbinski zvezi z Nemaniči.

Stopivši na prestol v takih časih, ko je srbski narod moral pretrpeti mnogo turških napadov, videl se je Lazar primoranega napraviti s Turki dogovor, v katerem se je obvezal plačevati vsako leto sultanu znatno svoto denarja in ga podpirati v Mali Aziji s svojimi vojaki. A sčasoma se je prepričal, da to ne more vedno trajati, ampak da Turki le čakajo ugodnega trenutka, ko bodo mogli z vso močjo

Bitka na Kosovem polju.

planiti nad Srbe. Mislil si je torej, da je bolje napraviti prej ko slej s Turki račun. Prilika se mu je zdela ugodna, tem bolj, ker so tudi Bolgari, Albanci, Bošnjaki in Ogrji obljubili, da mu bodo pomagali. Lazar je prenehal plačevati Turkom davek ter poklical kristjanske vojaške družine k zboru na **Kosovo polje**. Sultan Murat je bil ravno v Odrinu, ko je to zvedel. Precej je poklical k sebi svoja sina Bajazita in Jakuba z vojskama, stoječima pod njunim poveljništvom. Ko so se vsi trije oddelki zjedini, napotil se je z njimi proti Srbiji skoz dežele, ki so stale pod slabimi kristjanskimi vladarji, kateri so bili že turški vazali. Preplašeni vsled silnih sultanovih čet, kazali so pokorno Turkom pot v Srbijo in jim dajali potrebno hrano.

Dne 15. rožnika leta 1389. (na dan sv. Vida) je na Kosovem polju vse mrgolelo vojakov turških in kristjanskih; daleč na okoli so se belili šatori obeh nasprotnikov. Na jedni strani je zapovedoval turški cesar Murat, na drugi pa hrabri starček Lazar. Srbom so bili došli na pomoč bosenski vojvoda Vlado Hranič, hrvatski ban Ivan Horvat, Jurij Kastriot (Skenderbeg), vlaški vojvoda Mirčo in tudi mnogo Bolgarov. Med Turki pa se je zoper kristjanske svoje brate bojevalo mnogo Makedoncev in „kraljevič Marko“, sin bivšega srbskega kralja Vukašina. Na vse zgodaj, ko se je komaj začelo daniti, splazil se je Lazarjev zet Miloš Obilič v turški tabor ter umoril Murata. A Turki so ga zgrabili in strašno mučili do poslednjega izdihljaja. Potém se je začela strašna bitka, ki je bila velikega zgodovinskega pomena. Tri dni so se nasprotniki kakor divji levi zaganjali drug v drugega, in že se je zmaga nagibala na srbsko stran. Tačas pa je srbski vojvoda Vuk Branković s svojim krdelom prestopil v vrste turških vojakov ter se z njimi združen bojeval proti svojim bratom po veri in narodnosti. Zmagali so neverniki. Brez števila kristjanskih junakov je padlo na krvavem Kosovem polju. Vrlega in pobožnega junaka Lazarja so pa Turki ujeli ter mu na povelje Muratovega sina Bajazita odsekali glavo.

Ta nesrečna bitka je imela jako hude nasledke za napredek kristjanske omike. Bila je premagana ne samo srbska vojska, nego prelomljena tudi ograda, ktera je branila do tedaj Turkom nositi svoje zastave s polmesečem do Donave in čez njo mimo Belega grada do Budima in do Dunaja.

S tem je bil konec srbski neodvisnosti, in začelo se je za Srbe robstvo pod težkim turškim jarmom, ki je trajalo 400 let. Tekom teh stoletij so se vršila po Srbiji velika nasilstva in grozovitosti; narod je propadal, in dežela se je pustošila.

Turška vojska je skoro vsako leto hodila skoz Srbijo na Ogersko in pri tem hudo obirala siromašne kmete. Kristjani iz okolice belogradske so bili primorani hoditi v Carigrad kositi seno po sultanovih livadah. Pot je bila dolga, zaslužka pa nič; domače posle so morali ti ljudje zanemarjati, in njihova družina je gladovala domá. Vsakih pet let so nabirali Turki med Srbi znatno število mladih fantov — cvet in upanje naroda, pa so jih pošiljali v Carigrad v sultanovo službo; iz njih so vzrastli, odgojeni v takem duhu, ljuti sovražniki kristjanstva — znani po imenu **janičarji**.

Vsa dežela je bila v siromašnem stanju; redno so se bile po Srbiji različne bitke. Težavni jarem je dal povoda, da so nekteri Srbi sprejeli mohamedansko vero, a 37.000 rodbin je zbežalo v Avstrijo. Od časa do časa so poskušali Srbi si pridobiti nazaj svojo samostalnost, a vsi poskusi so se izjalovili. Potém pa je vsekdar prišel še hujši pritisek. Mnogi Srbi so bežali v gore ter postali razbojniki, hajduki. Kakor v Bolgariji, tako tudi tukaj narod ni gledal na nje, kakor na roparje in hudodelnike, ampak večjidel kakor na junake. In rés njih glavni namen je bil napadati Turke. Hajduki so jih pričakovali ob cestah, jemali jim denarje in jih ubijali nemilostljivo, ako so se jim protivili.

Isti žalostni položaj, kakor v početku robstva, vidimo tudi proti koncu XVIII. stoletja v Srbiji. Narod je bil kakor „raja“, t. j. čreda, ki se ne more braniti; glavna dolžnost mu je bila popolna pokorščina in skrajna ponižnost pred svojimi gospodarji — Turki. Podložni Srbi so morali nositi posebno obleko, da jih je bilo že od daleč moči spoznati; staviti niso smeli večjih hiš, kakor so jih imeli Turki; niti so imeli pravico jahati na konju; a kar je glavno, na noben način niso smeli nositi orožja pri sebi. Vsi Turki, imenitni in priprosti, smatrali so se kot gospodarji „raje“. Od njih so morali trpeti srbski možje kakor žene vsakoršno razžaljenje; ako bi pa kdo razžalil Turka, to bi bilo strašno hudodelstvo. V takem tožnem položaju je bila Srbija do početka tekočega stoletja.

Osvoboditev Srbije izpod turškega jarma.

Leta 1804. je nastala za Srbijo nova doba. Turški pritisek, ki je trajal v njej toliko stoletij, izzval je nazadnje upor Srbov pod vodstvom Kara-Džordžija (Črnega Jurija). Ta je bil jako pogumen in odločen mož, vzor umnega Srba, kateri je sovražil svoje zatiralce in modro razmišljeval o tem, kako bi se bilo moči otresti težkega jarma ter priti do boljše prihodnjosti. Ko je bil Kara-Džordžij proglašen za starešino (glavarja) narodnih duhovnikov in okoli njega zbranih hajdukov, kateri so se odločili z njim vred začeti ustajo, branil se je dolgo te časti, govoreč takó: „Jaz sem ljut in hud človek, in kdor me ne posluša, ali kdor se izogiblje na stran, jaz ga ubijem; a vam bo to neprijetno, in vsak se bo jezil in me obsojal. Turkom bo to prav, in mi moramo propasti.“ A ker so ga nujno prosili,

sprejel je starešinstvo ter začel napadati Turke. Vojna se je vodila na ta način deset let. Srbi so bili brez pripravnega orožja; večkrat so streljali iz lesenih topov, a bili so se ljuto ter večkrat zapodili Turke iz Srbije.

Nazadnje pa so Srbi obnemogli; sam Črni Jurij je obupal in pobegnil v Avstrijo. Srbija je ostala zdaj v tako žalostnem položaju, kakor ni bila nikdar poprej. V tem položaju se je postavil na čelo srbskih junakov Miloš Obrenović.

Ta je večkrat razbil Turke ter se je znal okoristiti z vsako zmago. Pod njim so Srbi dobili od turške vlade nekaj več samostalnosti; a pri tem narod še ni bil olajšan, ker so bili v notranjosti med ljudstvom vedni neredi, velike zmešnjave in upori. Za ustaje (punta) leta 1814. so Turki v Belem gradu blizu 300 Srbom posekali glave, a 36 so jih nataknili na kole; in ti so bili ravno cvet naroda, hrabri in silni sinovi Srbije. Da bi bili v prihodnje varni, začeli so Turki pobirati poslednje orožje pri Srbih, a pri tem so izvrševali različne grozovitosti in ropanja. Pobrali so po hišah vse, kar je bilo boljšega in vrednejšega, a zlasti kupljeno platno in boljše sukno, ker je bilo od sultana predpisano, da Srbi ne smejo nositi druge obleke razun take, katero jim tkó domá žene. Še celó žena Miloša Obrenovića, kterege so Turki zaradi njegove umne politike precej spoštovali, ni se smela pred turškimi uradniki pokazati drugače, kakor v domači obleki.

Glejte, take grozovitosti so se godile v Srbiji še početkom XIX. stoletja! Glejte, koliko so pretrpeli Srbi od Turkov! A koliko trpé še zdaj njih bratje v Makedoniji, o tem pa morebiti izpregovorim o drugi priliki.

Sicer pa niso bili sami Turki, ki so neusmiljeno pritiskali na srbski narod, ampak še lastni njegovi upravniki so mu dali večasi dosti hudega občutiti, posebno pri pobiranju davkov, ktere so jemali domačini od turške vlade v zakup (najem). Pri tem je seveda marsikteri tudi za sebe nabral dosti premoženja.

Miloš je umel s Turki ravnati takó, da je Srbija dobivala zmirom večje pravice. Ob jednom pa je znal tudi pri narodu utrditi svojo veljavo ter je dosegel leta 1817., da so ga Srbi priznali za svojega kneza, a leta 1820. ga je potrdil tudi sultan v tej časti.

Pri vsem tem pa, da so Srbi pridobivali od časa do časa več pravic od turške vlade, vendar jim te niso bile zago-

tovljene od samih Turkov, živečih med njimi. Ako bi bila kdaj prilika ugodna, bili bi jih Turki zopet odvzeli.

Odločen vpliv je imela na položaj Srbije rusko-turška vojna leta 1828. in 1829. Vojna se je končala z odrinskim mirom ter navdala Turke s strahom pred ruskim orožjem in jih primorala, da so se začeli proti Srbom drugače obnašati.

Na skupščini dne 4. svečana leta 1830. je Miloš objavil za občno znanje vse pravice, darovane srbskemu narodu, namreč svobodo službe božje, pravico izbirati iz svoje sredine načelnike, samostalna sodišča in opredeljen davek turški vladi (visoki porti), kateri se zanaprej ne bode povečal.

Srbija je postala zdaj samostalna in po svoji notranji upravi neodvisna kneževina. Srbi so imeli pravico oborožiti nekoliko svojih vojakov, ktere so postavili v razne trdnjave. Dobili so tudi svoj grb in zastavo.

Sledili so od strani visoke porte še nekteri odstopki, in tako je Srbija leta 1867. postala skoro neodvisna, samo da je plačevala opredeljen davek, 2,300.000 grošev¹ na leto. V trdnjavah je vihrala poleg srbske zastave tudi turška. Sultan si je pridržal pravico potrditi izbranega kneza. V slučaju vojske niso smeli več turški vojaki prek Srbije, a tudi v mirnem času jim ni bilo dovoljeno stopiti v deželo.

Tako je ostalo do leta 1876., ko je Srbija napovedala vojno Turčiji. S pomočjo Rusije se je vojna srečno končala, in v berolinskem dogovoru se je priznala popolna neodvisnost srbske kneževine.

Vsled neprestanih notranjih nemirov ni bil do l. 1868. red prestolonasledstva ustanovljen, in srbska krona je hodila od roke do roke v dveh rodbinah, Karadžordževići in Obrenovići, vsekdar po svobodnem izboru velike skupščine.

Umor srbskega kneza Mihaila III. Obrenovića, v kterega so bili vpleteni Karadžordževići, dal je še le povod skupščini določiti, da so Karadžordževići za vselej odstranjeni od prestola. Potém je sledil na srbskem prestolu svojemu ubitemu dedu Mihailu III. knez Milan Obrenović IV.

Leta 1882. se je proglasila Srbija za kraljestvo; in Milan je postal prvi kralj srbski. On je dal kraljevini novo ustavo s soglasjem velike skupščine leta 1889. ter se potém odrekel prestolu, ki je ostal njegovemu maloletnemu sinu Aleksandru.

Ta je bil maziljen za kralja pod imenom Aleksander I. v samostanu Žiči dne 3. malega srpana 1889. Za njegove

¹ Groš (pijaster) je 8 kr. avstr. vrednosti.

maloletnosti je vladalo regentstvo, obstoječe iz treh najodličnejših mož Srbije: to so Ristić, Belimarković in Protić. A leta 1894. se je proglasil sam polnoletnim, odpustil regentstvo in sam prevzel vlado.

Državna uredba in uprava.

Politična uredba pod turško vlado v Srbiji je bila čisto podobna oni, katero so našli Turki ob svojem prihodu v petnajstem stoletju, t. j. staro-srbska. Turki so gledali razširiti samo svojo oblast in vero ter se okoristiti od podjarmljenih narodov, a drugače so pustili vse tako, kakor so našli, najmanj pa so se brigali za upravno uredbo (organizacijo) dotične dežele.

V starih srbskih časih je bila upravna jednota župa, v turških časih imenovana „knežina“. Nad knežino je bila „nahija“. Upravniki žup so bili neki vlastelini ter so se imenovali „zemaljski knezovi“, a pod Turki so bili „nadknezovi“ upravniki „kneževinam“. Za kneza Miloša so bili postavljeni „nahijski knezovi“, ki so bili nad vsemi „knežinskimi“ knezovi; a kakšni so bili upravniki „nahije“ pod Turki, še danes ni razjasnjeno.

V prošlih stoletjih je bil velik razloček med mesti in vasmi po Srbiji. V večjih in manjših mestih so živeli Turki, a srbski narod je prebival večjidel le po vaseh, ki so bile raztrošene po hribih in malih dolinah. Vsak Srb se je ogibal kolikor mogoče mest, tako da so mnogi ljudje dočakali 60 let, ne da bi bili enkrat v življenju videli kako mesto. Cerkev je bilo malo po deželi, a precej dosti samostanov. Z menihi so se kmetje radi posvetovali. Menihi so sploh imeli velik vpliv na kmetsko ljudstvo ter so skrbeli, da se zajedno z vero ohrani med ljudstvom tudi ljubezen do jezika in do domačih šeg. Ker je živelo ljudstvo po hribih in osamljenih vaseh, bilo je tem lažje ohraniti med njim običaje pradedov. Tudi to je bilo dobro, da si je narod sam izbiral može, kateri so vodili občinsko upravo.

V vsaki knežini je bil torej nadknez ali „oberknez“,¹ a v vsaki občini vaški (selski) knez; prve je potrjeval sultan. Paša je zapovedoval po nadknezih narodu ter nalaгал in pobiral davke. Knezi so reševali prepire med svo-

¹ Tako so ga imenovali Srbi. Nemška besedica „ober“ (nad) se je bržkone vrnila v srbski jezik tedaj, ko se je Avstrija s Turki bojevala na srbskih tleh.

jimi vaščani. Drugače po obleki pa se niso nič ločili od drugih vaščanov in so se morali ravno tako poniževati pred Turki, kakor ostalo ljudstvo.

Občina se je torej sama upravljala; sicer pa narod ni imel nobenih političnih pravic, kakor sploh vsa raja v ostalih turških deželah.

Gospodovati so smele samo one osebe, ki so bile mohamedanske vere; a kako so gospodarile, o tem smo slišali v prejšnjem poglavju. Politične pravice so uživali samo „spahije“, t. j. posestniki in najemniki obširnih zemljišč. Večidel so bili ti potomci starih srbskih rodbin iz Bosne in Hercegovine, ki so pristopili k mohamedanski veri zaradi tega, da bi ohranili svoje politične pravice; le redkokteri „spahija“ je bil čisto turške krvi. —

Ko se je Srbija osvobodila, ostala je upravna razdelitev z malimi izjemami ista, kakor je bila pod Turki. Samo namesto imena „nahije“ so v novejšem času začeli rabiti „okrug“, in ime „srez“ namesto „knežine“; občinam pa je ostalo isto ime. Naslov „nahijskega kneza“ se je izpremenil v „okružnega načelnika“; ime „knežinskega kneza“ pa v „srezkega načelnika“.

Srbija se deli na 17 okrogov, kakor sem jih naštel v početku prvega poglavja. Okrožne načelnike postavlja kralj. Načelnik predstavlja v svojem okrogu takorekoč vse ministre ter posreduje med narodom in vlado. Pod seboj ima okrožno policijo, koja vzdržuje red v okrogu. Pri vseh svojih uradnih poslih pa mora gledati, da ne prekorači delokroga občinskih kmetov; kajti občinska samouprava se še vedno spoštuje.

Srezki načelniki vsakega okroga stojé pod oblastjo dotičnega okrožnega načelnika ter izvršujejo v svojih srezovih one posle, kteri spadajo v delokrog okrožnega načelnika. Vseh srezov je okoli 70.

Srez se deli na občine. Ta je najmanjša upravna jedinota v državi; njeni uradniki stojé vedno v neposredni dotiki z narodom. Občina mora šteti vsaj 350 davkoplacovalcev; manjše se ne dopuščajo. Vsaka občina ima svojega predsednika, kteri je v njej najvišja oblast. Njega izbira dotična občina. Samo belograjska in niška občina ne izbirata predsednika, temveč ga imenuje kralj. V vsaki občini je občinsko sodišče z omejeno pravico; to sodišče skrbi tudi za red, čistočo, zdravje, občinsko šolo itd. Razun tega se izbira tudi občinski odbor, kteri nadzoruje dela občinskega sodišča.

V občinski uredbi je posebno važen občinski zbor, pri katerem imajo pravico glasovati vsi polnoletni udje občine, razun onih, ki so npravstveno ali nmstveno nesposobni. Ta zbor voli predsednika občini, kmete in občinski odbor. Srbija šteje 1313 občin.

Državna ustava.

Kakor ima zbor pri občini, t. j. pri osnovni upravni enoti, veliko važnost, ravno tako jo ima tudi skupščina ali zbor v vrhovni državni upravi.

Srbi, kakor Slovani sploh, so navajeni na dogovore, kateri se vršé vz borih. Državne zbere (skupščine) so sklicevali srbski vladarji že v srednjem veku. V turških časih so imeli zbori (sabori) naroda pri cerkvah in samostanih o velikih praznikih posebno važnost. Tam so se možje posvetovali, kar jim je storiti v dotičnih razmerah.

Na zborih je bilo vsekdar sklenjeno, kdaj se naj napravi ustanek itd. Tudi knez Miloš je večkrat sklical narodne zbere (skupščine); akoravno ni bil primoran po nobeni ustavi, vendar se mu je zdelo koristno, posvetovati se z narodom in z razumnejšimi moži med njim o važnejših državnih zadevah.

Prva ustava je bila proglašena leta 1835. Štiri leta pozneje so jo predrugačili, ker se je zdela sosednim državam preveč demokratična. A leta 1868. so naredili novo, kakoršna je ostala do leta 1888. Novejša ustava je bila v primeri s prejšnjimi popolnejša in bolj primerna narodu in državi. Ko se je pa leta 1894. kralj Aleksander proglasil polnoletnim, razveljavil je precej to ustavo ter uzakonil ono iz leta 1868. A prav zadovoljni niso bili Srbi niti s prvo, niti z drugo, ampak pripravljajo zdaj novo, ktera se bo skoro predložila veliki skupščini v pretres.

Na čelu državne uprave je ministerski svet, kateri stoji neposredno pod kraljem. Ministri so odgovorni kralju in skupščini. Ministerstva so nastopna: za pravosodje, nauk in cerkvene zadeve, notranje zadeve, finance, vojno, stavbe, zunanje zadeve, narodne „privrede“ (poljedelstvo, trgovino, pošto, telegraf, rudarstvo, statistiko). Brez male razlike so ministerski poslovi v Srbiji tako razdeljeni, kakor smo videli v Bolgariji.

Srbija ima v tujih državah nastopna poslanstva: v Atenah, Berolinu, Bukareštu, Dunaju, Londonu, Parizu,

Petrogradu, Rimu in Carigradu. Razun tega ima diplomatsko agencijo v Sofiji in glavno poslanstvo (konzulstvo) v Pešti, Hamburgu, Briselju, Solunu in Skoplju (v Makedoniji). A konzulate ima med drugimi na Reki, v Trstu, Bitolji in Prištini (v Makedoniji), v Nju-Jorku itd. V tem oziru je Srbija kot kraljestvo v mnogo ugodnejšem položaju nego Bolgarija; njej stoji odprt široki svet, da se lahko obrne, kamor se hoče, a Bolgarija še ni popolnoma samostalna in zato mora marsiktero pravico odstopiti Turčiji.

Vojaštvo.

Srbija skrbi v novejšem času mnogo za svoje vojaštvo, žrtvuje zanje dosti v gmotnem oziru in skrbi za dobro notranjo uredbo (organizacijo). Skupni letni stroški za vojaštvo iznašajo okoli 15 milijonov dinarov (kron), t. j. blizu tretjina vseh državnih stroškov.

Kar se dostajе vojaških uredob, znano je, da so se od zadnjih srbsko-turških bojov od leta do leta nove snovale in stare prenavljale. Ta potreba se je pokazala v srbsko-bolgarski vojni; pomanjkljivosti so postale tedaj dotičnim krogom očitne, in zato je zdaj njihova rodoljubna dolžnost, da storijo za vojaštvo, kolikor le morejo.

Ob času kneza Miloša je moral iti vsak Srb v boj, če je le mogel nositi orožje. Ako ni hotel iti z dobrim, pri morali so ga s hudim. Vojaški načelniki so bili imenovani vojvode; ti so bili dvojni: knežinski (nižji) in nahijski (višji). V mirnem času je vsak vojvoda uril (vadil) svoje vojake, a v boju jim je bil poglavar. Vojvode so bili tačas najboljši junaki med srbskim vojaštvom. Živež in obleko je dobival srbski vojak od svoje hiše. Uprava je skrbela samo za orožje in strelivo.

Še potém, ko je postala Srbija svobodna, ostala je podobna uredba dalje časa. A poleg tega je bilo tudi nekaj stalnega vojaštva (od leta 1829. naprej). Za njegovo uredbo se je veliko bolje skrbelo. S početka so bili samo pešci, a leta 1832. so dobili tudi konjico. Vojaštvo se je vadilo po ruskem načinu. Leta 1837. se je storila znatna preobrazba v vojnem oziru; vsi državni uradniki so imeli opravljati razun uradniških še določene vojaške poslove ter so bili čisto po vojaško urejeni: praporščiki, poručiki, podkapetani, kapetani itd.

Poleg politične razdelitve (na okroge) se je napravila še vojaška na štiri poveljništva (komande).

Zasluga za prvo pravilno uredbo vojske gre knezu Mihajlu, kateri je leta 1861. osnoval posebno vojno ministerstvo ter objavil zakon o „ustrojstvu narodne vojske“. Vojaški dolžnosti so bili podvrženi vsi Srbi od 20. do 50. leta. „Narodna vojska“ je bila razdeljena na dva razreda; prvi je bil pripravljen vsak trenutek nastopiti v boj, a drugi še le za njim. Imeli so pešcev, konjikov, topničarjev in pionirjev.

Leta 1864. so popravili ta zakon tako, da se je razdelilo vojaštvo na stalno in narodno. Poveljnike je postavljala knez sam. V glavnem je ostala za „narodno vojsko“ ista uredba, kakor poprej, a „stalno vojsko“ so uredili po primeru večjih sosednih držav.

Leta 1883. je bila objavljena nova uredba, vsled ktere se je „narodna vojska“ odstranila, a vse srbsko vojaštvo se je razdelilo na tri razrede (pozive) po starosti. Leta 1886. so se dogodile zopet nektere izpremembe.

Vsak srbski državljan izpolnjuje redovno vojaško službo od 20. do 30. leta; v „prvem pozivu“ narodne vojske služi od 30. do 40., a v „drugem pozivu“ od 40. do 50. leta. Vojaštva so le oproščeni tisti, ki so telesno nesposobni; a ti morajo plačevati vojaški davek do 40. leta. Nobeden ne more postati duhovnik, niti menih, ako ni poprej odslužil pod zastavo dve leti, kakor vsak vojak.

Leta 1889. se je dala vojaštvu nova preosnova; dežela se zdaj deli na pet divizij (šumadijska, moravska, drinska, timočka in donavska), 15 okrogov za polke (regimente) in 60 okolij za „bataljone“. Po podatkih iz leta 1895. ima Srbija v mirnih časih 18.000, ob času vojske pa 125.619 redovnih vojakov. A prvi in drugi poziv štejeta 142.640 mož.

Uradniki.

Ko se je Srbija osvobodila, bil je še narod brez izobražencev, brez učenjakov; vsi so bili takorekoč kmetje z enakimi pravicami in z enakim neznanjem. Pa saj ni moglo biti drugače, ker pod turškim robstvom so bili Srbi čisto oddaljeni od izobraženega sveta; oni so mogli le stare šege in stare ustanove varovati v krogu zadruga, selske občine in knežine, a črez te tesne meje niso mogli, niti so smeli stopiti. Zato so se pri Srbih dobro ohranile stare uredbe in se čislajo očakovske navade; omika in napredek sta se začela razvijati prav za prav še le v poslednjih desetletjih.

Za uredbo države ni bilo torej v početku najti sposobnih močij med domačimi sinovi; morali so jim prihajati na pomoč rodni bratje iz Avstrije in Ogerske. Med njimi so bile nekatere boljše, nekatere slabše moči. Prišleci pa niso jemali dovolj ozira na to, ali se dá vse, kar je v stari državi dobrega, prisposobiti v mladi državi. Pri tem so se dogajali pogreški, kateri se dadó težko popraviti. Glavna napaka je bila, da so izkušali v Srbiji uvesti centralizacijo, kakoršna je bila ali je še prav za prav v Avstriji, in uradništvo urediti po istem kopitu. Seveda to je bilo duhu srbskega naroda celó protivno, ker je bil ta navajen na občinsko samoupravo. Novi organizatorji so podsekali zadrugi ali „hišni občini“ korenine, selsko občino so tako preobrazili, da je skoro ni bilo več mogoče spoznati, a „knežine“ so čisto uničili. Na ta način je bil narod razdrobljen in ni mogel dobro napredovati.

Nova državna uredba je zdaj vzela náse vse one dolžnosti, ktere so do tedaj imele omenjene starinske uredbe: zadruga, občina, knežina.

V to svrho je bilo potreba mnogih uradnikov, in sicer takih, kateri bi bili popolnoma kos svoji nalogi, in kateri bi bili postopali razumno in zmerno. Potém bi že bilo mogoče pričakovati boljših nasledkov. A žalibog, vse to se v prvi dobi razvitka srbskega državnega življenja ni moglo uresničiti. Število uradnikov je bilo sicer skoro popolneno, a manjkalo jim je večjidel sposobnosti. Jedina lastnost, s katero so se odlikovali uradniki od priprostega naroda, je bila, da so znali pisati in čitati; a še to ne posebno dobro. Ker pa je bilo tudi takih oseb le malo v Srbiji, tedaj se sme reči, da je skoro postal uradnik vsakdo, ki je znal pisati in čitati.

V kratkem se je nabralo mnogo vsakovrstnih „škricov“ in vitezov „žalostne postave“ iz dežel, onkraj Save ležečih, kateri se narodu nikakor niso mogli prikupiti; zato so zapustili slab spomin v deželi, ko so morali pobrati kopita. Razloček med nekdanjimi in novejšimi časi je narodu jako bodel v oči; nekdanj so z narodom upravljali knezi in vojvode, ktere je vsakdo spoštoval zaradi njihovega junaštva in drugih čednostij, a zdaj so se repenčili med njim „škrici“ razne vrste, ki so imeli samo to prednost, da so znali pisati in čitati, drugače pa so nekteri bili morda večji prostaki od kmetov.

Ti „uradniki“ so bili med seboj sevéda složni, da bi si bolj utrdili položaj; tvorili so, rekel bi, državo v državi.

Mlajših in sposobnejših domačinov nikakor niso spuščali med se. Ako pa se je kateri vrnil v njihove vrste, moral se jim je skoro podvreči, ali pa se umakniti.

Nova državna uredba, ki je bila duhu narodnemu protivna, nove vrste uradniki, kateri so namesto reda delali večkrat nered: to se narodu nikakor ni moglo dopasti. Zato je začel skoro godrnjati in se protivil njihovim uredbam in tudi samim uradnikom (činovnikom).

Vsled tega sta nastala dva neprijateljska tabora: v enem je bil narod, v drugem uradništvo (birokracija). Med njima se je vodila huda borba, včasih tajna, včasih javna in celo krvava. Pri taki borbi, ki traja že nad 70 let, zmanjšalo se je spoštovanje do uradništva in malo da ni popolnoma izginilo.

To pa je bilo na škodo skupni domovini, ker je manjkalo v državi pravega reda in strogega zakona. V takih okoliščinah se niso mogle razvijati državljanske čednosti, niti se je moglo povzdigniti narodno blagostanje. Vsled teh preprirov so bile društvene razmere sploh vedno napete, in izcimile so se različne stranke, ktere se še dandanes borijo ter ne dadó državi pokoja, da bi se mogla lepo, mirno razvijati.

III. Narodopisni del.

„Bolgar se loči mnogo od Srba. Poslednji je bolj živ, iskren in darežljiv, bolj zgovoren, bolj imeniten, bolj poetičen, a manj delaven in vztrajen. Bolgar pa je bladen, zamišljen, celo tih; približuje se počasi, a gotovo svojemu smotru. Srb je podoben Poljaku, Bolgar Čehu in Saksoncu. Srb bo pripomogel več k slovstvenemu razvitku, a Bolgar h gospodarskemu napredku.“

E. Laveleye.

Ljudstvo in njegove telesne in duševne posebnosti.

V početku petega stoletja so se preselila nektera slovanska plemena iz severnih krajev na jug ter zavzela obrežja srednje Donave in znaten del balkanskega polotoka. Prvi so prišli semkaj Slovèni, katerim so sledili v polovici

sedmega stoletja Srbo-Hrvatje iz svojih prebivališč izza karpatskih planin. Prvi so se morali poslednjim umakniti v bolj planinske kraje: na jedni strani proti Planinam (Alpam), na drugi proti Balkanu in dalje proti Makedoniji, a poslednji so ostali večjidel v lepih ravninah. Vsled tega si bomo lahko raztolmačili, kako pride, da so si današnji planinski Slovenci in balkanski Slovèni (preimenovani v Bolgare) po mnogih jezikovnih in narodopisnih posebnostih med seboj bolj podobni, kakor pa prvi sosednim Hrvatom in drugi svojim sosedom Srbom, če tudi so Slovenci in Bolgari ločeni že nad tisoč let.

V novih seliščih so našli Srbi tu pa tam latinske prebivalce, polatinjene Ilirce in Trakijce. Ti so bili živinorejci, pasočì svojo živino po planinskih krajih in po zelenih gričih. Srbi so jih imenovali Vlahe. Sledovi nekdanjih vlaških pastirjev (Iljurcev ali Jurcev) se še nahajajo danes po Srbiji, kakor tudi po Bolgariji; narodne pripovedke vedó o njih marsiktero povedati, a tudi imena rek, vasij in planin spominjajo na nje. Vlahi so se pretopili počasi v Srbe; za časa carja Dušana je še bilo dosti Vlahov med Srbi, a pozneje, ko so prišli Turki v deželo, bili so Vlahi že večjidel posrbljeni.

Pred petimi sto leti so bili prišli Turki nad Srbe. Štiri stoletja je trajala borba med obema plemenoma. A kako je krepka srbska priroda, pokazalo se je ravno v teh borbah: celih 350 let so Turki gulili in žulili Srbe, pa vendar niso ti izgubili niti svojih narodnih lastnostij, niti kristjanske vere (z malimi izjemami). Ko se je torej Srbija osvobodila, postala je samostalna ne samo v državnem oziru, nego Srbi so stopili tudi na svoje lastne noge kot narod, kateri si je umel pod dolgim političnim robstvom ohraniti vse lastnosti svojih pradedov.

V današnji Srbiji prebiva le malo število tujih narodnostij, tako da je Srbov nad 90% od vsega prebivalstva, katero šteje po najnovejši statistiki (leta 1895.) 2,314.153 prebivalcev. (Leta 1884. jih je bilo 1,901.736, leta 1890. pa 2,161.961.) Kar se pa tiče števila Srbov sploh — v kraljevini in izven nje v sosednih deželah — trdijo njihovi narodopisci, da jih je vseh nad sedem milijonov.

Ostali 10 odstotki različnih drugih narodnostij v Srbiji so razdeljeni takó-le: na Vlahe pride $7\frac{1}{2}\%$, na cigane $1\frac{1}{3}\%$, a ostalo na Arnavte in žide. Vlahi živijo bolj skupaj v severno-vzhodnem delu Srbije med Moravo, Do-

navo in Timokom. Srbi Vlahov ne črté tako, kakor cigane, kateri se jim po pravici zdé kot ljudje najnižje vrste. Nekaj ciganov je mohamedanske, nekaj pa kristjanske vere. Vlada se je večkrat trudila, kako bi jih bilo mogoče nastaniti na enem kraju, da ne bi po svoji stari navadi „ciganili“ okoli, pa trud je bil skoro brez uspeha. Cigan pač ostane cigan. Po vaseh se pečajo cigani s kovaštvom, a dobri so tudi za godce ali „škripače“ ob praznikih; nekteri tešejo in dolbejo korita iz trdega lesa, drugi zdravijo in sleparijo kmetske ljudi. Poljedelstvo jim pa nikakor ne diši, rajši se okoriščajajo s trudom drugih ljudi.

Brez židov pa menda ne more biti nobena država. Na balkanskem polotoku jih je v vsaki deželi dosti, najmanj jih je še v Srbiji. Večinoma so vsi ti židje nasledniki prognancev iz Španije pod vladu Filipa II.; zato se imenujejo „Španjoli“ in govorijo srednjevečen pokvarjen španski jezik. Srbi jih imenujejo navadno „čifuti“. Arnavtov ali Arbanasov (Albancev) pa je v Srbiji prav malo.

Da je v Srbiji tudi precej Bolgarov, tega ne more nikdo tajiti. Najbolj goreči srbski pisatelji priznavajo, da je Zaječar in njegova okolica z Bolgari naseljena; a bolj trezni priznavajo za bolgarske tudi Pirot, Leskovac, Vranjo itd.

Srbi so sploh srednje postave, a rasti bolj slabe kot močne ali krepke. Visoki ljudje se nahajajo le v južno-zapadni Srbiji ob bosenski meji. Kar se tiče barve, vidimo navadno belo, a redkoma rumeno (rudečkasto) kožo. Bela koža malko počrni pod vplivom solnčne svetlobe, a rudečkasta postane temno-rudeče osmojena. Bolj pogosto od rudečkastih se srečajo črnikavi obrazi, kateri dobijo pod vplivom solnčnih žarkov precej črno barvo.

Kakoršna je koža, takšni so lasje in oči. Za lepe ljudi veljajo v srbskih narodnih pesnih tisti, ki imajo belo lice in črne oči, črne obrvi in trepalnice ter temne brke. Takim ljudem pravijo „crnomanjasti“. Oni pa, ki imajo rudečkasto (rumeno) lice, so navadno sinjih ali zelenkastih očij; njih lasje so različne barve: zdaj svetlejše, zdaj temnejše. Takšni so kaj podobni Slovencem.

Na narodni duh imajo znaten vpliv zemljepisne, zgodovinske in kulturne posebnosti dotičnega naroda. Oglejmo si te posebnosti v glavnih črtah. Srbija je bregovita dežela; nima sicer prav visokih planin, a te so jako različno napeljane na vse strani, in povsod ležé med njimi večje ali manjše ravnine. Take različnosti v narodi so vplivale ne samo na te-

lesno, ampak tudi na duševno razvitje njenih prebivalcev: Šumadinci so bolj visoke rasti, resnega obraza, junaški, a Posavci so manjši, mehki in ljubijo udobno življenje. Jako pridni, varčni in med seboj složni so „Braničevci“ v vzhodni Srbiji; ti se zelo ločijo od „Torlakov“ v južno-vzhodni Srbiji, kateri se najrajši okoli klatijo, kjer bi bilo mogoče na lahek način kaj zaslužiti.

Kar se tiče zgodovinsko-narodopisnih okoliščin, omeniti je, da so prihajali Srbi vedno v dotiko z različnimi drugimi narodi, kar je imelo na nje poleg slabega tudi dosti koristnega vpliva. Skoz njih deželo so hodila in se klatila različna tuja plemena, tako Rimljani, Trakijci, Kelti, Grki, Ogri in Turki. Srbski narod ima nadalje tako minuloš, da se je moral vsak posameznik zanašati večjidel le na svoje moči. V teh okoliščinah je postal bržkone tudi narodni pregovor: „Uzdaj se u se i u svoje kljuse“ (zanesi se náse in na svojo „kljuso“ — konja). Zaraditega priprosti Srb ne more prav razumeti niti pomena večje državne uredbe, niti koristi, katero bi mu mogla ista dajati.

Šolska omika je še v razvitju. Vsled tega srbska država v tej dobi občnega evropskega napredka ni mogla korakati jednako z drugimi, nego je včasi zaostala, če tudi je v gmotnem oziru bogata in ima bistroumne prebivalce.

Po svoji nravi so Srbi dobrodušni. Ne more se jim odrekati sposobnost za globoka čuvstva, samo da jih neradi kažejo. Ne manjka jim ponosa; le glej Srba, kako možato stopa po cesti, posebno kedar je v sredini svojih prijateljev in sorodnikov. Navadno nosi visoko svoje čelo, pa ne da bi bil prenapet, ampak zna se skoro prikupiti, in kedar se dobro spoznamo z njim, postane nam najboljši prijatelj.

Srb je stvarjen za družbo ter je vedno prijeten in zvest tovariš. Ta lastnost mu je prirojena; privajen je družbinskemu življenju že od mladih let. Najmilejše mu je, ako se more čutiti svoj med svojimi. Zato je Srb odkritosrčen. A primerne resnobe ne pozabi nikdar niti pri veselici, niti pri samem plesu. Kar sem namreč povedal pri bolgarskem „horu“ gledé resnobe plesalcev, to velja tudi o srbskem „kolu“. Plesalci in plesalke igrajo resno in zmerno, a ni videti tako živahnega poskakovanja, kakor na pr. pri ogerskem „čardašu“. Seveda je tudi sama glasba pri srbskem kolu mirno-resna, včasi celo otožna.

Vsak človek ima poseben temperament, in tudi vsak

narod ima posebno nprav. Srbi so večjidel „holeriki“, t. j. lahko se navdušijo, a ne ohladijo se tako hitro; oni imajo trdno voljo, s katero premagajo vse zapreke. Ako ne bi imeli večinoma take npravi, ne nahajali bi mi v njihovi zgodovini toliko ustaj, krvavih puntov itd. Samo tako se more tolmačiti trajno sovraštvost proti Turkom, pred kterimi so sicer bežali zdaj pa zdaj v gore, a tam so čakali le ugodnega trenutka, da bi mogli napasti svoje krvne sovražnike.

Srb gleda na svoje rojake, kteri so mu znani, kakor na svojo rodbino. Zato se nagovarjajo Srbi navadno z naslovom: brate, striče, — sestro, snaho itd. Čuvstvo enakosti je pri njih ukoreninjeno globoko v duši. Odtod pride torej tisto tesno ali omejeno domoljubje, katero se pri Srbih, kakor pri nekterih drugih Slovanih žalibog še vedno nahaja.

Močno in globoko čuvstvo rodbinske enakosti v širjem pomenu ima pa tudi svojo dobro stran, gostoljubnost, ktera se pri Srbih često nahaja, in katero hvali vsakdo, ki je potoval po Srbiji. Srbija je vsled istega čuvstva še dandanes med onimi redkimi deželami v Evropi, kjer se imajo vsi ljudje za jednake, kjer veli berač gospodu, kakor pri prostemu kmetu, kedar ga prosi darú: „Daruj me, brate!“ Srbija je poleg Črne gore jedina država, kjer vladar ali njegov namestnik, kedar stopi med narod, pozdravi zbrane z naslovom: „bračo“, t. j. bratje.

Pri takih okoliščinah se plemstvo seveda ni moglo razviti; vsi so si jednaki, vsi se tičejo med seboj. Poslednje velja tudi o Bolgarih.

Nekteri pravijo, da Srbi niso delavni, in da niso varčni. Temu bi jaz ne mogel pritrditi. Res, da teh lastnostij nimajo v taki meri kakor Bolgari, a vendar se jim delavnost in varčnost sploh ne moreta odrekati, posebno če jih primerjamo z drugimi bolj omikanimi narodi v Evropi. Pogledjte samo, kako Srb obdeluje polja v potu svojega obraza, in s kakimi posli se ukvarja v hiši in hlevu, samo da se preživi. Kdor ga opazuje pri takem delu, ne bo mu nikdar mogel očitati lenobe. Vsa svoja dela opravlja z najprostejšim orodjem; ako se pa sčasoma priučí boljšemu orodju, mogel bo z istim trudom mnogo več opraviti. Ljubezni do učenja Srbu ne manjka; treba je samo izpodbuje in dobrih vzgledov.

Kar se pa tiče varčnosti, rekel bi v obče, da Bolgari prekosijo Srbe. A mora se razločevati pri jednih, kakor

pri drugih varčen človek od skopuha. Pri Srbih se sicer nahajajo moški, kateri pri „židani volji“ več izdajo, kakor je treba, a velika večina naroda nikakor ni zapravljiva.

Življenje na kmetih.

Kmetsko ljudstvo je podlaga vsakemu državljanškemu ustrojstvu, a posebno v tako demokratičnih razmerah, kakoršne so v Srbiji. Tam še prav za prav ni stanovskih razločkov, kakor smo videli v prejšnjem poglavju; zatorej bomo po življenju na kmetih mogli soditi o občnih društvenih razmerah med srbskim narodom.

Srbski kmetje živijo večjidel zadržno, t. j. nekoliko rodovin, bratrancev, dedov in vnukov, živi skupaj, če tudi so oženjeni in imajo odrastle otroke. To je v pravem smislu zadruška, kakoršno nahajamo pri Hrvatih in tu pa tam pri Bolgarih. Ker sem o bolgarskih zadrugah govoril obširneje, naj omenim tukaj le nekatere posebnosti srbske zadruge.

Poslopje, v katerem se zbirajo udje (člani) zadruge, da se posvetujejo gledé občnih zadev, imenujejo „domahino“ ali „hišo“, a stanovanjem posameznih zadrugarjev pravijo „kleti“ ali „komore“. V poprejšnjih časih so se nahajale v Srbiji po cele vasi, združene v jedno zadruško; zdaj pa so tako velike zadruge že redke.

Udje zadruge so si večjidel, kakor tudi v Bolgariji, v sorodu med seboj. Čisto tujih ljudij, razun hlapcev in dekel, ne trpé v zadrugi.

Ako se začne kak prepir med udi zadruge, ali pa če naraste število zadrugarjev, posebno ženskih, tedaj si razdelé zadržno premoženje. Prepiri niso tolikokrat vzrok razdelitvi, kakor pa — ženske.

Glavarja zadruge kličejo za starešino ali domačina. Ta ima jednake pravice in dolžnosti, kakor pri zadržnih v Bolgariji. A posebno gre njemu častna dolžnost, da nosi isti dan, ki je posvečen krstnemu imenu ali slavi, kolač v cerkev, da ga duhovnik blagoslovi, in z njim skupaj ga prelomita. Ako pa pride duhovnik na dom blagoslovit kolač, tedaj gre starešini ista čast pri domači mizi.

„Slave“ Bolgari ne poznajo, a Srbi jo svečano praznujejo, kar je bistven razloček med obema narodoma. Slava ni isto, kar pri nas Slovencih krstno ime ali god. Pri Srbih ima namreč vsaka zadruška svojega svetnika za

patrona, na pr. sv. Savo, sv. Dimitra, sv. Nikolaja itd., a enkrat na leto, na praznik dotičnega svetnika, praznuje vsa zadruga „slavo“, t. j. krstno ime svojega patrona. Kakor se pripoveduje, vzela je vsaka zadruga za patrona tistega svetnika, na čegar god je prestopila po sv. krstu iz poganstva h kristjanski veri.

Ženo starešine imenujejo domačico ali starešico. Tam, kjer ima zadruga ne samo polja obdelovati, nego se peča tudi z živinorejo, imajo v zadrugi dve domačici, od katerih ima druga posebno ime planinka. Njej je izročena skrb za živino. A v obče je delokrog starešice podoben onemu, ki ga imajo „domakinke“ na Bolgarskem.

Pri razdelitvi dela je takšen red, kakor v bolgarskih zadrugah. Vsak zadrugar in vsaka zadrugarka ima opravljati svoje določeno delo. Za vsako, tudi najmanjšo reč je skrbnjeno, tako da zadruga le redkoma potrebuje tuje pomoči. Moški si sami stavijo poslopja, sami delajo in popravljajo orala in telege, nabijajo sode, šivajo opanke iz debele priproste kože itd. Za vso drugo obleko pa skrbijo žene. Te predejo volno, lanena in konopljena povesima ter tkó sukno (raševino) in platno. Žene pletejo tudi pase, vezejo z zlatom in srebrom razno blago za okrašenje, tkó „čilime“ (preproge) itd. Njih delo se vrši na priprost način, brez posebnih priprav, pa je vendar izvršeno tako okusno in fino, da se mora gledalec mnogokrat čuditi. Zato so prejeli na pariški razstavi (l. 1889.) ročni izdelki srbskih žen občno pohvalo.

Srbkinje pripravljajo tudi različne druge reči, katerih je treba pri gospodarstvu: milo, sveče in domača zdravila. Skratka se more reči, da je vse, kar zadruga potrebuje, v njej pripravljeno; le sol je treba kupovati. —

Srbkinja visoko spoštuje svojega moža. Ona mora biti pokorna ne samo njemu, nego še raznim udom zadruge. Veliko težavnih dolžnostij nosi na svojih plečih: ona pestuje otroke, dela vso obleko za sebe, za svojega moža, za otroke in včasih tudi za druge moške v zadrugi, ako ti nimajo svojih žen. Može samo ostrižejo ovce in razdelijo volno med žene, živeče v zadrugi; a za vse drugo se morajo brigati žene, dokler se ne izgotovi iz volne obleka. Te kuhajo jed za zadrugarje in jo nosijo same delavcem na polja, ktera so često zelo oddaljena od doma. Ko se vrnejo domú o hudi vročini in po težavnih planinskih potih, morajo precej pogledati k živini, nakrmiti mnogo svinj, molzti krave, pripravljati sir, napojiti goveda itd. A če jim ostane količkaj

časa, gredó še pomagat delavcem na polje. Mož pa ženi nikdar ne pomaga pri njenem delu, češ, to je sramotno za moškega.

Tako delajo ženske ves dan za zadrugo; le zvečer ob pozni uri morejo delati za sebe in za svoje otroke. Torej niso nikdar brez dela, in ostaja jim le malo časa za počitek in spanje.

Grajati moramo to, da se moški včasi robato obnašajo proti ženam, ktere so tako pridne. Mož ji samo veli: „Daj žena, ručak (obed)!“ Ona mora precej poslužiti. „Donesi vode!“ — „Daj vatre (ognja)!“ — „Idi, pozovi Ivana!“ — Take in jednake zapovedi, ki večkrat žene pri njunih opravkih motijo, morajo se izvršiti naglo in točno. Mehko besedo žena le redkokdaj sliši od moža. Namesto po imenu jo kliče mož z besedico „ona“. Ta slaba navada je tudi v nekterih krajih na Slovenskem. A Srbkinja veli svojemu možu s spoštovanjem „moj čovjek“ (človek), t. j. daje mu naslov, kateri se ženi v Srbiji nikdar ne prideva. Sploh držijo Srbi svoje žene bolj strogo, kakor kateri si bodi narod v Evropi. V Srbiji so torej hude šole za žene.

Pa ne smete misliti, da so pri vsej strogosti srbske žene drugačnega značaja kakor drugod. Naj le vidi v zadruzi druga „ženska glava“, da ima tovaršica manj dela od nje, precej se bo začela pritoževati svojemu „čovjeku“. Ako začne on vsled tega nad drugimi razsajati, je domači prepir gotov in traje včasi tako dolgo, dokler se zadruga ne razdeli. Pred kakimi 50 leti so štejele srbske zadruge po 50 do 70 in več udov, a dandanes štejejo samo po 12 do 15. Ko naraste število do 20 ali 25 oseb, precej se razdelijo na dve polovici. Resnica je to, da je pod turškim robstvom bila večja potreba, krepko se družiti med seboj, kakor pa je dandanes. Močna zadruga je mogla bolje braniti svoje premoženje in poštenje, kakor pa majhna in slaba, ktera je imela samo jednega ali dva moška za varuha. Sicer pa se pri premožni zadrugi ni toliko poznal turški rop, kakor pri siromašni, kteri so Turki včasi vse odnesli, kar je imela v shrambah. Ako pa so nastopila huda leta, našli so v veliki zadrugi lažje sredstev za prevžitek, kakor pa v mali.

V teku vseh 400 let, kar so vzdihovali Srbi pod turškim jarmom, niso se nikakor mogli duševno razvijati; vsi so stali na isti stopinji, kakor njih pradedje pred robstvom. Zato se je ohranila tudi zadruga po prvobitni naredbi. V njej so se mogli najboljše ohraniti stari običaji (šege in na-

vade). A v poslednjih desetletjih, odkar imajo Srbi svobodno življenje in razvitje, počele so se združne vezi trgovati, razdelitve so na dnevnem redu, in število zadrug se manjša od leta do leta.

Ob enem se pa tudi olajšuje položaj žen. Doslej je bil glavni vzrok poniževanju žen ta, da srbski kmet ni bil uglajen, in da se je ravnal le po vzgledu svojih prednikov, kateri niso nič vedeli o ženski ravnopravnosti. Sevéda po mestih, med bolj olikanimi ljudmi ni bila žena zaničevana, ampak skoro ravnopravna z možem. A še drug vzrok bi se mogel navesti, zakaj na kmetih mož žene ne spoštuje. Večkrat se sklepajo namreč zakoni brez ljubezni, brez vzajemne naklonjenosti. Dogaja se, da se zakonska poprej niti poznala nista; kako bi se potém gojila med njima kristjanska ljubezen, kako bi se spoštovala?

Sicer pa je pri Srbih mnogo bolj razvito čuvstvo bratske ljubezni v rodbini. Brat veliko bolj spoštuje in ceni svojo sestro, kakor pa svojo ženo; brat je ponosen na to, ako živi sestra v njegovi hiši; za njo ima vedno prijazno besedo; njen svet rad posluša, a od drugih ženskih si ne dá ničesar reči. Sestri toži brat svoje gorje, z njo deli svojo srečo; njo brani na vso moč, ako bi jo kdo razžalil; zato mu je pa ona hvaležna in goji zánj najnežnejša čuvstva. Taki iskreni odnošaji med bratom in sestro so se ohranili po vsej Srbiji do današnjega dne, kar je vse hvale vredno.

Kakor smo že omenili, vrši se v zadrugi vsako delo z združnimi močmi. Tako gre vse hitreje od rok; a posebno je takšno delo koristno pri poljskih opravkih. Ako bi kaka zadruga ali družina zaostala z delom na polju, a je že skrajni čas, da bi bilo skončano, tedaj se zjedini nekoliko družin pod tem pogojem, da si bodo vzajemno pomagale. Ob nedeljah in praznikih je sicer prepovedano na polju delati za plačilo, vendar je dovoljeno po srbskih cerkvenih postavah iti sosedu na pomoč brez plačila. Kedar žanjejo skupaj na tak način, pravijo temu „moba“.

K „mobi“ se pripravljajo také-le: Starejši ud zadruga se napoti nekoliko dnij pred Marijinimi prazniki meseca velikega srpana v sosedne vasi naznanjat ljudem, da bo ta in ta praznik pri njem „moba“; prosi jih torej, naj pridejo dobrim ljudem pri delu pomagat in zvečer se z njimi veselit. Takšno vabilo radi sprejmejo, in na določeni praznik gre staro in mlado, lepo oblečeno, s srpi na ramah, na dotično njivo. Domá ostanejo le slabi starci in mladi otroci.

Na ta način se zbere na njivi do sto in več ljudij, in vsi se lotijo radostno združnega dela. „Mobo“ opisujejo očividci takó-le:

Jedni žanjejo, polagajoč polne pesti stebel za seboj na strnišče, drugi jih za njimi pobirajo, tretji pletejo povresla (vezi), četrti vežejo snopje. Vsak dela, kar premore. Povresla pletó starejši ljudje, snope vežejo tisti, ki imajo bolj gibčne roke, otroci vzdigujejo snope in jih nosijo na kup, a močni možje in žene žanjejo. Tako se olajšuje delo na prav prijeten način ter gre naglo od rok.

Za žetvarji stopa veseli godec ter glasno svira na piščalko narodne napeve; žetvarji pa zapojó kako narodno pesen. Med tem teče hitro ura za uro; šala se vrsti za šalo, dokler nazadnje splošni smeh ne zaduši glasov piščalke.

Ob dveh popoldne godec umolkne, delavci se spravijo kvišku, pesni zopet zadoné, a takrat bolj močno, tako da se more razumeti vsaka beseda. Nato koraka počasi vse društvo proti širokemu, gostovejnatemu drevesu kraj njive; to pomeni, da je prišel čas za obed. Tako pozno gredó delavci k obedu le ob „mobah“, a drugače obedujejo že med 10. in 11. uro predpoldnem. Na mobu pa še le začnejo delati ob tem času. Takrat je obed dosti obilen in dober, da se vsi žetvarji nasitijo med težavnim dnevnim poslom. Glavna jed je na ražnju pečeno meso; ne manjka ni okusnega domačega sira. Pri vsaki jedi pa mora biti paprika, katero Srbi zeló čislajo. Jemlje se v raznih oblikah: zelena, rudeča (sušena), stolčena. Ni obeda brez paprike. Zato si jo pri vsaki hiši obilo pripravijo. Brez kave — pa bila tudi ječmenova — ne more biti v srbski hiši; pa ne samo enkrat na dan, ampak večkrat jo pijejo iz majhne skledčice („šalice“), v katero se naliva z goščo vred, kar je sploh v jutrovih deželah navadno. Gledé paprike in kave se more isto reči tudi o Bolgarih.

A kako je z vinom in žganjem? Če tudi je jedno in drugo v Srbiji prav po ceni, vendar dosti stane, ker ga je treba za takšen obed mnogo. Omeniti moram, da fantom in dekletom ni dovoljeno piti žganja; vino smejo piti, pa le po malem. Po obedu se delavci nekoliko počijejo. Za malo uro vstanejo ter nadaljujejo žetev, a ob jednom se ponavljajo burke in pesni do večera. Ko zaide solnce, gredó k večerji, nazadnje stopijo v okrog in zaigrajo narodni ples „kolo“.

Take in podobne občinske uredbe gledé združnega

dela nahajamo na kmetih tudi drugod na slovanskem jugu. „Družbinske občine“ so po nekod manjše, po drugod večje; ločijo se sicer še po nekterih mestnih posebnostih, a osnova je povsod jednoista. Ta uredba je torej čisto slovanska in pri južnih Slovanih že nad tisoč let stara. Ukoreninjena je tako trdno, da nje niso mogle vse politične premembe izpodkopati.

Srbom v pohvalo moramo priznati, da oni pri vseh globokih čuvstvih o krvni žlahti ne poznajo krvnega maščevanja ali „osvete“, kakoršna se često nahaja pri narodih, živečih v podobnih okoliščinah, na pr. pri Črnogorcih, Albancih itd. Ne more se tajiti, da je bilo tudi pri Srbih nekdanj krvno maščevanje znano, in da se še nahaja tu pa tam dandanes, a vendar ne javno. Temu so jih odvadili sami Turki, seveda v svoj lastni prid, ker so mislili, kdor more ubiti rojaka, isti bo tem prej pripravljen ubiti drugoverca. Zato so Turki izkušali kolikor mogoče zatreti čuvstvo maščevanja v srcu Srba ter so nalagali težko kazen vsej vasi, kjer se je dogodilo krvno maščevanje. Taka vas je morala plačati kazen do 1000 grošev. Sicer pa Turki morilca niso zasledovali, ker umor po njihovem krivem mnenju ni veljal za zelo veliko hudodelstvo; saj so Turki sami morili in ubijali, da je bilo groza. Morilec se je smel vrniti na svoj dom, kjer so gledali vaščani, da so dotični razžaljeni rodbini pomirili čim prej tem bolje, da ne bi padla še kaka druga žrtva, in da ne bi zopet morali plačati hude kazni.

Značaj ljudstva.

Značaj Srba je čisto slovanski. On je dobra duša, sprejema rad razne vtiske, opazuje natanko vse, kar vidi novega, lahko in rad se uči ter ima dosti potrpežljivosti. Slovani imamo skoro vsi poslednjo čednost, ker nas je naša žalostna zgodovina izšolala v tem smislu.

V zgodovini srbskega naroda se nahaja dosti krasnih vzgledov, kateri dokazujejo, da se v srcu Srba morejo razvijati vsa blaga čuvstva. Ljubezen do brata mu je prirojena, kakor tudi ljubezen do domovine v ožjem smislu. Osebnost je pogumen in kot hraber vojak se je že za bizantinskih časov pod dobrim vodstvom vrlo obnašal. Na licu se mu bere dobrodušnost in priprostost, odločnost in ponos. Srb je umen, pa tudi zvit; njega ni lahko goljufati, niti gre on na goljufijo. Znana je srbska radodarnost in

naklonjenost za prijetno društvo. Srb rad pogosti gosta, prijatelja ali tovariša ter se razveseljuje z njim; dá mu jesti, piti, prepeva z njim in igra, ne da bi mu bilo žal za stroške. A v drugih rečeh zna biti varčen. Veselemu društvu na voljo stori vse ter se ne loči tako lahko od njega. Pripovedoval mi je nekdanji srbski višji uradnik sledečo dogodbico: „V neki gostilnici so se zbrali fantje ter v veseli družbi več ur pili in peli; nazadnje pa, kakor je to že navada tudi drugod po svetu, so se skregali in stepli. Razun jednega ali dveh fantov so se vsi udeležili pretepa. Končno so jih prišli mirit orožniki ter vzeli s seboj rogovileže. A ona dva fanta, ki sta mirno v kotu sedela, pridružila sta se precej prostovoljno tistim, ktere so orožniki odvedli, rekoč: »Mi smo bili skupaj v društvu in bomo skupaj ostali.« Zaprli so one, ki so se topli, za nekaj dnij, a nedolžna sta oba sedela z njimi vred v ječi — le »društvu na ljubo.« To je gotovo značajno!

Srbski kmet (seljak) sploh ni pijanec; ako pa gre v gostilnico, mu je največ za društvo. Na dan „slave“ ali pri kaki gostiji pogleda morda malo globje v kupico; drugače pa o pijančevanju v Srbiji ni kaj slišati. Skoro vsak boljši kmet ima svoj vinograd in v kleti tudi vina, ktero se pa po letu rado skisa, ker ljudje ne znajo ravnati z njim. Tudi domače slivovice ima vedno nekoliko steklenic polnih. A vse to se uživa zmerno, kakor pravi slovenska pesen:

„Po pameti ga pijmo,
Da pamet' ne 'zgubimo!“

Milosrčnost ali dobrosrčnost je tudi značajna črta srbskega naroda. Beraču nikdar ne odreče pomoči ali daru; vsakdo dá, kolikor premore. Zlasti pomilujejo slepce, kteri uživajo kot pevci narodnih pesnij še posebno spoštovanje; njihova nesreča gane vsakega človeka, tožni glas njihove pesni sega Srbu globoko v srce. Beračija po njegovem pravilnem mnenju ni sramota. Srbski narodni pregovor pravi: „Prosjaška palica in torba sta dani od Boga“. Tako milosrčnost sem pri Bolgarih bolj redko opazil, pri Slovencih jo pač dobro poznam.

Srbska gostoljubnost je izvenredno velika. Kdor stopi prek praga srbske hiše, ta je že pod pokroviteljstvom vse družine in se more zanesti, da je v varnih in dobrih rokah. Ako je družina ravno pri obedi, povabijo gosta, da sede precej k mizi, in da obeduje z njimi. Tako navado poznam tudi pri Slovencih. Srbu napraviš čast, ako ma

postaneš gost; Bolgaru ravno tako, samo da te ta sprejme hladneje.

Ako ostane srbska hiša prazničnega dne brez gosta, ali če jih pride manj, nego so jih pričakovali, potem so ljudje v tisti hiši čisto nesrečni. Za silo pa povabi Srb ob taki priliki, kakor je pisano v sv. evangeliju, vsakega, kogar sreča na ulici, samo da ne bi ostal brez gostov doma. Ako hočeš domačina razsrditi, moraš mu reči: „Že davno ni bilo pri tebi nobenega gosta.“ Če mu pa želiš hudo, ne moreš mu hujšega reči, kakor to: „Da bi vse leto prek tvojega praga ne stopil noben gost!“ To ga jako zbode, in to bi bila zánj res grozna nesreča. A čast kake hiše ali rodbine se brani najlažje z besedami: „Ne govori slabo o tem domu, tam je vedno polno gostov!“

Starost se pri Srbih visoko spoštuje. „Pred sivo glavo vstani,“ je tudi njihovo zlato pravilo. „Kdor ne spoštuje starih, ne bode se mu dobro godilo,“ to vcepijo že stariši otrokom v srce. Dolžnost mladine je poslušati stare može in žene, katerim gre vse spoštovanje. Ako se posvetujejo v kakem zboru, imajo starejši možje prvo besedo, potem še le pridejo mlajši na red. Znanemu starcu mora mladenič roko poljubiti in se ne sme proti njemu nikdar grdo obnašati, niti je dovoljeno mladeniču prepirati se z drugim človekom vpričo starca. Kedar se snide mladina kje ob cesti ali ulici ter se sedeč pogovarja ali zabava, precej vstanejo vsi, če se približuje kak starček. Ako bi se hotel starček s katerim razgovarjati, mora zabava ali igra prenehati, ker bi ne bilo spodobno pred starim možem uganjati šale. To je jako pohvalna črta v značaju srbskega naroda, kakor jo čitamo tudi v zgodovini starih Grkov. Žalibog, da se nahaja pri novodobnih narodih tako redko! V tem oziru bi si moral marsikteri mladenič in marsiktero dekcle gosposkega kakor kmetskega stanú ogledati vzgled srbske mladine ter se vesti po njem.

Srbska narodna noša.

Srb je navadno precej močne rasti in širokih pleč. Lasje so večidel bolj svetle barve, redko črne; striže jih na kratko; le duhovniki nosijo dolge lase in brado, kakor tudi pri Bolgarih. Kmet pa ima mustače; meščani nosijo včasih brado. Po licu Srba so videti rezke črte, oči so žive, navadno bolj temne.

Kmetska obleka je priprosta; na glavi nosi seljak nizko rudečo kapico, podobno turškemu „fesu“. Hlače ima platnene, imenuje jih „gaće“; te so tako široke, da bi do kolen vsaj dva lahko tičala v njih, a od kolen do stopala so tesne, ali pa vkup nabrane. Nad „gaćami“ je lanena „košulja“ (srajca). Na nogah nosi pobarvane (pisane) nogavice in opanke iz priproste goveje kože. Prepasan hodi z rudečim širokim pasom, kateri je zeló dolg in ovit nekolikokrat okoli telesa; vrh njega je še drug pas iz kože (usnja).

Kmet iz leskovške okolice v Srbiji.

V tem pasu tičijo včasih samokresi (pistole) in robci, namenjeni ne toliko za nos, kakor za okrašenje; a od vzadi visi na pasu kositerna ali usnjata škatlica za strelivo (patrone). Na desni strani pasa je privezan kratak nož v usnjatih nožnicah, potém kresilo in mast za mazanje orožja.

Ako je slabo vreme, ali če se poda Srb na daljno pot, obleče povrh še lepo obšit naprsnik in se ogrne s širokim plaščem (gunjem), obšitim z mnogimi vrvicami; prek pleč pa obesi puško.

Seveda imajo različni kraji svojo posebno nošo, ktera se po barvi in kroju loči več ali manj od opisane. Ob mejah sosednih dežel pa Srbi radi posnemajo zdaj Rumuné, zdaj

Ogre, zdaj Bolgare, zdaj Albance, če ne po drugem, pa vsaj po pokrivalu glave.

Po mestih nosijo obleko istega kroja, samo da je bolj okrašena in iz boljšega blaga. Pa na žalost postaja narodna obleka po mestih od leta do leta bolj redka. Uradniki in trgovci so se začeli že od več let oblačiti po zapadno-evropskem kroju; v novejših časih posnemajo njih vzgled tudi žene iz boljših stanov, če tudi se mora priznati, da je med njimi še mnogo takih, ki se prav okusno oblačijo

le po domačem kroju. Pri ženah je sploh več starega (konservativnega) duha, kakor pri moških. Gledé narodne noše po mestih je omeniti, da delajo hlače navadno iz temno-sinjega sukna po gori opisanem kroju, in da so lepo obšite s črnimi vrvicami ob robih. Široki pas je večjidel svilnat, ali pa „kašmiren“. Vrh lepo obšite (vezene) srajce oblačijo rudeč naprsnik, obšit s pozlačenimi vrvicami. Pokrivajo se s „fesom“, na katerem navadno visi dolg sinji rep. Nogavice so bele ali pisane, a obutje je iz dobrega usnja. V zadnjih letih so začeli tu pa tam nositi visoke škornje.

Srbkinje so v obče lepe, bistrilij očij, temnih las in bele, a tudi temne kože. Vse so mile in postrežljive.

Kar se tiče ženske noše, je ta zeló raznovrstna, posebno pa okrašene glave. Po večjih mestih nosijo dekleta lase v dve dolgi kiti spletene, ob katerih visi star srebrn denar, ali pa cvetlice. Po nekaterih krajih nosijo dekleta na glavi malo rudečo kapico, fesu podobno, a okoli nje obvijajo v kite spletene lase. Spredaj vtaknejo v lase nekaj cvetlic, ali pa obesijo na nje zlat ali srebrn denar. Bogatejše žene pa nosijo namesto fesa nekaj svitku ali vencu podobnega, kar privežejo s traki pod brado; a povrh denejo belo

ruto, ktera sega daleč po plečih navzdol. V zapadnem delu Srbije nosijo žene na glavi ponvici podobno pokrivalo z ruto, visečo po hrbtu. Pridejane slike čitateljem vse to bolje predočijo, kakor pa se dá opisati.

Taka je v glavnih črtah noša Srbkinj boljšega stanú po mestih in trgih. A meščanke se nosijo čisto priprosto. Glavna obleka jim je srajca, ktera sega od vratú do pet. Obšita je na prsiah, na plečih in po rokavih z raznobarnimi volnenimi šivi. Povrh privežejo navadno še dve po-

Seljanka iz Toplice v Srbiji.

barvani „prestilki“, jedno spredaj, drugo vzadi, ter se prepašejo tesno s pasom. Če gredó od doma, oblečejo povrh še „kamižolo“ brez rokavov, ktera spredaj ni skopčana. Kamižola pa je prav pisano vezena ali obšita.

Na nogah nosijo „šarene“ (pisane) nogavice in opanke, ktere pa začenja, kakor tudi pri moških, izpodrivati obutje, napravljeno po mestnem ličnem kroju.

Okrašenje ali lišp ne sme manjkati niti na obleki, niti na rokah (zapestnice), niti na ušesih (uhani), niti okoli vratú (verižice). Včasih izgledajo pri kmetskih ženah te reči prav nespretno in so iz priproste kovine. Pri premožnejših so pa iz srebra in zlata ter mično napravljene. Vezenje po obleki pa je sploh krasno in spretno narejeno, tako da moramo priznati Srbkinjam dober okus.

Meščan iz Valjeva.

Imenitnejše in bogatejše Srbkinje se šopirijo celó z briljanti. Okoli vratú nosijo zlate denarje (dukate), nabrane v celo verižico. To okrašenje ljubijo jako tudi manj premožne žene in dekleta.

Po zimi oblačijo ženske vrh druge obleke sukunjico, obšito s kožo (kožušek).

Sploh pa se sme reči, da je narodna obleka, moška kakor ženska, prav lična, in

da bi bilo obžalovati, ako bi se opustila, kakor se je to žalibog zgodilo pri Slovencih.

Vera in cerkev.

Srbi so sploh pobožni, a brez vsake hinavščine. Vsako delo začenjajo z molitvijo. Ko se poda Srb na pot, prekriža se, predno se vsede na konja ali na voz. Učenec se prekriža, prej ko začne čitati iz knjige. Ako Srb kaj obljubi, bode vsekdar pristavil besede: „Ako Bog dá,“ ali pa: „Sto-

rim to, ako bo po božji volji.“ Kdor nas sreča na potu, pozdravi nas na kratko: „Ako je božja volja,“ t. j. obširneje rečeno: „Kam greš, ako je božja volja.“ Včasih pa pozdravi takó: „Kuda, ako Bog,“ t. j. kam, ako Bog dá.

Srbi molijo po kristjanski navadi trikrat na dan: zjutraj, opoldne in zvečer. Molitev opravljajo navadno obrnjeni proti solnčnemu vzhodu, v hiši — najrajši, ako so sami, pa tudi na cesti in na polju. Prekrižajo se pa vsekdar trikrat zaporedoma. Kedar vzame čašo z vinom, Srb nikdar ne pozabi reči: „V slavo božjo.“ Istotako, ako sede k mizi, kjer ga čaka pripravljena jed, izmoli kratko molitev. Kar je cerkvenih rečij, svetih podob in križev, to srbski narod zeló časti. Ako pride v srbsko hišo na kmetih kak menih, na pr. s Sv. Gore Atonske prosit milodarov, sprejmejo ga z vso častjo, ki gre možu po božji volji. Menih nosi tukaj navadno s seboj ostanke kakega svetnika; zato dajejo tem večjo čast njemu in sv. ostankom. Po hiši pospravijo in počistijo, in vsa družina se praznično obleče. Dokler so sv. ostanki pod streho srbskega seljaka, ne sme biti niti prepira med domačini, niti nereda pri hiši.

Ob nedeljah in praznikih, katerih je v Srbiji in Bolgariji mnogo več, kakor pri Slovencih, podajajo se ljudje v celih trumah k cerkvam in samostanom. Tam so bila za turških časov pribežališča Srbom, tam so iskali kristjani tolažbe in pomoči v svojih stiskah in v trpljenju. Duhovniki, ktere Srbi sploh častijo, so ljudem radi svetovali in jih tolažili; saj so bili iz sredine naroda, in zato so poznavali njegove potrebe, a čutili tudi zajedno z narodom v globini svoje duše njegove muke in rane. Zaraditega ljudstvo še dandanes rado hodi k samostanom na božjo pot ter često poprašuje duhovnike za svet tudi v

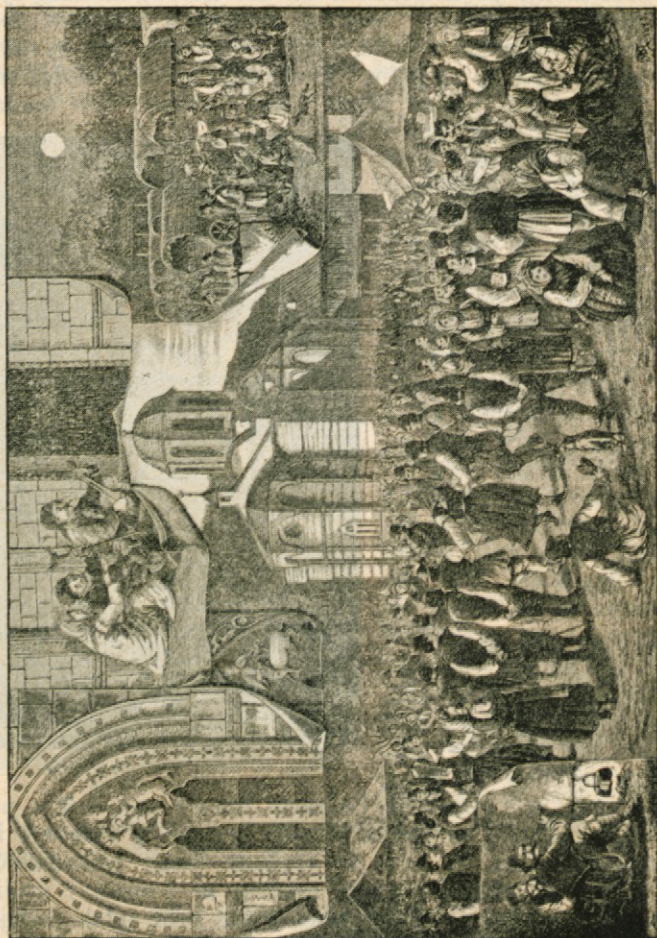

Žena iz belograjskega okraja.

posvetnih stvarih. Knez Miloš sam je dajal lep vzgled, kako se imajo spoštovati duhovniki.

Ko se skonča služba božja v cerkvi, začne se zbor pod drevjem poleg samostana. Staro in mlado posede po

Zbor pri samostanu Kerleniču s „kolo“.

travi v večjih in manjših skupinah; t. j. kar je domačih in prijateljev, sede jih skupaj ter se spravi na jed in pijačo, vzeto s seboj na pot. Črez nekaj časa se zasliši glas piščalk; to je znak, da se začneja narodni ples „kolo“. Mlado in staro

se zbere okoli godca in stopi v krog, držeč drug drugega za roke ali pas. Tako se začne igrati „kolo“. Nekaj časa igrajo pri sviranju piščalke, a pozneje nastopi nekoliko fantov in deklet, ktere zapojó kako narodno pesen. Zdaj pojó dekleta, zdaj fantje; a skupaj pojó fantje in dekleta le tedaj, če so si v bližnjem sorodstvu; oni, ki si niso v sorodstvu, ne smejo niti skupaj peti, niti plesati neposredno drug do drugega. V obče je navada, da fantje posebej igrajo „kolo“, a dekleta posebej; če so pa vsi v jedno „kolo“ zbrani, tedaj stojé v polovici kroga fantje, v drugi polovici pa dekleta, ne da bi se pomešali med seboj. Tako je tudi pri bolgarskem „horu“, ktero sem opisal v prvem oddelku.

Prva vaja na tamburici.

Dokler na jedni strani tako rajajo, zaslišijo se od druge strani gosli, ktere se pa bolj otožno glasé. Tam sedi slepec, ki ubira počasi s svojim lokom strune in poje med tem narodne pesni o kraljeviču Marku, hrabrem junaku, ali o kakem slavnem dogodku iz narodne zgodovine. Mnogo ljudstva se zbere okoli njega ter posluša ginjeno glasove narodnega pevca, kterega potém obilo obdarujejo. Priljubljena je Srbom tudi jugoslovanska tamburica.

Tako se radujejo ljudje celo popoldne, dokler se ne začne solnce bližati zatonu. Zdaj je pa čas nastopiti pot proti domu, da jih ne ujame tema, ker po noči nikdo noče rad hoditi po daljnih potih. „Noč ima svojo moč, in po noči

je najbolje biti pod svojo streho," tako si čisto prav mislijo Srbi. In sploh ni v jutrovih deželah ponočnega vasovanja, a še manj je slišati vriskanja (uckanja) fantov ali pijancev, ki bi kalili nočni mir. Takemu lepemu redu so priučeni ljudje v Srbiji že od davnih časov. Želeti je, da bi vedno tako ostalo.

Pri takih zborih se narod živo spominja starih časov, ko mu je samo v teh samotnih planinskih krajih bilo mogoče pozabiti za nekaj trenutkov, da je prav za prav „raja“, t. j. čreda, ki je obsojena, da trpi, in da stoče pod tujčevo peto. Zbor je bil tedaj najlepši praznik v letu, služba božja v visoko ležečem samostanu je bila najpripravnejša za gorečo molitev, da bi Vsevišnji skoro poslal rešitev potlačnemu narodu. Stara cerkvena pesen: „Gospodi, pomiluj!“¹ prihajala je tukaj globoko iz srca in imela še posebno vzvišen pomen.

Razun verskih resnic je med Srbi, zlasti med priprostim ljudstvom še mnogo prazne vere (sujeverja). Naj omenim le nekatere reči: Ako kdo zboli, precej mislijo, da ga je nekdo hudo pogledal, t. j. da je dobil „uroke“ (ta beseda je tudi po Slovenskem znana). K bolniku pokličejo hitro „babo-bajačnico“, ktera umeje zdraviti z zelišči. V Srbiji je namreč tudi znan pregovor, da je za vsako bolezen trava vzrastla. „Bajačnice“ pa ne dajejo le zdravila, nego tudi zagovarjajo bolezen z raznimi „zagovori“.² Babe obračajo bolnika sem ter tja, sipljejo mu sol na pleča, teptajo po njem, mažejo ga s slinami itd. Zgodi se često, da bolnik ozdravi vsled zdravilnih zelišč, ktere mu kuhajo, in na ktere se babe večkrat dobro spoznajo. To so domača zdravila, kakoršna priporoča poleg hladne vode glasoviti župnik Boštjan Kneipp, kakor lahko čitate v „Domačem Zdravniku“, ktereга je družba sv. Mohorja izdala l. 1892.

V Srbiji so zdravniki bolj redki, kakor pri nas; zato je težje dobiti zdravniško pomoč. Ako tedaj domača zdravila ne pomagajo, nesejo končno bolnika v kak samostan ali v cerkev, da se priporoči božji pomoči. Kedar pa bolezniki nikakor ni mogoče pregnati, pravijo, da so mu „veščice“ zakrivile (zacoprале).

Česen velja Srbom za dobro domače sredstvo zoper „coprnice“; zato ga nosi skoro vsak Srb in vsaka Srbkinja

¹ Gospod, usmili se nas!

² Srbi kakor Bolgari imajo pregovor: „Kakor baba zna je, tako baje (copra, leči)“.

pri sebi v mali torbički na prsih. Ako se človek zelo razboli, velijo, da je česen izgubil svoj duh in svojo moč. Bolnika torej večkrat mažejo s česnom po prsih.

Srbi verujejo tudi v „vile“ (rojenice, divje žene), o katerih pripovedujejo, da so jako lepe, in da živé v skalnatih votlinah po visokih gorah. Nekterim ljudem storijo baje vile kaj dobrega, drugim kaj hudega, a sploh misli narod, da vedó prorokovati prihodnjost. V narodnih pesnih se večkrat govori o vilah in o njihovih dejanjih v korist ali v škodo človeku.

Razun teh praznih ver je še dosti drugih med narodom srbskim, o katerih še bomo nekaj slišali pri opisovanju narodnih šeg in praznikov.

Srbska narodna cerkev.

Južni Slovani pripadajo dvem cerkvenim občinam: rimskokatoliški (Slovenci in Hrvatje) ter iztočni grško-pravoslavni (Srbi in Bolgari). Srbski oddelek iztočne cerkve šteje okoli tri milijone duš. Bogoslužni jezik je staroslovenski, pomešan s srbskim narodnim narječjem.

Srbska duhovna semenišča so nektera v kraljevini, nektera na Ogerskem in Hrvatskem: v Belem gradu, Karlovcih, Veršcu in Karlovcu. V onih srbskih predelih, ki so zdaj še pod Turčijo, ni posebne duhovšnice.

Za cerkvene umetnosti, stavbe in slikarije so žrtvovali stari srbski kralji mnogo denarja. Imeli so namreč lepo navado, sporočati za pokoj duše takozvane „zadušbine“, ktere obstojé še do današnjega dne kot cerkve in samostani, da se opravlja v njih molitev za dušo pokojnega osnova-

Rodopska vila.

telja. Dosti takih samostanov so Turki razrušili, a Srbi so jih v novejši dobi zopet postavili.

Srednji vek je bil sploh za srbsko cerkev jako neugoden. A pri vsem tem so še ohranjeni nekteri božji hrami iz XII. do XV. stoletja. Postavljeni so v bizantinskem slogu, in marsikje se nahajajo po zidih lepe slike na presno (freske). Najlepše cerkve so v Studenici, Manasiji in Ravanici. Omeniti gre tudi novodobno belograjsko stolno cerkev, ktera je po svoji notranjosti, kakor po zunanosti dostojna glavnega mesta.

Srbska narodna cerkev, ki šteje svoje ude po Srbiji, Avstriji in Turškem, deli se na štiri oddelke, ki so med seboj neodvisni in ima vsak svojo vrhovno cerkveno upravo (hierarhijo). Oddelki so sledeči:

1. Patrijarhija karlovačka na Ogerskem; tamošnji patrijarh je naslednik prvobitnega patrijarha v Peču (Ipeku).

2. Vladikovina črnogorska; ta ne priznava nobenega glavarja nad seboj ter pošilja svojega novoizbranega vladiko v Karlovce ali v Moskvo, da ga tamošnji patrijarh blagoslovi.

3. Cerkev srbske kraljevine, ktera je pod vrhovno upravo sinode, sestavljene iz tamošnjih metropolitov in škofov. Ta cerkev je samostalna, a po pravu bi imela priznavati za glavarja carigrajskega patrijarha.

4. Srbska cerkev v turških deželah je podložna carigrajskemu patrijarhu. Včasih se mešajo v njene zadeve celó turški višji uradniki; tudi fanarijski grški duhovniki imajo dosti vpliva na njo.

V stari dobi ni bila srbska narodna cerkev tako razdrobljena, temveč vso je upravljal jeden metropolit. Njega je povišal car Dušan leta 1347. v patrijarha. Stara stolica srbskega metropolita je bila v samostanu Žiči (v južni Srbiji), a stolica srbskega patrijarha je bila v Peču, ne daleč od Prizrena v Stari Srbiji.

Kosovska bitka, ktera je pokopala srbsko neodvisnost, je ravno tako žalostno vplivala na srbsko cerkev. Sultan je obetal v početku srbskim kristjanom versko svobodo, kakoršno so imeli Grki in Bolgari; tedaj so vsi srbski verniki priznavali pečkega patrijarha za svojega vrhovnega pastirja. A čim bolj so se Turki šopirili po deželi, tem manj so se brigali za svoje obljube gledé verske svobode.

Začeli so ropati kristjanske cerkve in jih preobračati v „mošeje“; gonili so iz samostanov menihe ter pošiljali tja

vojake, ali pa so delali iz samostanov trdnjave. Nazadnje so prepovedali javno kristjansko službo božjo. Patrijarha so pustili v miru še do leta 1646. Tedaj jim je začel pa tudi ta presedati, čeravno se ni mešal v posvetne reči; obdolžili so ga po krivem, da hujska proti turški državi, in ob enem so ga ujeli ter odpeljali v Brusu (v Malo Azijo), kjer je bil obešen.

Po tej grozni dogodbi ni hotel novoizbrani patrijarh Arsenij Cernojević stanovati več v Peču, nego se je prestavil na Ogersko. Zajedno z njim se je preselilo 37.000 rodbin iz Srbije na Ogersko. Črnogorci pa niso hoteli priznavati cerkvenega glavarja, živečega v tuji državi. Turška vlada je izkušala postaviti v Peču svojega človeka za patrijarha, a brez uspeha. Postopala je torej prav osorno proti Srbom in Bolgarom ter jim zapovedala, da morajo priznavati carigrajskega patrijarha, čegar delokrog se je na ta način zelo razširil. Videli smo že v zgodovini bolgarske cerkve, kako so se umeli okoriščati fanarijoti s to obširno oblastjo. Kakor se je Bolgarom pod fanarijoti godilo žalostno, tako tudi Srbom. Najhujše pa je bilo to, da je glavar iztočne cerkve začel pošiljati v srbske škofije trde Grke za škofe, kateri niso razumeli slovanskega jezika. Ti škofje so torej začeli opravljati službo božjo s pridigo vred v grškem jeziku, in to v cerkvah, ktere so bili osnovali srbski carji. To je moralo Srbe jako žaliti, a zato so gledali, da se odtegnejo čim prej mogoče neposredni upravi carigrajskega patrijarha.

Dandanes se smatra za pravega glavarja srbske cerkve neodvisni nadškof belograjski, kateri ima naslov metropolita vse Srbije.

Prvi metropolit srbski in osnoveatelj srbske narodne cerkve je bil sv. Sava (Sabbas), ki je umrl l. 1237. Tega svetnika moram omeniti na prvem mestu, govoreč o srbski cerkvi, ker se med srbskim narodom, kakor po cerkvah noben vladika tako visoko ne časti, kakor sv. Sava. Spomin njegove smrti se praznuje dne 14. (26.) prosinca.¹ Prištet je svetnikom kakor v iztočni, tako tudi v rimsko-katoliški cerkvi pod imenom „sv. Sava (st. Sabbas), prvi srbski metropolit in prosvetitelj“. V vsaki srbski šoli

¹ Stari koledar, po katerem se ravnaajo Srbi kakor Bolgari (sploh grško-iztočna cerkev) je v razmeri s popravljenim gregorijanskim (katoliškim) za 12 dnij bolj pozen. Tako imamo katoličani na pr. 13ega, ko se le imajo oni prvega v mesecu.

visi podoba slavnega narodnega prosvetitelja sv. Save. Obletnica njegove smrti se praznuje vsekdar s posebno slovesnostjo. Srbska akademija je osnovana na njegovo obletnico leta 1863. V spomin prosvetitelja je osnovan ob priliki proglašenja srbskega kraljestva kraljevski red svetega Save, kateri se daje učenjakom in zaslužnim možem v Srbiji in po drugih slovanskih krajih v priznanje njihove delavnosti za slovstvo, šolo in omiko. Nekaj let obstoji v Belem gradu tudi društvo sv. Save, katero ima namen, probujati narodno zavest med ljudstvom v Srbiji ter širiti srbsko idejo po sosednih deželah, kjer prebivajo Srbi.

Katoliški misijoni.

Katoliški misijon v Srbiji stoji, kakor je dandanes urejen, pod višjo duhovno oblastjo djakovskega škofa, prevzvišenega gospoda Josipa Jurija Štrosmayerja. Sedaj živi v Srbiji okoli 12 tisoč katoličanov iz raznih držav in raznih narodnostij; največ jih je iz Avstrijsko-Ogerske (Hrvatov, Slovencev, Čehov, Slovakov, Poljakov, Ogrov in Nemcev); potém je nekoliko Prusov, Lahov, Francozov in Belgijcev. Ne manjka niti Albancev, ki so sploh južni sosedje Srbom.

Katoliški duhovniki so v Belem gradu, Kragujevcu in Nišu, povsod po jeden. V Belem gradu je 4 do 5 tisoč katoličanov, kateri imajo le malo kapelico, stoječo na vrtu c. kr. avstrijskega poslanstva. Ta se smatra kot lastnina istega poslanstva, in domači kaplan je ob jednem misijonar za katoličane glavnega mesta in okolice.

V Belem gradu je katoliška šola, obiskovana od 120 do 150 otrok obojnega spola. Šola stoji pod pokroviteljstvom avstrijskega poslanstva; na njej poučujeta dva učitelja, ktera imenuje poslanik; plačo dobivata po njem od avstrijske vlade. Šolsko poslopje je vzeto v najem, a ni dosti prostorno za vse otroke avstrijskih in drugih katoličanov, tako da še na stotine njihovih otrok hodi v srbske in protestantske šole.

Druga misijonska postaja (osnovana leta 1885.) je v Kragujevcu, stari srbski prestolnici, kjer živi kakih 500 do 600 katoličanov. Tam stanuje o. frančiškan kot misijonar v najeti hiši, kjer ima tudi kapelico.

Tretja misijonska postaja je v Nišu. Bila je osnovana leta 1885. Šteje okoli 600 katoličanov raznih narod-

nostij ter ima na lastnem zemljišču lepo javno cerkvico, ktero je postavil leta 1887. z dovoljenjem kr. srbske vlade sedanji mnogozaslužni misijonar č. g. o. Vilibald Čok (Czok). Ima lepo misijonsko hišo, v kateri je zdaj tudi šola; na njej poučuje marljivo on sam v srbskem, nemškem in francoskem jeziku.

Božja služba ali sv. maša se čita v latinskem jeziku.

Katoličani se nahajajo še po sledečih krajih srbske kraljevine raztrošeni: v Šabcu, Smederevu, Veliki Plani, Požarevcu, Milanovcu, Mejdan-Peku, Čupriji, Senjskem Rudniku, Kladovi, Radujevcu, Negotinu, Rudniku pri Zaječarju, Aleksincu, Pirotu, Leskovcu, Kruševcu in Vranji. V nekih mestih jih je več, v nekih manj.

Ker so misijonske postaje v Srbiji še mlade, ker je število katoličanov majhno, in ker važni oziri na notranje politične zadeve ovirajo delokrog misijonarjev, zato ni v Srbiji o misijonskem delovanju toliko slišati, kakor v Bolgariji.

Šolstvo.

Videli smo, da se pri Bolgarih porabi mnogo denarja za šole, in da v tem oziru vlada nikakor ne štedi denarja. Srbi tudi posnemajo Bolgare, posebno v novejših časih. Leta 1820. so imeli v vsej Srbiji samo 20 ljudskih šol. Tisti mladeniči, kateri so želeli učiti se čitati in pisati, a posebno oni, ki so namerjavali postati duhovniki in menihi, hodili so v šole v samostane, ali pa k duhovnikom po vaséh. Od tedaj do novejših časov so se šole znatno pomnožile, tako da šteje dandanes Srbija 713 ljudskih šol z blizu 70.000 učenci in učenkami. Pred kakimi petdesetimi leti je prišel jeden učenec na 296 oseb, a dandanes pride na 30 oseb. Sicer pa je to število še vedno premajhno, in upati je, da se bodo pojavile v kratkih letih bolj ugodne razmere. Dandanes zna v Srbiji blizu 12% čitati in pisati. V razmeri z Bolgarijo stoji Srbija skoro na isti stopinji, ker po poslednji štetvi je dokazano, da v Bolgariji zna nekaj nad 12% čitati in pisati, a Rusijo prekosita Srbija kakor Bolgarija dvakrat v tem oziru.

Med 713 šolami je bilo 65 ženskih z 8.500 učenkami. V nekterih šolah so otroci obojnega spola skupaj. Do leta 1887. še ni bilo posebnih dekliških šol v Srbiji. Leta 1890. je bilo v kraljevini 1344 učiteljev in učiteljic na narodnih (ljudskih) šolah. Stroški državne blagajne za te šole so

iznašali 1,357.872 dinarov (kron), a za pokojnine učiteljem okoli 100.000 dinarov. Povrh tega so dajale še občine okoli jeden milijon za iste svrhe.

Po šolskem zakonu od leta 1882. morajo biti vse ljudske šole dvorazredne, vendar pa še ni bilo mogoče povsod obeh razredov odpreti razun po mestih.

Srednje šole imajo skoro vsa večja mesta, posebno okrožna. V njih se šolajo večjidel mestni sinovi, s kmetov prihajajo redkoma dijaki. Nektera mesta so zgradila lepa poslopja za gimnazije in realke, kakoršna zahtevajo pedagoška in zdravoslovna načela. Višjih gimnazij je 8, a nižjih 16 in 2 realki.

Učitelji in profesorji so izvršili svoje nauke večinoma na belograjski „veliki školi“. Ta je bila osnovana kot licéj leta 1838. Na njej so predavali prva leta ruski profesorji; a leta 1863. se je preosnovala po vzoru vseučilišč, samo da nima popolnih fakultet. Dandanes predava na veliki šoli 50 profesorjev. Dijakov je okoli 500. Največ jih šteje pravoslovna fakulteta. Na tehničnem oddelku je malo dijakov, na modroslovnem nekaj več. Ta se deli na matematično-prirodoslovni in na jezikoslovno-zgodovinski oddelek. Prvi šteje več dijakov kakor drugi. Velika šola stoji na najlepšem prostoru glavnega mesta. Iz nje je krasen razgled na vse strani po mestu in okolici. Poslopje je prav lepo in prostorno. V kabinetih so vse potrebne zbirke in učni pripomočki. Knjižnica je bogata. Profesorji so domači sinovi, kateri so se večjidel izšolali na zapadnoevropskih vseučiliščih. Med njimi je nekoliko znanih učenjakov in dobrih strokovnjakov. Pred veliko šolo je obširen trg in izprehajališče.

Višja realka stoji blizu stare trdnjave (na Kali-megdanu). Njena notranja uredba, kakor samo poslopje in lega odgo-varjajo svojemu namenu.

Najlepše poslopje med vsemi srednjimi šolami v Srbiji ima pa gimnazija v Kragujevcu.

Srbske gimnazije imajo po sedem razredov. Prirodoslovni nauki se marljivo gojijo na njih; uči se jezik francoski kakor nemški. Podobne so realnim gimnazijam avstrijskim. Na realkah je skoro isti učni načrt, kakor v Avstriji.

Višja ženska šola v Belem gradu se prišteva srednjim šolam. Bila je osnovana leta 1863. Ima namen dajati dekletom ne samo občo višjo omiko, nego tudi pripravljati učiteljice za narodne šole. Razdeljena je na šest razredov.

Na vseh srbskih srednjih šolah je okoli 450 učiteljev, kateri stanejo državo nad milijon dinarov na leto.

Bogoslovno semenišče je bilo osnovano v Belem gradu že leta 1836. Ima štiri tečaje; v prvega se sprejemajo učenci, ki so končali nižjo gimnazijo. Bogoslovne šole niso dobro urejene, kar sami Srbi izprevidijo, a obiskovane so precej. Državna blagajna jim daje 70.000 dinarov na leto.

Strokovnih šol je v Srbiji pet: dve učiteljski pripravnici (v Belem gradu in Nišu), poljedelska šola (v Kraljevu), trgovska in živinozdravniška v Belem gradu. Na teh šolah deluje nad 50 profesorjev; dijakov je blizu 1000. Najbolj sta obiskovani učiteljski pripravnici, a ostale strokovne šole manj.

Omeniti gre tudi vojaško akademijo, koja je bila ustanovljena leta 1837., pa se je potém kmalu zaprla. Znovič so jo odpri l. 1850. V njej se pripravljajo mladeniči za častniško (oficirsko) službo. Preosnovana je bila leta 1880. in se deli na nižji in višji oddelek: prvi ima 3, drugi 2 tečaja. Navadno je v njej okoli 100 kadetov. Za daljno izobrazbo hodijo častniki v Rusijo ali na Francosko.

Zasebnih šol je v Srbiji izvenredno malo.

Šolnine na državnih šolah ni treba plačevati; pouk je svoboden. Na učiteljski pripravnici in na vojaški akademiji se šolajo dijaki in kadetje čisto na državne stroške. Siromašnim učencem na drugih šolah pa daje vlada čestokrat stipendije; ravno tako onim, kateri hodijo na vseučilišča v druge dežele.

Srbska mladina je, kakor bolgarska, nkaželjna in prebrisane glave. Treba samo gledati, da ne pride pod roko vodstvo nesposobnih učiteljev, kateri bi širili nevarne (na pr. socijalistične) nauke med mladino.

Narodni prazniki, domače šege in navade.

Najvažnejši in čisto srbski praznik je „slava“, o kateri sem že na kratko govoril v poglavju o zadrugah. Vsaka srbska rodbina, manjša kakor večja, ima namreč posebnega svetnika kot svoje domače krstno ime. Njega častijo vsi udje iste rodbine, njemu se priporočajo za priprošnjo pred vsemogočnim Bogom. Ta svetnik ostaje njihov hišni patron od roda do roda, in vsi oni, ki častijo istega patrona, imajo se med seboj za krvne sorodnike, če tudi živijo daleč narazen. Praznik krstnega imena ima pred vsem

verski pomen, a potém je največji rodbinski praznik. Posebno se častijo kot patroni: sv. Nikola (Miklavž), sv. Jovan (Janez), sv. Arhangelj, sv. Jurij in sv. Sava. Takemu prazniku pravijo sploh „slava“.

Na dan slave mora tudi v najubožnejši hiši biti vsega v izobilju pri ognjišču in na mizi. K praznovanju povabijo goste iz sosedstva, kateri nimajo domá iste slave. Praznuje se ves dan z največjo častjo in s pravo pobožnostjo. Udje rodbinski in vsi domačini z gosti zajedno opravljajo molitve za živo in mrtvo žlahto. Napravijo po stari šegi „žrtvo“ svetniku, obstoječo iz sveče, kolača, kuhane pšenice, kadila (tamjana), jesiha in vina.

Sredi glavne sobe postavijo dolgo mizo, narejeno iz novih desek. Na njo položijo vsa jedila in vino. Noža na mizi ni, ker ga nosi vsak Srb pri sebi za pasom. Vilice so tudi redke; jemlje se s prsti, kakor je navada tudi pri drugih narodih v jutrovih deželah. Na sredi leži velik „krstni kolač“ iz pšenične moke; na njem je vtisnjeno znamenje sv. križa.

Ko je vse pripravljeno, povabijo duhovnika, da pride blagoslovit. Vsi domačini in gostje se zberó okoli mize. Sredi kolača vtaknejo voščeno svečo, a na obeh straneh prilepijo zraven nje dve manjši sveči, navzkriž stoječi. Vse tri prižgejo: znamenje presvete Trojice. Poleg kolača stoji polna čaša vina. Duhovnik vzame na sebe štolo (epitrahil) in začne moliti. Poleg njega na levi strani se postavi hišni starešina, zraven njega stoji starejši sin, potém mlajši in po redu vsi moški udje v rodbini. Na desni strani duhovnika stojé kumovi, bližnja žlahta in povabljeni gostje, bolj vzadi pa žene. Duhovnik blagoslovi najprej kolač, potém moli Boga, da bi dal svoj blagoslov hiši in rodbini, katero priporoča posebnemu varstvu domačega patrona. Vsi navzočni molijo pobožno za duhovnikom, kateri tudi pokadi po hiši s kadilnico. Ves prizor je jako ganljiv in predstavlja srečo, kakoršna se nahaja v pobožni in složni rodbini.

Po končanih molitvah vzame starešina blagoslovljeni kolač in odlepi od njega sveče; a potém zasučeta zajedno z duhovnikom kolač kakor okoli osi in ga prelomita na dve polovici ter polijeta z vinom. Nazadnje ga razdelita na kose, od katerih dobi vsak navzočnik svojega.

Tako se konča cerkveno-rodbinski obred. Potém sede duhovnik zajedno z društvom k mizi k obedu. Zdaj prinesejo na mizo „kiselo čorbo“, katero Srbi jako radi jedó; potém ribe,

pečeno jagnje ali prase, sira, sadja itd. Med obedom vstane najprej duhovnik in izpregovori nekoliko besed v božjo slavo. Za njim vstane hišni gospodar (domačin) in napije zdravico gostom, ki so ga razveselili s svojo navzočnostjo današnjega velikega in vsakemu Srbu milega praznika. Nato zapojó vsi staro cerkveno-slovansko pesen: „Mnogaja leta!“ Sledijo še

Kako lomijo kolač pri „slavi“.

razne druge zdravice, kakor pač beseda nanese. Za primer naj navedem dve zdravici, kateri sta prav udomačeni pri Srbih, a se nahajata malo izpremenjeni tudi pri drugih južnih Slovanih:

„Tri ptice so priletele prek planin, in vsaka je prinesla v kljunčku nekaj dobrega: jedna pšenični klas, druga vinski trs, tretja veselje in zdravje. Tista, ki je nosila pše-

nični klas, spustila se je dol na Bačkem polju, katero zdaj rodi obilo pšenice; druga, ki je nosila težki vinski trs, spustila se je na zemljo na Fruški gori, ktera rodi mnogo grozdja; a tretja, ki nosi veselje in zdravje, naj se spusti na našo mizo, da bomo vsi zdravi in veseli. Na tvoje zdravje, brate gazda (gospodar)!"

Druga običajna zdravica se glasi takó-le:

„Z božjo pomočjo in v božjem imenu smo se zbrali mi pri tebi, da povečamo tvojo slavo. Zatorej ti Bog daj pšenico nad pšenico, zrno nad zrno; malo da seješ, mnogo da žanješ! Bog daj, da bi se zbrali k letu zopet na tem mestu, in da bi okusili poljskih plodov od tvojih njiv in vrtov! Bog daj, da ne bi nikdar pozabil za božjo slavo povabiti svojih prijateljev“ itd.

Srbi, kakor sploh Slovani, so pri gostbah jako veseli; radi pojó in često napivajo zdravice. Komu ne bi prišla na pamet, kedar čita gornji zdravici, še marsiktera druga, katero je sam slišal ali govoril med Slovenci pri raznih gostijah, botrinah, kolinah ali furežih itd. V veseli družbi Slovan sploh rad govori in pové dosti šaljivih kakor resnih besed. Razložek je pa ta, da se na Slovenskem tudi ženskemu spolu nazdravlja, na pr. domači gospodarici, a v Srbiji nikdar. Srbkinje so torej pozabljene in smejo le molčé poslušati može, kako govorijo napitnice ali zdravice. Pri takozvanih „olikanih“ narodih so pa žene vedno na prvem mestu v društvu; torej ravno narobe svet.

Kakor ima vsaka srbska hiša (zadruga) svojo slavo, tako jo ima tudi vsaka vas, vsaka občina. Vaško slavo praznujejo pod kakim drevesom, imenovanim „zapis“. Na drevesu je izdolben v skorjo velik križ. To drevo je sveto vsakemu vaščanu; greh bi bilo plezati nanje, greh klatiti sadje z njega, ako ga ima, a posekati ga bi bilo hudodelstvo.

Kedar pride dan slave ali „zavetine“, zberejo se vsi vaščani pod drevesom, pokličejo duhovnika, da blagoslovi tam vodo, potém pa gredó v izprevodu iz vasi na polje. Med tem prepevajo, stopajoč pobožno za križem, in opravljajo molitve za dobro letino. Po izprevodu se vrnejo k „zapisu“ ter izrežejo iz križa na drevesni skorji ono kožico, ktera je tam vzrastla čez leto. Duhovnik še prečita nekatere molitve, a potém se začne veselica pod milim nebom.

Tudi vsaka cerkev ima svojega patrona, kakor pri kataličanih. Pri takih cerkvenih svečanostih se zbere tam mnogo ljudstva. Taki zbori so bili za turških časov zeló

koristni, ker so služili v probujo narodne zavesti. Pri takih prilikah namreč so se mogli ljudje iz bližnjih in daljnih krajev shajati ter se na dvoru tihega planinskega samostana posvetovati o tužni usodi svoje domovine; tukaj so se vzajemno tolažili z upanjem na boljšo prihodnost.

Takšni zbori so bili Srbom blizu to, kar so bile olimpijske igre Grkom. Na zborih se igra kolo, fantje se poskušajo, kdo je bolj močen, skačejo na dolžino in na visoko, merijo se v naglem tekanju itd. Radovednih gledalcev obojnega spola je mnogo navzočnih; obče veselje vlada med njimi, kakor tudi med boritelji in igralci.

Srbi imajo nekaj občnih narodnih praznikov, katere ves narod slavi. Nekteri so celó občni vsem Slovanom in se praznujejo povsod na podoben način, pojó se slične pesni in vršé se isti obredi.

Taki prazniki imajo svoj začetek v poganski dobi, a praznujejo se ob onih dneh leta, ko se menja priroda, na pr. kedar po dolgih zimskih nočeh počnejo zopet rasti dnevi (v mesecu grudnu), ali pa tačas, ko daje solnce zopet toliko toplote, da začenja kliti trava in drevje cvesti (o sv. Juriju); tudi tedaj, ko stoji solnce najvišje na nebu (o sv. Petru in Pavlu), in ko je največja vročina.

Ob kristjanskih velikih praznikih, kateri se obhajajo v gori omenjenih letnih časih, kakor so božič, velika noč itd., vršé se torej pri Srbih razun cerkvenih svečanostij še nekteri narodni obredi, ohranjeni od starodavnih časov. Že pri opisovanju božičnega praznika na Bolgarskem smo našli marsikaj našim slovenskim šegam podobnega; a bolgarske in srbske šege so si še bolj podobne. Zato tukaj ne bom opisoval srbskega božičnega praznika, ker bi moral večjidel ponavljati to, kar sem pisal že v prvem delu o Bolgarih.

A noben srbski praznik se ne praznuje s tolikimi starimi obredi, kakor dan sv. Jurija (Džurdžev dan). Priprave se začenjajo že prejšnjega dne (22. malega travna). Da ne bi prišle na živino bolezní in divje zveri, naredijo voz na verigo, ob kateri visi kotel nad žerjavico na ognjišču; da ne bi pobila toča, vtaknejo leskove križce na vrte in njive in tudi v kote po hišah in hlevih.

Vsako dekle splete zvečer pred praznikom sv. Jurija nekoliko kit iz pomladanskih cvetlic, vsaki kiti dá ime kakega znanega fanta ter jih položi o polnoči na streho, ali pa na kako drugo visoko mesto. Ko se zasvita, hiti gledat dekle, na katero kito je padlo največ rose; po tisti baje spo-

zna, kateri mož ji je namenjen v zakon. Sploh pa tega dne vsakdo prav rano vstane. Mladina se gre v reko kopat, prej ko solnce izide, češ, potem bo čista in zdrava vse leto. Po kopianju se vsak okraši z vrbovimi vejami in se vrne domú. Tukaj se zopet umije z vodo, ktera je bila donesena od mlinskega kamena, ali pa s tako, v kateri so bile rože namočene. Potem bo baje vsak lep, zdrav in vesel vse leto. A da bi bila živina zdrava, streljajo pred hlevom.

Glavna jed tega dne je jagnje, ktero se peče na vsakem ognjišču brez izjeme. Pred sv. Jurijem pa niti ne koljejo jagnjet, niti jih prodajajo. Zjutraj zgodaj jih preštejejo, izberejo najlepše jagnje ter ga zakoljejo. Kožo prodajo prvemu, kdor jo hoče kupiti. Za njo se ne pogajajo, ampak kolikor dá kupec, je dobro. Ta denar darujejo cerkvi, jagnjetino pa razdelijo med domačine. A vsak pazi, da se ne zlomijo kosti, ker bi si potem ovce lomile noge na paši.

Sploh se večina teh šeg tiče le domače živine, tako da je „zeleni Jurij“ pravi pastirski praznik na Srbskem. Ta dan odpravljajo živini „uroke“ in „nečiste moči“, izganjajo „coprnice“ itd. Ves dan dobro pazijo na živino, da ne bi prišel kak tujec blizu nje.

V pesnih, ktere prepevajo na Jurijev dan, omenja se večkrat ime Lade, staroslovanske boginje, pri Slovencih znane tudi po imenu „Dida“ (Didino leto). Za stare Slovane, kateri so se pečali mnogo z živinorejo, bil je važen praznik, ko je ozelenela vsa priroda in so mogli zopet goniti živino na pašo. Ob taki priliki so se vršili razni obredi, kakoršnih smo nekaj gori opisali; a nekaj se jih je pozabilo v teku stoletij. Ovčarji na balkanskem polotoku, med kterimi so posebno Vlahi, še dandanes ravno ob sv. Juriju ženejo mnogobrojne črede na pašo v planine. Imel sem vsako leto priliko gledati cela krdela ovac, ktere ženejo na pr. Karagačani v južni Bolgariji iz dolin na balkansko pašo, noseč s seboj na malih čilih konjih vse potrebnosti: posteljino, šatore, posodo za mleko in sir, ponve, mehe itd. S seboj vzamejo tudi žene in otroke; žene nosijo s seboj preslice in krtače za volno, tako da se bodo mogle vrniti v jeseni nazaj z balami debelega sukna in z močnimi „koci“ za domače potrebe po zimi.

Drugi veliki praznik po sv. Juriju je Ivanov dan (god sv. Janeza), o kterem pripoveduje srbsko ljudstvo, da je tako mogočen svetnik, da solnce trikrat na nebu obstoji v strahu pred njim. Nekaj dnij pred tem praznikom stoji

namreč solnce najviše na nebu in je najdaljši dan. Stari poganski Slovani so slavili ob tem času velik praznik na čast solncu. Zažigali so velike ognje „krese“ po poljih in po hribih, kakoršna navada se je ohranila zlasti pri Slovencih še do današnjega dne. Srbi pa zažigajo zvečer pred sv. Ivanom „lilo“, napravljeno iz brezove ali črešnjeve skorje, nosijo jo okoli po polju ter jo mečejo kvišku; tudi kresi so videti po hribih. Ženske nabirajo na Ivanov dan zdravilne rastline po polju in po gozdih. Seme, katero je pripravljeno za setev, nosijo ven, da ga ogreje solnce, češ, da se bo bolje izcimilo.

O drugih letnih praznikih pa veljá v glavnih črtah isto, kar sem povedal prej v bolgarskem oddelku.

Sedaj še pogledjmo one navade, ki so v narodnem življenju posebne važnosti ter za Srbe v večji ali manjši meri značajne. Te so njihova gostoljubnost in nekteri rodbinski prazniki.

Za turških časov v Srbiji ni bilo gostilnic, razun v nekterih večjih mestih. Popotniki so si morali torej v vasi, kamor so dospeli v mraku, poiskati prenočišča v kaki večji hiši. Povsod so jih radi sprejemali in jim postregli, kakor da bi bili prišli stari prijatelji; dali so jim večerje, prej ko so legli spat, in zajutrak, prej ko so odšli od hiše. Opoldne so dobili popotniki obed v drugi vasi, do ktere so slučajno dospeli. Včasih je stopil popotnik v kako hišo, samo da dobi vode piti, a gostoljubni ljudje so mu ponudili še kruha, sira, vina itd. Dandanes so pa ob glavni cestah lepe gostilnice (hani), ktere stojé deloma pod državnim nadzorom. Dobijo se tam dobra jedila: čorba, pečenka, sir itd., a vse to ne stane več kakor 1 dinar (krono) z vinom vred. Za spanje se lahko dobi dobra postelj, za katero se plača le nekaj grošev. Srbi radi mnogo potujejo, posebno po trgovini; zato je ugodno, da so na potu dobro postreženi. Nasprotno se pa o bolgarskih hanih ne more nič pohvalnega reči, kakor sem bil namignil že v dotičnem poglavju.

A ob postranskih cestah v Srbiji je še dandanašnji mnogo krajev, kjer se lahko zastonj prenočuje in živi od ljudske gostoljubnosti. V srbskih planinskih vaseh še zdaj kmetje ne morejo razumeti, kako bi se mogel živež za denar kupovati ali prodajati; zato vsakega žejnega ali lačnega zastonj pogostijo. Kjer je pa po cestah večji promet, tam bi seveda kmetje pri taki gostoljubnosti kmalu prišli na beraško palico. V obče se mora priznati, da je gostoljubnost

v Srbiji še zmirom znatna in se smatra kot neka sveta dolžnost, tako da srbski narod v tem oziru ne zaostaje za nobenim bratskim narodom, a marsikterega še prekosi.

Med rodbinskimi prazniki je najvažnejša ženitev. Ta je Srbu najveselejši domači praznik, kterega se raduje ne samo dotična rodbina, nego sploh vsa vas, vsa občina. Vsakdo hiti svate pozdravljat, prinaša jim darove ter nagovarja moške z naslovom „gospodin“, a ženske „gospoja“. Taka imena se drugače med narodom nikakor ne rabijo in celó po mestih se slišijo redkokdaj. Srbi in Srbkinje se kličejo med seboj navadno s krstnim imenom, pred katero se postavi beseda „brate“ ali „strino“. Kedar gredo svatje po cesti, odkrije se jim vsakdo. Svatje se pa ne odkrivajo nikomur in še pri gostiji sedé pokriti okoli mize. Vsak svat nosi palico, okrašeno s pisanimi traki. Sploh pa nosijo le vaški prvaki in imenitnejši možje palico v rokah.

Glavna reč pri ženitvi je vzajemno sočutje, katero rodi pravo zakonsko ljubezen. A dogodi se večkrat, da zadruga prisili mlade ljudi ženiti se zaradi koristi za vse zadrugarje. Zgodi se včasih, da fanta in dekleta niti ne vprašajo, ali hočeta stopiti v zakon; ampak sam starešina zadruga se dogovori z nevestinim očetom, da bo gostija. Starešina seveda gleda na to, kakega obnašanja je dekle, je li pridno, in je li tista rodbina na dobrem glasu. Ako primerjamo s tem nalogo in pravico starešine pri slovenskih svatbah, vidimo, da se je dokaj izpremenilo od onih starih časov, ko so gotovo tudi Slovenci živeli v zadrugah; a samo ime „starešina“ je še ostalo, katero nas spominja nekdanjih očakovskih šeg.

Srbski državni kakor cerkveni zakon dovoljujeta fantom ženiti se v osemnajstem, dekletom se možiti v petnajstem letu.

Priprave za ženitev so sledeče: Najprej poprašujejo po nevestah. Ko najdejo primerno, vprašajo njeno rodbino po drugih ljudeh, ali že mislijo dekleta možiti, in ali bi jim bila dotična zadruga, v kateri je dorastel fant, povšeči za rodbinske zveze. Ako je to popraševanje končano z ugodnim uspehom, tedaj se podá sam starešina zadruga na konju proti nevestinemu domu. Tam ga lepo sprejmejo in prijazno pogosté. Prinesejo mu na mizo vse, kar je v shrambah dobrega. Izbrano dekle pa streže pri mizi. V početku starešina nalašč nič ne pové, zakaj je prav za prav došel. Med razgovorom pa začneta hišni oče in mati popra-

ševati po fantu, kaj dela, kako se ima itd. S tem so prvi ogledi pri kraju. Nato se poslovijo med seboj na prijazen način.

Ako je upanja, da bo vse dobro izpadlo, pride drugičkrat v svate starešina skupaj z ženinovim očetom in z dvema tovarišema, ktera sta najbolj čislana v rodbini. Takrat vzamejo možaki s seboj puške ali samokrese. Navadno prihajajo proti večeru do nevestinega doma. Tukaj jih prijazno sprejmejo. S početka se obnašajo, kakor navadni gostje, govoré, jedó in pijó, ne da bi se zmenili, zakaj so prišli. Ko se stemni, pokrije hišna mati mizo, h kateri se vsedejo vsi po svojih letih. Dekleta pa ta večer ni v sobo. Med večerjo vstane starešina in reče: „Domačine, brate, ti ne vprašaš, zakaj smo prišli, a tudi mi ti še nismo povedali. Mi nismo prišli k tebi jest in pit, ampak radi bi spravili v red jedno reč, ako bo Bogu po volji in tebi.“ Nato odgovori domačin: „Brate, jaz nič ne vem in mislim, da bode te nazadnje povedali, čemu ste prišli.“ — „Dobro,“ odvrne starešina, „naj ti bo, kakor želiš. V božjem imenu bomo postali prijatelji med seboj. Ako bo ugodno Bogu, in ako ti ne boš protiven, tedaj naš brat (pokaže s prstom na ženinovega očeta) želi vzeti tvojo hčer (pové ji ime) za ženo svojemu sinu.“

Po teh besedah vzame starešina hleb iz svoje torbe in išče po žepih denarja, da bi ga položil nanj. Nato pa odvrne hišni oče: „Brate, počakaj malo, ne more se tako hitro izvršiti; mladina je up prihodnosti, zato pa moramo vprašati poprej še mlade ljudi.“ Zdaj pošlje oče mater h hčeri, da zve od nje, ali je pri volji stopiti v zakon. Sicer se pa redkoma jemlje ozir na njeno mnenje in njene želje; bila ona soglasna ali ne, možaki se pri mizi začnejo pogovarjati za ceno. Hišni oče zahteva na pr., da dadó svatje za dekle 20 cekinov (t. j. nekaj nad 100 gld.); oni pa obljubijo najpoprej 5, potem 6 do 10 zlatov; le redkoma pridejo do 15 zlatov, na kar oče pritegne. Potem še morajo svatje obljubiti, da bodo kupili nevestinim bratom in sestram kako obleko: kapico (fes), obutje, pas itd. Ko se tudi gledé tega dogovoré, potegne oče ženinov možnjo iz žepa in našteje pred hišnim gospodarjem na mizo dogovorjene cekine.

K temu še pridene nekaj zlatov nevesti v dar. To se imenuje „obiležje“ (oznamenovanje). Po nje si mora nevesta sama priti. Pristopi k mizi, pa se zamisli in se začne jokati, prej ko vzame „obiležje“, kakor da je ne bi bila volja ženiti se. Sicer se pa vsako dekle v takem važnem

trenutku malo odteguje in joče. Nazadnje primorajo nevesto, da vzame cekine. Prej ko ona odide iz sobe, poljubi roko starešini in vsem svatom. Kmalu nato pa pokne zunaj samokres, in to pomeni za vso vas, da so se pogodili. Prej ko se razidejo, dogovorijo se še svatje, kdaj pridejo menjat prstana. Med potom proti domu streljajo s samokresi in puškami.

Ko pride določeni dan, prihajajo praznično oblečeni svatje z ženinom vred do nevestinega doma. Po letu in o lepem vremenu ostanejo pod kakim drevesom na dvorišču ali vrtu. Tam jih hišni oče pogosti. Dokler se možje zunaj gostijo, ogledujejo jih ženske, ktere so v hiši, skoz okna in razne špranje ter se šalijo nad tem in onim, a posebno nad ženinom, češ, kako lice ima, kak nos, kake oči itd.

Za nekaj časa vzame starešina iz svoje torbe velik hleb, položi nanj venček in sredi njega prstan. Potém pokliče hišni oče mater in hčer. Nevesta plašljivo prihaja za materjo, poljubi roko svojemu, kakor ženinovemu očetu in tako po redu vsem gostom in materi, samo ne ženinu; potém odide, ne da bi kaj rekla. Mati pa vzame hleb z venčkom in prstanom ter ga odnese za hčerjo. Pri tej priliki streljajo; glavni obred slavnosti je končan. Mladič in deklica sta zaročena. Svatje se še dogovoré, kdaj bo gostija, a potém podajo roke domačinom in odidejo veseli proti domu.

Na gostijo povabijo, ako je ženinova rodbina bogata, do 50 svatov; ako ni bogata, pa manj, a tudi pri siromašnejših se jih zbere precejšnje število. Najmlajši in najboljši svat nosi zastavo (barjak). Vsi prijašejo k nevestinemu domu. Dever vodi konja za nevesto, včasih pa pridejo z vozom po njo. Med potom prepevajo in streljajo.

Poglejmo si, kakšna je nevesta. Oblečena je po narodnem kroju. Na glavi ima venec iz umetnih cvetic; v lase ima vtaknjenih nekaj prirodnih cvetic, pavovih peres in srebrnih denarjev. Ta venec bo pa nevesta nosila ne samo danes, ampak še vse nedelje in praznike celega prvega leta v zakonskem stanu. Pri Srbih, kakor deloma tudi pri Bolgarih je navada, da hodi nevesta (buljka) s tem vencem okoli k sorodnikom in znancem; ona jih pozdravi in se prikloni pred vsakim posebej trikrat skoro do zemlje. Od vsakega dobi nekaj v dar. Druge navade pri poroki v cerkvi in na gostiji (svatbi) so večidel iste, kakor pri Bolgarih.

Končno še naj povém, kako se godi nevesti prva leta na novi domačiji. Prvo leto ona ne mesi hleba ali kruha

in ne opravlja nobenega težkega dela, ker pravijo, da je še preslaba. A precej mora vedeti in dobro paziti, kakšna čast gre vsakemu moškemu pri hiši. Zvečer mora hišnemu očetu in svakom sezuti obutje ter ga zjutraj očistiti, prej ko vstanejo. Ona mora biti prva na nogah, da pripravi vse potrebno za zajutrak, da počisti po hiši, in da pomete pred pragom. Očetu svojega moža (svekrvu) mora vsekdar roko poljubiti, kedar se vrne s polja ali s pota domú; svekrvo mora spoštovati ter ji streči pri delu. Vsem domačinom mora davati najlepša imena: brat, sestra, gospodin, gospoja itd. Z vsakim mora biti mila in prijazna.

Pri ženitvi se gleda na leta v vsaki rodbini; najstarejši sin ali najstarejša hči sta prva na vrsti. Brat mora čakati, dokler se ne omoži starejša sestra, a sestre morajo čakati, dokler se ne oženijo starejši bratje. Med sestrami se mora poprej starejša omožiti, potem še le mlajša. Mlajši brat se sme pred starejšim le tedaj ženiti, ako mu ta dovoli, ali pa ako je starejši bolehen, tako da ni za ženitev. Tudi se poprašuje v vsakem slučaju bližnja in daljna rodbina, ali nimajo nič proti ženitvi. Da se gleda na leta, in da se poprašuje zlahta pred ženitvijo, to velja o Srbih in Bolgarih sploh, a pri drugih južnih Slovanih, zlasti pri Slovencih se redkokdaj gleda na to.

Kedar se rodi otrok, je navada, da prinese vsak gost, posebno iz bližnje zlahte, starišem kako darilo, kteremu pravijo „povojnica“.

Ako si kdo postavi hišo, prihajajo mu sosedge in prijatelji „na naselje“ ter mu prinašajo v dar različne hišne potrebnosti večje in manjše vrednosti. Hišni gospodar jih pa pogosti z vinom, žganjem (rakijo) in mesom.

Ako kdo umrje, pripravijo v dotični hiši „dačo“ (sedmino); tačas se redkoma prinaša v dar kaka jed ali pijača, ampak vse preskrbi pokojnikova rodbina.

Kedar se srečata dva človeka na potu, ne gresta drug mimo drugega, da se ne bi pozdravila, kakoršna lepa navada je tudi na Slovenskem. Starejši pozdravi mlajšega; oni, ki se vozi, tistega, ki hodi; jezdec pešca itd. Navaden pozdrav je „dobro jutro“, „dober večer“, a opoldne „pomoz Bog!“ (Bog pomagaj). Na te pozdrave se odgovarja: „Bog ti pomagao!“ Razun tega je še navaden dostavek: „Kuda (kam), ako Bog dá?“ Nato pa poprašanec pové, kam se je napotil.

V tem poglavju še hočem omeniti posebnosti o srbskih

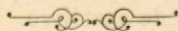

rodbinskih imenih. Srb pridaje namreč svojemu krstnemu imenu še ime svojega očeta s končnico *ić* ali *ović*; na pr. krstno ime mu je Peter, a očetu Marko, tedaj se piše sin Peter Marković. Tako je tudi pri Bolgarih, kateri pristavljajo pa samo *ov*: Peter Markov. A stalnih rodbinskih imen nimajo niti jedni, niti drugi, če ne gledamo na neke izjeme. Nekteri Srbi imajo pač navado, pristavljati krstnemu imenu ime mesta ali kraja, kjer so bili rojeni, na pr. Piročanac (iz Pirota), Valjevac (iz Valjeva) itd. A včasih posnamejo ime po poslu ali obrtu, s katerim se je pečal oče: Kovačević (kovač), Tkalčić (tkalec), Kolarić (kolar) itd. Tujci raznih narodnostij, kateri se stalno naselijo v Srbiji, pridajo sčasoma prvotnemu imenu tudi *-ić*, kar se tujemu imenu kaj slabo prilega: Ozerović, Walterić itd.

Na koncu poglavja še nekaj besed o družbah na kmetih. Moški se shajajo v družbe pri kotlih, kedar žgejo slivovico. Močna kapljica razvozla jezike. Tam si pripovedujejo o starejših in novejših dogodkih, o domačem in poljskem delu, presojujejo tudi občinska in državna vprašanja. Pri tem si tudi zapojejo kako narodno pesen, spremljajoč petje z goslimi. V novejši dobi so začeli po vaseh krčme odpirati, kjer se moški žalibog le preradi shajajo. Isto velja tudi o Bolgarih, kjer pride na vsakih 45 moških jedna krčma. Ljudje se pač hitro privadijo takemu pohajkovanju, če tudi njihovi očetje še niso poznali krčme ter jim niso mogli dajati slabega vzgleda. A niti Srbkinja, niti Bolgarka ne stopi v krčmo, kar je jako pohvalno; za ženo nikakor ni krčma! — Ženske se shajajo pri preji k „sedeljкам“. Prejo pričnejo v jeseni, ko postajajo dnevi krajši; ta traje, dokler ni prehladno vreme, kajti žene predejo pod milim nebom v tihi noči, sedeč okoli velikega ognja. Dekleta se zbirajo iz vse vasi, vsaka s preslico v rokah. Kolovrata še ne rabijo. Na teh „sedeljkah“ pojó „ženske narodne pesni“, tako da se vrstita po dva in dva glasa: dve dekleti zapojeta, a drugi dve odpevata. V ženskih ali liričnih narodnih pesnih se opisuje krasno rodbinsko življenje: svatovščina, pobratimstvo, kumstvo, gostoljubnost itd. Sploh je v taki družbi, obstoječi iz samih žensk, živo in veselo, dosti šale in smešnih razgovorov.

Po mestih se pa zbirajo možje in žene skupaj „na sélo“, nocoj pri jedni, jutri večer pri drugi rodbini. Tam pijejo čaj, kavo ali vino; razgovarjajo se, prepevajo in igrajo kolo. A po večjih mestih so že znane javne plesne zabave in

koncerti. Lepo je vsaj to, da je poleg tujih, novih navad še vedno dosti narodnega ostalo. Med plesi stoji narodno „kolo“ vedno na prvem mestu, in narodna noša je pri takih prilikah še vedno čislana, posebno pri ženskem spolu. Celó pri dvorskih plesih se vidi često narodna ženska obleka.

IV. Gospodarski del.

„Ogromna večina prebivalcev je kmetskega stanú, tako da se mora po pravici reči, da je Srbija dežela kmetov. V Srbiji ni velikih grajščinskih posestnikov, kakoršni se nahajajo skoro po vsej Evropi, ampak zemlja, katero obdeluje kmet, je njegova lastnina; ravno tako je njegova lastnina tudi hiša, v kateri stanuje, in živina, katero redí. Vsemu temu je on celi gospodar, kakor tudi plodu, kterega mu rodi zemlja.“ *Prof. V. Karić.*

Hišna obrt in domači pridelki.

Kakor v Bolgariji, tako je tudi v Srbiji hišna obrt lepo razvita in se gojí že od starih časov. A tovarniška obrt je še pač tu kakor tam v povojih. Poslednja se doslej zato ni mogla razviti, ker so bile domače potrebe velikega dela prebivalcev tako skromne, da jim je lahko domača ali hišna obrt ustrezala. Ščasoma pa, ko bodo potrebe ljudstva postajale večje, ko se bodo ljudje privadili večjim udobnostim v stanovanju, boljši jedi in pijači ter lepši obleki — kar vse sevéda lažje gre kakor narobe — potém domača obrt ne bo več mogla zadovoljevati tem „potrebam“ ali bolje rečeno — razvadam. Pri sedanjih okoliščinah je pa le domača obrt važna; zato si jo hočemo bolj natanko ogledati.

Kako visoko so že stari Srbi čislali domače delo, dokazujejo krasna ročna dela nekdanjih cesaric in kraljic, kakoršna so se ohranila še do naših dnij po nekterih srbskih samostanih. Ako so torej tako visoke in slavne osebe tkale, vezle in šivale, lahko si mislimo, kako je vplival njihov lepi vzgled na Srbkinje sploh. Kakor so bile nekdanje ženske delavne in spretné v tem oziru, tako so še dandanašnje. Mlada Srbkinja se mora že v ranih letih učiti

vsakovrstnih ročnih del, tako da zna, kedar doraste za ženitev, vse te reči samostalno izdelovati. Kako pridna mora biti Srbkinja, to si bodele lahko predstavili, ako se spomnite, kar sem že v prejšnjem poglavju povedal, da je namreč vsa obleka kmetskih ljudij delo ženskih rok. Zato pa ni Srbkinja nikdar brez dela; še celó po poti nosi s seboj vreteno in preslico ter prede marljivo. Glavni izdelki ženskih rok so „čilimi“ (preproge), platno laneno in pavolnato, volneno sukno, nogavice, vzglavnice itd.

Med vsemi zaslužijo prvo mesto preproge; njihove barve so prav žive, trajne in tako okusno sestavljene, da še umetnik nima kaj prigovarjati. Na pariški svetovni razstavi leta 1889. sem se prepričal, kako so vsi obiskovalci hvalili krasna ročna dela vrlih Srbkinj. Sploh so barve vseh tkanin svetle ali jasne; najbolj ljubijo rudečo, sinjo in belo (srbske narodne barve), pa tudi zeleno in rumeno. Temne barve so jim zoperne.

Središče za čilimsko obrt sta Pirot in Knjaževac. Tkó pa dve vrsti preprog, kosmate, kakor so perzijske, in gladke, kakor so kavkaške. Pirot sloví zaradi svojih preprog po vsej evropski Turčiji in po sosednih deželah. Pirotske preproge so se polagale po dvoranah turških sultanov in po glavnejših džamijah, po sobah slavnih srbskih knezov, bogatih bosenskih begov in mogočnih rumunskih boljarov.

Pred osvoboditvijo Srbije se je prodalo v Pirotu preprog za več kakor 100.000 dinarov (kron) na leto. A v novejši dobi je začela ta obrt po malem pojemati. Srbska vlada ni prva leta po osvoboditvi dosti storila za prospete obrti; še le poslednja leta je začela podpirati „čilimarsko družino“, ktera se je sestavila v Pirotu. Posodila ji je namreč 10.000 dinarov, tako da je mogla priti na noge; a danes že dobro stoji in vrlo napreduje.

Srbkinje umejo ne samo lepo tkati in plesti, nego tudi vezti; s svilo vezejo zeló lepe okraske vrh obleke. Lahko bi bila reja sviloprejk bolj razširjena v deželi, ker je podnebje ugodno in je ondi dosti murbnega drevja, in tedaj bi imele žene za svoje delo več svile pri rokah. Razun tega bi dajala trgovina s svilo deželi lepega dobička.

Tukaj se mi zdi umestno navesti mnenje, ki sem ga ne davno čital v nekem lipskem časopisu, kjer sodi neki nemški strokovnjak zeló pohvalno o domači obrti:

„Vzgleđ vzhodnih narodov, kateri ne menjajo tako naglo noše (mode), kakor zapadni, kaže nam, kako more stoletno, vedno jednolično izvrševanje ročnega dela razviti spretnost

pri izdelovanju — če tudi se rabi le skromno orodje — in jo dovesti do take popolnosti, kakoršne nam ni mogoče pokazati z našimi najboljšimi stroji; torej moramo priznati, da nas oni v tem oziru prekosijo. Ravno zaraditega, ker v jutrovih deželah ni nakopičenega blaga vsled silnega dela strojev, dana je priložnost, da se more osebno, nežno, umetniško čuvstvo pokazati samostalno, ne da bi vplivali nánje različni vzorci.“

Kar se tiče moških ročnih del, je znano, da se Srb v svoji hiši rad peča s kakim obrtom kot samouk; a da bi izučil kako rokodelstvo popolnoma, in da bi delal za prodajo, do tega nima veselja. Sicer pa hvalijo njegovo delo, da je precej čisto in dobro izvršeno, če tudi rabi pri tem le priprosto orodje. Lesene rezbarije (okviri, police itd.), s katerimi okraši svojo hišo, so včasih prav lične; posebno so pa v tem delu Makedonci na glasu. Vlada dobro pozna darovitost kmetskih fantov ter jih izpodbuja k učenju raznih rokodelstev, a doslej še ni imela mnogo uspeha. Srb ima več volje za trgovino, kakor pa za obrtnijo. Vsled tega ta slabo napreduje. Večina obrtnikov v Srbiji je s tujega: iz Avstrije, Ogerske, Bolgarije, Makedonije itd. Ti si prislužijo lepega denarja.

Srbi delajo domá sode, čebre (škafje), vozove, orala, vile, čutare, preslice, opanke itd. Vse to je več ali manj čisto in dobro izdelano. Ne smemo pozabiti, da izdelujejo tudi gosli, ktere se nahajajo pri vsaki hiši spravljene za vesele in praznične dni. Nekatere izdelke znajo lepo okrasiti z rezbarijo in barvami, na pr. gosli, čutare, preslice in dr. A kar se napravi domá, ostane pri hiši; le redkoma se nese kaka reč v mesto na prodaj.

Domačim pridelkom moremo prištevati sir in slivovico. Domačemu srbskemu siru se ne more odrehati okus in tečnost. Dobro znana je srbska slivovica. Blizu Kruševca so celi gozdje sliv. Kedar dozoré, jedó na kmetih več tednov skoro samo slive (češplje). Nekaj jih posušé in prodajo na tuje. V poslednjih sedmih letih se je izneslo vsako leto iz Srbije nad 20 milijonov kilogramov suhih sliv, kar je davalo prihodka po 7,000.000 dinarov. Res lep dobiček! Najboljše slive pa porabijo za slivovico. Na kmetih žgó jako mnogo slivovice, ktera ima prijeten okus in diši malo po bademih (mandeljnih). Pijejo jo deloma domá, deloma jo prodajajo.

Pletenje vrvij je tudi važen oddelek domače obrti,

posebno v vranjski in leskovski okolici. Vrvij se prodaja več kakor milijon dinarov vsako leto v druge dežele.

To so najvažnejši izdelki srbske domače obrti. Na njo bo sploh treba bolje gledati, da ne propade, ker to bi bila neizmerna škoda za deželo. Mestni (večjideli tuji) obrtniki pritiskajo na domačo obrt, a na obe pritiska tovarniška obrtnija iz drugih držav, odkoder se dobivajo najcenejši izdelki: obleka, pohištvo, orodje itd. Ako bi se vsaj mestna obrtnija v Srbiji lepše razvijala, tedaj bi še ne bilo tako velike škode vsled propadanja domače obrti, ker bi denar vendar ostajal v domovini; a tako odhaja sedaj denar po malem na tuje in sčasoma utegne iti še v večjem razmerju.

Obrtnija in tovarne.

Središča obrtnije so v večjih mestih; zato jo moremo imenovati mestno obrtnijo v razloček od vaške — domače.

Kot najzanimivejše omenjam najprej srebrne in zlate izdelke za okrašenje, kateri so napravljeni s tako točnostjo ter toliko natančno, da moramo res občudovati trud in spretnost dotičnih zlatarjev. Tudi te izdelke so hvalili na pariški razstavi. Po svoji mični obliki, kakor po napravi se ločijo že na prvi pogled od izdelkov zapadno-evropskih zlatarjev. Takih zlatarskih mojstrov (kujumdžijev) je bilo nekdanj v vsakem srbskem mestu, a dandanes so še v Nišu in Pirotu ter v drugih mestih teh okrogov.

Kovači se nahajajo v vsaki vasi. Izdelujejo sekire, motike, verige, vile itd. Podkovačev za konje in za drugo živino je tudi dosti po Srbiji. Ti kujejo žrebljiče, s katerimi pribijajo okroglaste, ploske podkve živini na kopita. V teh krajih so take konjske podkve, kakoršne se rabijo na pr. v Avstriji, malo znane. Rabijo pa skoro jednake podkve za konje, bivole in vole. Takih kovačev, ki bi se bili izurili v podkovaški šoli, še pač ni niti v Srbiji, niti v Bolgariji. Krojačev, črevljarjev, mizarjev, kolarjev in tkalcev je od vsakega obrta po nekaj stotin v deželi. Usnjarstvo je v zadnjih letih začelo nazadovati, ker pri našajo usnje iz Avstrije in Francoskega bolj po ceni, kakor ga pa morejo izdelovati v Srbiji. V celi deželi ni menda nad 30 usnjarjev.

Zidarji prihajajo tudi večjideli iz drugih dežel: iz Bosne, Makedonije, Avstrije, Ogerske in Italije. Makedonski zidarji (Cincarji) dobivajo največ dela, ker so najbolj po ceni.

Tiskarnic je v Srbiji kakih trideset; med njimi je največja srbska „državna štamparija“ v Belem gradu.

Obrtniki se delijo na „majstore“, „kalfe“ (pomočnike) in „šegerte“ (učence). V njihovih večjidel prav skromnih delavnicah izgotavljajo navadno le to, kar jim kdo naroči; večjih zalog nimajo nikjer.

Kar se tiče tovarnic, bili sta prvi osnovani državna livnica za topove v Kragujevcu in tovarnica za smodnik v Stragarjih.

Med zasebnimi tovarnami stojé na prvem mestu pivovarnice. Piva se v Srbiji več vari, kakor se ga popije, tako da ga ostane še precej za izvoz. Pivovarnic je deset; dve glavni sta v Belem gradu (prva je Vajfertova), a osem drugih manjših je po raznih večjih mestih (v Nišu, Aleksincu itd.).

Mlinarska obrtnija stoji na dobri podlagi in se lepo razvija. O nekterih umetniških mlinih v vzhodnih pokrajinah Srbije sem že poprej govoril. Mnogo mlinov je tudi ob Savi in Donavi; ti so večinoma lastnina kmetskih ljudi. A umetniške mline imajo mestni bogataši, ali pa mlinarska društva. Parnih mlinov je okoli 40. Sploh se melje v Srbiji vsake vrste moka, najpriprostejša kakor najboljša, tako da je dežela z domačo moko popolnoma preskrbljena.

Pil ali žag stoji precej v onih krajih, koder je obilo jelovih in smrekovih gozdov, tako v gornjem Podrinju, v kopaoniškem podgorju in drugod. Pile goni voda, parnih žag pa še nimajo.

Omeniti gre tovarnico za špirit in jesih v Belem gradu ter tamošnjo parno pekarijo; potém tovarnico za sukno v Paraćinu, steklarnico v Jagodini in tovarnico za cement v Ripnju. Nekemu angleškemu društvu je bila dala vlada dovoljenje, da postavi veliko papirnico; vplačana glavnica je iznašala precej v početku 3,750.000 dinarov. V poslednjem času snujejo še druge manjše tovarne, ktere bi se utegnile v nekterih letih povečati.

Kmetijstvo.

S poljedelstvom in živinorejo se pečajo Srbi jako mnogo (84 %). Obe stroki sta bili že pri starih Slovanih visoko v čisljih. V Srbiji je pa že sama природа taka, da pomaga kmetu do lepih plodov kakor v jednom, tako v drugem oziru. Zemlja je tako dobra, podnebje tako ugodno, da na njivah

ni treba včasih niti gnojiti, niti kdaj polivati; oni le preorjejo površno, potem pa posejejo, in razmerno majhni trud se obilo poplača. Njiva rodi dve, tri leta zaporedoma; nato jo pustijo jedno leto prazno, da si počije. Njive ležé večidel v lepih ravninah, tako da je lahko priti z vozom do njih. Odkar so se izselili Turki, lezejo Srbi vedno bolj s hribov v ravnine; saj je še v lepih legah dosti zemlje za obdelovanje, ker je komaj šesti ali sedmi del dežele obdelan. Kdor se vozi z železnico po Srbiji, prepriča se lahko, da je še dosti praznih krajev; a najbolje se to opazi, ako se potuje z vozom, kakor sem imel priliko potovati pred 15 leti, ko še ni bilo železnice po Srbiji. Tedaj se je potrebovalo štiri dni iz Belega grada do Sofije, a sedaj se pride z železnico v 12 urah. Videti je ob cestah mnogo travnikov, pašnikov in gozdov, obdelanih njiv pa malo. A kakšne so njive? Večidel so novine, t. j. prvokrat izorane, tako da še štrli med koruzo in pšenico kvišku nekaj štorov in ostankov izgorelih dreves. Ako se pa njiva precej v početku ne obnese dobro, poskusi poljedelec izorati drugo novino ter pusti prvo v nemar. Orodje, s katerim obdeluje polje, pa je podobno še skoro tistemu, s katerim je kopal in oral praded Adam.

Pri oranju vpregajo pred oralo po dva para volov, ali pa par bivolov, ker je isto zeló težko. Kedar je treba oralo obrniti, ne more ga jeden sam človek skoro vzdigniti. A potém, ko je zopet postavljeno, drži ga orač sam, noseč v roki dolgo otiko, čije jeden kraj rabi za čiščenje orala, a drugi z bodalom (žrebljem) za poganjanje živine. Za njim hodi žena, ktera meče zrnje v brazdo; a precej za njo teka navadno tropa bosih otrok, ki teptajo zrnje v zemljo. Brano sicer včasih tudi vlečejo za plugom, a ne more mnogo koristiti, ker je preveč površno izorano. Da bi pa šel kdo in tolkel grude, kakor je na Slovenskem in po drugod navada, to jim ne pride na um. Še manj se brigajo za to, da bi po letu čistili pšenico od plevla. Skupaj je rastlo, skupaj se žanje; zato pa ne more ondi žito nikdar one cene dobiti kakor tam, kjer je čisto.

Pride mlatva. Mlatilnih strojev ne poznajo, a cepce tudi redko rabijo, ampak živino gonijo po žitu, da iztepta zrnje. To pa se vrši na sledeči način: Kol zabijejo v golo zemljo ali „gumno“, okoli kterega je položeno snopje; h kolu privežejo konje z daljšimi in krajšimi vajeti (vrvmi); potém pa gonijo živino, da teka okoli kola. Med tem se vrvi vedno bolj ovijajo in krajšajo, tako da živina povsod

potepa. Ko so vrvi že celó kratke, obrnejo živino na drugo stran, da se iste zopet odvijajo in podaljšujejo. Za tem vzdignejo slamo in položijo drugo snopje, in tako nadaljujejo, dokler se mlat ali „vršenje“ ne skonča. Slama se na ta način zdrobi, tako da ni za škope. Zrnje zmetejo na kup, in ko so ga premetali proti vetru, da ga očistijo plev, znosijo ga v svoje shrambe. Ljudje pri tem ne trpijo toliko, kakor naši mlatiči, a zrnja se dosti zatepta v zemljo, in slama ni za vsako rabo.

Žitnice so priprosto napravljene, iz vrbovih vej spletene kakor lese, ter oprte ob štiri stebre; deskna tla so

Mlatva.

vzdignjena nekaj više od zemlje, tako da kokoši in svinje ne morejo seči do žita. Tudi dajejo jeden del žita hranit v občinsko skladišče (hambár), kakoršno ima vsaka občina še po stari navadi za slučaj, ako bi prišla lakota.

Sejejo najbolj koruzo ali turščico, tako da je skoro polovica njiv nasejana z njo. Koruzni kruh Srbi najrajši jedó, pšenico in rž pa prodajajo. Poslednje vrste žita sejejo največ ob Savi in Donavi, a oves, ječmen in proso sejejo povsod poleg koruze v manjšem obsegu. Brez boba, fižola, česna, čebule, murk in dinj ni nobena srbska hiša, a še manj

brez ljute paprike, ktera je neobhodna pri vsakem obedu. Sočivje Srbi zeló radi jedó, posebno v postnem času, ktereга držijo ravno tako strogo, kakor Bolgari; ob drugih časih pa si privoščijo večkrat jagnjetine in svinjskega mesa.

Razun sliv, kterih vidimo tu pa tam po cele gozde, raste tudi dosti drugega sadja: jabolk, hrušek in orehov. Največ sliv je v Šumadiji; raznega sadja je obilo okoli Kruševca.

Najlepši vinogradi so po gričih, ki se razprostirajo ob Donavi. Slavno je smederevsko, negotinsko in krajinsko vino. Pa tudi v notranjem Srbskem je precej vinogradov. Srbski kmet visoko ceni vinsko trto in gleda bolj na njo, kakor pa na žito; spomladi jo lepo okoplje in obreže, postavi ji kol, po letu jo opleje in očisti. Vinarstvo je pri Srbih bolj razvito, kakor pri Bolgarih, in srbska vina so na dobrem glasu v drugih deželah.

Živinoreja je sicer precej razširjena, a vendar bi se dalo še marsikaj storiti za njeno povzdigo. Goveje živine ne krmijo dobro; ista stoji na paši od rane pomladi do pozne jeseni; po zimi ji dajejo večjidel tisto slamo, ktera je bila na gumnu zdrobljena. Zato pa je živina sploh suha in slaba. Takšno koljejo tudi mesarji, le redkoma se nalašč za to redi. V obče velja o goveji živini v Srbiji isto, kar sem povedal o živinoreji pri Bolgarih.

Drugače pa je s svinjerejo v Srbiji. Ta je že od nekđaj na glasu in se boljša od leta na leto. Od svinj dobivajo tamošnji ljudje največ prihodkov; prodajajo se skoro po vsej srednji Evropi, a največ jih gre na Ogersko. Ako bi se Srbom ta dohodek prikrajšal, občutila bi to živo vsa država. Zato smo na pr. l. 1890. videli, kako so bili Srbi povsod razburjeni, ko je ogerska vlada le nekaj tednov zaobrnila uvoz svinj prek meje. Z dobrim in s hudim so se Srbi borili, dokler se ni odstranila ta prepoved. Med tem časom pa so že bili začeli misliti, kako bi se dalo narediti, da bi v lastni deželi svinje klali, meso sušili in klobase delali, kar bi mogli potém v oddaljene dežele, celó prek morja pošiljati. Našla se je res neka angleška družba, ktera je naredila z državno podporo veliko klavnico v Nišu, kjer je namerjala poklati vsako leto na sto tisoče svinj ter meso (konerve) in slanino pošiljati v druge kraje. A to podjetje se ni obneslo. V Veliki Plani je tovarna za sušenje mesa, slanine in klobas; ta izvaža nekaj svojih izdelkov.

Največ svinj se zredi v okolici šumadijski. Za rejo ni treba mnogo skrbij, ker je dosti neobdelane zemlje za pašo

in po logih obilo žira; koruze pa tudi ne manjka. Pri taki reji svinje hitro odebelé. Po noči jih zaženó v ograje, v katerih je dosti luž ali mlak. Ako je mrzlo ali deževno vreme, poženo jih v hleve. Kedar jih prodajo, vozijo jih ven v železničnih vozovih, kateri so nalašč za to pripravljeni; ako so pa svinjske črede blizu Donave, poženo jih na velike ladije, ki vozijo do Pešte, Dunaja itd. Iz srbske trgovske statistike je razvidno, da gre vsako leto okoli 180.000 svinj prek meje, kar da okoli 10 mil. kron prihodka.

Med drugimi oddelki domačega gospodarstva naj omenim še bučelorejo, za katero se Srbi precej brigajo. Oni radi jedó med, kateri jim je posebno v postnem času jedina sladčica. Voska tudi potrebujejo mnogo za cerkvene sveče, katerih v srbskih cerkvah gotovo več zgori, kakor v naših; kajti v nedeljo ali praznik si kupi skoro vsak kristjan svečico, katero zapali v cerkvi pred podobo matere božje ali pred kakim svetnikom. Na stotine svečic zgori tako med službo božjo v znamenje ljudske pobožnosti.

Videli smo torej, da so glavni plodovi v Srbiji koruza, grozdje in slive; a med živino dajejo najlepšega dobička svinje. Marsikteri oddelek narodnega gospodarstva pa je še v razvitku, in upati je, da se razcvete v bližnji prihodnosti. Saj narod je jako prebrisan in ukaželjen, pa tudi marljiv. Na pariški razstavi je Srbija pokazala, kakšen napredek je storila v teku poslednjih let. Mnogi obiskovalci srbskega oddelka (paviljona) so se kar čudili, ko so našli med razstavljenimi rečmi tako krasnih, da bi mogla vsaka napredna država biti ponosna na nje.

Sploh je bila Srbija razun Rusije jedina slovanska dežela, ktera je bila zastopana na pariški razstavi samostalno, in to se mora priznati, da je delala čast slovanskemu imenu pred tako mnogobrojnimi obiskovalci iz vseh krajev sveta, katerih se je zbiralo tam nad sto tisoč vsak dan.

Trgovina.

Balkanske dežele sploh, a posebno Srbija dobivajo od leta na leto večjo važnost v evropski trgovini. Vse velike države si prizadevajo stopiti z njimi v tesne trgovinske zveze, a največ je stalo Avstriji do tega. V to svrho je vplivala avstrijska vlada na to, da so države na balkanskem polotoku svoje železnice zvezale z ogersko progo v onem oglu naše države, kjer je najživahnejši promet z jutrovimi deže-

lami, namreč pri Zemunu in sosednem Belem gradu. Od glavne vzhodne železnice belograjsko-carigradske peljejo proti severu in jugu druge manj važne proge srbske. Prva vodi od Velike Plane proti Smederevu; druga od Lapovega proti Kragujevcu; tretja pa se odcepi pri Nišu proti jugu do Vranje in potem dalje po Makedoniji proti Solunu do Egejskega morja.

Srbija ima po vsej deželi dobre ceste, kar mnogo olajšuje trgovinski promet. Srb je najrajši trgovec in razume svoj posel. Za obrtnijo mu ni toliko mar; in še tisti, ki je prav za prav obrtnik, hoče se imenovati trgovec.

Avstrijsko-Ogerska kot soseda Srbije bi imela lahko z njo najboljše trgovinske zveze, ako se ne bi večkrat politika mešala v trgovinska vprašanja, in ako ne bi tekmovala z Avstrijo druge velike države, kakor nemška in angleška. Te dve si prizadevata donášati svoje blago od morske strani ceneje balkanskim narodom, kakor Avstrija po svojih železnicah. V ta namen se je odprla neposredna zveza nemških parobrodov od Hamburga do Soluna. Neko nemško društvo je zgradilo železnico od Soluna do Bitolje, v srce Makedonije; a po železnici Solun-Skoplje-Vranja, ktera je v rokah nemških bank, so posebno za prevažanje nemškega blaga nizki tarifi ali cene. Anglija, ktera je do sedaj tudi od morske strani donášala obilo blaga balkanskim narodom, gleda z zavistjo, kako se začinja Nemčija tod šopiriti. Da Avstriji to tekmovanje ne dé prijetno, to je samo ob sebi razumljivo; vendar se ji pa ni treba plašiti dotlej, dokler živi s Srbijo v prijateljskih razmerah.

O trgovinskem stanju v Srbiji pričajo najbolje številke same.

Izvozi se na leto prirodnih plodov in obrtnega blaga poprečno za 45 milijonov dinarov, med njimi pa je obrtnega blaga samo za tri milijone dinarov.

Največ denarja dobijo za svinje, t. j. okoli 10 milijonov; potem za osušene slive okoli 7 mil.; za pšenico in govejo živino po 5 mil.; za razne živinske kože okoli 3 $\frac{1}{2}$ mil.; za vino, pivo in žganje blizu 1 milijon; za vrvi nad 1 $\frac{1}{3}$ mil., a za koruzo pol milijona itd.

To so srednje in zaokrožene številke, posnete po uradni statistiki l. 1884—93.

Iz statistike istih let je razvidno, da kupuje Srbija v drugih državah sledeče predmete:

Pavole kupuje za blizu 7 milijonov dinarov; kolonialne robe in južnih plodov za okoli 5 mil.; rude skoro za

isto svoto; kamenja, stekla in porcelana za dva mil.; lesa obdelanega za $1\frac{1}{2}$ mil.; mastnih rečij za $2\frac{1}{4}$ mil.; šite robe, pletenih in vezenih predmetov za nekaj čez 3 milijone. Za stroje in za raznovrstno orodje izdá na leto okoli jeden milijon, za jedi in pijače blizu $1\frac{1}{3}$ milijona dinarov.

Gledé na posamezne države, s katerimi Srbija trguje, je izvoz največji v Avstrijsko-ogersko (v vrednosti okoli 45 mil. dinarov), potem na Turško (za blizu 3 mil.) in v Bolgarijo (za 1 mil.). V druge države je izvoz čisto neznamen. A uvoz v Srbijo je tudi največji iz Avstrijsko-ogerske (za 25 mil. dinarov v okrogli številki); potem iz Anglije (za 5 mil.), iz Nemške (do l. 1886. še le 2 mil., a v poslednjih letih 4 milj.), iz Amerike (za $1\frac{1}{3}$ mil.); iz Italije (za 1 mil.); iz Rumunije (za 1 mil. in nekaj), in iz Bolgarije (komaj za 200.000 dinarov).

V Srbiji se peča s trgovino $4\frac{1}{2}\%$ prebivalcev. Trgovci raznih strok imajo istotako svoja društva, kakor obrtniki.

Leta 1870. je bil ustanovljen prvi „trgovinsko-obrtnijski odbor“ (zbornica) v Belem gradu. Sedaj so take zbornice v Šabcu, Smederevu, Nišu, Valjevu, Požarevcu in Negotinu, ktera mesta veljajo za glavna trgovinska središča. Zbornice presoajajo trgovinska vprašanja, ktera jim stavi trgovinski minister; znajo pa tudi sama predlagati svoja mnenja gledé trgovine in izboljšanja obrti. Doslej se je že marsiktero vprašanje ugodno rešilo v teh zbornicah, a imeli bi od njih še lepšega uspeha, ako bi bilo večje vzajemno zaupanje med trgovinskim svetom.

Ceste, železnice in parobrodi.

Čim bolj napreduje omika v deželi, tem bolj se množijo prometna ali občevalna sredstva, in v tem boljšem stanju se nahajajo ceste in železnice. Ako znamo, kakšne so prometne razmere v kaki državi, t. j. železnice, ceste, pošte, telegrafi, telefoni, lahko sodimo po njih o stopinji omike tamošnjega ljudstva.

Človek se lika v občevanju in dotiki z drugimi ljudmi, bilo po pismenem ali ustnem posredovanju. Čim bolj si je olajšal občevanje z njimi, tem lepše je skrbel za trajno podlago svoji omiki in napredku. Srbija je v tem oziru že mnogo storila; ako pa omika tam še ni na dosti visoki stopinji, temu so bile krive neugodne politične razmere v nedavni prošlosti.

Sama priroda je nanesla tako, da je vodila že v najstarejši dobi glavna cesta od zapadne Evrope v jutrove dežele skoz Srbijo. To je bila „carska pot“ ali „moravska cesta“, kakor so jo imenovali stari Slovani. Živ promet po tej cesti je vplival jako ugodno na prebivalce. Na ta način so stopili Srbi v dotiko s tedanjim izobraženim svetom, z Rimljani in Grki. Ako ne bi bila priropotala turška kopita po tej cesti iz iztočnih strani, bila bi Srbija že davno vrlo razvita v vsakem oziru.

Ko se je Srbija osvobodila, začela se je precej brigati za dobre ceste.

Leta 1864. je srbska skupščina sklenila zakon, po katerem se delijo ceste v Srbiji na štiri vrste: državne, okrožne, okolijske (srezke) in občinske.

Državne ceste so: carigrajska ali moravska cesta od Belega grada do bolgarske meje pri Caribrodu. Ta cesta vodi s početka ob Donavi do Smedereva, potem po moravski dolini mimo Jagodine in Čuprije, nadalje ob bolgarski Moravi mimo Aleksinca; a nato krene mimo Niša in Pirota proti Caribrodu. Od te ceste se oddeli pri Nišu južnomoravska cesta, ktera vodi mimo Leskovca in Vranje v Makedonijo.

Državne ceste so nadalje kragujevačka cesta od Belega grada do Kragujevca in od ondod mimo Kraljeva in Raške v Staro Srbijo; potem cesta od Belega grada mimo Smedereva, Požarevca in dalje ob Donavi do Negotina, ktera se je še le pred kratkim dovršila.

Med okrožnimi in okrajnimi cestami omenjam le nekatere važnejše:

Kolubarska cesta od Belega grada mimo Obrenovca, Valjeva, Užice v Bosno in Hercegovino.

Timočka cesta od Negotina mimo Zaječarja, Knjaževca in Pirota do bolgarske meje.

Nad večjimi rekami še ni stalnih mostov, ampak so le prevozi. Takih je na Savi 5, na Donavi 12, na Srbski Moravi 11, na Veliki Moravi 8 itd.

Vse ceste v Srbiji merijo okoli 4000 kilometrov.

Kar se tiče železnic, govorili smo o njih že v prvem poglavju. Znano je, da Srbija do leta 1881. še ni imela železnice; bila je tedaj (poleg Črne gore) jedina evropska država brez železnice.

Leta 1884. se je odprla vsa proga od Belega grada

do Niša in kmalu potém še druge proge, tako da ima Srbija sledeče proge v prometu:

Beli grad — Niš — Vranja (356 km), Niš — Caribrod (93 km), Lapovo — Kragujevac (29 km) in Velika Plana — Smederevo (42 km). Vsega skupaj ima 520 km s 43 postajami. Železnice so vse državne. V početku je ravnalo z njimi tisto francosko društvo, katero jih je zgradilo na državni račun; a pred sedmimi leti jih je prevzela država v lastno oskrbo proti primerni odškodnini, tako da se sedaj tujci nimajo več mešati v železniške poslove.

Najboljša in najvažnejša prometna pota so pa reke. Te so, kakor pravijo Srbi, „ceste, ki same hodijo in nosijo s seboj, kar se jim naloži.“ Omenili smo že, da je Srbija v tem oziru srečna; na jedni strani ima Donavo, na drugi Savo. Dolgost vodnih potov ob srbskih mejah iznaša 460 km. Po letu morejo redovno velike ladije plavati po njih, a po zimi mora zaradi leda prenehati vožnja.

Večina parobrodov, ki prihajajo na srbsko obalo, so lastnina avstrijsko-ogerskega parobrodnege društva. Ti plavajo ne samo po Donavi, nego tudi po Savi. A po Donavi so se pojavili v zadnjih letih tudi ruski parobrodi „Gagarinovega društva“. Srbska država je imela poprej samo parobrod „Deligrad“. Pred štirimi leti pa se je osnovalo v Belem gradu „srbsko parobrodno društvo“, katero z dobrim uspehom deluje.

Državno gospodarstvo.

V srbski statistiki ni tako točnih podatkov o državnem premoženju, kakor bi bilo želeti, ker je še le v novejšem času urejena. Za zdaj ga moremo najbolje soditi le po državnih prihodkih in razhodkih (stroških), po njenih dolgovih in terjatvah.

Pri rokah mi je državni proračun leta 1893. Iz njega posnemam sledeče številke:

Prihodki.		Dinarov par ¹
Neposredni davki:		
Od zemljišnega davka	6,197.594	05
od osebnega davka	2,486.927	96
od poslopij, glavnice in zaslužka skupaj .	1,216.482	78
od obrta	3,137.324	15
Prenos	13,038.328	94

¹ 1 dinar ima 100 par.

	Dinarov	par
Prenos	13,038.328	94
Dobitki po 62% za izplačevanje državnega dolga	4,809.374	22
Na prihod od dela in posebne pristojbe	802.491	92
Posredni davki: Carina	5,120.128	13
Potroški na sladkor, kavo, vino in špirit	3,413.458	91
Regali na rude	46.647	17
Monopoli od duhana, soli, tiskarstva, smodnika	13,220.851	97
Pristojbine	1,862.999	13
Državne železnice	5,561.891	62
Drugi dohodki od državnih imetkov	3,142.781	53
Uprava fondov	600.000	—
Razni prihodki	4,518.662	50
Skupaj	56,137.615	84

Stroški.

	Dinarov	par
Kraljevska civilna lista	1,200.000	—
Državni dolgovi na letno odplačevanje	19,795.024	75
Na stroške uprave državnih dolgov (provi- zija, ažija itd.)	900.000	—
Invalidnemu fondu	462.620	43
Narodna skupščina	539.108	17
Državni svet	129.487	71
Plača in dodatek ministru predsedniku	5.051	97
Uradnikom kraljevskega dvora	10.317	30
Občni krediti (za izvenredne potrebe, pen- zije, povišanje plač)	118.203	21
Redovne penzije, invalidske podpore in na- grade	2,175.196	75
Ministerstvo pravosodja in glavne kontrole	1,661.347	41
Ministerstvo nauka in bogočastja	3,908.016	53
Ministerstvo zunanjih zadev	1,172.024	98
Ministerstvo notranjih zadev	1,467.551	45
Stroški za zdravstvene namene	1,139.794	07
Ministerstvo financ	1,275.324	86
Uprava monopola za duhan	4,177.373	15
Uprava monopola za sol	959.778	03
Ministerstvo vojne	11,030.918	37
Ministerstvo javnih stavb	698.168	22
Nadzor in stroški uprave državnih železnic	3,957.940	—
Ministerstvo narodnega gospodarstva	2,728.073	83
Skupaj	59,511.321	19

Primanjkljaj (deficit) iznaša torej 3,373.705 din. 35 par.

Ako primerjamo proračune prejšnjih let, ko je bila Srbija še kneževina, z onimi, odkar je postala kraljevina, pokazuje se velik razloček. Najpoprej omenjam, da do leta 1867. Srbija ni imela še nobenega državnega dolga.

Leta 1864. je bil ves državni razhod samo nekaj nad 10 milijonov dinarov; a v sledečih desetih letih je rastel proračun počasi, tako da je iznašal leta 1874. okoli 15 milijonov. Po petih letih mu je prirastlo še 5 milijonov, tako da je iznašal leta 1879. vkupni razhod v proračunu 20 milijonov. Leta 1881. je narastel na 25 mil. dinarov. Ko je pa Srbija postala kraljevina in začela staviti železnice, podvojili so se državni stroški. Leta 1882. namreč so iznašali že 45 milijonov, in ta številka je še v zadnjih letih nekoliko narastla. A leta 1886., ko je bila vojna z Bolgarijo, narastli so državni stroški celó na 66 milijonov dinarov.

Posebno znatna svota (19 milijonov) — nad tretjino prihodkov — gre vsako leto za obresti in odplačilo državnih dolgov. Potém vzame vojaštvo okoli 15 milijonov, t. j. blizu drugo tretjino; a za vse ostale državne potrebe skupaj ostane le še jedna tretjina.

Od skupnih stroškov pride v Srbiji na vsako glavo na leto blizu 8 dinarov za državni dolg, $7\frac{1}{2}$ dinara za vojaštvo in nekaj nad $1\frac{1}{2}$ dinara za izobraževalne svrhe.

Kar se tiče prihodkov, je razvidno iz proračuna, da dajejo glavne svote neposredni davki. Od njih pride v Srbiji na vsako glavo 10 dinarov, a od posrednih le $5\frac{1}{2}$ na leto; od obeh skupaj torej $15\frac{1}{2}$ dinara.

Neposredni davek je torej v Srbiji dvakrat večji od posrednega. V drugih državah je pa navadno ravno narobe.

Kar se tiče razdelitve davka, pride na vsako glavo na Rumunskem nekaj manj od 12 dinarov ali frankov (= kron), na Grškem $12\frac{1}{2}$, v Rusiji 13, na Švedskem 14, v Srbiji $15\frac{1}{2}$, na Nemškem nekaj malega več, na Ogerskem $26\frac{1}{2}$, v Avstriji 32 frankov. Najbolj so pa obdačeni Francozi, kjer pride na vsako glavo 59 frankov na leto.

Iz teh številk lahko posname častiti čitatelj, da srbski davkoplačevalci niso najtežje obremenjeni. Pri zadrugah je po zakonu določeno, kateri zadrugarji so dolžni plačevati davek, in kateri ne. Na vsako osebo v zadrugi pride poprek po 5 do 6 dinarov na leto, a starešina plačuje dvakrat toliko.

Velik pa je državni dolg, ki požira sedaj tako znaten del vseh državnih dohodkov, in na ktereга pride okoli 34% državnih letnih stroškov. Letni primanjkljaj ali

deficit je vedno rastlel in rastlel. Leta 1880, je imela sicer Srbija še za $4\frac{1}{2}$ mil. več prihodkov kakor stroškov; a dve leti pozneje se je pokazalo že nad 6 milijonov primanjkljaja. Tako je bilo vsako leto do srbsko-bolgarske vojne (1886). Tačas se je primanjkljaj podvojil in iznašal 13,832.000 dinarov. Potém pa se je od leta do leta zmanjševal, tako da je iznašal leta 1893. nekaj nad tri milijone dinarov.

Da se pokriva primanjkljaj, morala je država razun ruskih in železniških zajmov napraviti še druge, tako da ima dandanes okoli 300 milijonov dinarov državnega dolga, za kterega mora na račun obrestij in odplačila (amortizacije) odšteti vsako leto okoli 19 milijonov dinarov.

Te številke dadó človeku, a posebno srbskemu rodoljuba dosti misliti, vendar pa imamo upanje, da se bodo v Srbiji gospodarske razmere obrnile na bolje, in ni sumnje, da se bo dalo z dobro voljo in z resnim delom marsikaj predrugačiti že v bližnji prihodnosti. Dežela je namreč, kakor smo videli, od Boga nadarjena z lepo in bogato prirodo. Podnebje je ugodno, polja so rodovitna, a hribi tudi niso pusti. Po gorah je še vedno dosti gozdov, a v njihovem krilu je skritega mnogo rudnega bogastva, katero le čaka, da se spravi na svetlo pod umnim vodstvom. Ljudje so bistri in krepki, pogumni in pridni. Pri takih okoliščinah, s takimi gmotnimi in umstvenimi darovi se dá mnogo, mnogo storiti, in napake prejšnjih časov se dadó popraviti, bile politične, bile gospodarske. Razumnih voditeljev Srbom ne manjka. Odkar vladajo v Srbiji veljavni in previdni možje, vzrastli iz sredine naroda, vidi se napredek v vsakem oziru. Oni so si postavili za zadačo, priboriti Srbiji gospodarstveno neodvisnost, dobro vedoč, da je politična neodvisnost države v nevarnosti, ako traje predolgo gmotna odvisnost od tujih bogatašev.

Na koncu tega dela še dostavljam besede slavnega belgijskega učenjaka Emila Laveleye-ja, kateri je tudi sam potoval po Srbiji ter proučil dobro njene gospodarstvene razmere. Laveleye govori takó-le:

„Izkusil bom opisati v kratkih besedah vtiske, ktere sem dobil na svojem potovanju po Srbiji, in izrazil bom svoje mnenje, katero sem si sestavil, ko sem proučeval tam najdene podatke. Iz vsega tega sklepam, da se mora srbski narod prišteti najbolj srečnim narodom

evropskim, in da ima vse osnovne pogoje za sijajno prihodnjost. On zjedinja v sebi vse pogoje za pravo omiko, t. j. za tako, koja donaja vsem npravstvenost, svobodo, svetlobo in blagostanje. Tukaj so se ohranile mestne samoupravne in obćinske svobodne uredbe, tesno spojene s prošlostjo, med tem ko jih mi v zapadno-evropskih državah moramo z nova oživljati in urejati. Pridobivanje bogastva je v Srbiji še omejeno, a sreća je, da vsaka rodina živi na lastnem zemljišču. Neko srednje blagostanje najdeš pri vsakem Srbu. Tukaj ni tako strogega razločka, kakor ga nahajamo pogostoma drugod po Evropi, med neizmernim bogastvom in skrajnim siromaštvom. Ljudska omika še sicer ni dosti razširjena, pa srbska vlada dobro vé, da je treba vse moći temu posvetiti, da se omika razvija, in da napreduje. Pesništvo kakor zgodovina se gojita pri domačem ognjišču v narodnih pesnih. Narod se upravlja sam po svojih poslancih, koje izbirajo neposredno vsi davkoplačevalci. Sicer pa so zajeti najboljši zakoni in najpopolnejše naredbe od zapadno-evropskih držav, da pospešujejo napredek.“

Tem besedam dostavljam jaz še samo željo, da bi se posnemale le take naredbe, koje so soglasne s pravim kristjanskim duhom, in da bi sploh mladi narodi na balkanskem polotoku ne razumeli krivo zlate svobode.

Zora je napočila na Balkanu, in po večjem delu je postal že dan, kakor je prorokoval hrvatski pesnik. Naj bi bil dan jasen in vesel za Bolgare, kakor za Srbe, brez sovraštva, brez burje in brez nesreće!

V to ime pomози Bog in sreća junaška!

Kazalo.

Stran
3

Predgovor . . . . .

Prvi del.

B o l g a r i j a.

I. Zemljepisni del.

Balkanski polotok	7
Lega in velikost bolgarske države	8
Prebivalci	11
Vera	11
Razdelitev dežele	12
Sofija in okolica	12
Podonavska mesta	19
Primorska mesta	22
Mesta v notranji Bolgariji	25

II. Zgodovinsko-politični del.

Črtice o zgodovini starih Slovanov in Bolgarov	35
Stari društveni red pri južnih Slovanih	37
Zgodovina Bolgarov pod turškim robstvom	39
Današnja politična uredba Bolgarije	42
Uradniki	44

III. Narodopisni del.

Ljudstvo in njegov značaj	46
Narodna noša	49
Cerkvena uprava	53
Zgodovina bolgarske cerkve in tamošnjih katoliških misijonov	54
Rilski samostan	68
O razvoju bolgarskega šolstva	73
Društva	78
Narodne šege in prazniki	81
Kakó se Bolgar veseli	82
Božič in novo leto	84
Posti	88
Lazarjev dan	89
Velika noč	90
Sv. Jurij	90
Razni svojeverni prazniki bolgarski	92
Zaroka	94
Ženitev	95

IV. Gospodarski del.

Obče opombe o narodnem gospodarstvu	99
Kmetijstvo	100
Hiša in domače gospodarstvo	109
Zadruga	113

Vrtnarska društva	Stran 120
Obrtnija	124
Prometna sredstva in trgovina	126
Državno gospodarstvo	130

Drugi del.

S r b i j a.

I. Zemljepisni del.

Velikost in lega	135
Priroda in podnebje	136
Razdelitev dežele	139
Beli grad	139
Posavje	146
Podrinje	148
Pomoravje	148
Mlava	163
Pek	164
Timočka krajina	165

II. Zgodovinsko-politični del.

Postanek Srbije in doba njene slave	166
Kdo so Srbi in odkod so prišli?	167
Propad Srbije	170
Osvoboditev Srbije izpod turškega jarma	174
Državna uredba in uprava	177
Državna ustava	179
Vojaštvo	180
Uradniki	181

III. Narodopisni del.

Ljudstvo in njegove telesne in duševne zmožnosti	183
Življenje na kmetih	188
Značaj ljudstva	193
Srbska narodna noša	195
Vera in cerkev	198
Srbska narodna cerkev	203
Katoliški misijoni	206
Šolstvo	207
Narodni prazniki, domače šege in navade	209

IV. Gospodarski del.

Hišna obrt in domači pridelki	221
Obrtnija in tovarne	224
Kmetijstvo	225
Trgovina	229
Ceste, železnice in parobrodi	231
Državno gospodarstvo	233

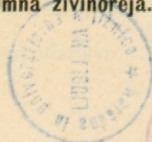

V zalogi družbe sv. Mohorja

so bile izdane in se dobivajo sledeče knjige po tej-le ceni:

Naslov pisatelja in knjige	Po knji- garnah		Za družnike	
	gld.	kr.	gld.	kr.
<i>J. Aljaž - M. Hubad</i> : Slovenska pesmarica. I. zvezek.				
Mehko vezana	—	70	—	50
Trdo vezana v prt	1	—	—	75
Lepše vezana	1	20	1	—
<i>A. Foerster</i> : Cecilija. Cerkvena pesmarica. II. del (I. del je že pošel). Mehko vezana	—	70	—	50
<i>J. Starè</i> : Občna zgodovina. Pet zvezkov (15 snop.).				
Mehko vezana	7	50	5	20
Trdo vezana v pol usnje v četiri zvezke	9	—	6	70
<i>Dr. J. Tavčar</i> : Slovenski pravnik. Mehko vezan	2	30	1	80
Trdo v prt vezan	2	80	2	20
<i>J. Stritar</i> : Pod lipo. Knjiga za mladino z mnogimi podobami. Mehko vezana	—	60	—	45
Kartonirana	—	75	—	60
Trdo v prt vezana	—	90	—	70
<i>V. Podgorc</i> : Domači zdravnik po naukih g. župnika Kneippa. S podobami. Mehko vezan iztis	—	60	—	45
Trdo v prt vezan iztis	—	90	—	70
<i>Fr. Erjavec</i> : Živali v podobah. I. zvezek. (Domače in tuje čveteronoge živali.) Nov natis, z mnogimi podobami. Mehko vez.	1	—	—	80
— Živali v podobah. II. zvezek. (Ptice.) Nov natis, z mnog. podob. Mehko vez.	1	—	—	80
<i>M. Cilenšek</i> : Naše škodljive rastline. Z obilnimi po- dobami. Mehko vez.	3	—	2	20
<i>J. Starè</i> : Kitajci in Japonci. Zemljepisna knjiga s po- dobami	—	60	—	45
<i>A. Bezenšek</i> : Bolgarija in Srbija. Zemljepisna knjiga z mnogimi podobami	—	80	—	55
<i>H. Schreiner</i> : Fizika ali nauk o prirodi. I. knjiga. O toploti, magnetizmu in elektriki z ozi- rom na vremenske prikazni. S slikami	—	60	—	45
— Fizika ali nauk o prirodi. II. knjiga. O kemiji. Z mnogimi slikami	—	60	—	45
<i>Dr. J. Križanič</i> : Cerkvena zgodovina. I., II. in III. del. Vkup	1	80	—	30
<i>Fr. Dular</i> : Domači živinozdravnik. S slikami	—	60	—	45
— Umna živinoreja. I. in II. knjiga, s slikami. Vkup	1	20	—	90

Studijski oddelek

908

BEZENŠEK A.

Bolgarija

39271

908(497.2)

70065015

COBISS

OPREDELBA KVALIFIKACIJSKE PRAKSE

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA

C08155 ■

00000252350

